# Marksizm ve dil felsefesi

V. N. Voloşinov

İngilizceden çeviren: Mehmet Küçük

AYRINTI

## V. N. VOLOŞİNOV

(D.1895-Ö.1936) Dilbilimci ve amatör müzisyen. 1920'lerde SSCB'de Mikhail Bakhtin'in (1895-1975) çalışmalarını merkez alarak gelişen ve Bakhtin Çevresi olarak anılan düşünce okulunun önemli üyelerinden biridir. Bu aydın topluluğunun diğer üyeleri arasında Almanya'da Kant üzerine çalışmalar yapmış olan Matvei Istoviç Kagan (1889-1937) ile gazeteci Pavel Nikolayeviç Medvedev (1891-1938) de vardı. Bakhtin Çevresi'nin toplantıları 1918'de Nevei ve Vitebsk'te başlar. 1924'te Leningrad'a taşınır. Toplantılarda Sovyet devriminin Stalin diktatörlüğüne doğru yozlaşmasının gündeme getirdiği toplumsal ve kültürel konular felsefi bağlamda ele alınıyordu. Üyelerin çalışmaları toplumsal yaşamı anlamlandıran gösterge sistemleri, özellikle de sanatsal yaratı ve dil konuları üzerinde yoğunlaşıyordu. Bu çalışmalar akademik felsefeyle sınırlı kalmadı; topluluk üyeleri özellikle Vitebsk'te, Maleviç ve Chagall gibi avangart sanatçıların da katılımıyla birçok radikal kültür etkinliği içinde yer aldılar. Petrograd Üniversitesi'nde hukuk okumuş olan Medvedev, Vitebsk Proteler Üniversitesi'nin rektörü olduktan sonra *Iskusstve* (Sanat) adlı bir dergi çıkarmaya başladı ve Voloşinov bu dergi için birçok makale yazdı.

Topluluğun diğer üyeleri gibi Voloşinov da önemli yapıtlarının çoğunu 1924'te Leningrad'a taşındıktan sonra yazdı. Bu sırada Saussure'cü dilbilimin önemi, Rus biçimcileri üzerindeki etkisi ve kendi görüşleri açısından ortaya çıkardığı sonuçlar Bakhtin Çevresi'nin temel ilgi alanlarıydı. Voloşinov 1926-1930 arasında topluluğun dil felsefesi konusundaki en önemli ürünleri olan bir dizi makale ve *Marksizm ve Dil Felsefesi* başlıklı bir kitap yayımladı. Bu konudaki makalelerinin en önemlilerinden ikisi "Critique of Saussurian Lingustics" (Saussure'cü Dilbilimin Eleştirisi) ve "Language as Dialogic Interaction" (Diyalojik Etkileşim Olarak Dil)dir. Yine aynı dönemde ateşli tartışma konularından olan Freud üzerine bir makalesi bir de kitabı çıktı.

1928 sonrasında Sovyetler Birliği'nde Ortodoks olmayan görüşleri savunan aydınların durumunun iyice zorlaşması ve 1929'da üyelerinin birçoğunun tutuklanması Bakhtin Çevresi'nin dağılmasına yol açtı. Voloşinov 1928 sonundan 1934'e kadar Leningrad'da Herzen Pedagoji Enstitüsü'nde çalıştı. 1934'te tüberküloza yakalandıktan iki yıl sonra, Ernst Cassirer'in *The Philosophy of Symbolic Forms* (Sembolik Formlar Felsefesi) adlı kitabının çevirisini bitiremeden, bir sanatoryumda öldü.

1970'te dilbilimci Vyacheslav İvanov, Voloşinov ve Medvedev imzalı bazı yapıtların gerçek yazarının Bakhtin olduğu konusunda bir sav ortaya attı. Bu görüş hiçbir zaman tartışma götürmez bir biçimde kanıtlanmadı. Gerek Bakhtin gerek eşi ve başka yakınları bunu bazen doğruladı, bazen yadsıdı. 1975'te Bakhtin tartışmalı üç kitabın ve makalelerden birinin kendisine ait olduğu konusunda bir belge imzalamayı kabul etti, ama Sovyet Telif Ajansı tarafından hazırlanan bu belge kendisine sunulduğunda imzalamadı.

Voloşinov'un imzasını taşıdığı halde Bakhtin'e atfedilen yapıtlar: *Marksizm ve Dil Felsefesi*; *Freudianism: A Critical Outline* (Freudculuk: Eleştirel Bir Taslak); *Beyond the Social* (Toplumsal Olanın Ötesinde); *Discourse in Life and Discourse in Art* (Yaşamda ve Sanatta Söylem) ve *The Latest Trends in Linguistic Thought in the West* (Batı'daki Dilbilim Düşüncesinde En Yeni Eğilimler)dir. Günümüzde uzmanların çoğu bu yapıtların Bakhtin'le tartışma ve işbirliği içinde, ağırlıklı olarak Bakhtin'in görüşleri doğrultusunda biçimlendiği; ama Voloşinov ve Medvedev tarafından kaleme alınmış olduğu görüşündedir.

Ayrıntı: 323
*İnceleme dizisi: 166*

Marksizm ve Dil Felsefesi
*Valentin Nikolayeviç Voloşinov*

İngilizceden çeviren
*Mehmet Küçük*

İngilizceden yayıma hazırlayan
*Tuncay Birkan*

Fransızcadan yayıma hazırlayan
*Nami Başer*

Son okuma
*Tamer Tosun*

Kitabın özgün adı
*Marksizm i Filosofija Jazyka*

Çeviride kullanılan metinler
*Marxism and the Philosophy of Language, Harvard University Press, 1996*
*Çevirenler: Ladislav Matejka & I.R. Titunik*
*Le marxisme et la philosophie du langage, Les Editions de Minuit, 1977*
*Çev.: Marina Yaguello*

© Academic Press

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak illüstrasyonu
*Sevinç Altan*

Kapak düzeni
*Arslan Kahraman*

Düzelti
*Mehmet Celep*

Baskı ve cilt
*Mart Matbaacılık Sanatları Ltd. Şti. (0 212) 212 03 39 (pbx)*

Birinci basım *2001*

Baskı adedi *2000*

ISBN 975-539-220-3

AYRINTI YAYINLARI
Dizdariye Çeşmesi Sk. No.: 23/1 34400 Çemberlitaş-İstanbul Tel.: (0 212) 518 76 19 Faks: (0 212) 516 45 77

V. N. Voloşinov

# Marksizm ve Dil Felsefesi

İ N C E L E M E D İ Z İ S İ

ŞENLİKLİ TOPLUM/*I. Illich* ◢ YEŞİL POLİTİKA/*J. Porritt* ◢ MARKS, FREUD VE GÜNLÜK HAYATIN ELEŞTİRİSİ/*B. Brown* ◢ KADINLIK ARZULARI/*R. Coward* ◢ FREUD'DAN LACAN'A PSİKANALİZ/*S. M. Tura* ◢ NASIL SOSYALİZM? HANGİ YEŞİL? NİÇİN TİNSELLİK?/*R. Bahro* ◢ ANTROPOLOJİK AÇIDAN ŞİDDET/*Der: D. Riches* ◢ ELEŞTİREL AİLE KURAMI/*M. Poster* ◢ İKİBİN'E DOĞRU/*R. Williams* ◢ DEMOKRASİ ARAYIŞINDA KENT/*K. Bumin* ◢ YARIN/*R. Havemann* ◢ DEVLETE KARŞI TOPLUM/*P. Clastres* ◢ RUSYA'DA SOVYETLER (1905-1921)/*O. Anweiler* ◢ BOLŞEVİKLER VE İŞÇİ DENETİMİ/*M. Brinton* ◢ EDEBİYAT KURAMI/*T. Eagleton* ◢ İKİ FARKLI SİYASET/*L. Köker* ◢ ÖZGÜR EĞİTİM/*J. Spring* ◢ EZİLENLERİN PEDAGOJİSİ/*P. Freire* ◢ SANAYİ SONRASI ÜTOPYALAR/*B. Frankel* ◢ İŞKENCEYİ DURDURUN/*T. Akçam* ◢ ZORUNLU EĞİTİME HAYIR/*C. Baker* ◢ SESSİZ YIĞINLARIN GÖLGESİNDE YA DA TOPLUMSALIN SONU/*J. Baudrillard* ◢ ÖZGÜR BİR TOPLUMDA BİLİM/*P. Feyerabend* ◢ VAHŞİ SAVAŞÇININ MUTSUZLUĞU/*P. Clastres* ◢ CEHENNEME ÖVGÜ/*G. Vassaf* ◢ GÖSTERİ TOPLUMU VE YORUMLAR/*G. Debord* ◢ AĞIR ÇEKİM/*L. Segal* ◢ CİNSEL ŞİDDET/*A. Godenzi* ◢ ALTERNATİF TEKNOLOJİ/*D. Dickson* ◢ ATEŞ VE GÜNEŞ/*I. Murdoch* ◢ OTORİTE/*R. Sennett* ◢ TOTALİTARİZM/*S. Tormey* ◢ İSLAM'IN BİLİNÇALTINDA KADIN/*F. Ayt Sabbah* ◢ MEDYA VE DEMOKRASİ/*J. Keane* ◢ ÇOCUK HAKLARI/*Der: B. Franklin* ◢ ÇÖKÜŞTEN SONRA/*Der: R. Blackburn* ◢ DÜNYANIN BATILILAŞMASI/*S. Latouche* ◢ TÜRKİYE'NİN BATILILAŞTIRILMASI/*C. Aktar* ◢ SINIRLARI YIKMAK/*M. Mellor* ◢ KAPİTALİZM, SOSYALİZM, EKOLOJİ/*A. Gorz* ◢ AVRUPA MERKEZCİLİK/*S. Amin* ◢ AHLÂK VE MODERNLİK/*D. Poole* ◢ GÜNDELİK HAYATKILAVUZU/*S. Willis* ◢ SİVİL TOPLUM VE DEVLET/*Der: J. Keane* ◢ TELEVİZYON: ÖLDÜREN EĞLENCE/*N. Postman* ◢ MODERNLİĞİN SONUÇLARI/*A. Giddens* ◢ DAHA AZ DEVLET DAHA ÇOK TOPLUM/*R. Cantzen* ◢ GELECEĞE BAKMAK/*M. Albert - R. Hahnel* ◢ MEDYA, DEVLET VE ULUS/*P. Schlesinger* ◢ MAHREMİYETİN DÖNÜŞÜMÜ/*A. Giddens* ◢ TARİH VE TİN/*J. Kovel* ◢ ÖZGÜRLÜĞÜN EKOLOJİSİ/*M. Bookchin* ◢ DEMOKRASİ VE SİVİL TOPLUM/*J. Keane* ◢ ŞU HAİN KALPLERİMİZ/*R. Coward* ◢ AKLA VEDA/*P. Feyerabend* ◢ BEYİN İĞFALŞEBEKESİ/*A. Mattelart* ◢ İKTİSADİ AKLIN ELEŞTİRİSİ/*A. Gorz* ◢ MODERNLİĞİN SIKINTILARI/*C. Taylor* ◢ GÜÇLÜ DEMOKRASİ/*B. Barber* ◢ ÇEKİRGE/*B. Suits* ◢ KÖTÜLÜĞÜN ŞEFFAFLIĞI/*J. Baudrillard* ◢ ENTELEKTÜEL/*E. Said* ◢ TUHAF HAVA/*A.Ross* ◢ YENİ ZAMANLAR/*S. Hall-M. Jacques* ◢ TAHAKKÜM VE DİRENİŞ SANATLARI/*J.C. Scott* ◢ SAĞLIĞIN GASPI/*I. Illich* ◢ SEVGİNİN BİLGELİĞİ/*A. Finkielkraut* ◢ KİMLİK VE FARKLILIK/*W. Connolly* ◢ ANTİPOLİTİK ÇAĞDA POLİTİKA/*G. Mulgan* ◢ YENİ BİR SOL ÜZERİNE TARTIŞMALAR/*H. Wainwright* ◢ DEMOKRASİ VE KAPİTALİZM/*S. Bowles-H. Gintis* ◢ OLUMSALLIK, İRONİ VE DAYANIŞMA/*R. Rorty* ◢ OTOMOBİLİN EKOLOJİSİ/*P. Freund-G. Martin* ◢ ÖPÜŞME, GIDIKLANMA VE SIKILMA ÜZERİNE/*A. Phillips* ◢ İMKÂNSIZIN POLİTİKASI/*M. Besnier* ◢ GENÇLER İÇİN HAYAT BİLGİSİ EL KİTABI/*R. Vaneigem* ◢ CENNETİN DİBİ/*G. Vassaf* ◢ EKOLOJİK BİR TOPLUMA DOĞRU/*M. Bookchin* ◢ İDEOLOJİ/*T. Eagleton* ◢ DÜZEN VE KALKINMA KISKACINDA TÜRKİYE/*A. İnsel* ◢ AMERİKA/*J. Baudrillard* ◢ POSTMODERNİZM VE TÜKETİM KÜLTÜRÜ/*M. Featherstone* ◢ ERKEK AKIL/*G. Lloyd* ◢ BARBARLIK/*M. Henry* ◢ KAMUSAL İNSANIN ÇÖKÜŞÜ/*R. Sennett* ◢ POPÜLER KÜLTÜRLER/*D. Rowe* ◢ BELLEĞİNİ YİTİREN TOPLUM/*R.Jacoby* ◢ GÜLME/*H. Bergson* ◢ ÖLÜME KARŞI HAYAT/*N. O. Brown* ◢ SİVİL İTAATSİZLİK/*Der.: Y. Coşar* ◢ AHLÂK ÜZERİNE TARTIŞMALAR/*J. Nuttall* ◢ TÜKETİM TOPLUMU/*J. Baudrillard* ◢ EDEBİYAT VE KÖTÜLÜK/*G. Bataille* ◢ ÖLÜMCÜL HASTALIK UMUTSUZLUK/*S. Kierkegaard* ◢ ORTAK BİR ŞEYLERİ OLMAYANLARIN ORTAKLIĞI/*A. Lingis* ◢ VAKİT ÖLDÜRMEK/*P. Feyerabend* ◢ VATAN AŞKI/*M. Viroli* ◢ KİMLİK MEKÂNLARI/*D. Morley-K. Robins* ◢ DOSTLUK ÜZERİNE/*S. Lynch* ◢ KİŞİSEL İLİŞKİLER/*H. LaFollette* ◢ KADINLAR NEDEN YAZDIKLARI HER MEKTUBU GÖNDERMEZLER?/*D. Leader* ◢ DOKUNMA/*G. Josipovici* ◢ İTİRAF EDİLEMEYEN CEMAAT/*M. Blanchot* ◢ FLÖRT ÜZERİNE/*A. Phillips* ◢ FELSEFEYİ YAŞAMAK/*R. Billington* ◢ POLİTİK KAMERA/*M. Ryan-D. Kellner* ◢ CUMHURİYETÇİLİK/*P. Pettit* ◢ POSTMODERN TEORİ/*S. Best-D. Kellner* ◢ MARKSİZM VE AHLÂK/*S. Lukes* ◢ VAHŞETİ KAVRAMAK/*J.P. Reemtsma* ◢ SOSYOLOJİK DÜŞÜNMEK/*Z. Bauman* ◢ POSTMODERN ETİK/*Z. Bauman* ◢ TOPLUMSAL CİNSİYET VE İKTİDAR/*R.W. Connell* ◢ ÇOKKÜLTÜRLÜ YURTTAŞLIK/*W. Kymlicka* ◢ KARŞIDEVRİM VE İSYAN/*H. Marcuse* ◢ KUSURSUZ CİNAYET/*J. Baudrillard* ◢ TOPLUMUN McDONALDLAŞTIRILMASI/*G. Ritzer* ◢ KUSURSUZ NİHİLİST/*K.A. Pearson* ◢ HOŞGÖRÜ ÜZERİNE/*M. Walzer* ◢ 21. YÜZYIL ANARŞİZMİ/*Der.: J. Purkis & J. Bowen* ◢ MARX'IN ÖZGÜRLÜK ETİĞİ/*G. G. Brenkert* ◢ MEDYA VE GAZETECİLİKTE ETİK SORUNLAR/*Der.: A. Belsey & R. Chadwick* ◢ HAYATIN DEĞERİ/*J. Harris* ◢ POSTMODERNİZMİN YANILSAMALARI/*T. Eagleton* ◢ DÜNYAYI DEĞİŞTİRMEK ÜZERİNE/*M. Löwy* ◢ ÖKÜZÜN A'SI/*B. Sanders* ◢ TAHAYYÜL GÜCÜNÜ YENİDEN DÜŞÜNMEK/*Der.: G. Robinson & J. Rundell* ◢ TUTKULU SOSYOLOJİ/*A. Game & A. Netcalfe* ◢ EDEPSİZLİK, ANARŞİ VE GERÇEKLİK/*G. Sartwell* ◢ KENTSİZ KENTLEŞME/*M. Bookchin* ◢ YÖNTEME KARŞI/*P. Feyerabend* ◢ HAKİKAT OYUNLARI/*J. Forrester* ◢ TOPLUMLAR NASIL ANIMSAR?/*P. Connerton* ◢ ÖLME HAKKI/*S. İnceoğlu* ◢ ANARŞİZMİN BUGÜNÜ/*Der.: Hans-Jürgen Degen* ◢ MELANKOLİ KADINDIR/*D. Binkert* ◢ SİYAH 'AN'LAR I-II/*J. Baudrillard* ◢ MODERNİZM, EVRENSELLİK VE BİREY/*Ş. Benhabib* ◢ KÜLTÜREL EMPERYALİZM/*J. Tomlinson* ◢ GÖZÜN VİCDANI/*R. Sennett* ◢ KÜRESELLEŞME/*Z. Bauman* ◢ ETİĞE GİRİŞ/*A. Pieper* ◢ MEKÂNLARI TÜKETMEK/*J. Urry* ◢ YAŞAMA SANATI/*G. Sartwell* ◢ ARZU ÇAĞI/*J. Kovel* ◢ KOLONYALİZM POSTKOLONYALİZM/*A. Loomba* ◢ KREŞTEKİ YABANI/*A. Phillips* ◢ ZAMAN ÜZERİNE/*N. Elias* ◢ TARİHİN YAPISÖKÜMÜ/*A. Munslow* ◢ FREUD SAVAŞLARI/*J. Forrester* ◢ ÖTEYE ADIM/*M. Blanchot* ◢ POSTYAPISALCI ANARŞİZMİN SİYASET FELSEFESİ/*T. May* ◢ ATEİZM/*R. Le Poidevin* ◢ AŞK İLİŞKİLERİ/*O.F. Kernberg* ◢ POSTMODERNLİK VE HOŞNUTSUZLUKLARI/*Z. Bauman* ◢ ÖLÜMLÜLÜK. ÖLÜMSÜZLÜK VE DİĞER HAYAT STRATEJİLERİ/*Z. Bauman* ◢ TOPLUM VE BİLİNÇDIŞI/*K. Leledakis* ◢ BÜYÜSÜ BOZULMUŞ DÜNYAYI BÜYÜLEMEK/*G. Ritzer* ◢ KAHKAHANIN ZAFERİ/*B. Sanders* ◢ EDEBİYATIN YARATILIŞI/*F. Dupont* ◢ PARÇALANMIŞ HAYAT/*Z. Bauman* ◢ KÜLTÜREL BELLEK/*J. Assmann* ◢ MARKSİZM VE DİL FELSEFESİ/*V. N. Voloşinov* ◢ MARX'IN HAYALETLERİ/*J. Derrida*

H A Z I R L A N A N K İ T A P L A R

DEVLETİN YENİDEN ÜRETİMİ/*J. Stevens* ◢ ÇAĞDAŞ SOSYAL BİLİMLER FELSEFESİ/*B. Fay* ◢ GENEL ETİK/*A. Heller* ◢ ERDEM PEŞİNDE/*A.MacIntyre*

# İçindekiler

— İngilizceye çevirenlerin 1986 tarihli önsözü ..... 7
— Yazarın sunuşu, 1929 ..... 15
— İngilizceye çevirenlerin sunuşu ..... 20
— Fransızca basıma önsöz ..... 29
*Roman Jakobson*
— Fransızca basıma sunuş ..... 32
*Marina Yaguello*

Birinci Bölüm

Dil felsefesi ve
Marksizm için taşıdığı önem

I. İDEOLOJİLERİN İNCELENMESİ VE DİL FELSEFESİ ..... 47
II. ALTYAPIYLA ÜSTYAPILAR ARASI İLİŞKİ ÜZERİNE ..... 58

III. DİL FELSEFESİ VE NESNEL PSİKOLOJİ ..... 69

İkinci Bölüm

## Marksist bir dil felsefesine doğru

IV. DİL FELSEFESİNDE İKİ YÖNELİM ..... 93
V. DİL, SÖZ VE SÖZCELEM ..... 118
VI. DİLSEL ETKİLEŞİM ..... 143
VII. DİLDE KONU VE ANLAM ..... 165

Üçüncü Bölüm

## Sözdizim yapılarındaki sözcelem biçimlerinin tarihine doğru

VIII. SÖZCELEM TEORİSİ VE SÖZDİZİM SORUNLARI ..... 179
IX. DOLAYLI ANLATIM SORUNUNUN SERGİLENMESİ ..... 186
X. DOLAYLI SÖYLEM, DOLAYSIZ SÖYLEM VE BUNLARIN DEĞİŞİLERİ ..... 199
XI. FRANSIZCA, ALMANCA VE RUSÇADA YARI-DOLAYLI SÖYLEM ..... 221
– Ek I: Göstergebilime Rusya'dan yapılan ilk katkı ..... 248
*Ladislav Matejka*
– Ek II: Rus edebiyat teorisi ve incelemesinde biçimsel yöntem ve sosyolojik yöntem ..... 269
*M.M. Bakhtin, P.N. Medvedev, V.N. Voloşinov*
*I.R. Titunik*

— Dizin ..... 306

# İngilizceye çevirenlerin 1986 tarihli önsözü

Valentin Nikolayeviç Voloşinov'un 1929 yılında yayımlanmış olan *Marksizm i filosofija jazyka* başlıklı kitabının İngilizceye çevrilerek *Marxism and the Philosaphy of Language* başlığıyla yayımlandığı 1970'li yılların başında, hem bu kitap hem de yazarı hemen hiç tanınmıyordu. Voloşinov'un eseri hakkında pek az araştırmacının bir bilgisi vardı, eserden şu ya da bu şekilde yararlananlarsa daha da azdı. Bereket versin, insan bilimleri alanında modern düşüncenin piri olan Profesör Roman Jakobson bu ender istisnalardan birisiydi. Jakobson'a göre, Voloşinov her şeyden önce sözcelemlerin (utterance) incelenmesi ve dilsel (verbal) iletişim esnasında sözcelemlerin diyalojik değiş tokuşunun araştırılmasında göstergebilimsel (semiotic) bir çerçeveyi beceriyle kullanan verimli bir dilciydi. Ja-

kobson, 1931 yılında Nikolay Trubetskoy'a yazdığı bir mektupta, Voloşinov'un "dilbilimsel sorunlara ilişkin görkemli yorumu"nu övüyor ve Voloşinov'un kitabının ruhuna uygun olarak, tarihsel filoloji konusunda upuygun (adequate) bir kavrayışa varmak için diyalektik yöntemin bir öngereklilik olduğunu vurguluyordu.[1]

Voloşinov'un eseri, Sovyetler Birliği'nde büyük ölçüde bilmezden gelinse de, Jakobson sayesinde, Prag Dilbilim Çevresi'nin teorilerinin biçimlenmesinde önemli bir rol oynadı. Bunun yanı sıra, Jakobson'un öncü çalışması *Shifters, Verbal Categories and the Russian Verb*'de geliştirdiği, sözcelemlerin değişebilirliği ile dilin sistematik malzemeleri (provisions) arasındaki biteviye etkileşim konusundaki modeli de etkiledi. Jakobson bu çalışmasında, *Marksizm ve Dil Felsefesi*'nin üçüncü kısmının tamamını kaplayan, dolaylı anlatımın (reported speech) doğası konusunda Voloşinov'un geliştirdiği anlayıştan bolca yararlanmıştı. Dahası, bu kitabın 1972 yılında Seminar Press'in *Dil İncelemeleri* dizisinde çevrilerek yayımlanacak ilk kitap olarak seçilmesi de Jakobson'un aracılığıyla gerçekleşti. Çevirmenler olarak, *Marksizm ve Dil Felsefesi*'nin elinizdeki Harvard University Press basımını, bu eserin tanıtılmasına verdiği emeklerden ötürü, Roman Osipoviç Jakobson'un anısına adamak istiyoruz.

*Marksizm ve Dil Felsefesi*, 1973 yılında İngilizcede yayımlanmasıyla birlikte kayda değer ölçüde dikkati çekmeye başladı. Aslında, yeni okurların birçoğunda büyük bir keşif duygusu uyandırıyordu. Bu eser, kendi terimleriyle ifade edilecek olursa, dil teorisi ve incelemeleri alanında, Humboldtçu/Vosslerci tez ile bunun karşısına dikilen Saussurecü antitezin yerini almaya aday sevindirici bir sentez sağlıyordu. Voloşinov her şeyden önce dilsel sözcelemlerin toplumsal rolüyle ilgilenir. Voloşinov dilsel sözcelemleri, en tipik haliyle diyalojik değiş tokuşlarda ve içselleştirme aracılığıyla iç konuşmalarda ve düşüncelerde sergilenen toplumsal etkileşim olarak görür.

1. Roman Jakobson'dan Nikolay Trubetskoy'a, *Trubetzkoy's Letters and Notes* (Lahey-Paris, 1975), s. 222.

Varoluşun insan bilincinin merceğinden geçerek kırılmasının (refraction) yalnızca, doğası gereği toplumsal etkileşime demir atmış olan dilsel iletişimden kaynaklandığını düşünmektedir. Dolayısıyla, Voloşinov'a göre, insan dili konusundaki incelemeler zaman ve mekân içindeki toplumsal varoluştan ve toplumsal-ekonomik koşulların etkisinden ayrı tutulamaz. Voloşinov'a göre, diyalektik yöntem çerçevesinde diyaloğu kavramlaştırmak, insan medeniyetinin tüm boyutları açısından dilin taşıdığı temel önemi anlamanın biricik yoludur.

Yeniden hayata dönen *Marksizm ve Dil Felsefesi*'ni yalnızca dilbilimdeki değil; aynı zamanda antropoloji, psikoloji, edebiyat ve kültür incelemelerindeki modern eğilimler açısından önemli bir eser haline getiren husus, tam da diyalektiğin insan bilimlerinin içerdiği tüm bilimler açısından taşıdığı verimli potansiyeldi. Fredric Jameson, Voloşinov'un kitabı (İngilizce çevirisi) üzerine kaleme aldığı kapsamlı tanıtım yazısında, *Marksizm ve Dil Felsefesi*'ni "bir bütün olarak dilbilim incelemeleri konusundaki en iyi giriş kitabı" olarak nitelemişti.[2] Aram Yemgoyan'a göre, Voloşinov'un kitabı "dilbilimindeki geleneksel uğraşların tamamının ötesine geçtiği ve göstergebilgisinden söz edimi (speech act) teorisine kadar uzanan çağdaş uğraşların tümünü fiilen önceliediği için, antropolojik dilbilimle uğraşan herkesin okuması zorunlu" olan bir kitaptır.[3] Ve İngiliz "yenibiçimçi" Ann Shukman'ın görüşünce, "Voloşinov'un uçlara varan bağlamsalcılığı, öncelikle sosyolojik nitelikte bir göstergebilimsel teoriye ve sistemden ziyade süreci, özden ziyade işlevi vurgulayan bir dil teorisine varmasına yol açmaktadır".[4]

*Marksizm ve Dil Felsefesi*'nin uluslararası planda kabul görmesini sağlayan önemli bir etkenin, bu kitabın tüm dünyada insan bilimleriyle uğraşan camiada müthiş bir üne kavuşan M. M. Bakhtin'in adıyla ilintilendirilmesi olduğuna kuşku duyulamaz. Bu

2. Fredric Jameson, *Marxism and the Philosophy of Language* üzerine bir değerlendirme, *Style*, 1 (Güz 1974), s. 535.
3. Aram Yemgoyan, *Marxism and the Philosophy of Language* üzerine bir değerlendirme, *American Anthropologist*, 79, no. 3 (1977), s. 701.
4. Ann Shukman, Marxism and the Philosophy of Language üzerine bir değerlendirme, *Language and Style*, no. 1 (1979), s. 54.

gelişmede rol oynayan başka bir etken de, kalburüstü Sovyet göstergebilimci ve dilbilimci V. V. İvanov'un, Bakhtin'in doğumunun 75. yılı vesilesiyle 1973 yılında düzenlenen kutlama esnasında, P. N. Medvedev ve V. N. Voloşinov'un imzalarını taşıyan birtakım kitapların, *Marksizm ve Dil Felsefesi* dahil olmak üzere, gerçekte M. M. Bakhtin'in kaleminden çıktığını herkesin önünde ilan etmesidir. Bu doğrultuda hiçbir kanıt sunulmamış olmasına rağmen, birçok araştırmacı İvanov'un iddiasının doğru olduğuna inandı. O tarihte henüz hayatta olan Bakhtin, bu iddiayı doğrulayabilir ya da kabul etmeyebilirdi elbet; ama sessiz kaldı ve kamuoyuna bu konuda hiçbir açıklama yapmadı. Gelgelelim, ölümünden kısa bir süre önce, resmi Sovyet yayın kurumu (VAAP), telif hakları yasası uyarınca, bu iddiaların doğruluğunu belirten bir yeminli beyanı imzalamasını istediğinde Bakhtin'in bunu yapmayı reddettiği biliniyor.

İvanov'un yaptığı bu açıklama ve açıklamanın yaygın kabulü, daha önce farklı yazarlara ve düşünürlere ait olduğu düşünülen çalışmaların bütünsel ve kendi alanında çok etkili bir külliyat halinde bir araya getirilmesiyle sonuçlandı. Böylelikle *Marksizm ve Dil Felsefesi* gibi eserler (aslında bunların arasında en fazla öne çıkanıdır), Bakhtin'in imzasını taşıyan Dostoyevski ve Rabelais üstüne yapılmış olan öbür çalışmalarla birlikte uluslararası ilgiyi üstünde toplamaya başladı. Aslına bakılırsa, *Marksizm ve Dil Felsefesi* "Bakhtinci" gösterge ve dil anlayışının temel ve en sistematik açıklanışı olarak odak noktası haline geldi.

Gelgelelim, çeşitli eserlerin tamamının tek bir Bakhtinci eser olarak toparlanması epeyce sorunludur. Örneğin, Bakhtin'in Dostoyevski hakkında yaptığı çalışma 1929 yılında kendi adıyla yayımlanır ve aralarında kültür komiseri Lunaçarski'nin de bulunduğu Sovyet eleştirmenlerce alkışlanırken, aynı yıl içerisinde yayımlanan *Marksizm ve Dil Felsefesi*'nde arkadaşı Voloşinov'un adını kullanmaya niçin ihtiyaç duyduğu sorusuna bugüne kadar hiç kimse ikna edici bir yanıt veremedi. Yapılan birçok araştırma ve soruşturmaya rağmen, konuya aşina olan ve tanıklık eden birçok kişinin –bunlar arasında Bakhtin de yer almaktadır– oldukça yakın bir geçmişe kadar hayatta olmalarına rağmen, gerçekte nelerin olup bitti-

ği hakkındaki bu basitmiş gibi görünen soru yanıtsız kaldı. Aslında, bu kişilerin çoğu hâlâ hayatta. Kitabın yazarı hususundaki belirsizlik, somut kanıtlarla açıklığa kavuşturulmak şöyle dursun, Sovyetler Birliği yönetiminin gizliliğe düşkün oluşunun daha da keskinleştirdiği bir gizeme dönüştü.

Buna ilaveten, Bakhtin, Voloşinov ve Medvedev imzalarını taşıyan eserler arasında kavramsal ve ideolojik ayrılıklar, hatta çelişkiler var. Voloşinov ve Medvedev'in imzalarını taşıyan kitaplar ve yazılar açıkça Marksist bir yönelim barındırıyor ve uyguluyor. Bakhtin bu kitap ve yazıların yazarı olarak görülecekse, Marksizmle ilişkisinin de tanımlanması gerekir ki bu, kendi içinde yeterince tartışmalı bir sorundur. Bazı eleştirmenler Bakhtin'in Marksist sempatilerini açıkça yadsımış ya da en azından Voloşinov ve Medvedev imzalarını taşıyan eserlerin Marksist karakterini, Sovyetler Birliği'nde yayımlanmalarını sağlama almak amacıyla ilave edilmiş birer "editoryal rötuş", "tedbir", "vitrin süsü" oldukları gerekçesiyle en aza indirmeye çalışmışlardır. Bugüne kadar Bakhtin üzerine kaleme alınmış en haris ve birçok açıdan en hayranlık uyandıran eserin *(Mikhail Bakhtin)* yazarları olan Katerina Clark ve Michael Holquist de bu görüşü savunanlar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, başka yazarlar ise Bakhtin'i tam da kalburüstü bir Marksist yazar ve düşünür olarak selamlamıştır; başkalarının yanı sıra Fredric Jameson, Marina Yaguello ve Radovan Matijaseviç gibi yazarların görüşü budur. Bir Alman Marksist araştırmacı olan Helmut Glück tamamen farklı bir yol izler. Glück'e göre, Marksist öğeler yalnızca Voloşinov ve Medvedev'de var, Bakhtin'deyse yoktur. Bu saptamadan hareket ederek, İvanov'un, bu iki yazarın imzalarını taşıyan eserlerin Bakhtin'e ait olduğunu bildiren iddiasını reddeder. Buna rağmen, başta Tzvetan Todorov olmak üzere başka yazarlar, söz konusu eserlerin, yazarı Bakhtin olan tek bir birleşik sisteme ait olduğunu düşünme eğilimindedir; ama her şeye rağmen, iş Marksizm sorununa gelince, bunun tartışmaya açık bir sorun olduğunu teslim etmektedirler. Donanımlı uzman kanılarının bu kadar çeşitli ve çelişkili olması karşısında bir an durup soluklanmamız gerekiyor. Çünkü bilhassa bütün kavramsal ve ideolojik çer-

çevenin tanımlanıp saptanması hiç de yabana atılabilecek bir sorun değildir: Farklı düşünce sistemleri içerisindeki benzer fikirler, pekâlâ farklı değerler taşıyabilir ve farklı amaçların peşinde koşabilir.

Henüz yeterince üstünde durulmamış olmakla birlikte dikkat kesilmeyi hak eden başka bir husus, yaklaşımının "teknik boyutu"nun Bakhtin açısından her zaman "tali bir mesele" olduğunu iddia eden V. V. İvanov'un bu sözlerle tam olarak neyi kastettiğidir.[5] Aslında, Bakhtin'in gevşek, muğlak ve çelişkili "teknik boyutu"nun, "fikirlerinin derinliği"yle temize çıktığını ileri süren birçok eleştirmen var. Gelgelelim, başvurulan bu strateji, Bakhtin'e atfedilen eserler arasından en az iki tanesinde teknik boyutun epeyce gelişkin olduğu ve ustalıklı biçimde kullanıldığı gerçeğini bile isteye ihmal eder. Bunların biri *Edebiyat Araştırmalarında Biçimçi Yöntem* (Medvedev), öbürüyse *Marksizm ve Dil Felsefesi*'dir. Birinci eser biçimcilik konusundaki ayrıntılı, dikkatli ve derinlikli analiziyle ve bir "sosyolojik poetika" doğrultusunda geliştirdiği programla, profesyonel bir edebiyat eleştirmeni, polemikçi ve teorisyeni iş başındayken gösterir. İkinci eser ise bilhassa üçüncü kısmında, profesyonel dilbilimci "sözcelem teorisi"ne ve "sözdizimi sorunları"na, özellikle de "dolaylı anlatım" sorununa duyduğu teknik ilgiyi ön plana çıkarır. Bakhtin imzalı yazılardan teknik ve biçem (style) bakımından bu denli farklı iki çalışmanın yine Bakhtin'e ait olduğunun varsayılması, kaçınılmaz olarak şaşırtıcı bir sorun yaratır: Bu eserler hem teknik boyutları hem de kavramsal ve ideolojik kodları açısından Bakhtin'e aitse eğer, ortaya çıkan sonucu, biçemlemenin (stylisation)* uç bir örneği ya da hatta bir tür düşünsel sahtekârlık olarak görebiliriz.

Dolayısıyla, Voloşinov ve Medvedev imzalarını taşıyan eserlerin Bakhtin'e atfedilmesine çekinceli yaklaşmak için ciddi neden-

5. V. V. İvanov, "The Significance of M. M. Bakhtin's ideas on Sign, Utterance and Dialogue for Modern Semiotics", H. Baran, der., *Semiotics and Structuralism: Readings from the Soviet Union* (White Plains, N. Y., 1976), s. 332.

* "1) Anlatıma, konusu ve yazarının kişiliği yönünden uygun bir biçem verme. 2) Öykü, oyun gibi anlatı türlerinde kişileri özelliklerine uygun biçimde konuşturma, davrandırma. 3) Duyguyu, düşünceyi bir çağın, bir akımın egemen biçimine göre anlatma", Beşir Göğüş, *Anlatım Terimleri Sözlüğü*. Ankara: 1998, *s.* 25. (ç.n.)

ler var. Yeri geldiğinde söz konusu çalışmaların yazarı belirtilirken Voloşinov/Bakhtin, Medvedev/Bakhtin şeklinde iki ismin bir arada yazılması ve bunun da, Tzvetan Todorov'un sözleriyle, bir işbirliği ve/veya yer değiştirme ve/veya tartışma ihtimallerinin düşünülmesine izin vermesi, bu ciddi nedenlerin kabul edildiğini gösterir.

*Marksizm ve Dil Felsefesi*'nin İngilizce değişkesinin çevirmenleri olarak, kitabın ilk yayımlanışından bu yana gün ışığına çıkan yeni malzemelerin ve enformasyonun, kitabın aidiyeti konusundaki tartışmaların farkındayız ve 1973 yılında yazdığımız önsözde ortaya koyduğumuz birtakım savunuların ve ulaştığımız sonuçların bugün tartışmaya açık olduğunu kabul ediyoruz. Okurun daha yakın tarihli varsayımlar ve ulaşılan sonuçlar konusunda bilgilenmesine yardımcı olmak için, daha önce zikredilenlere ilaveten, Bakhtin sorunu konusunda halihazırda bulunan literatürden yaptığımız bir seçmeyi aşağıda sunuyoruz. Ama aynı zamanda, daha önceki analizlerimizin ve savunularımızın temel içeriğinin arkasında durmaya devam ettiğimizi de belirtelim. Dahası, makul bir tutum ve akademik dürüstlük, tersi kesin olarak kanıtlanmadığı için *Marksizm ve Dil Felsefesi*'nin yazarının Valentin Nikolayeviç Voloşinov adıyla bilinmeye devam edilmesini buyurmaktadır. Sovyetler Birliği gibi ülkelerde, yukarıdan gelen emir ve talimatlarla geçmişin yeniden yaratılması beylik bir uygulamadır; böyle bir uygulamaya onay vermek için herhangi bir gerekçe göremiyoruz.

YAKIN GEÇMİŞTEKİ BAKHTİN LİTERATÜRÜ


Bakhtin, Mihail, *Marksizam i filozofija jezika*, çeviren ve sunan Radovan Matijaseviç (Belgrad, 1980).

Bakhtin, M. M./P. N. Medvedev, *Formal Method in Literary Scholarship; A Critical Introduction to Sociological Poetics*, çev: Albert J. Wehrle; yeni önsöz Wlad Godzich (Cambridge, Mass., 1985).

Bakhtin, Mikhail (V. N. Voloşinov), *Le marxisme et la philosophie du language*, çeviren ve sunan M. Yaguello; önsöz Roman Jakobson (Paris, 1977).

Bakhtin, M. M., *Éstetika slovesnogo tvorçestva*, yorumlarla birlikte derlemeyi yapanlar S. G. Bocarov ve S. S. Averincev (Moskova, 1979).

Bakhtin, M. M., V. N. Voloşinov, *Frejdizm: kritiçeskij oçerk*, 1927 tarihli orijinalin yeniden basımı; yeni sonsöz Anna Tamarchenko (New York, 1983).

Clark, Katerina ve Michael Holquist, *Mikhail Bakhtin* (Cambridge, Mass., 1984).

Holquist, Michael, "The Politics of Representation", S. J. Greenblatt, der., *Allegory and*

*Representation,* Selected Papers from the English Enstitute, Cilt 5 (Baltimore, 1979-80), s. 163-182.
Kozinov, V. ve S. Konkin, "Mixail Baxtin, kratkij oçerk zizni i dejatel'nosti", *Problemy poetiki istorii literatury* (Saransk, 1973), s. 5-35.
Matejka, Ladislav, "The Roots of Russian Semiotics of Art", R. Bailey, vd., der., *The Sign: Semiotics Around the World* (Ann Arbor, Mich, 1978), s. 146-169.
Medvedev, Pavel, *Die formale Methode in der Literaturwissenschaft,* çeviren ve sunan Helmut Glück (Stuttgart, 1976).
Perlina, Nina, "Bakhtin-Medvedev-Voloşinov: An Apple of Discourse", *Revue de l'Université d'Ottawa/Ottowa University: Quarterly,* 53, no.1 (1983), s. 35-47.
Segal, D., *Aspects of Structuralism in Soviet Philology,* Papers on Poetics and Semiotics, Cilt 2 (Tel-Aviv, 1974), s. 120-132.
Titunik, I. R., "Bachtin and Soviet Semiotics (A Case Study: Boris Uspenskij's Poètika kompożicii)", *Russian Literature,* 10 (1981), s. 1-16.
..... Bakhtin &/or Voloşinov &/or Medvedev: Dialogue &/or Doubletalk?", B. A. Stolz, vd., der., *Language and Literature* (Ann Arbor, Mich., 1984), s. 535-564.
Todorov, Tzvetan, *Mikhail Bakhtin: The Dialogical Principle* (Minneapolis, 1984).
Voloşinov, V. N., *Freudianism: A Marxist Critique,* çeviren ve Neal H. Bruss ile birlikte derleyen I. R. Titunik (New York, 1976).
..... *Marxismus und Sprachphilosophie,* çeviren ve sunan Samuel M. Weber (Frankfurt, 1975).

# Yazarın sunuşu, 1929·

Bugüne kadar dil felsefesi üstüne tek bir Marksist çalışma bile yapılmamıştır. Dahası, dil felsefesiyle ilgili öbür alanlara hasredilmiş Marksist çalışmalarda dil hakkında kesin ya da gelişkin nitelikte hiçbir şey söylenmemiştir.[1] Bu durumda, esasen türünün ilk örneği

1. Dile değinen tek Marksist çalışma –I. Present'in kısa bir süre önce yayımlanan *Konuşma ve Düşüncenin Kökeni* başlıklı çalışması– dil felsefesiyle hemen hiç ilgili değildir. Kitap konuşmanın (speech) ve düşüncenin oluşmasına ilişkin sorunları inceliyor; burada konuşma belli bir özgül ideolojik sistem olarak dil çerçevesinde değil, tepkebilimdeki (reflexology) anlamıyla "belirtke" (signal) çerçevesinde kavranır. Özgül tipte bir fenomen olarak dil hiçbir koşulla "belirtke"ye indirgenemeyeceğinden, I. Present'in araştırmalarının dille uğraşmadığı söylenebilir. Present'in yaptığı araştırmalardan dilbilimin ve dil felsefesinin somut sorunlarına açılan hiçbir dolaysız yol yok.

olan bizim yaptığımız inceleme, tamamen mazur görülebilir nedenlerle, ancak en mütevazı amaçları hedef alabilir. Burada sırf dil felsefesindeki temel sorunlar hakkında bile sistematik ve kesin bir Marksist analiz tarzı bir şeyler uygulamak mümkün değil. Böyle bir analiz ancak uzun süreli ve işbirliğine dayalı bir çabanın ürünü olarak ortaya çıkabilirdi. Bu çalışmada kendimizi, dil hakkında sahici bir Marksist düşünmenin girmesi gereken *temel doğrultuların* ve düşünme tarzının dilbilimin somut sorunlarına eğilirken yaslanması gereken *yöntembilimsel talimatların* tarif edilmesi yönünde mütevazı bir görevle sınırlandırdık.

Görevimizi özellikle zorlaştıran bir olgu, Marksist literatürün henüz ideolojik fenomenlerin gerçekliğinin doğasına ilişkin kesin ve genel olarak kabul edilen tanımlar içermemesiydi.[2] Örneklerin çoğunda ideolojik fenomenler bilinç fenomenleri olarak, yani psikolojik açıdan anlaşılıyor. Böyle bir anlayış, öznel bilincin ve psişenin karakteristik özelliklerine hiçbir koşulla indirgenebilir olmayan ideolojik fenomenlerin özgül karakteristiklerini incelemeye elverişli doğru bir yaklaşım yolu bulmak açısından son derece zararlıdır. Bu anlayış ideolojik yaratıcılığın özgül maddi gerçeği olarak dilin oynadığı rolün niçin yeterince kavranamadığını da açıklamaktadır.

Dahası, Marksizmin kurucularının, yani Marx ve Engels'in elinin değmediği ya da üstünkörü değdiği tüm bilgi alanlarında mekanik kategorilerin yerleşiklik kazandığı da bu söylediklerimize eklenmeli. Bu bilgi alanlarının hepsi hâlâ, kökten bir anlamda, diyalektik öncesi mekanik maddecilik aşamasında saplanıp kalmıştır. İdeoloji incelemesinin tüm alanlarında mekanik nedensellik kategorisinin egemenliğini günümüze kadar sürdürmüş olması bu durumun bir dışavurumudur. Ampirik veri konusunda hâlâ alt edilmemiş olan pozitivist anlayış –diyalektik olarak anlaşılmayan, sabit ve

2. Toplumsal hayatın birliği içerisinde ideolojinin işgal ettiği yerin tanımı Marksizmin kurucuları tarafından yapılmıştır: Üstyapı olarak ideoloji, üstyapının altyapı ile olan bağıntısı, vb. Ama ideolojik yaratıcılığın malzemesiyle ve ideolojik iletişimin koşullarıyla bağlantılı sorunlar söz konusu olduğu kadarıyla –bütün tarihsel maddecilik açısından tali sorunlar olarak değerlendirilen bu sorunlar– somut ya da kesin bir çözüme kavuşturulamamıştır.

durağan bir şey olarak kavranan "olgu"nun yüceltilmesi– bu mekanik nedensellik anlayışının yanı başında duruyor.[3] Marksizmin felsefi ruhunun bu alanlarda kendisini hissettirdiği söylenemez pek.

Sözü edilen bu mevcut durumun bir sonucu olarak, dil felsefesi alanında, ideoloji incelemelerinin öbür alanlarında gerçekleşmiş olabilecek herhangi bir kesin ve olumlu başarıdan destek alma imkânından neredeyse büsbütün yoksunuz. Plehanov'un sayesinde en ileri ideoloji incelemesi alanı haline gelmiş olan edebiyat araştırmacılığı bile pratik olarak bize konumuzla ilgili hiçbir şey sunamamaktadır.

Burada sunduğumuz çalışma esas olarak bilimsel araştırma amacına dönüktür. Buna rağmen, bu çalışmaya herkesin anlayacağı bir anlatım biçimi kazandırmak için elimizden geleni yaptık.[4]

Çalışmamızın birinci bölümünde dil felsefesinin bir bütün olarak Marksizm için taşıdığı önemi ortaya koymaya çalıştık. Daha önce söylediğimiz gibi, bu önem henüz kavranılmayı bekliyor. Gerçek şu ki, *dil felsefesinin uğraştığı konular Marksist dünya görüşündeki en önemli birkaç bölgenin hassas noktalarıyla doğrudan doğruya bağlantılıdır;* üstelik, bu bölgeler bugün toplumumuzun öncü çevrelerinde yaygın bir ilgi uyandırmaktadır.[5]

Buna ilave olarak, dil felsefesiyle ilgili sorunlar son yıllarda hem Batı Avrupa'da hem de SSCB'de olağandışı bir keskinlik ve temel nitelik kazandı.[6] Çağdaş burjuva felsefesinin *sözcük levhası* altında başladığı söylenebilir. Batı'nın felsefi düşüncesindeki bu yeni eğilim hâlâ ilk aşamasında durmaktadır. "Sözcük" ve sistem içerisindeki yeri üstüne şiddetli bir mücadele sürüp gitmektedir; bunun bir benzeşiği ortaçağda gerçekçilik, adcılık ve kavramcılık etrafında dönen tartışmada bulunabilir. Aslına bakılırsa, benzeşme-

3. Pozitivizm esasen tözcü düşüncenin temel kategorilerinin ve alışkanlıklarının "özler", "fikirler", "genel", vb. bölgesinden tek tek olgular bölgesine bir aktarımıdır.
4. Yine de, okurun Marksizm konusunda genel bir artyöreye sahip olması ve yanı sıra dilbilime ilişkin temel bilgilere aşina olması gerekiyor elbet.
5. Bunlar edebiyat eleştirisi ve psikoloji gibi alanlardır.
6. Ama Marksist çevrelerin hepsinde böyle bir ilgi olduğu söylenemez. Burada daha ziyade sözcük hakkında "biçimciler"in neden olduğu ilgiyi ve G. Spett'inki gibi kitapları *(Estetik Fragmanlar, Sözün İç Biçimi)* ve ayrıca Losev'in *Adın Felsefesi* adlı kitabını kastediyorum.

nin de ötesinde ortaçağın bu felsefi gelenekleri fenomenologların gerçekçiliğinde ve neo-Kantçıların kavramcılığında bir ölçüde yeniden canlandırılmaya başlamıştır.

Bizzat dilbilim alanında, bilimsel sorunları ortaya atmaya yönelik teorik girişimlere duyulan nefret ve bunun beraberinde dünya görüşünün hesaba katılması yönündeki taleplere beslediği husumet (ahir zaman pozitivizminin tipik bir özelliği) bir kez ortadan kaybolunca, disiplinin kendi genel-felsefi önvarsayımları ve öbür ilgi alanlarıyla olan bağlantıları konusunda keskin bir bilinç uyandı. Bu bilinçle birlikte, dilbilimin tüm bu yeni meydan okumalara yanıt vermekten aciz olmasından ötürü bir kriz yaşanmakta olduğu duygusu uyandı.

Kitabın ilk kısmının amacı *dil felsefesinin Marksist dünya görüşü içerisinde işgal ettiği konumu ortaya çıkarmaktır.* Bundan dolayı birinci bölümde herhangi bir şeyi kanıtlamaya kalkışmıyor ve ortaya atılan soruların hiçbirine nihai yanıtlar vermiyoruz. Bu kısımda fenomenler arasındaki bağlantılardan ziyade sorunlar arasındaki bağlantılarla ilgileniyoruz.

Kitabın ikinci kısmında dil felsefesinin temel sorununu, yani *dilsel fenomenlerin gerçek varoluş kipini* çözüme kavuşturmaya girişiyoruz. Bu, dil felsefesine ilişkin modern düşüncede yer alan belli başlı tüm konuların döndüğü ekseni oluşturan sorundur. *Dilin üretilmesi, dilsel etkileşim, anlama ve anlam* gibi temel sorunlar ve yanı sıra öbür sorunlar, ortak merkezleri olarak bu tek bir sorun üstünde yöndeşir. Bizzat bu sorunun çözümü bakımından yalnızca sorunun temel patikalarının haritasını çıkarabildik elbette. Sayısız soruya yalnızca değinmekle yetindik; yaptığımız açıklamaların doğurduğu sayısız soruşturma çizgisi sonuna kadar izlenmeksizin bırakıldı. Ama zaten bu sorunlara Marksist bir bakış açısından yaklaşmaya neredeyse ilk kez kalkışılan küçük bir kitapta bundan daha fazlası yapılamazdı da.

Çalışmamızın son kısmı sözdizim sorunlarından birine ilişkin somut bir araştırmadan oluşuyor. Çalışmamızın bütününde yer alan temel fikrin *–sözcelemin üretken rolü ve toplumsal doğası–* somutlanması gerekiyordu. Bu fikrin önemini yalnızca genel dünya görü-

şü ve dil felsefesindeki teorik sorunlar düzleminde göstermekle kalmayıp, aynı zamanda dil bilimine (science of language) özgü tikel sorunlar çerçevesinde ortaya koymak gerekiyordu. Sonuçta, bir fikir doğru ve üretkense eğer, bu üretkenliğin kendisini tepeden tırnağa tezahür ettirmesi gerekir. Ama üçüncü kısmın başlığı *–dolaylı sözcelem sorunu–*, sözdizimin sınırlarının ötesine uzanan kapsamlı bir önem taşıyor. Gerçek şu ki, en önemli edebi fenomenlerden birkaçı –karakterin sözü (genel olarak karakterin kuruluşu), *skaz*, biçemleme ve parodi– "başkasının sözü"nün kırılmalı yansımasının farklı çeşitlerinden başka bir şey değildir. Bu türden sözün ve onun sosyolojik işlevinin anlaşılması, sözünü ettiğimiz tüm edebi fenomenlerin üretken bir şekilde ele alınmasının vazgeçilmez koşuludur.[7]

Üstelik, üçüncü kısımda uğraştığımız sorun Rus dilbilim (linguistic) literatüründe topyekûn ihmal edilmiştir. Örneğin, *Rusça*daki (Puşkin'de bile bulunan) *yarı-dolaylı söylem* fenomenine hiç kimse işaret etmemiş ve bu fenomeni betimlememiştir. Dolaysız söylemin ve dolaylı söylem değişilerinin (modification) hatırı sayılır miktardaki çeşitlerini hiç değinmeden bıraktık.

Sonuç olarak, elinizdeki çalışma genel ve soyuttan tikel ve somuta giden bir yön izlemektedir. Genel felsefi uğraşılardan genel dilbilimsel uğraşılara ve oradan da dilbilgisi (sözdizim) ile biçembilim arasındaki sınırda yatan daha özel bir doğaya sahip bir soruna yöneliyoruz.

7. Aslına bakılırsa, günümüzde tam da bu fenomenler edebiyat araştırmacılarının dikkatini çekmektedir. Sözü edilen fenomenlerin eksiksiz biçimde anlaşılabilmesi için öbür bakış açılarının da uygulanması gerekir elbette. Gelgelelim, dolaylı anlatım biçimleri analiz edilmeksizin bu bağlamda üretken bir çalışma yapılması mümkün değil.

# İngilizceye çevirenlerin sunuşu

Zellig Harris, Amerikan yapısal dilbiliminin ilk evreleri konusunda geriye dönüşlü olarak ortaya koyduğu gözlemlerde, Karl Marx'ın *Das Kapital* adlı eserinin Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yapısalcı okulun en güçlü önderi olan Leonard Bloomfield üzerinde yarattığı etkiyi anımsatma gereğini duymuştur. Harris şöyle yazar:

> Depresyon yıllarının sonuna doğru, Karl Marx'ın vardığı bilimsel ve toplumsal sonuçları ne Rusya'nın övgülerinin ne de Amerika'daki savaş hazırlıklarının henüz gölgelemediği bir tarihte, Leonard Bloomfield, *Das Kapital*'i incelerken her şeyden önce toplumsal davranışı Marx'ın ele alışı ile dilbilimin ele alışı arasındaki benzerlikten etkilendiğini söylemişti bana.[1]

1. *Language*, 27 (1951), s. 297.

Bloomfield'in Rus çağdaşı ve *Marksizm ve Dil Felsefesi*'ni SSCB'de yirmili yılların sonuna doğru yazmış olan Valentin Nikolayeviç Voloşinov'un (1895-?) kitapta *Das Kapital*'den hiç söz etmeyişi tuhaf bir karşıtlığı gösteriyor. Bunun yerine, Voloşinov, bu çalışmasına yazdığı kısa önsözde,[2] dil incelemesinin "Marksizmin kurucularının el atmadıkları ya da yalnızca üstünkörü değinip geçtikleri" bilgi alanlarından biri olduğunu ve bunun gibi bilgi alanlarının o dönemde hâlâ "Marksizmin felsefi ruhunun kendisini hemen hiç hissettirmediği", "diyalektik öncesi, mekanik maddecilik"in tahakkümü altında olduğunu açık bir şekilde bildirir. Esasen, Voloşinov, *Marksizm ve Dil Felsefesi*'ni; Marksist eğilimli ya da Marksist yazılardan hiçbir *dolaysız*, tözsel, olumlu destek almamış, kendi türünde ilk olan öncü bir girişim olarak görüyordu.

Kendisinin de ileri sürdüğü gibi, Marksizmde herhangi bir kaynak bulamayan ve gerekli ilkeler kutsal buyruklardan alınıyormuş izlenimi veren bir edanın egemenliği altında aldatıcı bir görüntünün sunulduğu genel yorumlama tekniğinden kaçınan Voloşinov, kendi esin kaynağını insan dilinin yaratıcı boyutlarını vurgulayan von Humboldtçu anlayışta bulmuş ve dili, "konuşucuların (speaker)* toplumsal-dilsel etkileşiminde yürütülen aralıksız bir üretim süreci" olarak analiz etmeyi önermiştir. Bunun yanı sıra, yalnızca biçim ve kalıpların betimsel olarak kataloglanması tehlikesine karşı, mekanik sistemleştirme tehlikesine karşı ve genelde dil biliminde çok güçlü olduğunu düşündüğü yüzeysel bir ampirizmin ayartıcılığına karşı dilbilimcileri ikaz eder. "Dilin ses boyutunun incelenmesi", der, "dil biliminde aşırı bir yer tutar, bu da genellikle alanın tınısını tayin eder ve örneklerin çoğunda dilin gerçek özü olan anlamlı göstergeyle herhangi bir bağlantının dışında iş görür." Bu temel konumdan hareketle, kendisini hayvan organizmalarının uyaranlara (stimuli) verdikleri tepkilerle uğraşmaya adayan tepkebilime (refle-

2. Bu sunuş elinizdeki basımda "Yazarın Sunuşu, 1929" başlığıyla yer almaktadır.

* "Dilsel bildiriyi oluşturarak dinleyiciye yönelen kişi, konuşan birey. Her konuşucu gücül bir dinleyicidir; bu olguyu belirtmek için konuşucu-dinleyiciden söz edilir. Bildirişim kuramında konuşucuya *verici* denir", Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: ABC Kitabevi, 1998, s. 144. (ç.n.)

xology) öfkeyle saldırır. "Bu 'uyaranlar'ı alıp dilin ve insan psişesinin anlaşılmasının neredeyse anahtarı haline getirme girişiminin tek sorumlusu, mekanik düşüncenin acıklı yanlış anlamaları ve köklü düşünme alışkanlıklarıdır".

Voloşinov'un anlatımına bakılırsa, 1920'li yıllarda önde gelen Rus dilbilimcileri üstünde en fazla etki uyandıran kitap, Ferdinand de Saussure'ün *Genel Dilbilim Dersleri*'ydi. Her ne kadar Saussure'e eleştirel bir tarzda yaklaşsa ve *Dersler*'den kendi görüşlerinin antitezi olarak uzun alıntılar yapsa da, Voloşinov'un Saussure'den güçlü biçimde etkilendiği besbelli. Voloşinov bilhassa *la langue* (dil sistemi) ve *la parole* (speech act/utterance) arasındaki Saussurecü dikotominin meydan okumasıyla karşılaşır ve dilsel iletişim araştırılırken eşsüremin artsüremden kavramsal olarak ayrı tutulmasını ciddi biçimde sorgular. Voloşinov'a göre, Saussure okulunun temel tezleri Leibniz'in evrensel dilbilgisi anlayışından ve her şeyden önce on yedinci ve on sekizinci yüzyılların kartezyanizmi ve rasyonalizminden kaynaklanan bir düşünce mirasını temsil eder.

Bu konuda kendi sözleri şöyledir:

> Dilin uzlaşımsallığı, nedensizliği fikri, bir bütün olarak rasyonalizmin tipik bir yönüdür; dilin matematiksel göstergeler sistemiyle karşılaştırılması da bundan daha az tipik bir yön değildir. Matematiksel bir zihne sahip rasyonalistleri ilgilendiren husus, göstergenin, yansıttığı edimsel gerçeklikle ya da kaynağı olan bireyle ilişkisi değil; önceden kabul edilip onaylanmış bir kapalı sistem içerisinde göstergenin göstergeyle kurduğu ilişkidir. Başka bir anlatımla, geometride olduğu gibi, göstergelere içeriklerini kazandıran anlamlardan tamamen bağımsız olarak alınan gösterge sisteminin iç mantığıyla uğraşmaktadırlar yalnızca.

Voloşinov'un yorumuna göre, dilsel bir gösterge, kendisinden zorunlu olarak ayrı tutulamayan bileşkeler olarak bir yandan konuşucunun (yazarın) ve öbür yandan işiticinin (okurun) aktif katılımını içeren bir söz edimidir. Kendi sözleriyle, "dilsel göstergenin özgüllüğü tam da örgütlü bireyler arasında mevzilenmesinden, örgütlü bireylerin iletişim mecrası olmasından kaynaklanır". Dilsel göster-

genin toplumsal etkileşimin en katışıksız ve en duyarlı mecrası olduğuna inanan Voloşinov, göstergelerin incelenmesini dilbilim araştırmasının birincil görevi olarak tayin eder. Bunun sonucunda, Voloşinov'un kitabı, taşıdığı başlığa rağmen, temelde göstergeyle ve insan toplumu içerisinde düzenlenen gösterge sistemini yöneten yasalarla uğraşmaktadır. Bundan dolayı, Voloşinov'un esas ilgileri bazı açılardan, Charles Sanders Peirce'de derin bir merak uyandıran ve genel göstergeler teorisine yaptığı çığır açıcı katkıyı kışkırtmış olan sorularla örtüşür.

Voloşinov, insan dilini, çeşitli gösterge sistemleri arasında, bir tür olarak insan açısından en temel ve en karakteristik insani boyut olarak görür. Bu nedenle Voloşinov, bir dilsel etkileşim olarak söz (speech) ediminin analiz edilmesinin yalnızca insan psişesinin gizemlerini aydınlatmakla kalmayıp, aynı zamanda Marksizm içerisinde "sosyal psikoloji" olarak zikredilen ve Marksistlerin çoğunluğunun maddi temel ile insanın zihinsel yaratıcılığı arasındaki bağlantı olarak gördükleri karmaşık fenomeni de aydınlatabileceğini ileri sürer. Gerçek dilsel etkileşim sürecinden uzak tutulmuş bir Marksist "sosyal psikoloji"nin, metafizik ya da mitik bir "kolektif ruh", "kolektif manevi psişe" ya da "halkın tini" kavramına dönüşme riskine maruz kaldığını ileri sürmekte tereddüt etmez. Kısacası, Voloşinov, söz edimini ve onun toplumdaki sistematik kullanımını yöneten kuralları insan davranışının başat karakteristiği olarak kabul etmiş ve bizatihi Marksist çerçeve içerisinde temel bir rolü olduğunu düşünmüştür. Böylece, antik dönemin filozoflarına dek geri giden, Aziz Augustinus'a esin kaynaklığı eden ve ortaçağda skolastikçilere meydan okuyan göstergeler bilimi, Voloşinov'un kavradığı şekliyle diyalektik maddeciliğin önemli bir meselesi haline gelmiştir. Marksizmin bu biçimde yeniden gözden geçirilmesi doğrultusundaki en temel itkiler, hiç kuşku yok ki, 1920'li yılların sonuna doğru Leningrad'daki entelektüel atmosfer içinde eleştiriye tabi tutularak dönüştürülmüş olan Saussure'den, Amerikan pragmatistlerinden ve von Humboldt'u yeniden yorumlayan Vossler'den kaynaklanmıştır.

Voloşinov'a göre, dil felsefesi gösterge felsefesi demektir. Volo-

şinov, birçok gösterge sistemi arasında, bir sözcelemde uygulamaya koyulan dilsel göstergenin, göstergebilimsel incelemelerin en açıklayıcı nesnesi olduğunu savunmuştur. Voloşinov, sözcelem dahil olmak üzere göstergelerin her işlemini, fiziksel özellikleri temsil ettikleri anlamda kopmazcasına bağlayan ve anlamlı iletişim sürecine girenlerin ikili (binary) katılımını zorunlu olarak gerektiren ikili bir düzenleme olarak görür. Voloşinov'un sözleriyle, "sözcelem toplumsal olarak örgütlenmiş iki kişi arasında kurulur ve gerçek bir gönderilenin (addressee)* yokluğunda, konuşucunun mensup olduğu toplumsal grubun tasarımında bir gönderilen önceden varsayılır". Voloşinov, bir gösterge olarak her sözcüğün elde hazır bulunan göstergeler envanterinden seçilmesi gerektiği gerçeğini kabul eder, ama bu toplumsal göstergenin somut bir sözcelemdeki bireysel manipülasyonunun toplumsal ilişkiler tarafından düzenlendiğini vurgular. "Dolaysız toplumsal ortam ve daha kapsamlı toplumsal çevre bir sözcelemin yapısını tamamen belirler ve deyim yerindeyse, içeriden belirler".

Voloşinov, buradan doğal olarak, diyaloğun dilsel iletişimdeki karşılıklı ilişkilerin temel modeli olduğu sonucunu çıkarır. Voloşinov şunu ileri sürer: "Diyalog yalnızca iki kişi arasındaki dolaysız, yüz yüze, sesli dilsel iletişim olarak değil; her türlü dilsel iletişim olarak anlaşılabilir. Burada Voloşinov, gerçekte her kültürel kalıbın, insan diyaloğunun oluşturduğu kavramsal çerçeveden türetilebileceğini ima eder. Böylece diyalog, genel olarak toplumsal yaratıcılığın ezeli kaynağı haline gelir. İç söze ilişkin Peirceci yorumla çarpıcı bir paralellik içerisinde, Voloşinov, yakından analiz edildiğinde, iç sözün birimlerinin diyalogdaki değiş tokuşa benzer şekilde birbirlerine katıldıklarını ve birbirlerini sırayla izlediklerini görmenin mümkün olduğunu ileri sürer. Voloşinov'a göre, "bir göstergeyi anlamak, kavranılan gösterge ile zaten bilinen öbür göstergeler arasında yapılan bir gönderi edimidir: Anlamak, bir göstergeye göstergelerle yanıt vermektir." Böylece esas oluşturan işlem, başka bir yaratıcı faaliyetle eşleşen ve ancak bu ilişki içerisinde anlaşıla-

* "Bildiriyi alan kişi; dar anlamda dinleyici", Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: ABC Kitabevi, 1998, s. 110. (ç.n.)

bilir olan bir yaratıcı faaliyet olarak görülür; çünkü, "bir üretici süreç ancak öbür üretici sürecin yardımıyla kavranabilir".

Voloşinov psikanaliz hakkında da yazmıştı ve 1928 yılında *Freudculuk* başlığıyla yayımlanan kitabında, gizli zihinsel karmaşaları dilselleştirme konusunda oynadığı rol bakımından diyaloğun terapötik etkileri olduğunu bile kabul etme eğilimindeydi. Aslına bakılırsa, Voloşinov, bir yandan Freud'un psikanalizde dilin oynadığı role dikkat etmesinin çok büyük bir değer taşıdığını hissediyor, öbür yandan Freudculuğun ideolojik boyutlarını kökten reddediyordu.

Voloşinov, diyalogla bağlantılı olarak, temel dilsel birimleri bir bütün olarak sözcelemin biçimiyle kurdukları ilişki içerisinde tanımlama sorununu odağa çeker. Kurucu parçalardan yapısal bütüne doğru yol alan dilsel analizin, diyaloğun yapısal karakteristiklerini ve bunların göstergesel iletişim açısından taşıdıkları önemi yeterince ele alamayacağı kanısına varmış görünür. Voloşinov'a göre, "bütünlüğü içerisinde sözcelem, dilbilimci açısından *terra incognita** olarak kaldığı sürece, sözdizimsel biçimlerin skolastik olmayan türde sahici, somut bir şekilde anlaşılması söz konusu olamaz". Voloşinov'a göre, hâlâ on dokuzuncu yüzyıl karşılaştırmalı Hint-Avrupa dil incelemelerinin etkisi altında olan dilbilimcilerin çoğu sesbilgisel (phonetic) ve biçimbilimsel (morphological) kategoriler çerçevesinde düşünmeye devam etmiş ve sözdizim sorunlarını biçimbilimselleştirerek sözdizimi incelemeye gayret etmişlerdir. Oysa, Voloşinov söylemin gerçek koşullarına sözdizim biçimlerinin sesbilgisel ve biçimbilimsel biçimlerden daha fazla yaklaştığını düşünmektedir. "Bundan dolayı", diyerek ısrar eder Voloşinov, "dilin canlı fenomenleriyle uğraşan bizim bakış açımız, biçimbilimsel ya da sesbilgisel biçimler karşısında sözdizim biçimlerine öncelik tanımalıdır".

Sözdizim konusundaki yaklaşımını açık bir şekilde ortaya koymak için kitabın üçte birini, "söz içerisindeki söz, sözcelem içerisindeki sözcelem ve aynı zamanda söz hakkındaki söz, sözcelem hakkındaki sözcelem" olarak kavradığı dolaylı anlatım sorununa ayırır. Bu hayati önem taşıyan dilsel işlemde, orijinal bağlamından

* Bilinmeyen alan, mıntıka. (ç.n.)

uzaklaştırılmış olan bir sözcelem, başka bir bağlam içerisinde başka bir sözcelemin parçası haline gelir; öyle ki, iki farklı zaman-uzam konumunu ima eden iki farklı bağlam, tek bir bütünleyici sözdizim yapısında bir etkileşime girerek boy gösterir. Böyle bir yapı iki söz katılımcısı kümesi ve bunun sonucu olarak iki dilbilgisel ve biçemsel kural kümesi sağlamak zorundadır. Böylelikle kültürel ya da bölgesel iki ayrı lehçe (dialect) ya da aynı lehçenin iki ayrı biçemsel değişkesi tek bir tümce içerisinde birbirleriyle etkileşime girebilir.

Böyle bir düzenlemede ya bir alıntı (tekrarlama), bir açımlama (dönüşüm) halinde ya da tekrarlama ve dönüşümün bir etkileşimi halinde, bir sözcelem bildirirken öbür sözcelem bildirilir. Böylelikle ortaya çıkan kurgu iki ayrı söz edimini ve onların bağlamsal içerimlerini bir karşıtlık olarak belirtir. Gerçekte, bildirilen her sözcelem aynı zamanda bildiren bir sözcelem haline gelebilir; öyle ki, teorik düzeyde, ortaya çıkan yapı sınırsız sayıda lehçenin ya da lehçe değişkelerinin etkileşimini içerebilir; bu yapı sözdizimsel bütünün yapısal özellikleri tarafından bütünlenen bir sistemler sistemi olarak boy gösterir. Voloşinov'un gösterdiği gibi, dolaylı anlatım kullanımı dilsel iletişimin çok tipik bir görünümü olduğundan, alıntı ve açımlama sorununun, dilsel göstergenin üretici süreçlerindeki hayati işlemler olduğu görülür. Voloşinov diyalog sorunlarıyla içsel bir bağıntısı olduğunu düşündüğü dolaylı anlatımın upuygun bir analizinin, edebiyat sanatı dahil olmak üzere dilsel iletişimin tüm boyutlarını aydınlatabileceğini gösterir. Kaleme aldığı kitap, sonuç olarak, böyle bir analizin ideolojik değerlerin incelenmesiyle ve genelde insan zihninin incelenmesiyle doğrudan doğruya ilintili olabileceğini ima eder.

Her ne kadar V. N. Voloşinov kendisini Marksist bir dil felsefecisi olarak sunmuş, *Marksizm ve Dil Felsefesi*'ne yazdığı önsözde bilhassa belirttiği gibi "dil hakkındaki sahici bir Marksist düşünmenin... dilbilimin somut sorunlarına yaklaşırken yönelmesi gereken temel doğrultuya işaret etme" görevini üstlenmiş olsa da, ortaya koyduğu çalışma, o dönemde SSCB'de iktidarı elinde tutan Parti çizgisi olarak Marksizme ters düştü. Başka birçok kalburüstü ente-

lektüel ve yaratıcı şahsiyetle birlikte 1930'lu yılların Stalinist temizlik seferberliğinin mağduru olmuş, kendisi ve çalışmaları unutulmaya terk edilmiştir. Voloşinov adı yıllarca anılmadı. Kendi kişisel kaderiyse günümüze kadar gizemini korumaya devam etti.

Voloşinov'un fikirleri yalnızca Sovyetler Birliği'nin dışında kabulle karşılandı ve üretken bir şekilde değerlendirildi. Prag Dilbilim Çevresi'nin mensupları 1930'lu ve 1940'lı yıllarda, Voloşinov'un dil felsefesi konusunda çıkardığı açıklayıcı taslağın çeşitli boyutlarını açıktan açığa geliştirmeye devam etti. Voloşinov'un önerileri Petr Bogatyrev, Jan Mukarovski ve Roman Jakobson'un göstergebilimsel incelemelerine çok büyük bir katkıda bulundu.

Son yıllarda göstergebilimin Sovyetler Birliği'nde yaşamakta olduğu alışılmadık yeniden doğuş sayesinde, 1920'lerin sonu ve 1930'ların başı arasındaki dönemde ürün veren bütün göstergebilimciler okulu hakkında yeni ve ilgi çekici bilgiler gün ışığına çıkmaya başladı. Dostoyevski ve Rabelais üstüne yaptığı önemli çalışmalar şimdi artık uluslararası planda övgüyle karşılanan M. M. Bakhtin bu okulun önderi olarak tanımlanmakta, V. N. Voloşinov da onun yakın izleyicisi ve mesai arkadaşı olarak tanınmaktadır.[3]

Elinizdeki kitabın Rusça orijinali *Marksizm i filosofija jazyka: osnovnye problemy sociologiceskogo metoda v nauke o jazyke* (Marksizm ve Dil Felsefesi: Dil İncelemesinde Sosyolojik Yöntemin Temel Sorunları) başlığıyla, *Voprosy metodologii i teorii jazyka i literatury* (Dil ve Edebiyat Yöntemi ve Teorisinin Sorunları) dizisi içinde, Leningrad'da 1929 ve 1930 yılları olmak üzere iki kez yayımlandı. Burada sunulan çeviride ikinci basım esas alındı. İki basım karşılaştırıldığında yalnızca ufak birkaç farklılık olduğu görüldü. Çevirmenler olarak, çevirdiğimiz metnin zor bir metin olduğunu ve özel teknik anlamları bizzat konu bağlamında kavranması gereken deyimlere sık sık başvurduğumuzu kabul ediyoruz. Kabahatli sayılabileceğimiz hatalara ve yanlış anlamalara mazeret bulmaya çalışmasak da, bizzat Voloşinov'un Rusçada yerleşik bir sözcük dağarından yoksun olan fikirlere ve kavramlara uygun bir anlatım yolu bulmak gibi devasa bir sorunla boğuşmak zorunda

3. *Voprosy jazykoznanija,* 2 (1971), s. 160.

kalmış olduğunu okura anımsatmak isteriz.

Çevirmenlerin çevrilen metnin sonuna ilave ettikleri iki yazıda okur, V. N. Voloşinov'un dil ve edebiyat incelemeleri açışından Rusya'da temsil ettiği düşünsel eğilimin anahtar nitelikteki boyutlarını aydınlatma ve yorumlama amacıyla yapılan bir girişimle karşılacaktır.

*Marksizm ve Dil Felsefesi*'nin, Ladislav Matejka ve Krystyna Pomorska'nın editörlüğünü yaptıkları *Readings in Russian Poetics (Formalist and Structuralist Views)*'de (MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1971, s. 149-179) daha önce yayımlanan III. Kısım, 1. ve 2. bölümün burada kullanılmasına izin verdikleri için MIT Press'in editörlerine teşekkür ederiz.

# Fransızca basıma önsöz*

*Roman Jakobson*

*Marksizm i filosofija jazyka* başlığıyla 1929-30 yıllarında Leningrad'da birbiri ardına iki basımı yapılan ve V. N. Voloşinov imzasıyla yayımlanan kitapta her şey en çok da kitabın başlığı, yadırgatıcı gelebilir.

Söz konusu kitabın ve 20'li yılların sonuyla 30'lu yılların başında Voloşinov imzasıyla yayımlanan daha birçok eserin, örneğin Freudculuk öğretisi üzerine bir kitapla (1927) yaşamda ve şiir sanatında dil üzerine birkaç deneme ve sözcelemin yapısı üzerine ka-

* *Le Marxisme et la philosophie du langage-essai d'application de la méthode sociologique en linguistique,* Mikhail Bakhtine (V. N. Voloşinov), Les Éditions de Minuit, 1977. [Bu makale çevirinin yapıldığı metinde yoktur. Türkçe çeviriyi zenginleştirmek için tarafımızdan konulmuştur. (y.h.n.)]

leme alınan bir denemenin, aslında, Dostoyevski ve Rabelais'nin poetikasını konu eden çok önemli eserin yazarı Bakhtin (1895-1975) tarafından kaleme alınmış olduğunu keşfettik. Besbelli Bakhtin çağın yazma tarzına ve o dönemde yazarlara dayatılan bazı dogmalara ödün vermeyi reddetmiş. Bakhtin'in izleyicileri ve öğrencileri, özellikle de Voloşinov (1895'te doğdu ve 1930'un sonuna doğru ortalardan kayboldu), titizlikle korunmuş bir takma isim kullanılması ve kitabın içeriğiyle başlığının zorunlu bazı değişikliklere uğratılması gibi bir uzlaşma sağlama yoluyla bu önemli çalışmanın büyük bir bölümünün kurtarılmasını sağlamışlardır.

Bilimsel düşünceye aşina olup da, karanlık görüşleri pek bilmeyen okuyucuları şaşırtacak olan bir durum da bu ünlü ve saygıdeğer düşünürün adının neredeyse bir çeyrek yüzyıl boyunca (1963'e kadar) tüm Rus yayın dünyasından silinmiş olmasıdır. Dil felsefesi kitabına gelince, söz konusu yıllarda bu kitaba sadece Batı'daki çok ender birkaç dilbilim araştırmasında gönderme yapıldığını görüyoruz. Yakın bir dönemde, örneğin Bakhtin'in doğumunun 75. yılına armağan olarak 1500 adet basılan (Tartu/1973) bir derleme gibi pek fazla sayıda olmayan Sovyet yapıtlarında bazı alıntıların bulunduğunu söyleyebiliriz.

Dil felsefesi kitabı *Janua Linguarum* serisinden (La Haye-Paris, 1972) yeniden basılmış ve İngilizceye çevrilmiş (New York 1972) olmasına rağmen, iki dünya savaşı arasındaki Rus teorik düşüncesinin en önemli başeserleri gibi bu kitap da hâlâ Rus okurlarının neredeyse hiç erişemediği bir kitaptır.

Kitabın ve yazarının olağandışılığına rağmen, bu kitabın açık düşünceli bir okuru en çok şaşırtacak yanı içeriğinin yeniliği ve özgünlüğüdür. Alt başlığı "Dil İncelemesinde Sosyolojik Yöntemin Temel Sorunları" olan bu eser, toplum-dilbilim alanında son yıllarda gerçekleştirilen buluşları önceler ve hatta günümüzdeki göstergebilim araştırmalarını aşarak, bu araştırmalara çok büyük önem taşıyan yeni araştırma konuları, yeni uğraşlar sunar. Kitapta incelenen "göstergenin diyalektiği", özellikle de dilsel göstergenin diyalektiği, önemini korumasının yanı sıra, göstergebilimdeki güncel tartışmalara ışık tutup yol gösterebilecek bir değer taşımaktadır.

Bakhtin'in gözde kahramanı Dostoyevski'dir. Bakhtin'in Dostoyevski hakkında yaptığı tanım, aynı zamanda kâşife özgü bilimsel yöntembilime en uygun düşen niteliktir: "Kâşife hiçbir şey tamamlanmış gelmez; kesin bir tanım bulunacağına ilişkin en küçük bir yanılsamaya bile olanak tanınmaz, her sorun açık uçlu olarak kalır". Bakhtin'e göre, dilin yapısı içindeki bütün temel kavramlar ayrıştırılamaz ve dayanışık çiftlerden oluşmuş sarsılmaz bir dizge ortaya koyar: Değerini bilme ve anlama, biliş ve değiş tokuş, ister sözcelenmiş olan, isterse içsel halde kalan diyalog ve monolog, gönderen ve gönderilen arasındaki konuşma tarzı, anlam içeren her gösterge ve göstergeye bağlı olan her anlamlama, özdeşlik ve değişkenlik, tümel ve tikel, toplumsal ve bireysel, bağdaşıklık ve bölünebilirlik, sözceleme ve sözcelem.

Okurun özellikle dikkatini çeken ve yaratıcı düşüncesini cezbeden konu, yazarın, sözcelemlerimizde açık ya da gizil göndermeler yapmanın temel ve çeşitli görünümlere bürünen rolünü tartıştığı ve söylemin bağlamına bu çok biçimli ve sürekli ödünç almaların nasıl uyarlandığını yorumladığı kitabın son bölümüdür.

Fransızcadan çeviren Nilgün Tutal

# Fransızca basıma sunuş*

*Marina Yaguello*

## A. BAKHTİN, KENDİSİ VE ÖTEKİ

M. M. Bakhtin, malını mülkünü yitiren çok eski aristokrat bir ailenin ve banka memuru olarak çalışan bir babanın çocuğu olarak 1895 yılında Orel'de dünyaya geldi. Çocukluğunu Orel'de, gençliğini Vilo ve Odessa'da geçirdi. Önce Odessa Üniversitesi'nde, ardından 1918 yılında tarih ve filoloji diplomasıyla mezun olduğu Saint-Petersburg Üniversitesi'nde eğitim gördü. 1920 yılında, çeşitli öğretim kadrolarında görev yaptığı Vitebsk'e yerleşti. Kendisi-

* *Le Marxisme et la philosophie du langage-essai d'application de la méthode sociologique en linguistique*, Mikhail Bakhtine (V. N. Voloşinov), Les Éditions de Minuit, 1977. [Bu makale çevirinin yapıldığı metinde yoktur. Türkçe çeviriyi zenginleştirmek için tarafımızdan konulmuştur. (y.h.n.)]

ne yarım yüzyıl boyunca sadakatle yardım edecek olan Elena Okolovitch'le yine bu şehirde 1921 yılında evlendi. Bakhtin bu yıllarda Marc Chagall ve Şostakoviç'in en yakın arkadaşı olan müzikolog Sollertinsky'nin de aralarında bulunduğu küçük bir aydınlar ve sanatçılar çevresinde bulunmaktaydı. Vitebsk konservatuvarında genç bir müzik profesörü olan V. N. Voloşinov ile bir yayınevinde çalışan P. N. Medvedev de aynı çevrede yer alıyordu. Voloşinov ve Medvedev çok geçmeden Bakhtin'in öğrencisi, çok sadık dostu ve tutkulu izleyicileri oldu. "Bakhtin çevresi" olarak bilinen bu çevre, yenilikçi düşüncelerin çoğunlukta olduğu –özellikle sanat ve toplum bilimleri alanında– bir çağda bu tür düşüncelerin buluştuğu bir kavşak işlevi görüyordu. Biçimciler ve fütüristlerle çağdaş olmasına rağmen Bakhtin çevresi bu akımlardan çok net bir şekilde ayrıldı.

Kemik iltihabına yakalanan Bakhtin 1923 yılında Petrograd'a geri döner. Bu yıllarda düzenli bir şekilde çalışamaması nedeniyle Bakhtin'in maddi sıkıntı içinde olduğu gözlenir. Müritleri ve hayranları Voloşinov ve Medvedev de Bakhtin'in peşinden Petrograd'a gider. Hocalarına maddi açıdan yardım edebilme ve düşüncelerini yayma isteğiyle harekete geçen Voloşinov ve Medvedev, Bakhtin'in ilk eserlerinin yayımlanabilmesini sağlamak amacıyla Bakhtin'in adının yerine kendi adlarını yayımlanmasını önerir. *Freudculuk* (Leningrad, 1925) ile *Marksizm ve Dil Felsefesi* (Leningrad, 1929) Voloşinov ismiyle yayımlanır. Biçimcilerin bir eleştirisi olan *Formalnyj metod v literaturovedenije kritičeskoje vvedenije v sotsiologičeskuju poetiku* (Biçimci Yöntemin Edebiyat Eleştirisine Uygulanması) 1928 yılında yine Leningrad'da Medvedev imzasıyla yayımlanır.[1]

Peki ama, Bakhtin kitaplarını niçin kendi ismiyle yayımlamamıştır? Sözü edilen eserlerin kendisine ait olduğundan kuşku duyulamaz. Bu eserlerin içerik bakımından kendi ismiyle çıkardığı ya-

1. Bu üçüncü kitap Tartu Üniversitesi'nin *Trudy po znakovym sistcmam* ismiyle çıkardığı bir dergide 1971 yılında yayımlanmıştır. İlk iki kitabın yeni baskısı yapılmadı. Mouton (La Haye) 1972 yılında *Marksizm ve Dil Felsefesi*'nin 1929 baskısının bir tıpkıbasımını yayımladı. Elinizde bulunan kitabın Fransızca baskısında bu metin temel alındı.

yınlarla aynı çizgide olduğu görülüyor; ayrıca, bu eserlerin Bakhtin'e ait olduğu hususunda birinci elden tanıklar da var. Ama öyle ya da böyle, bu kitapların yayımlandığı dönemde isminin gayet saklı tutulduğunu görüyoruz. Sözgelimi, Medvedev'e yazdığı bir mektupta Boris Pasternak, Medvedev'e ait olduğu söylenen kitabı ne kadar takdir ettiğini, kitaptan ne kadar hoşlandığını belirtir ve Medvedev'de "böyle yetenekli bir felsefeci"nin gizlenebileceğinin daha önce aklının ucundan bile geçmediğini itiraf eder. İyi de bu ödünç isim oyunu ne demek oluyor? Bakhtin'in arkadaşı ve öğrencisi olan Profesör V. V. İvanov, bu oyunun ardında iki farklı nedenin yatıyor olabileceğini söyler: Birincisi, Bakhtin'in yayımcı tarafından koşul olarak istenmiş olabilecek değişiklikleri yapmayı reddetmiş olmasıdır; yani ödün vermeyen bir karaktere sahip Bakhtin'in herhangi bir çalışmasının virgülünü olsun değiştirmektense o eseri yayımlatmamayı göze alabilmesidir. Hal böyle olunca, yapılması gereken değişikliklerin sorumluluğunu Voloşinov ile Medvedev'in üstlenmiş olabilecekleri ihtimali üstünde durulmaktadır. İkinci olası nedense çok daha kişisel ve Bakhtin'in karakterine özgüdür; Bakhtin maske takmaya, çift kişilikle dolaşmaya meraklıdır. Ayrıca, taşıdığı son derece alçakgönüllü bir bilim adamı kişiliği de bunda rol oynamış olabilir. Gerçekten yenilikçi bir düşüncenin uzun ömürlü olabilmesi için yazarının imzasına gerek olmadığını söylediği rivayet edilir. Profesör İvanov bu açıdan Bakhtin'i, kendisini takma isimlerin arkasında gizlemiş olan Kierkegaard'la karşılaştırır. Her ne olursa olsun, Voloşinov'un *Marksizm ve Dil Felsefesi*'ne imzasını koyduğu yıl Bakhtin, *Problemy tvorčestva Dostojevskovo* (*Les problémes de la création chez Dostoievski*)[2] başlıklı kitabı kendi imzasıyla yayımlar, hayatının geri kalan kısmını biçembilim ve edebiyat incelemelerine ayırır.

Voloşinov ve Medvedev 1930'lu yıllarda ortadan kaybolur. O sıralarda Bakhtin Sibirya ve Kazakistan sınırındaki Koustanai'de yaşamaktadır. Hocalığa devam etmesinin yanı sıra Rabelais'yi ko-

2. Kitabın Fransızca çevirisinin başlığı *Problémes de la poétique chez Dostoievski*'dir (Dostoyevski'de Poetika Sorunları). Çeviri Lozan'daki L'Age d'Home yayınevi tarafından 1970'de yayımlanmıştır.

nu alan monografiyi yazmaya başlar. 1936 yılında Saransk Pedagoji Enstitüsü'ne atanır. 1937 yılında Moskova'dan çok uzak olmayan Kimr'e yerleşir. Bu kentte 1945 yılına kadar, SSCB Bilimler Akademisi'nin Edebiyat Enstitüsü'nde yürüttüğü çalışmalara katılarak ve yerel bir lisede edebiyat dersi vererek çok silik bir hayat sürdürür. Aynı kentte 1946 yılında Rabelais üzerine geliştirdiği tezi savunur. 1945'ten emekliye ayrıldığı 1961'e kadar Saransk'ta ders verir ve kariyerini bu şehrin üniversitesinde tamamlar.

1963'ten itibaren, özelliklc Dostoyevski üstüne kaleme aldığı eserinin (1963) yeni basımıyla ve Rabelais'yi konu alan *Tvorčestvo François Rabelais i narodnaja kultura srednevekovja i renesansa* (François Rabelais ve Ortaçağ ve Rönesans'ta Popüler Kültür)[3] başlıklı tezinin Moskova'da yayımlanmasıyla belli bir üne kavuşmaya başlar.

1969 yılında Moskova'ya yerleşen Bakhtin, *Voprosy literatury* ve *Kontekst* dergilerinde çeşitli yazılar yayımlar. Uzun süren bir hastalığın ardından 1975 yılında Moskova'da hayata gözlerini kapar.

## B. MARKSİZM VE DİL FELSEFESİ

Metnin hangi bölümlerinin Voloşinov'a ait olduğunu kesin bir şekilde saptamak zor. Bilgiyi bizzat Bakhtin'den aldığını söyleyen Profesör İvanov'a göre, metnin başlığı ve bu başlığın seçilmesine bağlı olarak metnin bazı bölümleri Voloşinov tarafından yazılmıştır. Doğal olarak, Bakhtin'in Marksist inançlarını tartışmak söz konusu değildir; kitap başından sonuna Marksist çizgidedir. Ne var ki, Jakobson'un önsözde belirttiği gibi, kitabın en şaşırtıcı olan yanı başlığıdır; bunun gerekçesi de kitabın içeriğinde yatan zenginliği ifade etmekten çok uzak olmasıdır. Bakhtin dil felsefesine Marksist bir yaklaşım geliştirilmesi gerektiğini savunur elbet; ama bunun yanı sıra insan bilimlerinin neredeyse tüm alanlarına –bilişsel psikoloji, etnoloji, dil pedagojisi, iletişim, biçembilim, edebiyat eleştirisi– değinir ve böyle geniş bir yelpaze içerisinde, eli değmişken mo-

3. Söz konusu tezin Fransızca çevirisinin başlığı *François Rabelais et la culture populaire sous la Renaissance*'dır, Gallimard, 1970.

dern göstergebilimin de temellerini atar. Kaldı ki, bu alanların hepsinde dikkat çekici ölçüde bütünsel ve o dönemin eğilimlerine göre çok ileride olan bir vizyona sahiptir. Bununla birlikte, "Sosyolojik Yöntemin Dilbilime Uygulanması" şeklindeki alt başlık, kitabın içeriğini yeterince açıklamaktadır. Her şeyden önce dil ile toplum arasındaki ilişkileri konu alan bu kitabın özelliği, toplumsal yapıların sonucu olarak değerlendirdiği göstergenin diyalektiğini bakış açısı olarak benimsemesidir.

Gösterge ve sözceleme (énonciation) doğası gereği toplumsal olduğuna göre, bilinci ya da zihinsel faaliyeti dil ne ölçüde belirler, ideoloji dili ne ölçüde belirler? Kitabın temel izleğini işte bu sorular oluşturur. İnsanlığın daha önce kendisine defalarca sorduğu bu soruları ilk defa Marksist bir bakış açısından ele alan kişi Bakhtin'dir. Demek oluyor ki, Bakhtin'in düşüncesi ile Marksist analizin dile uygulanmasının yarattığı temel sorun –dil bir üstyapı mıdır?– ve bu konuda Sovyet dilbiliminin ortaya attığı tartışma, yani 1950 yılında Stalin'in *Dilbilimde Marksizm Üzerine*[4] kitabıyla son verdiği tartışma arasında bağlantı kurmak zorunludur.

Ayrıca, Bakhtin, soyut nesnelcilik olarak adlandırdığı yaklaşımın en kalburüstü temsilcisi olarak gördüğü Saussure'ün düşüncesine ve doğmakta olan yapısalcılığın aşırılıklarına getirdiği eleştirilerle, modern dilbilimin eğilimlerini neredeyse 50 yıllık bir farkla öngörmüş olur. Bu iki boyutun bağlantılı olduklarını daha sonra göreceğiz.

Bakhtin her şeyden önce dilbilimin gerçek verilerine eğilir, dil olgularının gerçek doğasını soruşturur. Dil tam da Saussure'ün tanımladığı gibi, varlığı iletişim gereksinimine bağlı olan toplumsal bir olgudur. Gelgelelim, dili ideal bir soyut nesneye dönüştüren, eşsüremli ve türdeş bir sistem olarak ele alan, böylelikle dilin tezahürlerini (sözü) bireysel oldukları için inceleme alanının dışında bırakan Saussure ve izleyicilerinin tek yanlı dilbilim anlayışının tersine, Bakhtin tüm dikkatini söz ve sözceleme üstünde yoğunlaştırır ve her zaman toplumsal yapılara bağlı olan iletişim koşullarıyla sıkı sıkıya bağlı olmasından dolayı sözün doğasının bireysel değil,

4. Kitabın çevirisi 1950 yılında *Editions de la Nouvelle Critique*'de çıktı.

toplumsal olduğunu savunur.

Söz gerçekten de dilsel değişimlerin motorudur, ama bireysel bir olgu değildir; işte bu anlamda sözcük çelişik toplumsal özelliklerin çatıştığı arenadır, dil çatışmaları sistemin tam ortasındaki sınıf çatışmalarını yansıtır: Göstergebilimsel topluluk ile toplumsal sınıf örtüşmez. Öbür iletişim biçimleriyle kopmaz bir bağlantısı olan dilsel iletişim çatışma, tahakküm, direniş, hiyerarşiye uyum gösterme ya da karşı koyma ilişkilerini, dilin egemen sınıfın iktidarını pekiştirme amaçlı kullanımını vb. içerir. Sınıf farklılıklarına düzen, hatta sistem farklılıkları denk düştüğünde (örneğin, rahiplerin kutsal dili, eğitimli sınıfın "dilsel terörizmi" vb.) bu ilişki daha bir kesinlik arz eder; ama Bakhtin öncelikle tek bir sistem içerisindeki çatışmalarla ilgilenir. Her gösterge ideolojiktir; ideoloji toplumsal yapıların bir yansımasıdır; bu açıdan, ideolojideki her değişim beraberinde dilde de bir değişim ortaya çıkarır. Dilin evrimi, Saussurecü anlayışın tersine, olumlu olarak nitelenen bir dinamiğe tabidir. Değişebilme özelliği dilin yapısının ayrılmaz bir parçasıdır ve toplumsal değişimleri yansıtır. Evrim bir yanıyla iç yasalara (örneklemeli oluşum, azaltma) tabi olsa bile, öncelikle toplumsal bir doğaya sahip yasalar tarafından yönetilir. Hareketli ve canlı olan diyalektik gösterge, soyut bir eşsüremli sistem olarak kabul edilen dil tanımına bağlı olan "belirtke"yle (signal) karşıtlık arz eder. Bu karşıtlık ilişkisi Bakhtin'i eşsürem kavramının eleştirisine götürür. Dikkate değer bir gerçek de, Bakhtin'in Saussure'ü o dönemde çok yaygın görülen bir tutumun tersine, Marksist teori adına eleştirmeyip Saussure'ün kendi sahasında eleştirmesidir. Bakhtin dil/söz, eşsürem/artsürem karşıtlıklarıyla işleyen düşünce sistemindeki fay hattını tespit eder.

Nesnel, bilimsel düzeyde alındığında eşsüremli sistem bir kurmacadır; aslına bakılırsa sistem hiçbir zaman gerçek anlamda dengede değildir. Bu konuda dilbilimciler fikir birliği eder. Ama dilin kullanıcısı, saf konuşucu-dinleyici için de dil, birbirine her zaman eşdeğer olan, dağılımsal analiz süreçlerinin sergilediği belirtkelerden ibaret, hareketsiz ve soyut bir sistem değildir. Tersine, Bakhtin dilsel biçimi her zaman değişen bir gösterge olarak kavrar. İfadeli tonlama (intonation), sözcelemeyi mümkün kılan değerlendirme

tarzı, ideolojik içerik, belli bir toplumsal konumla ilişki kurma işlemi, tüm bunlar anlamlamayı etkiler. Göstergenin yeni değeri, her zaman yeni olan bir "konu"ya gönderme yaptığı için, konuşucu-dinleyici açısından benzersiz bir gerçeklik oluşturur. Anlamlamanın birliği ve çoğulluğu arasındaki bu görünüşteki çelişkiyi yalnızca diyalektik çözüme kavuşturur. Soyut nesnelcilik, "sözcüğü bir sözlüğe tıkabilmek" için keyfi bir şekilde birliği körükler. Gösterge doğası gereği canlı, hareketli ve çok-vurguludur; egemen sınıf göstergeyi kendi çıkarları doğrultusunda tek-vurgulu hale getirir. Dolayısıyla, Bakhtin burada "yansız dağılımcılık"ın bir eleştirisini sunmaktadır.

Bakhtin'e göre, filolojinin yöntemlerinden ayrıldığına inanan Saussurecü dilbilim (soyut nesnelcilik) aslında bu yöntemleri sürdürmektedir. Dili "şeyleştirme"ye çalışan indirgemeci bir uygulama olan "bütünce" (corpus) kavramının örtük eleştirisi, yukarıdaki saptamadan doğar. Kesintisiz bir iletişim sürecinin parçası olan her sözceleme, yazılı ürünler dahil olmak üzere geniş anlamıyla diyaloğun bir öğesidir. Oysa bütünce anlayışı sözcelemeleri birer monoloğa dönüştürür. Bu anlamda dilbilimcilerin yaklaşımı filologlarınkiyle aynıdır. Bu saptamadan Bakhtin'in sürekli tekrarladığı eleştiri, yani betimsel ve işlevsel dilbilimin temeli olan bütüncenin soyut betimlemeciliğe yol açtığını ve göstergeyi belirtkeye dönüştürdüğünü savunan düşünce doğar (yöntemi buyurgan kuralların betimlenmesinden kaçınılması ölçüsünde "nesnel olmayı", "normatif olmamayı" arzulamasına rağmen, dağılımcı analiz, bir kural yaratan bağlam kümeleri ve birim kümelerinin oluşturulmasıdır). Mümkün olduğunca türdeş bir nesne-dilin aktarılması amaçlandığından, pedagojik gerekliliklerin dilbilimcinin uygulamalarını etkilemediği söylenemez.

Bakhtin dilbilimsel analiz yöntemlerinin (sesbilgisel, biçimbilimsel, sözdizimsel) tümünün de sözcelemin tamamını açıklamada yetersiz kaldığını gösterir; bu sözcelem, ister sözcük, ister tümce ya da isterse birbirini izleyen tümce öbekleri biçiminde gerçekleşsin, yetersizlik her zaman söz konusudur. Toplumsal diyaloğa verilmiş bir yanıt olarak sözcelem, ister iç söylem (kendi kendimizle kurdu-

ğumuz diyalog) isterse dış söylem olsun, dilin temel bir parçasıdır. Sözcelem toplumsal bir mahiyet taşıdığı için ideolojiktir. Her konuşucu "toplumsal bir ufka" sahip olduğundan, sözcelem toplumsal bir bağlamın dışında mevcut değildir. Her zaman, hiç değilse potansiyel bir gönderilen vardır. Konuşucu belli bir toplumsal dinleyici için düşünür ve kendisini dile aktarır. "Marksist dil felsefesi, dilsel gerçeklik ile sosyo-ideolojik yapı olarak sözcelemi, öğretisinin temeli haline getirmelidir".

"Gösterge ile toplumsal durum birbirine ayrılmaz şekilde bağlıdır". O halde, her gösterge ideolojiktir. Göstergebilimsel sistemler ideolojinin dile getirilmesine hizmet eder ve bu yüzden ideoloji tarafından biçimlendirilir. Sözcük her şeyden önce göstergedir, toplumsal ilişkilerdeki en ufak değişikliği bile kaydeder; ama bu saptama sadece yerleşik ideolojik sistemler için değildir; çünkü gündelik yaşam içinde dile getirilen "gündelik yaşamın ideolojisi", yerleşik ideolojilerin oluştuğu ve yenilendiği bir potadır.

Dil (langue) ideoloji tarafından belirleniyorsa eğer, bu durumda dil yetisinin (langage) koşulladığı bilinç, dolayısıyla düşünce ve "zihin faaliyeti" de ideoloji tarafından biçimlenir. Bununla birlikte, tüm bu ilişkiler karşılıklı ve içsel bağlantılar barındıran ilişkiler olsalar da, sonuçta bu iç bağlantılar geriye dönüşlü bir eylemi dışlamaz. Ruhsal yaşam ve ideoloji "sürekli etkileşim" halindedir. İkisinin ortak yanı ideolojik göstergeye sahip olmalarıdır: "İdeolojik gösterge ruhsal yaşamda canlı bir ilişki kurar, buna karşılık psişik gerçekleşme ideolojinin katkısıyla hayat bulur". Sorun şematik bir yaklaşımı men eder. Aslında, Bakhtin'in yaptığı en temel ayrım, ideolojik olarak biçimlendirilmemiş, hayvanın fizyolojik tepkisine yakın, pek az toplumsallaşmış bireyin niteliği olan "ben"in zihinsel faaliyeti ile sınıf bilincini de ima eden üst biçim olan "biz"in zihinsel faaliyeti arasında gözetilen ayrımdır. "Gücül anlatımının dışında düşünce yoktur, dolayısıyla bu anlatımın ve düşüncenin kendisinin toplumsal yönlendirimi dışında düşünce varlık kazanamaz".

Ayrıca, dil sorununu şematik bir sorun şeklinde üstyapı olarak da ele alamayız. Bakhtin'in kitabı yazdığı yirmili yıllarda biçimcilik ile "basitleştirilmiş" toplumbilimcilik denilen Marrcılığın tem-

sil ettikleri iki eğilim çatışmaktadır. Nicolai Marr, dili üstyapı içerisinde eritme taktiğini en aşırı uçlarına dek götürür: Birbirinden bağımsız sınıfsal dillerin ve gramerlerin varlığı ve dilin "sıçramalarla" evrilmesi. Bu teorinin olgularla doğrulanması zordur. Bu teori altyapıdaki devrime dildeki ani bir gelişimin denk düşeceğini savunur. İşte bu, 1950 yılında alevlenen tartışmalarda Marr'ın teorisinden hareketle ve elbette bir parça çarpıtmayla oluşturulan imgedir. Bakhtin ise kesintisiz süreç anlayışını ısrarla savunur. Bakhtin'e göre sözcük ideolojinin birincil taşıyıcısıdır ve ideoloji bir üstyapıdır; altyapıdaki toplumsal dönüşümler ideolojide ve dolayısıyla bu dönüşümlerin taşıyıcılığını yapan dilde yansımalarını bulur. Sözcük, değişimlerin belirticisi işlevi görür. Bakhtin dilin, Marr'ın dar anlamda tanımladığı çerçevede bir üstyapı olduğunu savunmaz asla ve 1950 yılında Stalin'in mahkûm edilmesine yol açan da bu saptamadır: Altyapı ve üstyapı her halükârda etkileşim içindedir. Buna karşın, Bakhtin, dilin bir üretim aracıyla özdeşleştirilemeyeceğini açık bir şekilde savunur. Oysa Stalin'in sınıf mücadelesi açısından dilin birleştirici, türdeş olduğunu belirterek dili yansız bir imgeye dönüştürmesine yol açan etken tam da onun bu özdeşliği formülleştirmesidir (bu yüzden çelişkili bir biçimde soyut nesnelciliğe yaklaşır). Stalin'in savunularının iç politikayla ilgili ne tür itkilerle ortaya atıldığını biliyoruz (SSCB'deki ulusal diller sorunu). Bakhtin her tür sistematikleştirmenin ya da yeni teorilerin yaptığı aşırıya kaçan biçimselleştirmenin tehlikeli olduğuna dikkati çeker. Kalıplaşan bir sistem canlılığını ve dinamik diyalektiğini kaybeder. Bu eleştiri Marr için geçerli olduğu kadar Stalin için de geçerlidir. Bakhtin dili toplumsal ilişkilerin ve mücadelelerin anlatımı olarak tanımlar. Dil bu mücadeleyi hem içinde taşır hem de mücadeleye maruz kalır. Dil, Bakhtin'e göre, hem araç hem de malzeme işlevi görür. Bakhtin'in eseri hem Batılı hem de Sovyet okurlar tarafından tanınmadığı için, sadece aşırı konumların çatışması dikkatleri üzerinde toplamıştır. Dilin bir üstyapı olarak görülmesini rahatsız edici bulanlar 1950'de rahat bir soluk almış ve toplum-dilbilimin ikincil nitelikli bir değişke, hatta ufak bir ayrıntı gibi görülmekten çıkıp dilbilimsel nitelikli olduğunun ortaya konmasına dek dilin top-

lumsal yapılarla olan bağıntısını göz ardı etmeyi yeğlemişlerdir.[5]

Bakhtin, kitabın ilk iki bölümünde geliştirdiği tezlerin, "ötekinin söylemi"nin aktarılmasının incelenmesine ayırdığı üçüncü bölümde pratik bir uygulamasını yapar. Bunu yaparken, biçemsel değişkelerin doğasının bireysel değil; toplumsal olduğunu tanıtlamaya çalışır. Aslında, "ötekinin söylemini" anlatı bağlamına katmak, belli bir çağda ve belli bir toplumsal grupta dilsel karşılıklı etkileşime ilişkin toplumsal eğilimleri yansıtır. Bakhtin bu tezini Puşkin, Dostoyevski, Zola, Thomas Mann'dan yapılan alıntılarla, yani içinde yaşadıkları çağa ve dolayısıyla bu çağda anlatımını bulan toplumsal yönelimin içine yerleştirdiği bireylerin eserlerinden yaptığı alıntılara dayanarak savunur. Ayrıca, Bakhtin, anlatıda yazarın yerini alan "anlatıcı"nın rolünü, bu olgunun içerdiği müdahaleleri de dikkate alarak ele alır. Bakhtin'in en özgün katkılarından biri budur. Bakhtin'e göre, gramer ve biçem arasında kesin bir sınır yoktur. Dolaylı söylem, içinde dinamik bir etkileşimin ortaya çıktığı iç içe geçmiş bir söylem oluşturur. Dolaysız biçemden dolaylı biçeme geçiş mekanik bir şekilde gerçekleşmez (bu nokta Bakhtin'e, okullardaki "yapısal" alıştırmaları eleştirme imkânı sunar ve bu eleştiri bugün de geçerliliğini korumaktadır). Bu geçiş "değerlendirici vurgular"ın (tarzlar) yer değiştirmesinin ve/ya iç içe geçmesinin eşlik ettiği analizi ve tamamen yeniden formülleştirmeyi gerektirir.

Dilbilimin önemli bir parçası olan biçem analizi Bakhtin'in temel uğraşısıdır. Dilbilim, Bakhtin'in hayatının büyük bir bölümünü meşgul edecek olan edebi analiz çalışmalarını başarıyla sürdürmenin ayrıcalıklı ve vazgeçilmez bir aracı gibidir (Saussure için de buna benzer şeyler söylenir[6]). Saussure gibi Bakhtin de pek çok yönüyle on dokuzuncu yüzyıla ait bir kişidir; bir köşeye çekilip kendisini okumaya verir, ansiklopedik bir genel kültüre sahiptir, gerçek bir "uzman olmayan" kişidir. Bir bilim dalının en iyi uzmanları da bu tip kişiler arasından çıkar.

5. Bu konuda Cohen, Mounin, Marcellesi, Gardin, Dubois, Calvet, Encreve ve diğerlerinin tutumlarına bakılabilir. Sadece Marcel Cohen'den bir alıntı yapacağım: "Bilim olarak dil yetisinin tam tabiriyle kurumlara ya da ideolojik öğelere bağlı bulunan kullanımının bazı yönleriyle ne ölçüde üstyapıya açılacağını görmek gerekir", *Materiaux pour une sociologie du langage*, Maspero, 1956.
6. Bkz. L. J. Calvet, *Pour et Contre Saussure*, Payot, 1976.

## KAYNAKÇA

V. V. İvanov, "O Bakhtine i semiotiki" (Bakhtine et la semiotique), *Rossia*, 1, Napé, 1975; "Znaceni je idej Bakhtina o znake, vyskazyvani je i dialoge dlja sovremennoj semiotiki" (La signification des idees de Bakhtine sur le signe, l'énonciation et le dialogue pour la sémiotique moderne), *Trudy po znakovym sistemam*, 1, Tartu Üniversitesi, 1973, Ayrıca bkz. *Očerki po istorii semiotiki v SSSR* (Esquisse d'une histoire de la semiotique en URSS), Moskova, 1976.

Fransızcadan çeviren Nilgün Tutal

# Marksizm ve Dil Felsefesi

Birinci Bölüm

# Dil felsefesi ve Marksizm için taşıdığı önem

# I

# İdeolojilerin incelenmesi ve dil felsefesi

*İdeolojik gösterge sorunu. İdeolojik gösterge ve bilinç. Kusursuz bir ideolojik gösterge olarak sözcük. Sözcüğün ideolojik yansızlığı. Sözcüğün bir iç gösterge (inner sign) olma kapasitesi. Özet.*

Dil felsefesi sorunları son yıllarda Marksizm için alışılmadık bir ilgi görmeye ve önem kazanmaya başladı. Marksçı yöntem, bilimsel gelişmesi içindeki en hayati kesitlerin oluşturduğu geniş bir yelpazede bu sorunlarla doğrudan doğruya ilgilidir ve ileriye doğru üretken adımlar atmaya devam etmesi ancak bu sorunların araştırılarak çözüme kavuşturulmalarına yönelik özel bir hazırlık yapmasıyla mümkündür.

Her şeyden önce, Marksist bir ideoloji teorisinin temelleri –bilimsel bilginin, edebiyatın, dinin, etiğin ve benzerlerinin incelenmesinin dayanakları– dil felsefesinin sorunlarıyla yakından ilgilidir.

Herhangi bir ideolojik ürün, herhangi bir fiziksel bedende, üretim aracında ya da tüketim ürününde olduğu gibi yalnızca gerçekliğin (doğal ya da toplumsal gerçekliğin) bir parçası olmakla kalmaz; fazladan olarak bu fenomenlerin tam tersine, kendi dışındaki başka bir gerçekliği yansıtır ve saptırır (refract). İdeolojik her şey *gönderene* sahiptir: Kendi dışındaki bir şeyleri temsil, tarif ya da ikame eder. Başka bir anlatımla, bir *göstergedir. Gösterge olmaksızın ideoloji de yoktur*. Fiziksel bir beden, deyim yerindeyse, kendi kendisine denktir; başka hiçbir şeyi göstermez; kendi tikel, verilmiş doğasıyla tamamen çakışır. Bu durumda bir ideoloji söz konusu değildir.

Gelgelelim, herhangi bir fiziksel beden bir simge olarak algılanabilir; örneğin, söz konusu bu tikel şeyde cisimleşen doğal eylemsizlik ve zorunluluk simgesi. Tikel bir fiziksel nesnenin doğurduğu bunun gibi herhangi bir sanatsal-simgesel imge daha şimdiden ideolojik bir üründür. Fiziksel nesne bir göstergeye dönüştürülür. Böyle bir nesne, maddi gerçekliğin bir parçası olmaktan çıkmaksızın, başka bir gerçekliği de bir ölçüde yansıtır ve saptırır.

Aynı durum herhangi bir üretim aracı için de geçerlidir. Bir alet kendi başına herhangi bir özel anlamdan yoksundur; önceden tayin edilen bir işlevi –üretimde şu ya da bu amaca hizmet etme işlevi– yürütür yalnızca. Alet, nasıl verilmişse o haliyle, tikel haliyle, başka herhangi bir şeyi yansıtmaksızın ya da temsil etmeksizin, o amaca hizmet eder. Gelgelelim, bir alet aynı zamanda ideolojik bir göstergeye de dönüştürülebilir. Örneğin, Sovyetler Birliği'nin çekiç ve orak simgeleri böyledir. Bu durumda çekiç ve orağın katıksız ideolojik bir anlamı vardır. Buna ilaveten, her türlü üretim aracı ideolojik olarak donatılabilir. Tarihöncesi insanların kullandıkları aletler, resimlerle ya da çizimlerle –yani, göstergelerle– kaplıdır. Ama bir alet böyle kullanılmayla bizzat bir gösterge haline gelmez elbet.

Öte yandan, bir aleti, üretimde hizmet edeceği düşünülen amaç ile sanatsal biçimliliği arasında bir ahenk yaratarak sanatsal açıdan zenginleştirmek mümkündür. Bu durumda gösterge ile alet birbirlerine azami derece yaklaşmış, neredeyse birleşmiş olur. Ama bu durumda bile aşikâr bir kavramsal ayrım çizgisi olduğunu görürüz:

Alet tam anlamıyla bir gösterge haline gelmediği gibi, gösterge de tam anlamıyla bir üretim aracı haline gelmez.

Benzer şekilde, herhangi bir tüketim malı da bir ideolojik gösterge haline getirilebilir. Örneğin, ekmek ve şarap Hıristiyanların komünyon ayinlerinde dinsel bir simge haline gelir. Ama tüketim malı tam anlamıyla bir gösterge olmaktan çok uzaktır. Tıpkı aletler gibi tüketim malları da ideolojik göstergelerle bileştirilebilir, ama bu birleşme bunların arasındaki aşikâr kavramsal ayrım çizgisini silmek için yeterli değildir. Ekmek belli bir şekilde yapılır ve bu şekli tayin eden etken ekmeğin yalnızca bir tüketim malı olarak gördüğü işlev değildir. Bu şeklin, ilkel olsa bile ideolojik gösterge olarak belli bir değeri vardır (örneğin, sekiz rakamı [*krendel*] ya da gül şeklinde yapılmış ekmek).

Dolayısıyla, doğal fenomenlerle, teknolojinin donanımıyla ve tüketim maddeleriyle yan yana duran özel bir dünya vardır: *göstergeler dünyası.*

Göstergeler de tikel, maddi şeylerdir; ve daha önce belirttiğimiz gibi, herhangi bir doğa, teknoloji ya da tüketim parçası, süreç içerisinde, verilmiş tikelliğinin ötesine uzanan bir anlam kazanarak bir gösterge haline gelebilir. Bir gösterge, yalnızca gerçekliğin bir parçası olarak var olmaz; başka bir gerçekliği yansıtır ve saptırır. Buna bağlı olarak, bir gösterge bu gerçekliği çarpıtabilir, ona uygun olabilir ya da onu özel bir bakış açısından algılayabilir vb. Her gösterge ideolojik değerlendirme ölçütüne tabidir (doğru, yanlış, adil, iyi vb. olup olmadığı konusundaki değerlendirmelere tabidir). İdeoloji bölgesi göstergeler bölgesiyle çakışır. Birbirleriyle denklenirler. Nerede bir gösterge varsa orada ideoloji de vardır. *İdeolojik her şey göstergesel değere* (semiotic value) *sahiptir.*

Göstergeler bölgesinde –yani, ideolojik alanda– derin farklılıklar vardır: Göstergeler bölgesi, sonuçta, sanatsal imge, dinsel simge, bilimsel formül ve tüzel kurallar koyma vb. bölgesidir. İdeolojik yaratıcılığın her alanının gerçekliğe yönelik kendine özgü bir düzenlenişi vardır ve her alan gerçekliği, kendi tarzına göre saptırır. İdeolojinin her alanı kendi özel işlevini toplumsal hayatın birliği içerisinde yürütür. *Ama ideolojik fenomenlerin hepsini aynı genel tanıma dahil eden, bu fenomenlerin göstergesel karakteridir.*

Her ideolojik gösterge yalnızca gerçekliğin bir yansıması, bir gölgesi olmakla kalmaz, aynı zamanda kendisi de tam da bu gerçekliğin maddi bir parçasıdır (segment). İdeolojik bir gösterge olarak işlev gören her fenomen, ister ses, fiziksel kütle, renk ya da isterse bedenin hareketleri vb. olarak bir tür maddi cisimleşmeye sahiptir. Bu anlamda göstergenin gerçekliği tamamen nesneldir ve üniter, tekçi (monistic), nesnel bir inceleme yöntemine elverişlidir. Bir gösterge dış dünyanın bir fenomenidir. Hem göstergenin kendisi hem de ürettiği tüm etkiler (etrafını kuşatan toplumsal ortamda ortaya çıkardığı tüm eylemler, reaksiyonlar ve yeni göstergeler) dış dünya deneyimi içinde ortaya çıkar. Bu son derece önemli bir nokta. Ne kadar basit, apaçık görünürse görünsün, ideoloji incelemesi bu noktadan kaynaklanan tüm sonuçları henüz çıkarmış değildir.

İdealist kültür felsefesi ve psikolojist kültür incelemeleri ideolojiyi bilince yerleştirir.[1] İdeolojinin bir bilinç olgusu olduğunu ileri sürerler; göstergenin dış gövdesi bir kaplamadan ibarettir; iç etkiyi yani anlamayı (inner effect) gerçekleştiren teknik bir araçtan ibarettir.

İdealizm de psikolojizm de bizzat anlamanın ancak bir tür göstergesel malzeme içerisinde (örneğin, iç konuşma –inner speech–) oluşabileceği, göstergenin göstergeyle bağlantılı olduğu, *bizzat bilincin ancak göstergenin maddi cisimleşmesinde doğabileceği ve yaşayan bir olgu haline gelebileceği* gerçeğini gözden kaçırır. Bir göstergenin anlaşılması, sonuçta, kavranan gösterge ile zaten bilinen başka birtakım göstergeler arasındaki bir gönderme edimidir (act of reference). Başka bir anlatımla, anlama, bir göstergeye yine bir göstergeyle verilen yanıttır. Ve göstergeden göstergeye, oradan

1. Bu bakımdan modern neo-Kantçılıkta bir bakış açisi değişikliğinin görülebileceğine dikkati çekmek isterim. Bunu söylerken aklımdan geçen, Ernst Cassirer'in son kitabıdır: *Philosophie der symbolischen Formen*, C. 1, 1923. Cassirer, hâlâ bilinç zemininde durmaya devam etse de, bilincin en önemli özelliğinin temsil/tasavvur (representation) olduğunu düşünür. Bilincin her öğesi bir şeyleri temsil/tasavvur eder, simgesel bir işlev taşır. Bütün kendi parçalarında var olur, ama bir parça yalnızca bütün içerisinde anlaşılabilir. Cassirer'e göre, bir fikir en az bir madde denli duyumludur (sensory). Bununla birlikte, burada söz konusu olan duyumluluk, simgesel göstergenin duyumluluğudur, temsil edici (representative) duyumluluktur.

da yeni bir göstergeye hareket eden bu ideolojik yaratıcılık ve anlama zinciri, eksiksiz bir şekilde tutarlı ve kesiksizdir: Göstergesel bir doğaya sahip (dolayısıyla, aynı zamanda maddi bir doğaya sahip) bir bağlantıdan tam olarak aynı doğaya sahip başka bir bağlantıya aralıksız geçeriz. Bu zincirin hiçbir yerinde kopukluk olmadığı gibi, zincir hiçbir noktada ruhani varlığa (inner being), doğası bakımından maddi-olmayan ve göstergelerde cisimleşmemiş ruhani varlığa dönüşmez.

Bu ideolojik zincir bireysel bilinçten bireysel bilince uzanır, onları birbirlerine bağlar. Sonuçta göstergeler ancak bir bireysel bilinçle öbürü arasındaki etkileşim süreci içinde ortaya çıkar. Bireysel bilincin kendisi göstergelerle doludur. Bilinç, ancak ideolojik (göstergesel) içerikle dolduktan sonra, bunun doğurgusu olarak da ancak toplumsal etkileşim süreci içinde, bilinç haline gelir.

İdealist kültür felsefesi ve psikolojist kültür incelemeleri, aralarındaki derin yöntembilimsel farklılıklara rağmen, aynı temel yanılgıya düşer. İdeolojiyi bilinç alanının içinde tutmaları yüzünden, ideolojilerin incelenmesini bilincin ve yasalarının incelenmesine dönüştürür. Bunun aşkın terimlerle ya da ampirik-psikolojik terimlerle yapılması hiçbir şeyi değiştirmez. Bu hata, tamamen ayrı bilgi alanları arasındaki karşılıklı ilişki konusunda yöntembilimsel bir kargaşa yaratmaktan sorumlu olmakla kalmaz, aynı zamanda tam da incelenen gerçekliği kökten çarpıtmaktan da sorumludur. Maddi ve toplumsal bir olgu olan ideolojik yaratıcılık, zorla bireysel bilinç çerçevesine dahil edilmeye çalışılır. Bireysel bilinç, kendi payına, gerçeklikte herhangi bir payanda bulamaz. Bu yüzden bireysel bilinç ya her şey ya da hiç haline gelir.

İdealizme göre, bireysel bilinç her şeydir: Bulunduğu yer varlığın üzerinde bir yerdedir ve varoluşu belirler. Oysa gerçekte, evrenin bu hâkimi, idealizmde, ideolojik yaratıcılığın en genel biçimleri ve kategorileri arasında soyut bir bağ oluşturan idealizm çerçevesinde, bir kavramın gerçekte varsayılmasından başka bir şey değildir.

Psikolojist pozitivizme göreyse, yukarıdakinin tersine, bilinç

neredeyse hiçtir: Bir mucize eseri olarak, anlamlı ve bütünlüklü ideolojik yaratıcılıkla sonuçlanan tesadüfi, psikofizyolojik tepkiler yığınından ibarettir.

İdeolojik yaratıcılığın nesnel, toplumsal düzenlenmişliği, bir kez bireysel bilincin yasalarına uygunluk şeklinde hatalı yorumlanınca, varoluş içerisindeki gerçek yerini kaçınılmaz olarak kaybederek ya aşkınlığın varoluş-üstü arş-ı âlâsına yükselmek ya da psikofizyolojik, biyolojik organizmanın toplumsallık öncesi en gizli kuytularına doğru inişe geçmek zorunda kalır.

Gelgelelim, ideolojik olanın, bu insan-üstü ya da insan-altı, hayvansı kökler çerçevesinde açıklanabilmesi mümkün değildir. İdeolojik olanın varoluştaki gerçek yeri, insanın yarattığı özel, toplumsal göstergelerden oluşan malzemede bulunur. İdeolojik olanın özgüllüğü, örgütlü bireyler arasına yerleşmiş olmasından, bireyler arasındaki iletişimin mecrası (medium) olmasından kaynaklanır.

Göstergeler ancak *bireylerarası alanda* boy gösterebilir. Bu, sözcüğün dolaysız anlamıyla "doğal" denilemeyecek alandır:[2] Göstergeler, *Homo sapiens** türünün herhangi iki mensubu arasında doğmaz. Bu iki bireyin toplumsal olarak örgütlenmiş olması, bir toplumsal grup (bir toplumsal birim) oluşturmaları zaruridir; göstergeler mecrası ancak bu koşul yerine geldikten sonra bu iki birey arasında biçime bürünür. Bireysel bilinç hiçbir şeyi açıklayamaz; tam tersine, bizzat bireysel bilinç toplumsal, ideolojik mecranın sağladığı bakış açısından hareketle açıklanmaya muhtaçtır.

*Toplumsal-ideolojik bir olgudur bireysel bilinç.* Bu nokta kendisinden kaynaklanan tüm sonuçlarıyla birlikte kabul edilmedikçe, ne nesnel bir psikoloji ne de ideolojilere ilişkin nesnel bir inceleme kurulabilir.

Psikolojiyle ve ideolojilerin incelenmesiyle bağdaştırılan tüm sorunlarda karşılaşılan en önemli zorlukları yaratan ve devasa kafa karışıklıklarını üreten şey kesinlikle bilinç sorunu olmuştur. Bilinç,

2. Toplum da *doğanın bir parçasıdır* elbet; ama bu, doğadan nitel olarak ayrı ve özgün bir parçadır ve kendi *özgül* yasalar sistemine sahiptir.

* "Ayırt edici insan, düşünen hayvan olarak insan", Y. Salman, G. Varım, S. Keser, *Ortak Kültür Sözlüğü*, İstanbul, 1992, s. 53. (ç.n.)

genelde tüm felsefi kurguların *asylum ignorantiae*'si* haline gelmiştir. Bilinç, çözüme kavuşturulmamış tüm sorunların, nesnel olarak indirgenemeyen tüm tortuların biriktirilip saklandığı yer haline getirilmiştir. Düşünürler, bilinci istisnasız tüm nesnel tanımları öznel ve kaygan hale getirmenin aracı olarak kullanmayı, bilincin nesnel bir tanımını bulmaya tercih etmişlerdir.

Bilincin olanaklı tek nesnel tanımı sosyolojik bir tanımdır. Çocuksu mekanik maddeciliğin ve çağdaş nesnel psikolojinin (biyolojik, davranışçı ve tepkebilimsel –reflexological– çeşitlerinin) geçmişte ve bugün hâlâ yapmaya çalıştığının tersine, bilinç doğrudan doğruya doğadan türetilemez. İdealizm ve psikolojist pozitivizmin uygulamalarının tersine, ideoloji bilinçten türetilemez. Bilinç, örgütlü bir grubun kendi toplumsal etkileşim sürecinde yarattığı göstergelerin oluşturduğu malzemede biçim ve varlık edinir. Bireysel bilinç göstergelerden beslenir; gelişmesinin kaynağı göstergelerdir; göstergelerin mantığını ve yasalarını yansıtır. Bilincin mantığı, ideolojik iletişimin; bir toplumsal grubun göstergesel etkileşiminin mantığıdır. Bilinci göstergesel, ideolojik içeriğinden yoksun bıraktığımızda, geriye bilinç adına kesinlikle hiçbir şey kalmayacaktır. Bilincin barınabileceği yer yalnızca imgedir, sözcüktür, anlamlı jesttir, vb. Bunun gibi malzemelerin dışında, geriye yalnızca bilincin aydınlığa kavuşturmadığı halis fizyolojik edim kalır; yani, bilincin ışık düşürmediği, göstergelerin anlam vermediği halis fizyolojik edim.

Yukarıda söylenenlerin hepsi şu yöntembilimsel sonuca varıyor: *İdeolojilerin incelenmesi hiçbir şekilde psikolojiye bağlı değildir ve psikolojiye dayandırılmasına gerek yoktur.* Bundan sonraki bölümde daha ayrıntılı göreceğimiz gibi, bunun tersi söz konusudur: *Nesnel psikolojinin, ideoloji incelemesine dayandırılması gerekir.* İdeolojik fenomenlerin gerçekliği, toplumsal göstergelerin nesnel gerçekliğidir. Bu gerçekliğin yasaları göstergesel iletişimin yasalarıdır ve doğrudan doğruya toplumsal ve ekonomik yasalar kümesinin bütünü tarafından belirlenir. İdeolojik gerçeklik, ekonomik temel üzerindeki dolaysız üstyapıdır. Bireysel bilinç, ideolojik üstya-

* Cehalet tapınağı. (ç.n.)

pının mimarı olmayıp, yalnızca ideolojik göstergelerin oluşturduğu toplumsal binada geçici olarak ikamet eden bir kiracıdır.

İncelememizin başlangıcını oluşturan akıl yürütmemizde ideolojik fenomenleri ve bu fenomenlerin düzenlenmişliklerini bireysel bilinçten çözüp ayırarak, bunları toplumsal iletişimin koşulları ve biçimlerine sıkı sıkıya bağlamış oluyoruz. Göstergenin gerçekliği tamamen toplumsal iletişim tarafından belirlenen bir meseledir. Sonuçta göstergenin varoluşu bu iletişimin maddileşmesinden başka bir şey değildir. Tüm ideolojik göstergelerin doğası böyledir.

Toplumsal iletişimin göstergesel niteliği ve koşullandırıcı etken olarak oynadığı bu kesiksiz, kapsamlı rol, dilden başka hiçbir yerde bu kadar açık seçik ve eksiksiz ifade edilmez. *En âlâsından ideolojik fenomendir sözcük.*

Bir gösterge olma işlevi sözcüğün bütün gerçekliğini tamamen kapsar. Bir sözcük bu işleve kayıtsız olan, bu işlevin doğurmadığı hiçbir şey içermez. Bir sözcük toplumsal iletişimin en arı ve en duyarlı mecrasıdır.

İdeolojik bir fenomen olarak sözcüğün bu belirtme (indicatory) ve temsil etme (representative) gücü ve göstergesel yapısının istisnai ayrıksılığı, sözcüğü ideolojilerin incelenmesinde öncelikli bir konuma yükseltmek için yeterli gerekçe sağlamaktadır zaten. Göstergesel iletişimin temel, genel-ideolojik biçimlerini açığa çıkarmanın en iyi yolu tam da sözcüğün sunduğu malzemeden geçmektedir.

Ama hepsi bundan ibaret değil. Sözcük yalnızca en arı, en belirtisel (indicatory) gösterge olmakla kalmayıp, buna ilaveten, *yansız bir göstergedir.* Öbür her türden göstergesel malzeme, ideolojik yaratıcılığın tikel bir alanı için uzmanlaşmıştır. Her alan kendi ideolojik malzemesine sahiptir ve göstergeler ile simgeleri kendine özgü bir tarzda ve başka alanlarda uygulanamayacak şekilde formülleştirir. Bu örneklerde bir gösterge, özgül bir ideolojik işlev tarafından yaratılır ve bu işlevden ayrı tutulamaz. Bir sözcükse, bunun tersine, her türlü özgül ideolojik işlev karşısında yansızdır. Sözcük *her* çeşit ideolojik işlevi –bilimsel, estetik, etik, dinsel– yerine getirebilir.

Üstelik, herhangi bir ideolojik alana raptedilemeyecek uçsuz

bucaksız bir ideolojik iletişim alanı vardır: *İnsan hayatındaki, insan davranışındaki iletişim* alanı. Bu tür iletişim, son derece zengin ve önemlidir. Bu tür iletişim bir yandan üretim süreçleriyle doğrudan doğruya bağlantılıdır; öbür yandan tam gelişmiş ve uzmanlaşmış çeşitli ideolojilerin alanına teğet geçer. Bundan sonraki bölümde bu özel davranışsal ideoloji ya da hayat ideolojisi alanını daha ayrıntılı ele alacağız. Şimdilik yalnızca davranışsal ideolojinin esas malzemesinin *sözcük* olduğu gerçeğine dikkati çekmek istiyorum. Söyleşi dili (conversational language) denilen dilin ve biçimlerinin bölgesi tam burada, davranış ideolojisi alanında bulunur.

Sözcüğün son derece önemli olan ve sözcüğü bireysel bilincin birincil mecrası kılan başka bir özelliği daha var. Herhangi bir gösterge için olduğu gibi, sözcüğün gerçekliği bireyler arasındaki ilişkide bulunsa da, bir sözcük aynı zamanda birey organizmasının kendi araçları tarafından, başka herhangi donanıma ya da başka herhangi türde gövde-dışı malzemeye başvurmaksızın üretilir. Bu boyut *iç hayatın –bilincin* (iç konuşmanın)– *göstergesel malzemesi* olarak sözcüğün oynadığı rolü belirlemiştir. Aslında, bilincin gelişmesi, ancak bedensel araçlarla eğilip bükülebilir ve ifade edilebilir malzemenin, bilincin emrine amade olmasıyla mümkün olabilirdi. Ve sözcük tam da bu tür bir malzemeydi. Sözcük, deyim yerindeyse, içsel kullanıma müsait bir gösterge olarak vardır: Dışsal anlatımdan başka bir haldeyken de bir gösterge olarak işlev görebilir. Bu gerekçeden ötürü, *içsel sözcük* olarak (genelde *içsel bir gösterge* olarak) bireysel bilinç, dil felsefesindeki en hayati sorunlardan biri haline gelir.

Sosyolojik-olmayan dilbilim ve dil felsefesi tarafından geliştirildiği haliyle kullanılan sözcük kavramına başvurularak bu soruna uygun bir şekilde yaklaşılamayacağı daha işin başında açıktır. Sözcüğün bilinç mecrası olarak gördüğü işlevin anlaşılabilmesi için, öncelikle toplumsal gösterge olarak sözcüğün derinlemesine ve keskin bir şekilde analiz edilmesi gerekir.

Bilinç mecrası olarak oynadığı bu çok özel rol sayesinde, *sözcük, hangi türde olursa olsun tüm ideolojik yaratıcılık alanlarına eşlik eden zaruri bir harç olarak işlev görür.* Sözcük her ideolojik

edime eşlik eder ve bu edimi yorumlar. Herhangi bir ideolojik fenomeni (ister bir resim, bir müzik parçası, bir ritüel, isterse bir insan davranışı olsun) anlama süreçleri, iç konuşmanın (inner speech) katılımı olmaksızın işleyemez. İdeolojik yaratıcılığın tüm tezahürleri –öbür dilsel olmayan göstergelerin (nonverbal signs) hepsi– söz (speech) öğesinde yüzer, askıya alınır ve bu öğeden tamamen yalıtılamaz ya da ayrılamaz.

Bu, sözcüğün başka herhangi bir ideolojik göstergenin yerini alabileceği anlamına gelmez elbet. Temel, özgül ideolojik göstergelerin hiçbiri sözcüklerle tamamen ikame edilemez. Müzikal bir kompozisyonu ya da resim imgesini sözcüklerle yeterli bir şekilde aktarmak nihai olarak imkânsızdır. Sözcükler dinsel bir ritüeli büsbütün ikame edemez; insan davranışındaki en basit jestin bile gerçekten yeterli bir dilsel (verbal) ikamesi yoktur. Bunu yadsımak bizi en bayağı rasyonalizme ve basitleştirmeciliğe götürür. Buna rağmen, bu ideolojik göstergelerin her biri, her ne kadar sözcüklerle ikame edilemezlerse de, aynı zamanda sözcüklerden destek alır ve sözcüklerin kendilerine eşlik etmesine izin verir; şarkı söyleme ve ona eşlik eden müzik parçasında olduğu gibi.

Bir kez içerildikten ve anlam verildikten sonra hiçbir kültürel gösterge yalıtık kalmaz: *Dilsel olarak oluşturulmuş bilincin birliğinin* parçası haline gelir. Bilincin kapasitesi bu birliğe dil yoluyla erişilmesine elverişlidir. Nitekim, her ideolojik göstergenin etrafında dilsel yanıtların ve titreşimlerin yayılan dalgacıkları oluşur. *Varoluşun üretilme sürecindeki her ideolojik saptırıma*, anlamlı malzemesinin doğası ne olursa olsun, bu saptırma fenomeninin zaruri bir sonucu olarak, *sözcükteki ideolojik saptırma eşlik eder.* Sözcük, her anlama ve yorumlama ediminde mevcuttur.

Sözcüğün buraya dek incelediğimiz her özelliği *–göstergesel arılığı, ideolojik yansızlığı, davranışsal iletişimin içinde yer alması, bir iç sözcük haline gelme yeteneği ve nihayet her türlü bilinçli edimde, refakatçi bir fenomen olarak zaruri mevcudiyeti–*, tüm bu özellikler sözcüğü ideoloji incelemesinin temel nesnesi haline getirir. Sözcük malzemesinde her şeyden önce varoluşun göstergelerde ve bilinçte karşımıza çıkan ideolojik saptırımının yasaları, bu sap-

tırımın biçimleri ve yapım yolları incelenmelidir. Marksist sosyolojik yöntemi, "içkin" (immanent) ideolojik yapıların tüm bu derinlikleri ve ince ayrıntılarıyla ilişkilendirmenin olanaklı tek yolu, ideolojik gösterge felsefesi olarak dil felsefesi temelinde iş görmekten geçiyor. Ve bu temeli Marksizm kendisi tasarlamalı ve geliştirmelidir.

II

# Altyapıyla üstyapılar arası ilişki üzerine

*İdeoloji incelemesinde mekanik nedensellik kategorisinin kabul edilemezliği. Toplumun üretici süreci ve sözcüğün üretici süreci. Sosyal psikolojinin göstergesel anlatımı. Davranışsal söz janrları sorunu. Toplumsal ilişki biçimleri ve gösterge biçimleri. Bir göstergenin konusu (theme). Sınıf mücadelesi ve göstergelerin diyalektiği. Sonuçlar.*

*Altyapıyla üstyapıların ilişkisi* sorunu; Marksizmin temel sorunlarından biri olan altyapıyla üstyapılar arası ilişki sorunu, boyutlarının en önemlilerinde, dil felsefesine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu sorunların çözülmesi ya da biraz derinlemesine incelenmesi Marksçılığı zenginleştirir.

Altyapının ideolojiyi nasıl belirlediği sorusu ortaya atıldığında, *nedensel* olarak belirlediği söylenir; bu da yeterince doğru olmasına rağmen, aynı zamanda gereğinden fazla genel ve dolayısıyla muğlak bir yanıttır.

Nedensellikle mekanik nedensellik kastediliyorsa eğer (çünkü nedensellik geçmişte ve bugün hâlâ doğa bilimsel düşüncenin pozitivist temsilcileri tarafından böyle anlaşılmış ve tanımlanmıştır),

bu yanıt, özünde yanlış ve diyalektik maddeciliğin temelleriyle çelişkili bir yanıt olacaktır.

Mekanik nedensellik kategorilerinin uygulanma yelpazesi son derece dar olduğu gibi, doğa bilimlerinin kendi içinde bile bu alan gitgide daralmakta ve diyalektik, bu bilimlerin temel ilkelerine gittikçe daha fazla hükmetmektedir. Hele iş tarihsel maddeciliğin ve ideoloji incelemesinin temel sorunlarına geldiğinde, mekanik nedensellik kadar atıl bir kategorinin uygulanabilirliği sorusu iyice abes kaçar.

Altyapı ile kendi ideolojik bağlamının birliği ve bütünlüğünden koparılmış yalıtık bir olgu arasında bir bağlantı kurmanın hiçbir bilişsel değeri yoktur. Her şeyden önce, her ideoloji bölgesinin temeldeki bir değişime bütün bünyesiyle tepki veren birleşik bir bütün olduğunu görerek, *verilmiş herhangi bir ideolojik değişimin anlamını, kendisine uygun ideoloji bağlamında belirlemek zaruridir.* Bundan dolayı, her açıklamanın, birbirleriyle etkileşen bölgeler arasındaki *tüm nitel farklılıkları* muhafaza etmesi ve bir değişimin kat ettiği tüm aşamaların izini sürmesi gerekir. Analiz ancak bu koşulla, şeylerin farklı düzeylerine ait iki arızi olgunun sırf dışsal olarak bitiştirilmesiyle değil, toplumun gerçek diyalektik üretilme süreciyle sonuçlanacaktır. Toplumun gerçek diyalektik üretilme süreci de altyapıdan başlayarak ortaya çıkan ve üstyapılarda tamamlanan bir süreçtir.

Göstergesel-ideolojik malzemenin özgül doğası ihmal edildiği takdirde, incelenen ideolojik fenomen indirgenir. Bu durumda ya yalnızca ideolojik fenomenin rasyonalist boyutuna, içerik yakasına (örneğin, "lüzumsuz adam Rudin"* gibi sanatsal bir imgenin dolaysız, göndergesel anlamına) dikkat edilerek açıklama yapılır ve sonra da bu boyut ile altyapı arasında karşılıklı bir bağıntı kurulur (örneğin, soylu sınıf yozlaşmış, bu yüzden edebiyatta "lüzumsuz adamlar" boy göstermiştir); ya da bunun karşıtı olarak, ideolojik fenomenin yalnızca dışa yönelik teknik boyutu ayıklanıp seçilir (ör-

* Turgenyev'in ünlü bir romanı. 1830'lu yılların Rusyası'ndaki idealist kuşağın en önemli özelliği olan "eylememe, seçmemeyi" anlatan Gonçarov'un *Oblomov*'u ve Herzen'in *Suç Kimin* adlı kitaplarını andırır. (y.h.n.)

neğin, bina inşasındaki bir teknik kural ya da kimya alanında renklendirme malzemeleri) ve bu boyut doğrudan doğruya üretimin teknolojik düzeyinden türetilir.

İdeolojiyi altyapıdan hareketle türetmenin bu iki yolu, bir ideolojik fenomenin gerçek özünü ıskalar. Kurulan tekabüliyet doğru olsa bile, yani soylu sınıfın ekonomik yapısının çöküşüyle birlikte edebiyatta "lüzumsuz adamlar"ın ortaya çıktıkları doğru olsa bile, bu analiz çizgisinde her şeye rağmen iki sorun vardır. Birincisi, konuyla ilişkili ekonomik altüst oluşların bir romanın sayfalarında "lüzumsuz adamlar"ın üretilmesine mekanik olarak neden olduğu sonucuna varılamaz (böyle bir iddianın saçmalığı apaçık ortadadır). İkinci olarak, hem "lüzumsuz adam"ın romanın sanatsal yapısında oynadığı özgül rol hem de romanın bir bütün olarak toplumsal hayatta oynadığı özgül rol açıklığa kavuşturuluncaya dek, kurulan tekabüliyetin kendisi herhangi bir bilişsel değerden yoksun kalmaya devam eder.

Hiç kuşku yok ki, ekonomik olayların durumundaki değişimler ile romanda "lüzumsuz adam"ın ortaya çıkışı arasında, nitel olarak farklı birçok bölgeden geçen uzun mu uzun bir yol olduğu açıkça ortada. Yine hiç kuşkusuz, "lüzumsuz adam"ın romanda hiçbir şekilde romanın öbür öğelerinden bağımsız ya da bunlarla bağlantısız şekilde ortaya çıkmadığı aşikârdır. Kendi özgül yasalarına tabi olan tek bir organik birlik olarak bütün roman yeniden yapılanmaya maruz kalmış ve bunun doğurgusu olarak öbür tüm öğeler de –kompozisyon, biçem vb.– yeniden yapılanmadan geçmiştir. Dahası, romanın bu yeniden yapılanması bütün edebiyat alanındaki değişimlerle bağlantılı olarak meydana gelmiştir.

Altyapı ile üstyapılar arasındaki karşılıklı ilişki sorunu –üretken bir şekilde ele alınabilmesi için çok miktarda ön hazırlık verisinin toplanmasını gerektiren son derece girift bir sorundur bu– söz malzemesinden yararlanılarak önemli ölçüde açıklığa kavuşturulabilir.

Bu incelemedeki ilgilerimiz açısından bakıldığında bu sorunun özü, gerçekliğin (yani, altyapının) göstergeyi *nasıl* belirlediği ve üretilme sürecinde göstergenin varoluşu *nasıl* yansıttığı ve saptırdığı sorununa gelir dayanır.

İdeolojik bir gösterge olarak sözcüğün taşıdığı özellikler (bundan önceki bölümde tartıştığımız özellikler), bu sorunun bütününü temel terimlerle görmek açısından sözcüğü en uygun malzeme kılan özelliklerdir. Bu bakımdan sözcüğün önemli olan boyutu, bir gösterge olarak arılığından ziyade *toplumun her yerinde hazır bulunmasıdır*. Sözcük insanlar arasındaki her edimde ya da bağlantıda işin içindedir; çalışırken yapılan işbirliğinde, ideolojik değiş tokuşlarda, gündelik hayatın tesadüfi karşılaşmalarında, siyasi ilişkilerde vb. Toplumsal ilişkinin tüm alanlarından akıp geçen sayısız ideolojik seyir, sözcüğe damgasını vurur. Öyleyse, aklı başında herkesin kabul edeceği gibi, sözcük *toplumsal değişimlerin en duyarlı belirtisidir* (index); üstelik hâlâ gelişme sürecinde olan, hâlâ kesin bir biçime kavuşmamış ve daha önceden düzenlenen ve eksiksiz bir halde tanımlanan ideolojik sistemlere henüz yedirilmemiş olan toplumsal değişimlerin de en duyarlı belirtisidir. Sözcük, yeni bir ideolojik nitelik statüsüne henüz kavuşmamış, yeni ve tam gelişkin ideolojik bir biçim üretmemiş olan değişimlerin ağır aksak oluşan nitel birikintilerinin ortaya çıktığı mecradır. Sözcük toplumsal değişimin tüm geçici, hassas, anlık evrelerini kaydetme kapasitesine sahiptir.

"Sosyal psikoloji" denilen ve Plehanov'un teorisi ve Marksistlerin çoğu tarafından, sosyo-politik düzen ile dar anlamda ideoloji (bilim, sanat vb.) arasındaki bağlantı olarak görülen bilgi alanı, edimsel, maddi varoluşu açısından *dilsel etkileşimdir*. Sosyal psikoloji, bu gerçek dilsel iletişim ve etkileşim sürecinden (genel olarak göstergesel iletişim ve etkileşim sürecinden) uzaklaştırıldığında metafizik ya da mitik bir kavram kisvesine bürünecektir: "kolektif ruh" ya da "kolektif bilinçdışı", "halkın tini", vb.

Aslında sosyal psikoloji, içeride bir yerlerde (iletişim halindeki öznelerin "ruhlarında") konumlanmaz; baştan başa ve tamamen *dışarıdadır*: sözcükte, jestlerde, edimde. Dışavurulmamış hiçbir yanı, "içsel" hiçbir yanı yoktur; tamamen dış dünyadadır, bütünüyle sözlü iletişimde ortaya çıkar, malzemeye, her şeyden önce de sözcük malzemesine tamamen karışmış durumdadır.

Üretim ilişkileri ve bu ilişkilerin şekillendirdiği sosyo-politik

yapı, insanlar arasındaki dilsel bağlantıların menzilini, insanların iş başında, politik hayatta, ideolojik yaratıcılıkta kullandıkları tüm dilsel iletişim biçimlerini ve araçlarını belirler. Sonuçta, dilsel iletişim koşullarından, biçimlerinden ve tiplerinden yalnızca söylev biçimleri (speech forms) doğmakla kalmaz, aynı zamanda söz edimlerinin (speech performance) konuları (theme) doğar.

Sosyal psikoloji her şeyden önce ideolojik yaratıcılığın tüm daimi biçimleri ve türlerini içine alan ve bunlardan taşan çok çeşitli *söz edimleri*nden oluşan bir atmosferdir: Resmi olmayan tartışmalar, bir tiyatro, konser ya da çeşitli türden toplumsal toplantılarda yapılan görüş alışverişleri, katıksız tesadüfi sözcük değiş tokuşları, kişinin kendi hayatında ve gündelik varoluşunda ortaya çıkan vakalara dilsel tepki gösterme tarzı, kişinin kendisini iç söz yoluyla tanımlama ve toplumdaki konumunu tanımlama tarzı, vb. Sosyal psikoloji her şeyden önce sözcelemin en değişik tezahürlerinde, iç olsun dış olsun farklı söylem tarzlarında ortaya çıkar. Bu alan şimdiye kadar hiç mi hiç incelenmemiştir. Bu söz edimlerinin hepsi öbür göstergesel tezahürler ve değiş tokuşlarla –mimikler, el kol hareketleri, davranışsal anlatım, vb.– bir araya gelir elbet.

Bu sözlü değiş tokuş biçimlerinin hepsi, ortaya çıktıkları toplumsal durumun koşullarıyla çok yakından bağlantılı olarak işler ve toplumsal atmosferdeki tüm dalgalanmalara karşı olağanüstü bir duyarlılık sergiler. Daha sonra tam gelişkin ideolojik ürünlerde ifadesini bulacak olan zar zor fark edilebilir kaymalar ve değişimler işte burada, bu dilsel olarak maddileşmiş olan sosyal psikolojinin iç işleyişlerinde birikir.

Buraya kadar söylenenlerden, sosyal psikolojinin iki farklı bakış açısından incelenmesi gerektiği sonucu çıkıyor: Birincisi, içeriğin bakış açısından, yani zaman içinde şu ya da bu noktada sosyal psikolojiye uygun düşen konulardan hareketle; ve ikinci olarak, sözü edilen konuların uygulamaya koyuldukları (yani, tartışıldıkları, ifade edildikleri, sorgulandıkları, zihinde tartıldıkları) dilsel iletişim biçimleri ve tiplerinden hareketle.

Sosyal psikoloji incelemesi şimdiye kadar görevini yalnızca birinci bakış açısıyla sınırlandırdı, sırf kendi konularının bileşimini tanımlama işiyle ilgilendi. Durum böyle olunca da, bu sosyal psi-

kolojinin nerede belgelenebileceği –somut anlatımlarını nerede bulacağı– sorusu tüm açıklığıyla ortaya atılmadı. "Bilinç", "ruh hali" ve "iç dünya" (inner life) kavramları, burada da o üzücü rolü; sosyal psikolojinin açıkça tasvir edilmiş maddi biçimlerini keşfetmeye çalışma zorunluluğunun yerini alma rolünü oynadılar.

Oysa, somut biçimler sorunu tartışmasız bir öneme sahiptir. Burada bizi ilgilendiren sorun, belli bir dönemde sosyal psikoloji hakkında sahip olduğumuz bilginin kaynaklarıyla (örneğin anılar, mektuplar, edebiyat eserleri) ya da "çağın tinini" anlamamızı sağlayan kaynaklarla ilgili değildir elbet. Burada, söz konusu tinin somut uygulanma biçimleriyle, yani tam da insan davranışındaki göstergesel iletişim biçimleriyle ilgileniyoruz.

*Bu biçimlerin bir tipolojisinin yapılması* Marksizmin en acil görevlerinden biridir. Sözcelem ve diyalog sorunuyla bağlantılı olarak dilbilimsel düzeyler sorununa daha sonra tekrar değineceğiz. Ama şimdilik en azından şu noktalara dikkati çekmeliyim.

İnsan davranışındaki ideolojik iletişim konusunda her dönemin ve her toplumsal grubun kendine özgü bir söylem biçimleri repertuvarı dün vardı, bugün de var. Birbiriyle akraba (cognate) biçimlerin, yani davranış düzeyinin her birinin kendine özgü konular kümesi vardır.

Kenetlenmiş bir organik birlik, iletişim biçimi (örneğin, tam anlamıyla teknik türde iş başı iletişimi), sözcelem biçimi (kısa, pratik bildirge –statement–) ve sözcelemin konusunu birleştirir. Bundan dolayı, *sözcelem biçimlerinin sınıflandırılmasını dilsel iletişim biçimlerinin sınıflandırılmasına dayandırmak gerekir.* Dilsel iletişim biçimleri tamamen üretim ilişkileri ve sosyopolitik düzen tarafından belirlenir. Daha ayrıntılı bir analiz uygulasaydık, dilsel değiş tokuş süreçlerinde *hiyerarşi etkeninin* ne kadar büyük bir önem taşıdığını ve iletişimin hiyerarşik örgütlenmesinin sözcelem biçimleri üzerinde ne denli güçlü bir etkisi olduğunu görürdük. Dil kurallarını kullanma görgüsü, söylem incelikleri ve bir sözcelemi toplumun hiyerarşik örgütlenmesine ayarlamanın öbür biçimleri, temel davranış tarzlarının tasarlanması sürecinde son derece büyük önem taşır.[1]

1. Davranışsal söz janrları, dil ve felsefe incelemeleri alanında ancak son yıllar-

Her gösterge, bildiğimiz gibi, toplumsal olarak örgütlenmiş kişilerin etkileşimleri sürecinde gerçekleştirilen bir kurgudur. Bundan dolayı, *göstergelerin biçimleri, her şeyden önce söz konusu katılımcıların toplumsal örgütlenmesi ve bu katılımcıların dolaysız etkileşim koşulları tarafından tayin edilir.* Bu biçimler değiştiğinde göstergenin biçimi de değişir. Ve ideoloji incelemesinin görevlerinden biri de, dilsel göstergenin bu toplumsal hayatının izini sürmek olmalıdır. *Gösterge ile varoluş arasındaki ilişki sorunu ancak* bu şekilde yaklaşıldığında somut anlatımını bulur; göstergenin varoluş tarafından nedensel olarak belirlenme süreci, ancak böyle yaklaşıldığında sahici bir varoluş-tan gösterge-ye geçiş süreci olarak, varoluşun göstergede saptırılmasının sahici bir diyalektik süreci olarak gözle görülür hale gelir.

Bu görevin yerine getirilebilmesi için belli birtakım temel, yöntembilimsel önkoşulların dikkate alınması gerekir:

1. *İdeoloji göstergenin maddi gerçekliğinden ayrı tutulamaz* (yani, ideoloji "bilince" ya da öbür muğlak ve kaygan bölgelere yerleştirilemez).

2. *Gösterge somut toplumsal ilişki biçimlerinden ayrı tutulamaz* (gösterge örgütlü toplumsal ilişkinin parçasıdır ve bu ilişki haricinde gösterge niteliğini kaybeder; sırf, fiziksel bir yapıntıya dönüşür).

3. *İletişim ve iletişim biçimleri maddi temelden ayrı tutulamaz.*

Her ideolojik gösterge –dilsel gösterge dahil– toplumsal ilişki sürecinde ortaya çıkarken, verilmiş zaman döneminin ve verilmiş toplumsal grubun *toplumsal etki* alanı tarafından tanımlanır. Buraya dek, toplumsal etkileşim biçimleri tarafından tayin edildiği haliyle göstergenin biçiminden söz ettik. Bu noktadan itibaren, göstergenin diğer boyutuyla uğraşacağız: Göstergenin *içeriği* ve tüm içeriklere eşlik eden değerlendirici vurgulama.

Bir toplumun gelişimindeki her aşamanın, kendine özgü ve kısıtlı bir imalı sözler çemberi (circle of item) vardır; söz konusu top-

---

da bir tartışma konusu haline geldi. Bununla birlikte, bu janrlarla uğraşma yönündeki ilk ciddi girişimlerden biri, hiç kuşkusuz, açık seçik tanımlanmış herhangi bir sosyolojik yönelim barındırmasa da, Leo Spitzer'in *Italienische Umgangssprache*'sidir (1922). Spitzer, öncelleri ve meslektaşlarına yeri geldikçe değinmeye devam edeceğim.

lumun ilgisine yalnızca bunlar mazhar olur ve bu ilgi sayesinde değerlendirici bir vurguyla donanırlar. Yalnızca bu çember içerisindeki imalı sözler gösterge formasyonuna ulaşacak ve göstergesel iletişimde birer nesne haline gelecektir. Değer vurgularıyla donanmış olan bu imalı sözler çemberini belirleyen nedir?

Gerçekliğin hangi bölgesinden gelirse gelsin bir imalı sözün belli bir toplumsal grubun toplumsal etki alanına girebilmesi ve ideolojik göstergesel bir tepki ortaya çıkarabilmesi için, bu grubun varoluşu açısından hayati önem taşıyan sosyo-ekonomik önkoşullarla bağlantılı olması gerekir; bu imalı sözün sırf dolaylı yollardan olsa bile, söz konusu grubun maddi hayatının temelleriyle bağlantı kurması gerekir.

Bu koşullar altında bireysel tercihin hiçbir anlamı olamaz elbet. Gösterge, bireyler arasındaki bir yaratımdır, bir toplumsal çevre içerisinde gerçekleştirilen bir yaratım. Bundan dolayı, söz konusu imalı sözün önce bireyler arasında bir önem kazanması gerekir; ancak bu önemi kazandıktan sonra gösterge formasyonunun bir nesnesi haline gelebilir. Başka bir anlatımla, *ancak toplumsal değer kazanmış olan bir şey ideoloji dünyasına girebilir, biçime kavuşabilir ve kendisini orada kabul ettirebilir.*

Bu gerekçeyle, (sözcük örneğinde olduğu gibi) bireysel ses tarafından ya da her halükârda bireysel organizma tarafından üretilmiş olmalarına rağmen, tüm ideolojik vurgular toplumsal birer vurgudur: *Toplumsal tanınma* hakkına sahip olma iddiasındaki ve yalnızca bu toplumsal tanınma sayesinde ideolojik malzemenin dış kullanımında işe yarayan toplumsal birer vurgu.

Bir göstergenin nesnesi haline gelen kendiliği (entity)*, göstergenin *konusu* olarak tanımlayalım. Tam anlamıyla gelişmiş olan her göstergenin kendi konusu vardır. Dolayısıyla, her dilsel edimin de kendi konusu vardır.[2]

* "1. a. Varlık, varoluş: bağımsız, ayrı, kendine yeterli varoluş; b. bir şeyin, yüklemlerine karşıt olarak varoluşu; 2. Ayrı ve ayrıksı bir varoluşa ve nesnel ya da kavramsal gerçekliğe sahip bir şey". *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* (tenth edition), 1998, s. 387. (ç.n.)

2. Bireysel sözcüklerin anlambiliminin (semantics) konuyla (theme) ilişkisi, elinizdeki incelemenin sonraki bölümlerinden birinde daha ayrıntılı ele alınacak.

İdeolojik bir konu daima toplumsal olarak vurgulanmıştır. İdeolojik konuların tüm toplumsal vurguları aynı zamanda bireysel bilince (bu bilinç, bildiğimiz gibi, baştan başa ideolojiktir) girer ve bireysel bilinç bunları kendisininmiş gibi özümsediğinden, burada bireysel vurgu görünümüne bürünür. Gelgelelim, bu belirtilerin kaynağı bireysel bilinç değildir. Vurgunun kendisi bireylerarasıdır. Hayvanların çığlıkları, organizmadaki bir acıya gösterilen katışıksız tepki (response), değer belirtisinden yoksundur; bunlar katıksız birer doğal fenomendir. Toplumsal atmosferle hiçbir ilgisi olmayan böyle bir çığlık bundan dolayı gösterge formasyonunun tohumunu bile içermez.

İdeolojik bir göstergenin konusu ile biçimi birbirine kopmazcasına bağlıdır ve yalnızca soyut düzeyde birbirlerinden ayrı tutulabilir. Nihayetinde ikisini de aynı güçler kümesi ve aynı maddi önkoşullar hayata getirir.

Aslında, gerçekliğin yeni bir öğesini toplumsal etki alanına sokan, onu toplumsal açıdan anlamlı ve "ilginç" kılan ekonomik koşullar, sonuçta göstergesel anlatım biçimlerini tayin eden ideolojik iletişim biçimlerini (bilişsel, sanatsal, dinsel vb.) yaratan koşullarla aynıdır.

Nitekim, ideolojik yaratıcılığın konuları ve biçimleri aynı yataktan ortaya çıkar ve özünde aynı şeyin iki yüzüdür.

İdeolojiyle bütünleşme süreci –konunun doğuşu ve biçimin doğuşu–, en iyi sözcük malzemesinde izlenebilir. Bu ideolojik üretim süreci dilde iki yolla yansıtılır: Bir yandan, farklılaşmamış gerçeklik yığınlarının tarihöncesi insanın toplumsal etki alanıyla bütünleştiğini açığa çıkaran anlambilimsel (semantic) paleontolojinin incelediği geniş ölçekli, evrensel-tarihsel boyutta; öbür yandan, bildiğimiz gibi, sözcük toplumsal varoluştaki en küçük değişiklikleri bile hassasiyetle yansıttığından, bugünün çerçevesinde oluşturulan küçük ölçekli boyutta.

Göstergede yansıtılan varlık yalnızca yansıtılmakla kalmaz, aynı zamanda *saptırılır*. Varoluşun ideolojik göstergede bu şekilde saptırılması nasıl belirlenir? Farklı yönelimleri olan toplumsal çıkarların bir ve aynı gösterge cemaati içerisinde kesişmesi tarafın-

dan, yani *sınıf mücadelesi tarafından* belirlenir.

Toplumsal sınıf, gösterge cemaatiyle, yani ideolojik iletişim için aynı göstergeler kümesini kullananların toplamı olan cemaatle çakışmaz. Nitekim, birbirinden farklı sınıflar bir ve aynı dili kullanır. Bunun bir sonucu olarak, farklı yönelimleri olan vurgular her ideolojik göstergede kesişir. Gösterge sınıf mücadelesinin bir alanı haline gelir.

İdeolojik göstergenin bu *çok-vurgululuğu* (multiaccentuality) son derece hayati bir boyuttur. Bir gösterge, diriliğini, dinamizmini ve daha fazla gelişme kapasitesini, genelde, vurguların bu kesişmeleri sayesinde muhafaza eder. Toplumsal mücadelenin –deyim yerindeyse, sınıf mücadelesi düzleminin ötesine geçen bir mücadelenin– uyguladığı basınçlardan uzak kalan bir gösterge kaçınılmaz olarak gücünü kaybeder, yozlaşarak alegoriye dönüşür ve canlı toplumsal kavranabilirliğin nesnesi olmaktan çıkarak filolojik kavrayışın nesnesi haline gelir. İnsanlığın tarihsel belleği, bunun gibi canlı toplumsal vurguların çarpıştıkları birer alan işlevi görmekten aciz, eskimiş ideolojik göstergelerle doludur. Bununla birlikte, filolog ve tarihçi tarafından anımsandıkları ölçüde bu göstergelerin geriye kalmış son hayat parıltılarını korudukları söylenebilir.

Ne var ki, ideolojik göstergeyi diri ve değişime yatkın kılan şey, aynı zamanda onu saptırıcı ve çarpıtıcı bir mecra kılar. Yönetici sınıf, ideolojik göstergeye sınıflar-üstü, ebedi bir nitelik kazandırmaya, ideolojik göstergede ortaya çıkan toplumsal değerler arasındaki mücadeleyi bastırmaya ya da ruhsal hayata sevk etmeye, göstergeyi tek-vurgulu (uniaccentual) kılmaya çalışır.

Aslına bakılırsa, yaşayan her ideolojik göstergenin tıpkı Janus* gibi iki yüzü vardır. Şu anki herhangi bir beddua sözcüğü bir övgü sözcüğü haline gelebilir; şu anki herhangi bir hakikat, kaçınılmaz bir şekilde, birçok insana dünyanın en büyük yalanı gibi görünebilir. Göstergelerin bu *iç diyalektik niteliği*, ancak toplumsal kriz ya da devrimci değişim dönemlerinde tüm çıplaklığıyla ortaya çıkar.

* "Kapılar, geçitler ve her tür başlangıçla özdeşleştirilen ve sanatsal olarak iki karşıt yüzle tasavvur edilen bir Roma tanrısı", *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* (tenth edition), s. 626. (ç.n.)

Hayatın olağan koşulları altında, yerleşik, başat bir ideolojideki ideolojik gösterge daima şu ya da bu şekilde muhafazakâr olduğundan ve toplumsal üretim sürecinin diyalektik akışında bir önceki etkeni istikrarlı hale getirmeye ve böylelikle dünün hakikatini bugünün hakikati gibi gösterecek şekilde vurgulamaya çalıştığından, her ideolojik göstergeye yerleşmiş olan çelişkiler tüm çıplaklığıyla ortaya çıkamaz. Egemen ideoloji içerisindeki ideolojik göstergenin saptırıcı ve çarpıtıcı özgülüğünü (peculiarity) açıklayan da budur.

Altyapının üstyapılarla ilişkisi sorunu böylece ortaya konmaktadır. Bu soruna gösterdiğimiz ilgi, sorunun belli birtakım boyutlarının somutlaştırılmasıyla ve üretken bir şekilde incelemeye alındığında izlenmesi gereken doğrultunun ve yolların açıklığa kavuşturulmasıyla sınırlı kaldı. Dil felsefesinin bu incelemede tuttuğu yer hakkında özel bir noktaya dikkati çektik. Dilsel gösterge malzemesi, altyapıdan üstyapılara doğru gelişen diyalektik değişim sürecinin sürekliliğinin eksiksiz ve kolayca izlenmesine elverişlidir. İdeolojik fenomenlere ilişkin açıklamalarda bulunan mekanik nedensellik kategorisini alt etmenin en kolay yolu dil felsefesinden geçer.

III

# Dil felsefesi ve nesnel psikoloji

*Psişeyi nesnel olarak tanımlama görevi. Dilthey'ın "anlayıcı ve yorumlayıcı" psikoloji nosyonu. Psişenin göstergesel gerçekliği. İşlevsel psikolojinin bakış açısı. İç göstergenin (iç konuşmanın) ayrıksı niteliği. İçebakış sorunu. Psişenin sosyo-ideolojik doğası. Özet ve sonuçlar.*

Marksizmin en temel ve en acil görevlerinden biri, hakiki bir nesnel psikolojinin kurulmasıdır; bu da, fizyolojik ya da biyolojik ilkelere değil, *sosyolojik* ilkelere yaslanan bir psikolojinin kurulması demektir. Bu görevin en önemli parçası olarak, Marksizm, normalde içebakış yöntemlerinin kendi yetki alanları içinde olduğunu iddia ettiği bilinçli, öznel insan psişesi konusunda nesnel –ama aynı zamanda incelikli ve esnek– bir yaklaşım bulmak gibi çetrefil bir sorunla karşı karşıya gelir.

Bu, sahip oldukları donanıma bakıldığında ne biyolojinin ne de fizyolojinin yerine getirebileceği bir görevdir: Bilinçli psişe sosyo-ideolojik bir olgudur ve bu haliyle de fizyolojik yöntemlerin ya da doğa bilimlerinden başka birinin yöntemlerinin kapsama alanının

ötesinde yer alır. Öznel psişe, doğal, hayvansı organizmanın sınırları içerisinde ortaya çıkan süreçlere indirgenebilecek bir şey değildir. Psişenin içeriğini temel olarak tanımlayan süreçler, bireysel organizmanın katılımını gerektirseler de, bireysel organizmanın içinde değil, dışında ortaya çıkar. Doğal dünyadaki herhangi bir parçanın ya da sürecin tersine, insan varlığın öznel psişesi doğa-bilimsel analize uygun bir nesne değildir; *öznel psişe ideolojik anlamaya ve anlama yoluyla sosyo-ideolojik yorumlamaya uygun bir nesnedir.* Psişik bir fenomen, bir kez anlaşıldıktan ve yorumlandıktan sonra, sırf kendi toplumsal ortamının koşulları içinde bireyin somut hayatını şekillendiren toplumsal etkenler çerçevesinde açıklanabilir hale gelir.[1]

"İç yaşantı"nın nesnel olarak tanımlanması, bir kez bu doğrultuya yöneldikten sonra boy gösteren temel öneme sahip bir sorundur. Böyle bir tanımın iç yaşantıyı nesnel yaşantının, dış yaşantının birliğine dahil etmesi gerekir.

Hangi tür gerçeklik öznel psişeye aittir? *İç psişenin gerçekliği göstergenin gerçekliğiyle aynıdır.* Gösterge malzemesinin dışında psişe yoktur; fizyolojik süreçler vardır, yani sinir sistemindeki süreçler vardır; ama hem organizma içerisinde ortaya çıkan fizyolojik süreçlerden hem de organizmayı dışarıdan kuşatan gerçeklikten, yani psişenin yanıt verdiği ve şu ya da bu yolla yansıttığı gerçeklikten esas itibariyle farklı bir özel varoluşsal nitelik olarak öznel psişe, gösterge malzemesinin dışında yoktur. Öznel psişe, tam da varoluşsal doğası gereği, organizma ile dış dünya arasında bir yerde, bu iki gerçeklik alanını ayıran *sınır çizgisinde* konumlandırılacaktır. Organizma ile dış dünya arasındaki karşılaşma bu noktada cereyan eder; ama bu, fiziksel bir karşılaşma değildir: Burada, *organizma ile dış dünya göstergede karşılaşır.* Psişik yaşantı, organizma ile dış ortam arasındaki temasın göstergesel anlatımıdır. *İç psişe işte bu yüzden bir şey olarak analiz edilemez, yalnızca bir gösterge olarak anlaşılabilir ve yorumlanabilir.*

1. Psikolojinin modern sorunlarının popüler bir taslağı şu kitabımda sunulmaktadır: *Frejdizm (kriticeskij ocerk)* [Freudculuk (Eleştirel Bir Taslak)] (Leningrad, 1927). Bkz. 2. bölüm, "Çağdaş Psikolojideki İki Eğilim".

"Çözümlemeye ve yoruma dayanan" bir psikoloji fikri çok eskidir ve tarihi seyrini incelemek de yararlıdır. Modern zamanlarda bu fikre dair en büyük temellendirmenin beşeri bilimlerin, yani ideolojik bilimlerin yöntembilimsel gereklilikleriyle bağlantılı olarak gerçekleştirilmesi önemlidir. Bu fikrin modern zamanlarda en ateşli ve donanımlı savunucusu Wilhelm Dilthey'dı. Dilthey'a göre, sorun, bir şeyin var olduğunun söylenebilmesi anlamında öznel psişik yaşantının var olması değil, daha ziyade *anlamının olmasıdır*. Yaşantının katışıksız gerçekliğine ulaşma girişimimiz esnasında bu anlama aldırış etmediğimizde, Dilthey'e göre, gerçekte organizmada cereyan eden bir fizyolojik süreçle karşılaşır ve bu arada yaşantıyı gözden kaçırırız; tıpkı bir sözcüğün anlamına aldırmadığımızda sözcüğün kendisini kaybedip sırf fiziksel sesiyle ve fizyolojik eklemlenme süreciyle yüz yüze kalmamız gibi. Bir sözcüğü sözcük kılan anlamıdır. Bir yaşantıyı yaşantı kılan da anlamıdır. Ve anlam'a ancak içsel, psişik hayatın özünü kaybetme pahasına aldırmazlık edilebilir. Bundan dolayı, psikoloji, yaşantıları fiziksel ya da fizyolojik süreçlerin birer örnekçesiymiş (analogous) gibi nedensel olarak açıklama görevinin peşinde koşamaz. Psikoloji kendisini, psişik hayatı sanki filolojik analize tabi tutulmuş bir belgeymişçesine anlama, betimleme, kesitlere ayırma ve yorumlamakla görevlendirmelidir. Dilthey'a göre, yalnızca bu türden betimsel ve yorumsal bir psikoloji, beşeri bilimlerin ya da kendi deyimiyle "tinsel bilimler"in (*Geisteswissenschaften*) temeli olarak hizmet görebilir.[2]

Dilthey'ın fikirlerinin çok verimli olduğu ortaya çıkmış ve günümüze dek beşeri bilimlerin temsilcileri arasında birçok destekçi bulmaya devam etmiştir. Günümüzde felsefi bir eğilimi bulunan Alman hümanist bilginlerin neredeyse hepsinin az veya çok Wilhelm Dilthey'ın fikirlerine bağlı olduğu iddia edilebilir.[3]

2. Rusçada Dilthey'ın fikirlerini özetleyen bir çalışma, Frisejzen-Keler'in şu dergide yayımlanan yazısında bulunabilir. *Logos*, I-II, 1912-1913.
3. Dilthey'ın yol gösterici etkisi (günümüz Almanyası'ndaki beşeri bilimlerin yalnızca en seçkin mensuplarının adlarını zikretmek gerekirse) Oskar Walzel, Wilhelm Gundolf, Emil Ermatinger ve öbürleri tarafından kabul edilmektedir.

Dilthey'ın görüşleri idealist bir zeminde serpilmişti ve izleyicileri yine aynı zemine yaslanmaya devam ediyor. Çözümleme ve yoruma dayalı bir psikoloji fikri idealist düşüncenin belli birtakım önvarsayımlarıyla çok yakından bağlantılıdır ve birçok bakımdan bilhassa idealist bir fikir olduğu söylenebilir. Aslında, yorumlayıcı psikoloji, ilk kurulurken büründüğü ve günümüze kadar gelişirken sürdürdüğü biçimle idealist*tir* ve diyalektik maddeciliğin konumundan bakıldığında savunulabilir bir tarafı yoktur.

Savunulamaz olan husus, her şeyden önce, *yöntembilim açısından psikolojinin ideolojiden önce gelmesidir*. Sonuç itibariyle, Dilthey ve yorumlayıcı psikolojinin öbür temsilcileri, kurdukları bu psikolojinin beşeri bilimlerin dayanağını sağlaması gerektiğini savunacaklardır. İdeolojiyi psikoloji çerçevesinde açıklayacaklar –psikolojinin dışavurumu ve vücut bulması olarak– ve bunun tersini reddedeceklerdir. Doğrudur, psişenin ve ideolojinin çakıştığını, ortak bir paydaya –anlam– sahip olduklarını, bu sayede ikisinin de gerçekliğin geri kalanından birbirine benzer şekilde ayrıldığını söylemektedirler. Ama incelemenin havası ideolojiden değil, psikolojiden kaynaklanmaktadır.

Dahası, Dilthey ve izleyicilerinin fikirleri, *anlamın toplumsal karakteri konusunda hiçbir kuram öne sürmez*.

Son olarak –ve bu nokta bütün fikirlerinin *proton pseudos*'udur*– *anlam ile gösterge arasındaki özsel bağa* ilişkin, göstergenin özgül doğasına ilişkin *hiçbir kavramları yoktur*.

Aslına bakılırsa, Dilthey'ın yaşantı ile sözcük arasında yaptığı karşılaştırmaların kendisi açısından basit bir örnekçeden (analogy), açıklayıcı bir betiden (figure) öte bir anlamı yoktur; üstüne üstlük, Dilthey'ın eserlerinde böyle bir tutum çok ender ortaya çıkar. Bu karşılaştırmalardan çıkması gereken sonuçları çıkarmaktan çok uzaktır Dilthey. Dahası, tıpkı diğer bütün idealistler gibi, psişeyi ideolojik göstergenin eylemliliği yoluyla değil; göstergeyi psişenin eylemliliği yoluyla açıklamaya çalışır: Bir gösterge, Dilthey açısından ancak içsel hayatın bir anlatım aracı olarak hizmet verdiği ka-

* İlk yalan. (y.h.n.)

darıyla gösterge haline gelir. Ve içsel hayatın göstergeye kendi uygun anlamını bahşettiğini savunur. Bu bakımdan Dilthey'ın varsayımı, tüm idealizmin genel eğilimini taşır: *Tüm anlamı maddi dünyadan uzaklaştırarak zaman-sız, uzam-sız bir Tine yerleştirme eğilimi.*

Yaşantı anlam barındırıyorsa ve yalnızca yalıtılmış bir gerçeklik değilse (Dilthey'ın bu savı doğrudur) eğer, o vakit yaşantı, göstergelerin sağladığı malzemeden başka bir malzemeyle ortaya çıkamaz kuşkusuz. Sonuçta anlam yalnızca göstergeye ait olabilir; yoksa tamamiyle bir uydurma olur. Anlam, yalıtılmış bir gerçeklik ile bu parçanın yerini tutan, temsil ya da tarif eden başka türde bir gerçeklik arasındaki göstergesel ilişkinin bir dışavurumudur. Anlam göstergenin bir işlevidir ve bundan dolayı bağımsız var olan, tikel bir şey olarak göstergenin dışında kavranılamaz (çünkü anlam arı bağıntıdır ya da işlevdir). Göstergenin dışında anlamın kavranılabilir olduğunu düşünmek, "at" sözcüğünün anlamını, işaret etmekte olduğum şu tikel, canlı hayvan olarak kabul etmek kadar saçmadır. Öyle olsaydı, örneğin, bir elmayı yiyince bir elma tüketmediğimi, "elma" sözcüğünün anlamını tükettiğimi iddia edebilirdim. Gösterge ayırt edici bir maddi birimdir, ama anlam bir şey değildir ve sanki göstergeden ayrı olarak kendi başına var olan bir gerçeklik parçasıymışçasına göstergeden yalıtılamaz. Bundan dolayı, yaşantının anlamı varsa, anlaşılmaya ve yorumlanmaya elverişliyse, o vakit elle tutulur gerçek gösterge aracılığıyla çözümlenmelidir.

Şu noktayı vurgulayalım: *Yaşantı, göstergenin eylemliliği aracılığıyla dışa doğru anlatılabilir olmakla kalmaz* (bir yaşantı başkalarına çeşitli yollarla anlatılabilir: sözcükle, yüz ifadeleriyle ya da başka birtakım araçlarla), aynı zamanda, (başkalarına yönelik) bu dışa doğru anlatımdan ayrı olarak, *yaşantı, kendisine maruz kalmakta olan kişi için bile yalnızca göstergelerin sağladığı malzemede mevcuttur.* Bu malzemenin dışında yaşantı diye bir şey yoktur. Bu anlamda *her yaşantı anlatılmaya elverişlidir*, yani potansiyel anlatımdır. Herhangi bir düşünce, herhangi bir duygu, herhangi bir istemli faaliyet, anlatılmaya elverişlidir. Bu anlatımsallık etkeni,

yaşantının doğasını sükûta uğratmaksızın yaşantıdan çıkarılıp atılamaz.[4]

Bu yüzden, içsel yaşantı ile anlatımı arasında bir uçurum yoktur, bir nitel gerçeklik dünyasından öbürüne götüren bir kesinti düzeneği yoktur. Yaşantıdan dışsal anlatımına geçiş aynı nitel dünyada ortaya çıkar ve doğası bakımından *niceldir*. Dışa anlatım sürecinde çoğunlukla bir göstergesel malzeme tipinden (örneğin, mimetik) öbürüne (örneğin, dilsel) bir geçiş cereyan ettiği doğrudur; ama süreç bütün bir seyrinin hiçbir noktasında göstergelerden oluşan malzemenin dışına çıkmaz.

Öyleyse, psişenin gösterge malzemesi nedir? Herhangi bir organik faaliyet ya da süreç: Nefes alma, kan dolaşımı, bedenin kıpırdanmaları, dile getirme, iç konuşma, mimetik hareketler, dışsal uyarıcılara (örneğin, ışık uyarıcısına) verilen karşılık, vb. Kısacası, her şey göstergesel önem kazanabileceğinden, anlatımsal olabileceğinden, *organizmada ortaya çıkan herhangi bir şey ve her şey anlatımın malzemesi haline gelebilir*.

Bu malzemelerin hepsinin aynı önem düzeyinde yer almaktan uzak olduğuna kuşku yok. Belli bir gelişim ve farklılaşma derecesine ulaşmış olan herhangi bir psişe, kullanıma hazır bekleyen, esnek ve değişikliğe yatkın bir göstergesel malzemeye, dışa doğru anlatım sürecinde gövde-dışı toplumsal ortamda şekillendirilebilecek, arıtılabilecek ve farklılaştırılabilecek türde bir göstergesel malzemeye sahip olmalıdır. Bundan dolayı, psişenin göstergesel malzemesi esas olarak sözcüktür: *iç konuşma* (inner speech). Doğrudur, iç konuşma göstergesel değere sahip öbür motor reaksiyonlar kütlesiyle sarmalanmıştır. Ama öyle olsa bile, iç hayatın temelini, iskeletini oluşturan sözcüktür. Psişe, sözcükten yoksun bırakılsaydı, aşırı derecede büzülürdü; tüm öbür anlatımsal faaliyetlerden yoksun bırakıldığındaysa tümüyle ortadan kalkardı.

İç konuşmanın gösterge işlevine ve beraberce psişeyi oluşturan

4. Neo-Kantçılık, tüm bilinç fenomenlerinin anlatımsallığı nosyonunun yabancısı değildir. Cassirer'in daha önce adı geçen kitabının yanı sıra, Herman Cohen, *Aesthetik des reinen Gefühls*'ün üçüncü bölümünde bilincin anlatımsal karakterini tartışır. Gelgelelim, orada açıklanan fikir uygun sonuçlara varılmasına zerre kadar izin vermez. Bilincin özü varlığın dışında kalmaya devam eder.

tüm öbür anlatımsal faaliyetlere aldırış etmediğimiz takdirde, bireysel organizmanın sınırları içerisinde cereyan eden sırf fizyolojik bir süreçle baş başa kalırız. Bu tür soyutlama fizyolog açısından meşru hatta zorunludur: İhtiyaç duyduğu tek şey fizyolojik süreç ve bu sürecin mekaniğidir.

Ama biyolog kapasitesine sahip bir kişi olarak fizyoloğun bile, gözlemlediği çeşitli fizyolojik süreçlerin anlatımsal gösterge işlevini (yani, toplumsal işlevini) hesaba katması için bazı iyi gerekçeler var. Fizyolog bunu yapmadığı takdirde fizyolojik süreçlerin organizmanın bütün bir ekonomisinde işgal ettiği biyolojik konumu kavrayamaz. Bu bakımdan biyolog da sosyolojik bakış açısını bilmezden gelemez, insan organizmasının soyut doğa dünyasına ait olmayıp özgül bir toplumsal dünyanın parçasını oluşturduğu gerçeğini önemsiz sayamaz. Ama gözlemlediği çeşitli fizyolojik süreçlerin gösterge işlevini hesaba kattığında, fizyolog bu gösterge işlevlerinin arı fizyolojik mekanizmasını (örneğin, koşullandırılmış tepki mekanizmasını) araştırmaya devam eder; değişken ve kendi sosyo-tarihsel yasalarına tabi olan süreçlerin doğasında bulunan ideolojik değerlere hiç aldırmaz. Tek sözcükle, psişenin içeriği onu ilgilendirmemektedir.

Bireysel organizma açısından alındığında, psikolojinin nesnesi tam da psişenin bu içeriğidir. Psikoloji adına layık hiçbir bilimin bundan başka herhangi bir uğraşı nesnesi yoktur, olamaz.

Psişenin içeriğinin psikolojinin nesnesi olmadığı, tersine, yalnızca bu içeriğin bireysel psişede sahip olduğu işlevi psikolojinin nesne olarak aldığı ileri sürülmüştür. *İşlevsel psikoloji* denilen psikolojinin bakış açısı böyle bir şeydir.[5]

Bu okulun öğretisine göre, "yaşantı" iki etkenden oluşur. Etkenlerden biri *yaşantının içeriğidir*. Bu içeriğin doğası *psişik* değildir. Yaşantının içeriğinde söz konusu olan ya yaşantının odaklandığı fiziksel bir fenomendir (örneğin, bir algı nesnesi) ya da kendi mantıksal rejimi veya etik değeri vb. olan bilişsel bir kavramdır. Yaşan-

5. İşlevsel psikolojinin belli başlı temsilcileri Stumpf, Meinong ve öbürleridir. İşlevsel psikolojinin temelleri Franz Brentano tarafından atıldı. İşlevsel psikoloji, arı, klasik biçimiyle olmasa bile günümüzün Alman psikoloji düşüncesindeki başat harekettir hiç kuşkusuz.

tının bu içerik-yönelimli, göndergesel boyutu, doğa, kültür ya da tarihin bir niteliğidir ve sonuçta bunlara uygun bilimsel disiplinlerin uzmanlık alanına aittir, psikoloğu ilgilendirmez.

Yaşantıdaki öbür etken, *bireysel psişik hayatın kapalı sistemi içerisindeki herhangi bir tikel göndergesel içeriğin işlevidir*. Ve aslında psikolojinin nesnesi, tam da psişenin dışındaki herhangi bir içeriğin bu *yaşantılanmışlığı* ya da *yaşantısallığıdır*. Başka bir anlatımla, işlevsel psikolojinin nesnesi yaşantının *ne*'si değil, *nasıl*'ıdır. Dolayısıyla, örneğin, herhangi bir düşünce sürecinin içeriği –ne'liği– psişik değildir ve mantıkçının, epistemoloğun ya da (söz konusu olan düşünme türü matematiksel düşünmeyse eğer) matematikçinin uzmanlık alanına aittir. Psikolog, bunun tersine, belli herhangi bir bireysel psişenin sunduğu koşullar altında çeşitli nesnel içeriklere (mantıksal, matematiksel ve diğer) sahip düşünce süreçlerinin *nasıl* ortaya çıktığını inceler yalnızca.

Bu psikoloji anlayışının ayrıntılarına girmeyeceğiz ve psişik işlev bakımından bu okulun temsilcilerinin ve psikolojideki öbür ilgili hareketlerin temsilcilerinin yazılarında bulunabileceklere benzer belli birtakım ayrımları, bazen çok isabetli olan birtakım ayrımları atlayacağız. Buradaki amaçlarımız açısından, işlevsel psikolojinin burada ortaya atılan temel ilkesi yeterli olacaktır. İşlevsel psikolojinin bu ilkesi, kendi psişe anlayışımızı ve psikoloji sorununu çözme konusunda gösterge felsefesinin (ya da dil felsefesinin) taşıdığı önemi daha kesin terimlerle ifade etmemize yardım edecektir.

İşlevsel psikoloji aynı zamanda idealizmin topraklarında büyüdü ve biçimlendi. Ama Dilthey'ın önerdiği tipte yorumsal psikolojiye belli bazı açılardan taban tabana zıt bir eğilim sergiler.

Aslına bakılırsa, Dilthey, psişe ve ideolojiyi ortak bir paydada –anlam– bir araya getirmeyi amaçlıyor görünürken, işlevsel psikoloji bunun tam tersi bir çabaya girerek *psişe ile ideoloji arasına* temel ve keskin bir *sınır çizgisi, bizzat psişeyi kesip geçiyor* görünen bir sınır çizgisi çeker. Bunun bir sonucu olarak, anlam olarak görülen her şey psişenin kapsama alanından geride iz bırakmayacak şekilde dışlanırken, psişeye ait olduğu düşünülen her şey, "bireysel ruh" adı verilmek suretiyle bir tür bireysel küme halinde düzenlen-

miş olan ayrı göndergesel içeriklerin katışıksız birer işlevi haline gelir. Böylece, işlevsel psikoloji, yorumsal psikolojiden ayrı olarak, psişe karşısında önceliği ideolojiye verir.

Bu noktada şu sorulabilir: Psişe nasıl işlev görür ve varoluşunun doğası nedir? Bu, işlevsel psikolojiyi temsil edenlerin yazılarında açık seçik, doyurucu bir yanıt bulamadığımız bir soru. Bu konuda aralarında net bir fikir, anlaşma, oybirliği yok. Bununla birlikte, hepsinin anlaştıkları bir nokta var: Psişenin işlev görmesi herhangi bir fizyolojik süreçle özdeşleştirilmemeli. Böylece psişik olan, fizyolojik süreçten keskin bir şekilde ayrı tutulur. Bu yeni nitelik, psişenin ne tür bir kendilik olduğu –işte bu sorun–, açıklığa kavuşturulmamış olarak kalır.

Benzer şekilde, bir ideolojik fenomenin gerçekliği sorunu da işlevsel psikolojide en az bunun kadar belirsiz kalır.

İşlevselcilerin net bir yanıt verdikleri tek örnek, yaşantının doğadaki bir nesneye yöneldiği durumdur. Burada işlevselciler psişenin işlev görmesi ile doğal, fiziksel varlık –bu ağaç, yeryüzü, kaya, vb.– arasında bir karşıtlık kurar.

Ama psişenin işlev görmesi ile ideolojik varlık –mantıksal bir kavram, etik bir değer, sanatsal bir imge, vb.– arasında ne tür bir karşıtlık bulunur?

Bu sorunla ilgili olarak, işlevsel psikolojinin temsilcilerinin çoğu genel olarak idealist görüşlere, daha çok da Kantçı görüşlere sadık kalır.[6] Bu araştırmacılar, bireysel psişe ve bireysel öznel bilince ilaveten, bir "aşkın bilinç", "*per se** bilinç" ya da "arı epistemolojik özne" vb., ortaya atarlar. Ve bireysel psişik işlevin karşıtı olarak ideolojik fenomeni bu aşkın düzleme yerleştirirler.[7]

Böylece ideolojinin gerçekliği sorunu işlevsel psikolojinin zeminlerinde çözümsüz kalmaya devam eder.

---

6. Şu sıralar, Franz Brentano'yla ilintilendirilen *fenomenologlar* da işlevsel psikolojiyle aynı zeminde konum almaktadır ve bu ilintilendirme tüm felsefi bakışlarını kapsar.

* *per se:* Kendi başına; kendisi olarak, içinde; tek başına; yalıtlanmış olarak; öyle", Y. Salman, G. Varım, S. Keser, *Ortak Kültür Sözlüğü*, İstanbul, 1992, s. 79. (ç.n.)

7. Fenomenologlara gelince, bunlar da ideolojik nosyonları, onlara özerk bir ideal varlık alanı sağlayarak ontolojikleştirirler.

Sonuçta, hem bu kertede hem de öbür kertelerde psişe sorununun çözümlenememesinin asıl gerekçesi, ideolojik göstergenin ve onun özgül varlık tarzının anlaşılamamasında yatar.

İdeoloji sorunu çözüme kavuşturuluncaya dek psişe sorununa asla bir çözüm bulunamayacaktır. Bu iki sorun birbirine kopmazcasına bağlıdır. Psikolojinin bütün tarihi ve ideolojik bilimlerin –mantık, epistemoloji, estetik, beşeri bilimler, vb.– bütün tarihi, bu iki bilişsel disiplin arasında birbirini sınırlandırma ve birbirini özümseme hamleleri çerçevesinde yürütülen kesintisiz bir mücadelenin tarihidir.

Tüm ideolojik bilimleri silip süpüren basit ve güçlü bir psikolojizm ile buna tepki olarak psişeyi tüm içeriğinden yoksun kılan, onu içi boş, biçimsel bir statüye (işlevsel psikolojide olduğu gibi) ya da halis psikolojizme havale eden bir antipsikolojizm arasında dönem dönem özel bir tür nöbet değişimi cereyan ediyor gibi görünmektedir. İdeolojiye gelince, tutarlı bir antipsikolojizm tarafından bir kez varoluştaki normal yerinden edilince (bu yer tam da psişedir) kendine hiç yer kalmaz ve gerçeklikten çıkıp gitmek ve aşkın olana sığınmak ya da hatta düpedüz aşkın'a yükselmek zorunda kalır.

Bu güçlü antipsikolojizm dalgalarından birini (tarihteki ilk dalga değildi, kuşkusuz) yirminci yüzyılın başlangıcında yaşadık. Modern antipsikolojizmin başlıca temsilcisi olan Husserl'in[8] yön gösteren çalışmaları; onun izleyicisi olan *yönelimcilerin* (intentionalist) ya da "fenomenologlar"ın çalışmaları; Marburg ve Freiburg okullarının modern neo-Kantçılığının aldığı keskin antipsikolojist dönemeç;[9] ve psikolojizmin, tüm bilgi alanlarından ve hatta bizzat

8. Bkz. Husserl'in *Logische Untersuchungen*'in 1. cildi (Rusça çevirisi 1910 yılında yayımlandı). Bu çalışma antipsikolojizmin kutsal kitabı gibi bir şey oldu. Ayrıca Husserl'in şu yazısına (Rusça çevirisine) bakınız: "Philosophy as an Exact Science", *Logos*, I, 1911-1912.

9. Örneğin, Freiburg okulunun önderi olan Heinrich Rickert'in şu öğretici yazısına (Rusça çevirisi) bakınız: "Two Paths in the Theory of Knowledge", *Novye idei v filosofii* (New Ideas in Philosophy), VII, 1913. Rickert, bu incelemesinde, Husserl'in etkisiyle, köken olarak bir bakıma psikolojistik sayılabilecek bilgi teorisi anlayışını anti-psikolojist terimlere tercüme eder. Bu yazı, neo-Kantçılığın antipsikolojist hareket karşısında takındığı tavır açısından çok karakteristiktir.

psikolojiden sürülmesi! Tüm bunlar yüzyılımızın ilk yirmi yılında son derece önemli felsefi ve yöntembilimsel bir olayı meydana getirdi.

Bugün, yani yirminci yüzyıla girdikten otuz yıl sonra antipsikolojizm dalgası çekilmeye başladı. Yeni ve güçlü olduğu apaçık belli bir psikolojizm dalgası onun yerini almaya geliyor. Psikolojizmin modaya uygun bir biçimi "varoluşçu"dur. Psikolojizmin en başıboş türü, bu ticari isimle, tüm felsefe ve ideolojik inceleme dallarında kısa bir süre önce terk etmiş olduğu konumları olağanüstü bir hızla bir kez daha işgal etti.[10]

Yaklaşan psikolojizm dalgası, beraberinde psişik gerçekliğin temelleri hakkında hiçbir yeni fikir getirmiyor. Bundan önceki psikolojizm dalgasının (en tipik temsilcisi Wundt olan on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının pozitivist-ampirik psikolojizminin) tersine, yeni psikolojizm, içsel varlığı, "zihin etkinliği alanı"nı metafizik terimlerle yorumlama eğilimindedir.

Nitekim, psikolojizm ve antipsikolojizmin biribiri ardı sıra gelmelerinden hiçbir diyalektik sentez çıkmamıştır. Burjuva felsefesinde bugüne dek ne psikoloji sorunu ne de ideoloji sorunu uygun bir çözüme kavuşturulmuştur.

İki sorunun birlikte götürülmesi gerekir. Biz burada her iki alana açılan nesnel kapının yalnızca bir tane anahtarı olduğunu ileri sürüyoruz. Bu anahtar *gösterge felsefesidir* (en âlâsından ideolojik gösterge olarak sözcük felsefesi). İdeolojik gösterge, hem psişenin hem de ideolojinin ortak alanıdır: Maddi, sosyolojik ve anlamlı bir alan. Psikoloji ile ideoloji arasındaki sınırın bu alan üzerinde çizilmesi gerekir. Psişenin, evren sahnesinde karşılığı olmayan bir rep-

10. Çağdaş hayat felsefesine ilişkin genel bir araştırma, bir parça eski ve yanlı da olsa, Rickert'in şu kitabında (Rusça çevirisi) bulunabilir: *The Philosophy of Life*, "Academia", 1921. E. Sprangers'in *Lebensformen* adlı kitabı beşeri bilimler alanında kayda değer bir etki yapmıştır. Almanya'daki edebiyat ve dilbilim incelemeleri alanlarının belli başlı temsilcileri, bugünlerde hayat felsefesinin az veya çok etkisi altındadır. Birkaç ismi zikredelim: Ermatinger (*Das dichterische Kunstwerk*, 1921), Gundolf (Goethe ve George hakkındaki kitaplarla, 1916-1925), Hefele (*Das Wesen der Dichtung*, 1923), Walzel (*Gehalt und Gestalt im dichterischen Kunstwerk*, 1923), Vossler ve Vosslerciler ve başka birçok kişi. Bu bilginlerin bazılarına yeri geldikçe değineceğiz.

lik olamayacağı gibi evren de psişik kapalılıkta birlikte giden bir sahne dekoru değildir.

Ama psişenin gerçekliğinin doğası ile ideolojinin gerçekliği aynıysa eğer, o vakit bireysel öznel psişe ile sözcüğün tam anlamıyla ideoloji arasında, yani birbirlerine benzer şekilde göstergesel nitelikteki iki kendilik arasında bir ayrım çizgisi nasıl çekilebilir? Buraya kadar yalnızca genel alana işaret etmiştik; şimdi bu alan içerisinde uygun bir sınır çizgisi çekmeliyiz.

Bu sorunun temelinde, dolaysız gerçekliği çerçevesinde içebakışa elverişli olan iç (gövde içi) göstergenin tanımlanması sorunu yatar.

Bizzat ideolojik içeriğin bakış açısından ele alındığında, psişik olanla ile ideolojik olan arasında hiçbir sınır yoktur ya da olamaz. İdeolojik içeriğin istisnasız tamamı, onu cisimleştiren göstergesel malzeme ne olursa olsun anlaşılmaya elverişli olup, bunun sonucunda da psişeye alınmaya, yani iç gösterge malzemesinde yeniden üretilmeye elverişlidir. Öbür yandan, yaratım sürecindeki her türlü ideolojik fenomen, bu sürecin zaruri bir aşaması olarak psişeden geçer. Tekrarlayalım: Ne türde olursa olsun her ideolojik gösterge, iç göstergelere (bilince) batmış ve bu göstergelerden (bilinçten) akıp geçmiştir. Dış gösterge bu iç göstergeler denizinden kaynaklanır ve orada kalmaya devam eder; çünkü, dış göstergenin hayatı, anlaşılacak, yaşantılanacak ve özümsenecek bir şey olarak yenilenme sürecinden ibarettir, yani iç bağlama sürekli yeniden uyum göstererek ona kenetlenmekten ibarettir.

Bundan dolayı, *içeriğin konumundan bakıldığında, psişe ile ideoloji arasında temel bir bölünme yoktur; arada yalnızca derece farklılığı vardır.* İdeolojem* iç gelişiminin, dış ideolojik malzemede henüz cisimleşmediği bu aşamasında muğlak bir varlıktır; ancak

* "Voloşinov/Bakhtin, kendi ideoloji anlayışını terimin barındırdığı 'fikir sistemi' anlamından ayırmak için kullanmaktadır 'ideolojem' terimini. Buna göre, ideoloji, göstergelerin toplum ve tarih içinde somut değiş tokuş edilişlerini içerir. Her söz ya da söylem, konuşucusunun ideolojisini taşır; büyük roman kahramanları en tutarlı ve bireysenmiş ideolojiler taşıyan karakterlerdir. Bundan ötürü, her konuşucu bir ideolog ve her sözcelem de bir 'ideolojem'dir", Michael Holquist, *The Dialogical Imagination,* University of Texas Press, 1981, s. 429. (ç.n.)

ideolojik cisimleşme sürecinde tanıma kavuşabilir, ayrımlaşabilir ve sabitlenebilir. Yönelim/Niyet (intention) her zaman eyleme geçmeden –hatta başarısız bir eyleme geçmeden– daha az değerlidir. Henüz yalnızca benim bilincim bağlamında var olan bir düşünce, bütünleşmiş bir ideolojik sistem oluşturan bir disiplin bağlamında cisimleşmemiş bir düşünce; mat, işlenmemiş bir düşünce olarak kalır. Ama bu düşünce bilincimde zaten bir ideolojik sisteme yönelerek varoluş edinmiştir ve bizzat bu düşünce, benim daha önce özümsemiş olduğum ideolojik göstergeler tarafından doğurulmuştur. Tekrarlayalım: Burada psişe ile ideoloji arasında herhangi bir temel anlamda nitel farklılık yoktur. Kitaplar ile başka insanların sözcüklerini bilme ve kişinin kafasındakileri bilme, aynı gerçeklik alanına aittir ve kafa ile kitap arasında bulunana benzer farklılıklar, bilmenin içeriğini etkilemez.

Psişe ile ideoloji arasında sınır çekme sorunumuzu en fazla karmaşıklaştıran öğe "bireysellik" kavramıdır. "Toplumsal" çoğunlukla "bireysel"le ikili karşıtlık içerisinde düşünülür; bu yüzden de psişenin bireysel, ideolojinin ise toplumsal olduğunu düşünürüz.

Bu tür anlayışlar temelden yanlıştır. Toplumsalın bağlılaşımı (correlate) "doğal"dır ve bu yüzden "birey" terimiyle de kişi değil; doğal, biyolojik bir numune olarak "birey" kastedilir. Kendi bilincindeki içeriklerin sahibi olarak birey, kendi düşüncelerinin yaratıcısı olarak birey, kendi düşüncelerinden ve duygularından sorumlu kişilik olarak birey; böyle bir birey katışıksız sosyo-ideolojik bir fenomendir. Bundan dolayı, "bireysel" psişenin içeriği, tam da kendi doğası gereği en az ideoloji kadar toplumsaldır ve kişinin bireyselliğine, manevi haklarına ve imtiyazlarına ilişkin bilinç derecesi ideolojiktir, tarihseldir ve tamamen sosyolojik etkenler tarafından koşullanmıştır.[11] Gösterge *olarak* her gösterge toplumsaldır ve bu nokta en az dış gösterge için olduğu kadar iç gösterge için de doğrudur

Yanlış anlamalardan kaçınmak için, toplumsal dünyaya gönder-

11. İncelememizin son bölümcesinde, dilsel yaratıcılık kavramının, "sözcük üzerindeki mülkiyet hakkı"nın gerçekte nasıl göreceli ve ideolojik olduğunu ve dil düzlemindeki gelişim süreci içinde, sözün bireysel öngereklilikleri olduğu yolundaki hissin ne kadar geç ortaya çıktığını göreceğiz.

me yapmayan doğal numune olarak birey (yani, biyoloğun bilgi ve inceleme nesnesi olarak birey) kavramı ile doğal bireyin üstünde ideolojik-göstergesel bir üstyapı statüsüne sahip ve bundan dolayı toplumsal bir kavram olan bireysellik kavramı arasında her zaman keskin bir ayrım yapmak gerekir. "Birey" sözcüğünün bu iki anlamı (doğal numune ve kişi) genellikle karıştırılır, bunun sonucunda da felsefecilerin ve psikologların çoğunluğunun argümanları sürekli olarak *quaternio terminorum* sergiler: Bugün kavramın biri güçlüyken, hemen yarın öbürü onun yerini alır.

Bireysel psişenin içeriği en az ideoloji kadar toplumsalsa eğer, bu durumda ideolojik fenomenler de en az psikolojik fenomenler kadar bireyseldir (sözcüğün ideolojik anlamıyla). Her ideolojik ürün, yaratıcısının ya da yaratıcılarının damgasını taşır; ama bu damga bile ideolojik fenomenlerin tüm öbür özellikleri ve yüklemleri kadar toplumsaldır.

Bu yüzden, her gösterge, bireysellik göstergesi bile toplumsaldır. Şu halde, iç gösterge ile dış gösterge arasındaki, psişe ile ideoloji arasındaki farklılık nelerden oluşur?

İçsel faaliyetin malzemesinde uygulanan anlam, organizmaya doğru, tikel bireyin benliğine doğru dönen anlamdır ve her şeyden önce bu benliğin tikel hayatı bağlamında belirlenir. Bu bakımdan, işlevselci okulun temsilcilerinin savundukları görüşlerin belli bir doğruluk payı vardır. Psişe, ideolojik sistemlerin birliğinden ayrı tutulabilir özel bir birliğe sahiptir ve bu birliğin göz ardı edilmesi kabul edilemez. Bu psişik birliğin özel doğası ideolojik ve sosyolojik psişe anlayışıyla tamamen bağdaşıktır.

Aslına bakılırsa, daha önce söylediğimiz gibi, bilincimdeki, psişemdeki herhangi bilişsel düşünce, düşüncenin kendi yerini bulacağı ideolojik bir bilgi sisteminden destek alarak varoluşa kavuşur. Bu anlamda düşüncem daha işin başında bir ideolojik sisteme aittir ve bu sistemin yasalar kümesi tarafından yönetilir. Ama düşüncem aynı zamanda en az ideolojik sistem kadar birlik oluşturan ve kendi yasalar kümesine sahip başka bir sisteme, benim psişe sistemime sahiptir. Bu ikinci sistemin birliği yalnızca biyolojik organizmam tarafından değil; bu organizmanın işe koşulduğu hayat ve toplum

koşullarının toplamı tarafından da belirlenir. Psikolog, düşüncemi, benliğimin bu organik birliğini ve varoluşumun bu özgül koşullarını göz önünde tutarak inceleyecektir. Yine bu aynı düşünce, ideoloğu, ancak bir bilgi sistemine yaptığı nesnel katkı çerçevesinde ilgilendirecektir.

Organik etkenler ve sözcüğün geniş anlamıyla biyografik etkenler tarafından belirlenmiş bir sistem olan psişik sistem, hiçbir şekilde yalnızca psikoloğun "bakış açısı"nın sonucu değildir. Psişik sistem sahiden de gerçek bir birliktir; psişenin temelinde yatan kendine özgü bir bünyeye sahip biyolojik benlik kadar gerçek, bu benliğin hayatını belirleyen bütün bir koşullar kümesi kadar gerçek bir birliktir. İç gösterge, bu psişik sistemin birliğiyle daha fazla iç içe geçtikçe, biyolojik ve biyografik etkenlerin damgasını daha fazla yedikçe, tam gelişkin ideolojik anlatımdan daha uzak olacaktır. Bunun tersine, iç göstergenin, ideolojik formülleştirimine ve cisimleşmesine daha fazla yaklaştıkça, daha önce içinde yer aldığı psişik bağlamın sınırlarından kurtulduğu söylenebilir.

İç gösterge (yani, yaşantı) ile dış, katışıksız ideolojik göstergeyi anlama süreçlerindeki farklılığı belirleyen de budur. İlkin, *anlamak*, tikel bir iç göstergeyi öbür iç göstergelerden oluşan bir birliğe yollamak, bu göstergeyi tikel bir psişe bağlamında algılamak demektir. İkincisi, anlamak, göstergeyi kendisine uygun ideoloji sistemi içerisinde algılamaktır. Doğrudur, birinci örnek aynı zamanda yaşantının arı ideolojik anlamının ele alınmasını da içermelidir; sonuçta psikolog bir düşüncenin arı bilişsel anlamını anlamadığı takdirde, ele aldığı öznenin psişesinde bu bilişsel anlamın tuttuğu yeri de anlayamayacaktır. Psikolog, düşüncenin bilişsel anlamına aldırış etmediği takdirde, karşılaşacağı şey bir düşünce, bir gösterge olmayacaktır; düşünce ya da göstergeyi organizmada uygulayan halis fizyolojik süreçle karşılaşacaktır. İşte bu yüzden bilişsel psikolojinin epistemoloji ve mantığa dayandırılması gerekir; genel olarak psikolojinin de ideoloji bilimine dayandırılması gerekir, tersi değil.

Herhangi bir dış gösterge anlatımının, örneğin bir sözcelemin, iki doğrultudan birinde düzenlenebileceğine dikkat edilmesi gerekir: Ya bizzat özneye doğru ya da özneden hareketle ideolojiye doğ-

ru. Birinci örnekte, sözcelem, iç göstergelere dış gösterge anlatımını vermeyi amaçlar ve bu haliyle de dış göstergeleri içsel bir bağlama yollayacak sözcelem alıcısını gerektirir, yani katışıksız psikolojik türde bir anlamayı gerektirir. İkinci örnekteyse sözcelemin arı ideolojik tarzda, nesnel-göndergesel tarzda anlaşılması gerekir.[12]

Psişe ve ideoloji arasında bir sınır çizgisi işte bu yolla biçimlenir.[13] Gözlemlenecek ve incelenecek psişeyi, yani iç göstergeleri hangi biçim altında algılarız? Arı biçimiyle içsel gösterge, yani yaşantı, ancak kendi kendini gözlemleme (içebakış) yoluyla alımlanabilir. İçebakış dışsal, nesnel yaşantının birliğini tehdit eder mi? Psişe ve içebakış uygun bir biçimde kavrandığı takdirde böyle bir sorun ortaya çıkmaz.[14]

Aslında, gerçek şu ki, içsel gösterge içebakışın nesnesidir ve bizatihi içsel gösterge aynı zamanda dışsal gösterge haline gelebilir. İç konuşmaya sahiden de ses kazandırılabilir. İçebakışın sonuçları, kendi kendini açıklığa kavuşturma sürecinde zorunlu olarak dışa doğru anlatılmalı ya da en azından dışsal anlatım aşamasına yaklaştırılmalıdır. Bu şekilde işlev gören içebakış, içsel göstergelerden dışsal göstergelere uzanan bir güzergâh izler. Şu halde, bizzat içebakışın ifade (dile getirme) özelliği vardır. Kendi kendini gözlemleme (içebakış), kişinin kendi içsel göstergesini anlamasıdır. Bu bakımdan fiziksel bir nesnenin ya da fiziksel bir sürecin gözlemlenmesinden farklıdır. Bir yaşantıyı görmemiz ya da hissetmemiz söz

12. Birinci türde sözcelemlerin ikili bir karaktere sahip olabileceğine dikkat edilmeli: Yaşantılar hakkında bilgilendirebilir ("Sevinçliyim") ya da yaşantıları doğrudan doğruya ifade edebilirler ("Yaşasın!"). Geçiş biçimleri olanaklıdır ("O kadar mutluyum kil" –sevincin güçlü bir anlatımsal vurgulaması [intonation] vardır). Bu iki tip anlatım arasındaki ayrım, hem psikolog hem de ideolog açısından büyük bir önem taşır. Birinci tip anlatımda yaşantının anlatımı yoktur, dolayısıyla içsel göstergenin edimselleşmesi de (actualization) söz konusu değildir. Anlatılan şey içebakışın (deyim yerindeyse, bir göstergenin göstergesinin) sonucudur. İkinci örnekte, içsel yaşantıya dönük içebakış yüzeye fışkırır ve dışsal gözlemin bir nesnesi haline gelir (ama yüzeye püskürürken bir şekilde başkalaşmıştır). Üçüncü, yani geçiş örneğinde, içebakışın sonucu, içsel göstergenin (başlangıçtaki göstergenin) fışkırmasıyla renklenir.

13. İdeoloji olarak psişe içeriği hakkındaki görüşümüze ilişkin bir açıklama yukarıda zikredilen *Freydizm* (Freudculuk) adlı kitabımızda bulunmaktadır. Bkz. "The Content of the Psyche as Ideology" bölümü.

14. Psişenin gerçekliği, bir göstergenin gerçekliği değil de şeyin gerçekliği olsaydı böyle bir uyumsuzluk cereyan edebilirdi.

konusu değildir: anlarız. Buysa, içebakış sürecinde yaşantımızı, anladığımız öbür göstergelerden oluşan bir bağlamla kenetlediğimiz anlamına gelir. Bir gösterge ancak başka bir göstergenin yardımıyla aydınlatılabilir.

İçebakış bir anlama edimi oluşturur ve bundan dolayı kaçınılmaz olarak ideolojik bir yönelimle birlikte gerçekleşir. Böylece psikolojinin çıkarlarına yarayabilir; bu durumda içebakış, tikel bir yaşantının öbür içsel göstergelerin oluşturduğu bağlam içerisinde ve psişik hayatın birliğine yoğunlaşılarak anlaşılması haline gelir.

Bu örnekte içebakış, psikolojik göstergelerin oluşturduğu bilişsel sistemin yardımıyla içsel göstergeleri aydınlatır; kesin bir psikolojik açıklama yapmayı hedefleyerek, yaşantıyı, süzme ve ayrımlaştırma işlemlerine tabi tutar. Psikolojik bir deney esnasında kobay öznenin yapması istenen tam da bu tür bir şeydir. Öznenin yanıtı psikolojik bir açıklamadır ya da böyle bir açıklamanın kabaca hazırlanmasıdır.

Ama içebakış, etik ya da ahlâki kendi kendini nesneleştirmenin çekimine kapılarak farklı bir doğrultuda ilerleyebilir. Burada içsel gösterge bir etik değerler ve kurallar sistemine çekilir ve bunların bakış açısından hareketle anlaşılır ve aydınlatılır.

Başka yönelimler de olanaklıdır. Ama içebakış her zaman ve her yerde içsel göstergenin aydınlatılmasını, göstergesel kesinliğin en yüksek derecesine çıkarılmasını amaçlar. Bu süreç, içebakışın nesnesi tam olarak *anlaşıldığı* zaman, yani yalnızca içebakışın değil; aynı zamanda olağan, nesnel, ideolojik (göstergesel) gözlemin nesnesi haline gelebildiği anda sınırına dayanır.

Nitekim, ideolojik anlama olarak içebakış, nesnel yaşantının birliğine katılır. Buna şu çekinceyi ilave olarak iliştirmeliyiz: Somut örneklerde, içsel göstergeler ile dışsal göstergeler arasında, içsel içebakış ile dışsal gözlem arasında net bir ayrım çizgisi çekmek imkânsızdır; ikinciler, deşifre edilecek olan içsel göstergelere sürekli bir göstergesel ve ampirik yorum akışı sağlar.

Somut yorum her zaman mevcuttur. İçsel ya da dışsal olsun bir göstergenin anlaşılması, *göstergenin uygulandığı ortama* kopmaz bir şekilde bağlı görünür. Bu durum içebakış örneğinde bile dışsal

yaşantı olgularının bir toplamı olarak ortaya çıkar; dışsal yaşantı olguları, tikel bir içsel göstergeyi yorumlar ve aydınlatır. Bu her zaman bir *toplumsal ortamdır*. Kişinin kendi ruhundaki yönelimi (içebakış), gerçekte yaşantının ortaya çıktığı tikel toplumsal durumdaki yönelimden ayrı tutulamaz. Nitekim, içebakışın herhangi bir şekilde derinleşebilmesi her zaman, ancak toplumsal yönelimin anlaşılmasındaki bir derinleşmeyle birlikte ortaya çıkabilir. Toplumsal yönelime hiç aldırış etmemek, tıpkı yaşantının göstergesel doğasına aldırış edilmediği zaman olduğu gibi, yaşantının tamamen gölgede kalmasına yol açar. Daha sonra ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, *gösterge ve toplumsal ortamı birbiriyle kopmazcasına kaynaşmıştır*. Gösterge, gösterge olarak barındırdığı doğa bozulmadığı sürece toplumsal ortamdan ayrı tutulamaz.

İçsel gösterge sorunu, dil felsefesinin en hayati sorunlarından biridir. İçsel gösterge sonuçta esas olarak sözcüktür ya da içsel konuşmadır. Bu bölümde ele alınan tüm sorunlar gibi içsel konuşma sorunu da felsefi bir sorundur. Bu sorun, psikoloji ile ideolojik bilimlerin ilgileri arasındaki bitişme noktasında boy gösterir. Ancak gösterge felsefesi olarak dil felsefesi zeminlerinden hareket edilerek bu soruna temelli, yöntembilimsel bir çözüm bulunabilir. İçsel gösterge olarak oynadığı rolde sözcüğün doğası nedir? İçsel konuşma hangi biçim altında uygulanır? Toplumsal ortamla nasıl bağlantılıdır? Dışsal sözcelemle nasıl bir bağıntısı vardır? İçsel konuşmayı açığa çıkarmanın, deyim yerindeyse tutup kavramanın yordamları nelerdir? Tüm bu soruların yanıtları ancak tam olarak geliştirilmiş bir dil felsefesiyle verilebilir.

Bu soruların yalnızca ikincisine göz atalım: içsel konuşmanın uygulandığı biçimler hakkındaki soru.

Daha başlangıçta şu açıktır ki, dışsal dil biçimlerinin analizi için dilbilimin geliştirmiş olduğu istisnasız tüm kategoriler (sözlükbilimsel, dilbilgisel, sesbilgisel), içsel konuşmanın analizine uygulanmaya elverişli değildir ya da böyle olsa bile yalnızca adamakıllı ve kökten gözden geçirilip yeniden değerlendirilmeleri gerekir.

Derinlemesine bir analiz, içsel konuşmayı oluşturan birimlerin, bir şekilde monolojik sözün bir pasajı ya da bütün sözcelemlerden

oluşan tam monologlar olduğunu gösterecektir. Ama içsel konuşmanın birimleri en çok da *bir diyaloğun birbirini izleyen satırlarına* benzer. Eski çağlardaki düşünürlerin içsel konuşmayı *içsel diyalog* olarak kavramaları için sağlam gerekçeleri vardı. İçsel konuşmanın bu bütünlüklü kendilikleri, dilbilgisel öğelere ayrıştırılabilir değildir (ya da ancak kayda değer çekincelerle ayrıştırılmaya elverir) ve tıpkı diyaloğun birbirini izleyen satırlarında olduğu gibi, aralarındaki dilbilgisel bağlantılardan değil, farklı türde bağlantılardan güç alır. Bu içsel konuşma birimlerinin, bu *totaļ sözcelem izlenimlerinin*[15] birbirlerine katılmaları ya da nöbetleşe birbirlerinin yerlerini almaları, dilbilgisinin ya da mantığın yasaları uyarınca değil; toplumsal ortamın tarihsel koşulları ve hayatın bütün bir pragmatik gidişatına yakından bağlı olarak *değerlendirici (duygusal) mütekabiliyetin, diyalojik kullanımın*, vb. yasaları uyarınca gerçekleşir.[16]

İçsel konuşma biçimlerine ve yanı sıra bu biçimlerin içsel konuşma akışı esnasında birbirlerine bağlanmalarının kendine özgü mantığına, yalnızca bütünlüklü sözcelem biçimlerini ve bilhassa diyalojik söz biçimlerini soruşturmak suretiyle ışık tutulabilir.

İçsel konuşmanın burada ele aldığımız tüm sorunları, incelememizin sınırlarını çok aşıyor. Şu anda bu sorunların üretken bir şekilde ele alınması imkânsızlığını sürdürüyor hâlâ. Bunun için önceden çok fazla sayıda olgusal hazırlık malzemesine ve dil felsefesinin daha basit ve temel sorunlarının, örnek vermek gerekirse de bilhassa sözcelem sorununun aydınlatılmasına gerek var.

Öyleyse, sonuç olarak, psişe ile ideolojinin birbirlerine karşılık-

---

15. Bu terimi Gompertz'in *Weltanschauungslehre*'sinden ödünç aldım. Öyle görünüyor ki, terim ilk kez Otto Weininger tarafından kullanılmıştır. Total izlenim, bir nesnenin totalitesinin –nesneyi ayrık olarak bilmeyi önceleyen ve temelini oluşturan totalitesinin kokusunun– uyandırdığı hâlâ ayrımlaşmamış izlenim anlamına gelir. Böylece, örneğin bazen bir adı ya da sözcüğü anımsayamayız, her ne kadar "dilimizin ucunda" olsa da; yani, adın ya da sözcüğün total bir izlenimine zaten sahip olmamıza rağmen, izlenim, somut ayrımlaşmış imgesine doğru gelişememektedir. Gompertz'e göre, total izlenimlerin epistemolojik önemi büyüktür. Bunlar, bütünlüklü biçimlerin psişik eşdeğerlisidir ve bütünü birlikle donatır.

16. İçsel konuşma tipleri arasında yaygın olarak yapılan ayrım –görsel, işitsel ve motor– buradaki ilgilerimiz açısından anlamlı değildir. Konuşma, her tip içerisinde total izlenimler çerçevesinde ilerler; görsel, işitsel ya da motor olması fark etmez.

lı olarak sınır çekmeleri sorununun, her ikisini de cisimleştiren ideolojik göstergenin birlikçi alanında çözülebileceğine inanıyoruz.

Bu çözüm aracılığıyla psikolojizm ile antipsikolojizm arasındaki çelişkiye de diyalektik olarak son verilebilir.

*Antipsikolojizmin ideolojiyi psişeden türetmeyi reddetmesi doğru bir tutumdur.* Ama bundan daha fazlasına ihtiyaç var: Psişenin ideolojiden türetilmesi gerekir. Psikoloji, ideoloji bilimine dayandırılmalıdır. Sözün önce dünyaya gelmesi ve organizmaların toplumsal etkileşimleri sürecinde gelişmesi gerekir; söz ancak bundan sonra organizmanın içerisine girebilir ve içsel konuşma haline gelebilir.

*Bununla birlikte, psikolojizm de doğrudur. İçsel bir gösterge olmaksızın dışsal gösterge de yoktur.* İçsel göstergelerin bağlamına girme yeteneği olmayan, yani anlaşılma ve yaşantılanma yeteneği olmayan bir dışsal gösterge, bir gösterge olmaktan çıkar ve fiziksel nesne statüsüne döner.

*Psişik bir uygulama ideolojik doluluğu sayesinde yaşadığı gibi, ideolojik göstergeyi yaşatan da psişik uygulanışıdır.* Psişik yaşantı dışsal hale gelen içsel bir şeydir, ideolojik gösterge de içsel hale gelen dışsal bir şeydir. Psişe, organizmada yer-yurt-dışı (extraterritorial) bir statüye sahiptir. Psişe, kişinin organizmasına sızan bir toplumsal kendiliktir. Benzer şekilde, ideolojik her şey sosyo-ekonomik alanda yer-yurt-dışı kalır; çünkü, mevzisi organizmanın dışında yer alan ideolojik göstergenin, gösterge olarak anlamını uygulayabilmesi için içsel dünyaya girmesi gerekir.

Şu halde, psişe ile ideoloji arasında kesintisiz bir diyalektik etkileşim var olur: *İdeoloji haline gelme sürecinde psişe kendisini bozar ya da siler ve psişe haline gelme sürecinde de ideoloji kendisini siler.* İçsel göstergenin, bir ideolojik gösterge haline gelebilmek için, psişik bağlam (biyolojik-biyografik bağlam) tarafından soğurulmaktan kendisini kurtarması, öznel bir yaşantı olmaktan çıkması gerekir. İdeolojik gösterge kendisini içsel öğeye, öznel göstergelere gömmelidir; canlı bir gösterge olarak kalabilmek ve anlaşılmaz bir müze parçasının onurlu statüsüne havale edilmemek için öznel titreşimlerle çınlamalıdır.

İçsel göstergeler ile dışsal göstergeler arasındaki –psişe ile ide-

oloji arasındaki– bu diyalektik etkileşim düşünürlerin birçok kez dikkatini çektiyse de gereğince anlaşılması ya da uygun bir tarzda ifade edilmesi asla mümkün olmadı.

Son yıllarda bu etkileşime ilişkin en derin ve ilginç analiz, felsefeci ve sosyolog Georg Simmel tarafından sunuldu.

Simmel bu etkileşimi çağdaş burjuva spekülasyonun tipik biçimiyle algıladı: "Kültürün trajedisi" olarak, daha doğrusu, kültürü yaratan öznel kişiliğin trajedisi olarak. Bu yaratıcı kişilik, Simmel'e göre, kendi yarattığı nesnel üründe kendisini, kendi öznelliğini, kendi "kişiliğini" siler. Nesnel bir kültürel değerin doğumu öznel ruhun ölümünü gerektirir.

Simmel'in bu sorunun bütününe ilişkin yaptığı analizin (hiç de azımsanamayacak sayıda ciddi ve ilginç gözlemler içeren bu analizin) ayrıntılarına girmeyeceğiz.[17] Ama Simmel'in anlayışındaki temel kusura dikkati çekelim.

Simmel'e göre, psişe ile ideoloji arasında uzlaştırılamaz bir farklılık vardır: Simmel, *psişe ile ideolojinin paylaştıkları bir gerçeklik biçiminin göstergesine aldırmaz.* Üstelik, bir sosyolog olmasına rağmen, *ideoloji gerçekliğinin yanı sıra psişe gerçekliğinin de bütünüyle toplumsal bir doğası olduğunu kavramakta son derece başarısızdır.* Bu gerçekliklerin iki türü de sonuçta bir ve aynı sosyo-ekonomik varoluşun bir sapmasıdır. Bunun bir sonucu olarak, Simmel'e göre, psişe ile varoluş arasındaki hayati diyalektik çelişki, atıl, sabit bir çatışkı biçimine bürünür –bir "trajedi"– ve metafizik renklerle boyanmış hayat sürecinin dinamiklerine başvurarak bu kaçınılmaz çatışkının üstesinden gelmek için boş yere çaba harcar.

17. Simmel'in bu sorunlara hasredilmiş iki incelemesi Rusçaya tercüme edildi: "The Tragedy of Culture", *Logos*, II-III, 1911-1912 ve "The Conflicts of Contemporary Culture", Profesör Svjatlovski'nin bir önsözünün yer aldığı *Nacatki znanij* (Rudiments of Knowledge) başlığıyla ayrı basımı yapıldı (Petrograd, 1923). Simmel'in en son kitabı *Lebensanschauung*, 1919, aynı sorunu, hayat-felsefesinin bakış açısından ele alır. Yine aynı fikir Goethe'nin hayatına ilişkin yaptığı çalışmanın, Nietzsche ve Schopenhauer üstüne yazdığı kitabın, Rembrandt ve Michelangelo üstüne incelemelerinin (Rusça tercümesi *Logos*, I, 1911-1912'de yayımlandı) ana temasıdır. Psişe ile bir dışsal kültür ürününde yaratıcı nesneleşmesi arasındaki bu çatışmayı alt etmenin çeşitli araçları, Simmel'in yaratıcı kişilikler tipolojisinin temelini oluşturur.

Bunun gibi tüm çelişkilerin diyalektik bir çözümü ancak maddeci bir tekçilik zemininde başarılabilir. Başka herhangi bir zeminde durmak zorunlu olarak ya kişinin bu çelişkilere gözünü kapatarak ihmal etmesine ya da bu çelişkileri ümitsiz bir çatışkıya, trajik bir çıkmaz sokağa dönüştürmesine yol açacaktır.[18]

Dilsel mecrada, ne denli önemsiz olursa olsun her sözcelemde bulunan bu canlı diyalektik sentez, psişe ile ideoloji arasında, içsel ile dışsal arasında sürekli ve tekrar tekrar cereyan etmektedir. Her söz edimi esnasında, öznel yaşantı, sözcelemlenmiş sözcük-sözcelem nesnel gerçeğinde yok olur ve sözcelemlenmiş sözcük, eninde sonunda, bir karşı-önerme yaratabilmek için tepkisel anlama ediminde öznelleşir. Her sözcük, bildiğimiz gibi, farklı yönlere sahip toplumsal vurguların çarpıştığı ve birbirlerini çapraz kestiği minik bir alandır. Belli bir kişinin ağzındaki bir sözcük, toplumsal güçlerin yaşayan etkileşimlerinin bir ürünüdür.

Nitekim, toplumsal etkileşimin üniter ve nesnel sürecinde psişe ve ideoloji birbirlerine diyalektik olarak nüfuz eder.

18. Rusça felsefe literatüründe Fedor Steppun, öznel psişenin ideolojik ürünlerde nesneleşmesi sorunuyla ve bunun sonucunda ortaya çıkan çelişkiler ve çatışmalarla uğraştı ve uğraşmaya devam ediyor. Steppun'un şu yayındaki çalışmalarına bakınız: *Logos*, II-III, 1911-1912 ve II-IV, 1913. Steppun da bu sorunları trajik, hatta mistik bir ışık altında sunar. Bu sorunları nesnel maddi gerçeklik çerçevesinde inceleyememektedir. Oysa bu sorunlar yalnızca bu çerçeve içerisinde üretken ve akla yatkın diyalektik çözümlerini bulabilir.

İkinci Bölüm

# Marksist bir dil felsefesine doğru

# IV
# Dil felsefesinde iki yönelim

*Dilin gerçek varoluş tarzı sorunu. Dil felsefesindeki birinci düşünce eğiliminin temel ilkeleri (bireyci öznelcilik). Birinci eğilimin temsilcileri. Dil felsefesindeki ikinci düşünce eğilimi: Soyut nesnelcilik. İkinci eğilimin tarihsel kökleri. Soyut nesnelciliğin çağdaş temsilcileri. Sonuçlar.*

Aslında dil felsefesinin konusu nedir? Bu konuyu nerede aramamız gerekir? Bu konunun somut, maddi varlığı neye benzer? Hangi yöntemi ya da yöntemleri kullanarak bu konunun varlık tarzını ciddi olarak incelemeye başlayabiliriz?

İncelememizin birinci –giriş– bölümünde bu somut sorulardan tamamen kaçındık. Dil felsefesine, sözcük göstergesine eğildik. Ama dil nedir, sözcük nedir?

Bu kavramlara ilişkin nihai bir tanım sunmayı aklımızdan geçirmiyoruz elbet. Esasen bilimsel adını hak eden hiçbir tanım nihai olamazsa da, nihai bir bilimsel tanım incelemenin başlangıcında değil, sonunda ortaya çıkabilir. Bir araştırmaya başlandığında yöntembilimsel standartların kurulmasına ihtiyaç duyulur, tanımlar sunulma-

sına değil. Her şeyden önce gerçek konuyu –araştırılan nesneyi– hissetmek zaruridir; araştırma nesnesini etrafındaki gerçeklikten ayırmak ve araştırmaya hazırlık olarak nesneyi sınırlandırmak zaruridir. Bir araştırmanın başlangıcında yol gösteren etken, formüller ve tanımlar sunma konusundaki düşünsel yetiden ziyade konunun gerçek mevcudiyetini hissetme girişiminde bulunan gözler ve ellerdir.

Ama bizim kendi tikel örneğimize döndüğümüzde eller ve gözler kendilerini bir açmazda bulur: Gözler hiçbir şey görmez, ellerin dokunacakları hiçbir şey yoktur. Bir sözcüğü işittiklerini, dili işittiklerini iddia edebilecekleri için kulaklar avantajlı gibi görünür. Esasen *yüzeysel bir sesbilgisel (fonetik) ampirizmin* ayartıcılığı dil biliminde (linguistic science) çok güçlüdür. Dilin ses boyutunun incelenmesi dilbilimde (linguistics) orantısız denecek kadar geniş bir yer işgal eder; genellikle alanın genel vurgusunu bu boyutun incelenmesi saptar ve çoğu durumda bu incelemeler, ideolojik gösterge olarak dilin gerçek özüyle herhangi bir bağlantı kurulmaksızın yürütülür.[1]

Dil felsefesinde gerçek inceleme nesnesini tanımlama görevi kolayca üstesinden gelinebilecek bir görev değil. Araştırma nesnesini sınırlandırma, kesin ve incelenebilir boyutları bir araya getirerek derli toplu bir konu kompleksine indirgeme yönündeki her girişimle birlikte, bu girişimin bedelini ödercesine, incelemekte olduğumuz şeyin özünü –göstergesel ve ideolojik doğasını– kaybederiz. Katışıksız bir *akustik fenomen* olarak sesi yalıtacak olursak, özgül nesnemiz olarak dile ulaşmış olmayız. Ses tamamen fiziğin ehliyet alanına aittir. Buna *ses üretiminin fizyolojik sürecini* ve sesin *alımlanma* sürecini ilave ettiğimiz takdirde de nesnemize daha fazla yaklaşmış olmayız. Buna konuşucu (speaker) ve dinleyicinin yaşantısını (içsel göstergelerini) kattığımızda iki farklı psiko-fizyolo-

1. Bu nokta öncelikle, aslında bir dildeki sesleri değil; ses organları tarafından üretilen ve kulağın alımladığı sesleri inceleyen, bunu yaparken de bu seslerin dil sisteminde ya da bir sözcelemin kurulmasında işgal ettiği konuma hiç eğilmeyen deneysel sesbilgisiyle (phonetics) ilgilidir. Sesbilgisinin öbür dalları da, yöntembilimsel olarak hiçbir şekilde dilde konumlandırılmayan, büyük çabalarla ve titizlikle toplanmış devasa bir olgusal malzeme yığınını kullanır.

jik varlık arasında cereyan eden iki psiko-fiziksel süreç ve doğal tezahürü fizik yasaları tarafından yönetilen bir fiziksel ses kompleksi elde etmiş oluruz. İncelememizin özgül nesnesi olarak dil hâlâ elimizden sıyrılmaktadır. Ama yine de üç gerçeklik alanını –fiziksel, fizyolojik ve psikolojik– çoktan kuşatmış ve oldukça ayrıntılı, bileşik bir kompleks elde etmiş olduk. Bu kompleksin eksiği bir "ruh"tur. Kompleksin oluşturucu parçaları, bu kompleksi tam da dil fenomenine dönüştürecek olan içsel, yaygın bir düzen tarafından bir birlik oluşturmak üzere birbirlerine katılmamış olan ayrı varlıklardan meydana gelen bir derlemedir.

Öyleyse, zaten ayrıntılı olan kompleksimize neyin ilave edilmesi gerekiyor? İlk olarak, bu kompleksin daha geniş ve daha kapsamlı bir komplekse –örgütlü toplumsal etkileşimin oluşturduğu birleşik alana– dahil edilmesi gerekir. Yanma sürecini gözlemleyebilmemiz için bir maddenin atmosferle karışması gerekir. Dil fenomenini gözlemleyebilmek için, hem sesin üreticisiyle alımlayıcısının hem de bizzat sesin toplumsal atmosfere yerleştirilmesi gerekir. Sonuçta, konuşucu ve dinleyici aynı dil cemaatine –belli birtakım çizgilerde örgütlenmiş bir topluma– ait olmalıdır. Dahası, söz konusu iki kişi, dolaysız toplumsal ortamın birliği tarafından kuşatılmış olmalıdır, yani özgül bir temel üstünde bir kişiyi öbürüne bağlayan bir ilişki olmalıdır. Dilsel bir değiş tokuş ancak özgül bir temelde mümkündür: Bu ortak temel ne denli gayri şahsi, ne denli dayatma eseri olursa olsun.

O halde, *toplumsal çevrenin birliği ve dolaysız toplumsal iletişim olayının birliği*, bizim fiziko-psiko-fizyolojik kompleksimizi, bir dil-söz olgusu (language-speech fact) haline gelebilecek şekilde dille, sözle bağıntılandırmak için mutlak gerekli koşullardır diyebiliriz. Katışıksız doğal koşullar altındaki iki biyolojik organizma söz olgusu üretmeyecektir.

Gelgelelim, analizimizin sonuçları, araştırma nesnemizin arzu ettiğimiz sınırlanışını sağlamak yerine, bizi nesnenin aşırı genişlemesiyle ve daha da girift hale gelmesiyle karşı karşıya bıraktı. Çünkü işin aslına bakılırsa, kompleksimizi dahil ettiğimiz toplumsal

çevre ve dolaysız toplumsal iletişim ortamları, kendi başlarına son derece girifttir ve dilsel olguları anlamamız açısından hepsi eşit derecede önem taşımayan, hepsi de dilin oluşturucu birer parçası olmayan bir sürü çok-yönlü ve çeşitli bağlantılar içerir. Sonuçta ihtiyaç duyulan şey, bütün bu çeşitli görünümler ve bağıntılar, süreçler ve eserler sistemini tek bir ortak paydada bir araya getirmektir; çeşitli çizgilerin tümü tek bir merkeze yönlendirilmelidir: dil sürecinin odak noktasına.

Yukarıda dil sorununu sergiledik, yani bizzat sorunu açığa çıkararak doğasında barındırdığı zorlukları gösterdik. Bu durumda, dil felsefesinin ve genel dilbilimin bu sorunu çözmek için yaptığı girişimlerin neler olduğunu sormalıyız. Bu sorunu çözmek için çıkacağımız yolda yönümüzü tayin etmek için başvurabileceğimiz, önceden yerleştirilmiş işaret levhaları nelerdir?

Bizim amacımız dil felsefesinin ve genel dilbilimin tarihini ya da bu disiplinlerin günümüzdeki durumlarını ayrıntılı bir şekilde araştırmak değil. Burada, modern zamanların felsefe ve dil düşüncesinin belli başlı hatlarının genel bir çözümlemesiyle sınırlandıracağız kendimizi.[2]

Dil felsefesinde ve genel dilbilimin ilgili yöntembilimsel kesitlerinde sorunumuzun, yani *özgül bir inceleme nesnesi olarak dilin tanımlanması ve sınırlandırılması sorununun* çözülmesi yönünde *iki*

2. Şu ana kadar özellikle dil felsefesine yoğunlaşan bir inceleme ortaya çıkmadı. Temel araştırmalar yalnızca antikitedeki dil felsefesi konusunda var; örneğin, Steinthal, *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern* (1890). Dil felsefesinin Avrupa kökenli tarihi bakımından elimizde yalnızca tek tek düşünür ve dilbilimciler (Humboldt, Wundt, Marty ve başkaları) hakkındaki monograflar var. Yeri geldiğinde bu düşünürlere gönderme yapacağız. Okur dil felsefesi ve dilbilim tarihinin bir taslağını şimdiye kadar türünün tek özlü çalışması olan Ernst Cassirer'in kitabında bulacaktır: *Philosophie der symbolischen Formen: Die Sprache* (1923). Bkz. 1. bölüm, "Das Sprachproblem in der Geschichte der Philosophie", s.55-121.

Rusça akademik literatürde dilbilim ve dil felsefesi alanında günümüzde yapılanların kısa ama güvenilir bir taslağı R. Sor'un şu makalesinde sunulmaktadır: "Krizis sovremennoj lingvistiki" ("Çağdaş Dilbilimdeki Kriz"), *Jafeticeskij sbornik*, V (1927), s.32-71. Dilbilimdeki sosyolojik incelemelere ilişkin –eksiksiz olduğu söylenemese de– genel bir araştırma M. N. Peterson'un bir yazısında sunulmaktadır: "Jazyk kak social'noe javlenie" (Toplumsal Bir Fenomen Olarak Dil), *Ucenye zapiski instituta jazyka i literatury*, Ranion (Moskova, 1927), s. 3-21. Dilbilimin tarihi üstüne yapılan çalışmalar burada zikredilmeyecek.

*temel eğilim* olduğunu görüyoruz. Bu sorun konusundaki farklılıklar, dil incelemesiyle ilgili öbür tüm sorunlar konusunda bu iki eğilim arasında karşımıza çıkan temel farklılıkları da içermektedir elbet.

Birinci eğilim dil incelemesindeki *bireyci öznelcilik*, ikinci eğilimse *soyut nesnelcilik* olarak adlandırılabilir.[3]

Birinci eğilim, dilin dayanağının (dil burada dilsel tezahürlerin istisnasız hepsi anlamına gelir) bireysel yaratıcı söz edimi olduğunu düşünür. Dilin kaynağı bireysel psişedir. Dilsel yaratıcılığın yasaları –ve bu arada dilin kesintisiz bir süreç, dur durak bilmeyen yaratıcılık olduğu varsayılır– bireysel psikolojinin yasalarıdır ve bu yasalar dilbilimcinin ve dil felsefecisinin inceleyecekleri yasalardır. Dilsel bir fenomeni aydınlatmak, bu fenomeni anlamlı (hatta çoğunlukla gidimli -discursive*) bireysel yaratıcılık faaliyetinin hizasına yerleştirmek demektir. Dilbilimcinin yaptığı başka her şey yalnızca ön hazırlık kabilinden, tasvir edici, betimleyici ya da sınıflandırıcı bir niteliğe sahiptir; bunlardan yalnızca dilsel fenomene ilişkin bireysel yaratıcı edim çerçevesinde yapılacak hakiki açıklamanın zeminini hazırlaması ya da dil öğretiminin pratik amaçlarına hizmet etmesi beklenir. Dil, böyle bakıldığında, öbür ideolojik fenomenlere, bilhassa sanata –estetik faaliyete– benzeşir.

Bundan dolayı, dil üstüne birinci eğilimin temel bakışı şu dört temel ilkeye gelir dayanır:

1. *Dil, etkinliktir; bireysel söz edimlerinde maddeleşen sürekli bir yaratım (energia) sürecidir.*

2. *Dilsel yaracılığın yasaları, bireysel psikolojik yasalardır.*

3. *Dilin yaratıcılığı anlamlı bir yaratıcılıktır, yaratıcı sanata benzer.*

4. *Hazır mamul bir ürün (ergon) olarak dil, durağan bir sistem* (sözlük, dilbilgisi, sesbilgisi) *olarak dil, deyim yerindeyse, dilsel yaratıcılığın sertleşmiş lavıdır, kımıldamayan deposudur; dilbilim,*

3. Bu tür terimleri kullanırken her zaman karşılaştığımız şey, bu terimlerin hiçbirinin işaret ettikleri eğilimin genişliğini ve giriftliğini tam olarak kapsayamamasıdır. Bilhassa birinci eğilime verilen adın ne kadar yetersiz olduğunu daha sonra göreceğiz. Ne yaparsınız ki, daha iyi bir terim bulamadık.

* "Bir tasarımdan öbürüne geçerek, çıkarımlar yaparak, bir önermeden öbürüne mantıksal bir yolla ilerleyerek, parçalardan bütünlüğü olan bir düşünce kuran düşünme yolu", Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 85. (ç.n.)

*dilin hazır mamul bir araç olarak öğretilmesi* amacıyla bu kabuktan, bu donmuş lavdan soyut bir bina yapar.

Birinci eğilimin en önemli temsilcisi, bu eğilimin temellerini atan kişi, Wilhelm von Humboldt'tu.[4]

Humboldt'un güçlü düşünceleri, yukarıda nitelediğimiz eğilimin kapsamını çok aşan bir etki yarattı. Humboldt sonrası tüm dilbilimin günümüze dek onun belirleyici etkisini yaşadığı iddia edilebilir. Humboldt'un düşüncesini topyekûn almaya kalktığımızda, bu düşüncenin yukarıda sunduğumuz dört-ilkeli çerçeveye sığdırılamayacağını söylemek bile gerekmez. Bu düşünce çok daha engin, karmaşık ve çelişkilidir; bu durum, Humboldt'un, nasıl olup da birbirlerinden büyük ölçüde ayrılan eğilimlerin ve hareketlerin akıl hocası haline geldiğini açıklar.[5] Buna rağmen, Humboldt'un fikirlerinin çekirdeği, birinci eğilimin örneğini oluşturduğu temel özelliklerin en güçlü ve en derin anlatımı olarak alınabilir.

Rus dilbilim araştırmacılığındaki bu eğilimin en önemli temsilcileri A. A. Potebniya ve onun izleyicilerinin oluşturduğu çevredir.[6]

4. Bu eğilim söz konusu olduğunda, Hamann ve Herder'in Humboldt'un selefleri olduğunu belirtmeliyiz.

5. Humboldt dil felsefesi hakkındaki fikirlerini şu incelemesinde sergilemiştir, "Ueber die Verschiedenheiten des menschlichen Sprachbaues", *Gesammelte Werke*, VI, (Berlin, 1841-1852); bu incelemenin Rusça çevirisi uzun süre önce, 1859 yılında P. Biljarskij tarafından, *O razlicii organizmov celoveceskogo jazyka* (İnsan Dilinin Organizmaları Arasındaki Ayrım Üstüne) başlığıyla yapıldı. Humboldt hakkında kapsamlı bir literatür var. Rusça çevirisi mevcut olan R. Haym'ın yazdığı *Wilhelm von Humboldt*'u örnek olarak verebiliriz. Daha yakın tarihli çalışmalara örnek olarak da Edward Spranger'in *Wilhelm von Humboldt*'unu (Berlin, 1909) zikredebiliriz.

Humboldt'a ve onun Rus dilbilim düşüncesinde oynadığı role ilişkin bir yorum B. M. Éngel'gardt'ın *A. N. Veselovskij* (Petrograd, 1922) adlı kitabında bulunabilir. G. Spett, kısa bir süre önce *Vnutrennjaja forma slova (ètjudy i variacii na temu Gumbol'dta)* (Sözcüğün İçsel Biçimi -Humboldt'daki Bir Tema Üstüne İncelemeler ve Çeşitlemeler) başlığıyla kışkırtıcı bir kitap yayımladı. Spett, bu kitapta, birbirini izleyen geleneksel yorumların oluşturduğu örtünün altında kalan orijinal, sahici Humboldt'u çekip çıkararak onarmaya çalışır. Spett'in Humboldt hakkındaki çok öznel kavrayışı Humboldt'un ne kadar karmaşık ve çelişkili olduğunu bir kez daha kanıtlar; Spett'in "çeşitlemeler"inin sahiden de çok serbest oldukları ortaya çıkmıştır.

6. Potebniya'nın temel felsefi incelemesi şudur: *Mysl' i jazyk* (Düşünce ve Dil). Potebniya'nın Karkov okulu denilen izleyicileri (Ovsjaniko-Kulikovskij, Lezin, Karciev, vd.) Potebniya'nın ölümünden sonra yayımlanan çalışmalarını ve öğrencilerinin onun hakkındaki makalelerini içeren bir dizi yayımladı. Potebniya'nın temel yazılarını içeren ciltte, Humboldt'un fikirlerine ilişkin bir açıklama yer almaktadır.

Humboldt'tan sonra gelen birinci eğilimin temsilcileri, onun felsefi sentezinin kapsamına ve derinliğine ulaşamadı. Bu eğilim, pozitivist ve yarı-ampirist tarzları benimseyişinin kopmaz bir parçası olarak belirgin biçimde daha da darlaştı. Daha Steinthal örneğinde bile, Humboldt'un incelediği geniş alanın emaresi yoktur. Ne var ki, daha büyük bir yöntembilimsel kesinlik ve sistemleştirme, bu darlığın bir telafisi olarak öne çıkmıştır. Steinthal de bireysel psişeyi dilin kaynağı olarak görüyor ve dilsel gelişimin yasalarını psikolojik yasalar olarak ele alıyordu.[7]

Birinci eğilimin temel ilkelerinin kapsamı, Wundt ve izleyicilerinin ampirist psikolojisi tarafından ciddi ölçüde daraltıldı.[8] Wundt'un konumu, dil olgularının istisnasız hepsinin iradeci (voluntaristic) bir temelde bireysel psikoloji çerçevesinde açıklanmaya elverişli olduğunu belirten bir anlayışa varır.[9] Doğrudur, Steinthal'ın yaptığı gibi Wundt da dili "ulusların psikolojisi"ne (*Volkerpsychologie*) ya da "etnik psikoloji"ye ait bir olgu olarak görür.[10] Gelgelelim, Wundt'un ulusal psikoloji anlayışı, tek tek kişilerin psişelerinden oluşur; yalnızca tek tek kişilerin tam bir gerçeklik kavrayışı vardır.

Wundt'un dil edimleri, mit ve din hakkında yaptığı açıklamaların hepsi, son analizde arı psikolojik açıklamalara varır. Tüm göstergelerin özelliği olan ve bireysel psikolojinin yasalarına indirgenemeyecek arı sosyolojik bir kurallılık Wundt'un görüş alanının dışındadır.

Son yıllarda dil felsefesindeki birinci eğilim, pozitivizmle olan bağlarını kopardıktan sonra, Vossler okulu aracılığıyla, görevleri

7. Steinthal'ın bu kavrayışının berisinde, insan psişesinin bütün bir yapısını çağrışım yoluyla birbirine bağlanan fikir öğelerinden hareketle inşa etme yönünde bir girişim olan Herbart'ın psikolojisi vardır.

8. Bu noktada, Humboldt'la olan bağlantı çok belirsizleşir.

9. İradecilik, irade öğesini psişenin temeline oturtur.

10. Almanca "Volkerpsychologie" teriminin harfiyen çevirisi yerine "etnik psikoloji" teriminin kullanılmasını öneren G. Spett'ti. Aslında orijinal terim doyurucu olmaktan tamamen uzaktır ve Spett'in önerdiği alternatif bana daha isabetli geliyor. Bkz. G. Spett, *Vvedenie v ètniceskuju psixologiju* (Etnik Psikolojiye Giriş), Gosudarstvennaja Akademija Xudozestv i Nauk (Moskova, 1927). Kitapta Wundt'un bakışı özlü bir şekilde eleştiriliyor, ama bana kalırsa, G. Spett'in kendi sistemi de hiçbir şekilde kabul edilemez.

konusundaki anlayışının kapsamını genişletmenin yanı sıra bu anlayışı güçlü bir şekilde geliştirdi.

Vossler okulu ("Idealistische Neuphilologie" diye de anılır) çağdaş felsefi-dilsel düşüncenin kuşkusuz en önemli hareketlerinden biridir. Ve bu okul mensuplarının dilbilime (Latince ve Almanca filolojisine) yaptıkları olumlu, uzman işi katkılar müstesna bir önem taşır. Burada Vossler'e ilave olarak öbürlerinin arasından Leo Spitzer, Lorck, Lerch gibi isimleri zikretmek yeterli olur. Aşağıda yeri geldiğinde bu araştırmacılara tek tek değineceğiz.

Vossler ve okulunun savunduğu genel felsefi-dilbilimsel görüş, birinci eğilim için ortaya attığımız dört temel ilkede eksiksiz bir şekilde nitelenmektedir. Vossler okulunu tanımlayan konu, her şeyden önce, dilsel biçimin (esas olarak da en "olumlu" tür sıfatıyla sesçil [phonetic] biçimin) ve dili yaratan basit psiko-fizyolojik edimin ötesinde herhangi bir şeyi görmekten aciz olan *dilbilimsel pozitivizmi* kararlı ve teorik olarak sağlam bir tarzda *reddetmesidir*.[11] Bununla bağlantılı olarak, dildeki *anlamlı ideolojik* etken öne çıkarılmıştır. Dilsel yaratıcılığın ana itkisinin sanatsal beğeninin özel bir çeşidi olan "dilsel beğeni" olduğu söylenir. Dilsel beğeni, dilin yaşamasını sağlayan ve dilbilimcinin ele aldığı dilsel tezahürü sahiden anlayabilmek ve açıklayabilmek için dilin her tezahür edişinde soruşturulması gereken dilsel hakikattir. Vossler şunu yazar:

> Bir bilim statüsünde olduğunu iddia edebilecek tek dil tarihi, sonunda estetik düzene ulaşabilecek şekilde şeylerin bütün pratik, nedensel düzenini kucaklayabilen bir dil tarihidir. Böyle bir dil tarihi sayesinde fiziksel, psişik, politik, ekonomik ve genelde kültürel olarak koşullanmış dönüşümleriyle birlikte dilsel düşünce, dilsel hakikat, dilsel beğeni ve dilsel duyarlılık ya da Wilhelm von Humboldt'un dediği gibi, dilin içsel biçimi netleştirilebilir ve anlaşılmaya elverişli hale getirilebilir.[12]

11. Vossler'in ilk, yol gösterici felsefi incelemesi olan *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft* (Heidelberg, 1904) dilbilimsel pozitivizmi eleştirmeye girişir.
12. (Rusça çevirisi) "Dilbilgisi ve Dil Tarihi", *Logos*, I, 1910, s.170.

Dolayısıyla, Vossler'e göre, bir dilsel fenomen üstünde belirleyici etki yaratan etkenlerin (fiziksel, siyasi, ekonomik ve diğer etkenlerin) hepsinin dilbilimciyi doğrudan doğruya ilgilendirmediğini görüyoruz; dilbilimci açısından önemli olan tek şey, herhangi bir verilmiş dilsel fenomene ilişkin sanatsal duyumdur.

Vossler'in arı estetik dil anlayışı böyle bir şeydir. Kendi sözcükleriyle: "Dilsel düşünce özünde poetik düşüncedir; dilsel hakikat sanatsal hakikattir, anlamlı güzelliktir".[13]

Şu halde, Vossler'e göre, dilin temel tezahürünün, temel gerçekliğinin, doğrudan doğruya kullanılabilir –sesbilgisel, dilbilgisel vb.– biçimlerden oluşan bir bütün anlamında hazır mamul bir sistem olarak dil değil, *bireysel yaratıcı söz edimi (Sprache als Rede)* olması gerektiği tamamen anlaşılabilir bir şeydir. Buradan çıkan sonuç, dil üretiminin bakış açısından, her söz ediminin hayati boyutu, paylaşılan, durağan ve verilmiş bir dilin öbür tüm sözcelemlerinde doğrudan doğruya kullanılabilir olan dilbilgisel biçimler değil; bu soyut biçimlerin herhangi verilmiş bir sözcelemi bireyselleştiren ve biricik olarak niteleyen biçemsel somutlanışı ve değişisidir.

Dilin yalnızca somut sözcelemdeki bu biçemsel bireyselleşmesi tarihseldir ve yaratıcı bir üretkenliği vardır. Daha sonra dilbilgisel biçimler halinde taşlaşmak üzere dil tam da bu noktada üretilir: *Bir dilbilgisi olgusu haline gelen her şey, bir zamanlar bir biçem olgusuydu.* Vossler'in *biçemin dilbilgisinden önce geldiğini belirten* fikri bu noktaya varır.[14] Vossler okulunun yayımladığı dilsel incelemelerin çoğunluğu, dilbilim (dar anlamıyla) ile biçembilim (stylistics) arasındaki sınırda durur. Vosslerciler düzenli bir şekilde tüm çabalarını, dilin her biçimi içerisindeki anlamlı ideolojik kökleri ayırt etmeye yöneltir.

Vossler ve okulu tarafından savunulan felsefi-dilsel görüş özet olarak budur.[15]

13. A.g.e., s.167.

14. Bu fikrin eleştirisine daha sonra değineceğiz.

15. Vossler'in *Positivismus und Idealismus*'dan sonra yayımlanan temel felsefi-dilsel incelemeleri *Philosophie der Sprache*'de (1926) toplandı. Bu kitap, Vossler'in felsefi ve genel dilbilimsel bakışının eksiksiz bir manzarasını sunar. Karakteristik Vossler yöntemi sergilediğini söyleyebileceğimiz dilbilim incelemeleri arasından *Frankreich Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung* (1913) adlı çalış-

Dil felsefesi ve edebiyat incelemeleri alanında çağdaş Avrupa düşüncesinde uyandırdığı büyük etkiyi göz önünde bulundurursak İtalyan felsefeci ve edebiyat bilgini Benedetto Croce'nin de dil felsefesindeki birinci eğilimin çağdaş temsilcileri arasında zikredilmesi gerekir.

Benedetto Croce'nin fikirleri çoğu bakımdan Vossler'inkilere yakındır. Croce'ye göre de estetik bir fenomendir dil. Croce'nin anlayışında temel, anahtar terim *ifadedir* (dile getirme) (expression). Herhangi türde bir anlatım, kökleri bakımından, sanatsaldır. En âlâsından anlatım (ki dilsel mecra da anlatımdan ibarettir) incelemesi olarak dilbilim nosyonu estetikle çakışır. Ve bu, Croce'ye göre, bireysel dilsel anlatım ediminin dilin temel tezahürü olduğunu gösterir.[16]

Şimdi dil felsefesindeki ikinci düşünce eğiliminin nitelenmesine geçelim.

Dilsel fenomenleri özel bir dil biliminin özgül nesnesi kılan tüm dilsel fenomenlerin örgütleyici merkezi, bu ikinci düşünce eğiliminde tamamen farklı bir etkene kayar: *Sesbilgisel, dilbilgisel ve sözlüksel dil biçimlerinin oluşturduğu bir sistem olarak dilsel sisteme* kayar.

Birinci eğilimde dil, hiçbir şeyin sabit ve kendi kendiyle özdeş kalmadığı sürekli akış halindeki söz edimleri akımıysa, ikinci eğilimde dil, bu akım üstünde kemer oluşturan hareketsiz gökkuşağıdır.

---

masını zikredebiliriz. Vossler'in 1922 yılına kadar yayımlanan yazılarının eksiksiz bir bibliyografyası şu eserde bulunabilir: *Idealitische Neuphilologie. Festschrift für K. Vossler* (1922). Vossler'in yazılarından iki tanesi Rusçaya çevrildi: "Grammatika i istorija jazyka" (Dilbilgisi ve Dil Tarihi), *Logos*, I (1910) ve "Otnosenie istorii jazykov k istorii literatury" (Diller Tarihinin Edebiyat Tarihiyle İlişkisi), *Logos*, I-II (1912-1913). Her iki makale de Vossler'in bakışının temellerinin anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Rusça dilbilim literatüründe Vossler ve izleyicilerinin görüşlerinin şu ya da bu yönüne ilişkin hiçbir tartışmaya girilmedi. Bu okula yapılan birkaç gönderme yalnızca V. M. Zirmunski'nin çağdaş Alman edebiyat araştırmacılığı hakkındaki makalesinde bulunur (Poétika, sb. III, "Academia", 1927). R. Sor'un yukarıda zikrettiğimiz alan taramasında Vossler okulu yalnızca bir dipnotta zikrediliyor. Vossler'in izleyicilerinin felsefi ve yöntembilimsel bir önem taşıyan çalışmaları hakkındaki birtakım noktalara yeri geldiğinde dikkati çekeceğiz.

16. Croce'nin *Aesthetics as a Science of Expression and General Linguistics*'in birinci bölümü Rusçaya çevrildi (Moskova, 1920). Croce'nin dil ve dilbilim üstüne görüşlerinin tamamı kitabının ilk bölümcesinde ayrıntılı bir şekilde sunulmaktadır.

Her bireysel yaratıcı edim, her sözcelem kendine özgü ve biriciktir, tekrarlanamaz; ama her sözcelem verilmiş söz grubunun öbür sözcelemlerinde yer alan öğelerle özdeş olan öğeler içerir. Ayrıca, verilmiş bir dilin birliğini ve bu dilin verilmiş bir cemaatin tüm mensupları tarafından anlaşılmasını sağlama bağlayan da tam bu etkenlerdir: birbirleriyle *özdeş* ve bundan dolayı tüm sözcelemler açısından *normatif* olan sesbilgisel, dilbilgisel ve sözlüksel etkenler.

Bir dildeki herhangi bir sesi, örneğin "gökkuşağı"ndaki /k/ sesbirimini ele alırsak, bireysel organizmaların fizyolojik eklemleme aygıtları tarafından üretildiği haliyle bu ses her konuşucu (speaker) açısından kendine özgü ve biriciktir. "Gökkuşağı"ndaki /k/ sözcüğü, söyleyen insan sayısı kadar farklı söyleyişlere (pronounciations) sahip olacaktır (kulağımız bu özellikleri işitmeye karşı koyacak ya da bu özellikleri ayırmaktan aciz olacak olsa bile). Fizyolojik ses (yani, bireysel fizyolojik aygıt tarafından üretilen ses), sonuçta, kişinin parmak izleri kadar ya da tek tek herkesin kanının kimyasal bileşimi kadar biriciktir (bilim her bireyin kanının formülünü henüz sunmuş değildir gerçi).

Bununla birlikte, sorulması gereken soru şu: Dil açısından bakıldığında, /k/'nin söylenişlerindeki bu kişiye özgü özellikler ne ölçüde önem taşır; kişinin dudak biçiminin ve ağız boşluğunun neden olduğunu varsayabileceğimiz özellikler (tüm bu özellikleri birbirinden ayırabilecek ve tüm olarak saptayabilecek konumda olduğumuzu varsayıyoruz) dil açısından önemli midir? Bunun yanıtı, elbette, tüm bu özelliklerin dil açısından tamamen önemsiz olduğudur. Önemli olan tam da "gökkuşağı" sözcüğünün söylendiği tüm örneklerde sesin *kuralcı özdeşliğidir*. Dilin ses sisteminin birliğini oluşturan ve örnek olarak verdiğimiz sözcüğün dil cemaatinin tüm mensuplarınca anlaşılmasını garantileyen işte bu durağanlıktır (zira olgusal özdeşlik yoktur). Bu durağanlığa sahip /k/ sesbiriminin dilsel bir olgu olduğu, dil biliminin incelemesine elverişli özgül bir nesne olduğu söylenebilir.

Aynı durum dilin öbür tüm öğeleri için de doğrudur. Burada da dilsel biçimin her tarafında aynı durağanlıkla (örneğin, sözdizimsel

kalıp) ve tekil (singular) söz ediminde özel biçimin bireysel-özgül uygulanışı ve bireyin değer yükleyişiyle karşılaşırız. Birincisi dil sistemine aitken, ikincisi rastlantısal (sistem olarak dilin konumundan bakıldığında rastlantısal) fizyolojik, öznel-psikolojik etkenler ve sağın (exact) açıklanabilirliğe elvermeyen başka tüm bunun gibi etkenler tarafından koşullanan bireysel konuşma sürecine ait bir olgudur.

Yukarıda nitelediğimiz anlamda dil sisteminin bireysel yaratıcı edimlerden, amaçlardan ya da güdülerden bağımsız olduğu açıktır. İkinci eğilimin bakış açısından, konuşucunun anlamlı dilsel yaratıcılığı basitçe imkânsızdır.[17] Dil, bireyin karşısında, bireyin kabul etmekten başka bir şey yapamayacağı, ihlal edilemez, tartışılamaz bir kural olarak durur. Birey dilsel biçimi tartışma kaldırmaz bir kural olarak algılamayı başaramadığı takdirde, dil onun için bir biçim olarak değil; basitçe kendi bireysel, psiko-fiziksel aygıtının kullanımına açık doğal bir olanaklılık olarak var olur. Birey, dil sistemini, tamamen hazır mamul bir şekilde, mensubu olduğu konuşma cemaatinden (speech community) edinir. Bu sistem içerisindeki herhangi bir değişim, o kişinin bireysel bilincinin menzilinin ötesinde kalır. Sesleri eklemleyen bireysel edimin dilsel edim haline gelmesi ancak bu edimin sabit (zaman içindeki herhangi bir anda sabit) ve tartışma kaldırmaz (bireyin tartışma konusu edemeyeceği) dil sistemiyle uyumlu olmasıyla mümkündür.

Öyleyse, dil sistemi içerisinde yürürlükte olan yasalar kümesinin doğası nedir?

Bu yasalar kümesi başka herhangi bir yasalar kümesine –ideolojik, sanatsal ya da başka türde– indirgenemez olan halis *içkin ve özgül* bir doğaya sahiptir. Dilin tüm biçimleri, zaman içindeki belli herhangi bir noktada, yani *eşsüremli olarak*, karşılıklı tamamlayıcılık konumundadır ve birbirleri için zaruridir; bu sayede dili, bilhassa dilsel bir doğaya sahip yasaların kapladığı düzenli bir sisteme dönüştürürler. *Özellikle dilsel olan bu sistematiklik, ideolojinin*

17. Bununla birlikte, aşağıda göreceğimiz gibi, dil felsefesinde biraz önce betimlediğimiz ikinci düşünce eğiliminin temelleri, rasyonalizmin durduğu zemine yaslanarak, yapay bir şekilde kurulmuş, mantıksal, evrensel bir dil fikrini bünyesinde barındırır.

–bilginin, yaratıcı sanatın ve etiğin– *sistematikliğinden farklı olarak, bireysel bilincin bir güdüsü haline gelemez.* Birey bu sistemi olduğu haliyle kabul etmeli ve özümsemelidir; bu sistemde değerlendirici, ideolojik ayrımlara yer yoktur: birşeylerin daha iyi, kötü, güzel, çirkin, vb. olup olmadığı gibi. Aslında, yalnızca tek bir dilsel ölçüt vardır: Doğru ve yanlış; burada *dilsel açıdan doğru olmaktan kastedilen, yalnızca belli bir biçimin, normatif dil sistemine tekabül etmesidir.* Bunun sonucunda, dilsel beğeni ya da dilsel doğruluk gibi bir şey tartışma konusu olarak ortaya atılmaz. Bireyin bakış açısından alındığında, dilsel sistematiklik nedensizdir (arbitrary), yani herhangi bir doğal ya da ideolojik (örneğin, sanatsal) kavranılabilirlikten ya da güdülenimden düpedüz yoksundur. Nitekim, bir sözcüğün sesçil tasarımı ile anlamı arasında ne doğal bir bağlantı ne de sanatsal bir karşılıklılık vardır.

Bir biçimler sistemi olarak dil, bireyin yaratıcı itkilerinden ya da faaliyetlerinden tamamen bağımsızsa eğer, buradan dilin kolektif yaratıcılığın ürünü olduğu –toplumsal bir kendilik olduğu ve bundan dolayı tüm toplumsal kurumlar gibi her ayrı birey açısından normatif olduğu– sonucu çıkar.

Gelgelelim, zaman içinde herhangi belli bir noktada, yani eşsüremli olarak değişmez bir birlik olan bu dil sistemi, konuşma cemaatinin geçirdiği tarihsel evrim sürecinde değişir, evrim geçirir. Her şeye rağmen, yukarıda saptadığımız sesbirimin kuralcı özdeşliği, söz konusu edilen dilin gelişimindeki farklı dönemlerde farklılık gösterecektir. Kısacası, dilin de kendi tarihi vardır. Şimdi, bu tarih, ikinci eğilimin bakış açısından hareketle nasıl anlaşılabilir?

Dil felsefesindeki ikinci düşünce eğiliminin ağır basan karakteristiği, *dilin tarihi ile dil sistemi* (yani, tarihdışı, eşsüremli boyutuyla dil) arasında özel türde bir *kesintililik* olduğunu varsaymasıdır. Bu ikinci eğilimin temel ilkelerinin konumundan bakıldığında, bu ikici kesintililiğin alt edilmesi imkânsızdır. Zaman içinde belli herhangi bir uğraktaki dilsel biçimler sistemini yöneten mantık ile bu biçimlerin tarihsel değişimini yöneten mantık (ya da daha ziyade mantık-dışı [a-logic]*) arasında ortak hiçbir şey olamaz. Bu bağ-

* "Mantıkla hiçbir ilgisi olmayan...Özellikle Schopenhauer ve Hartmann tarafın

lamda iki farklı türde mantık söz konusudur; ya da daha ziyade, bunlardan yalnızca birini mantık olarak kabul edecek olursak, öbürü mantık-dışı olacaktır, yani kabul gören mantığın yalnızca ihlali olacaktır.

Aslında, dil sistemini oluşturan dilsel biçimler, tıpkı bir matematik formülündeki terimler gibi, birbirleri açısından karşılıklı olarak zaruri ve birbirlerini tamamlayıcıdır. Sistemin bir parçasının değişmesi, tıpkı bir formüldeki terimlerden birinin değişmesinin yeni bir formül yaratması gibi, yeni bir sistem yaratır. Bir formüldeki terimler arasındaki ilişkiyi yöneten karşılıklı bağlantı ve düzenlilik, elbette, söz konusu tikel formül ya da sistem ile başka, daha sonra gelen formül ya da sistem arasındaki ilişkiyi kapsamaz, kapsayamaz.

Dil felsefesindeki ikinci düşünce eğiliminin dil tarihi konusundaki tutumunu yeterince tasvir edebilecek kaba bir örnekseme kullanılabilir burada. Dil sistemini Newton'un iki terimlilerin çözümü için önerdiği formüle benzetelim. Bu formül içerisinde, her terimin ona tabi kılınarak sabit işlev yüklendiği katı bir kurallar kümesi hüküm sürer. Şimdi bu formülü kullanan bir öğrencinin formülü yanlış yorumladığını (örneğin, üslü ifadeleri [exponents] ya da artı ve eksi işaretlerini karıştırdığını) varsayalım. Böylece kendi içsel düzenleyici ilkeleri olan yeni bir formül elde edilir (yeni formül iki terimlilerin çözümü açısından işe yaramaz tabii ki, ama bu nokta örneksememizin dışındadır). Birinci formül ile ikinci formül arasında, bunların her birinin içinde yer alan terimler için geçerli olana benzer bir matematik bağlantı yoktur.

Yukarıdaki durum dilde de aynen geçerlidir. İki dilsel biçimi bir dil sistemi içerisinde birbirine bağlayan sistematik ilişkinin (zaman içindeki tikel bir noktada bulunan bu ilişkinin), söz konusu dilin ta-

---

dan kullanılmıştır. *Mantıksız, mantığa aykırı, karşıt-mantık* deyimleriyle karıştırılmamalıdır. Örneğin Schopenhauer'in felsefesinde irade mantık-dışıdır. Stoa anlayışında *duygu* mantık-dışıdır. Bunların mantıkla olumlu ya da olumsuz hiçbir ilgileri yoktur. Dışta kalan, dışta kaldığının karşıt anlamını içermediği gibi ondan yoksunluğu da içermez. Bununla beraber bu terimi, yanlış olarak, *mantıksız* anlamında kullananlar da vardır", Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 245. (ç.n.)

rihsel evriminin sonraki bir döneminde görünümü değişmiş olan bu terimi bağlayan ilişkiyle hiçbir ortak noktası yoktur. Bir Alman 16. yüzyıla gelinceye dek "olmak" (to be) fiilini geçmiş zamana şöyle çekerdi: *ich was; wir waren.* Bugünse bir Alman bunu şöyle ifade eder: *ich war; wir waren.* Yani, "ich was" değişerek "ich war"a dönüşmüştür. "Ich was" ile "wir waren" biçimleri arasında ve "ich war" ile "wir waren" biçimleri arasında sistematik dilsel bağlantı ve tamamlayıcılık vardır. Bunlar birbirleriyle aynı fiilin birinci tekil ve çoğul şahısları olarak bağlantılıdır ve birbirlerini tamamlar. "Ich was" ile "ich war" arasında ve "ich war" (modern zamanlar) ile "wir waren" (on beşinci ve on altıncı yüzyıllar) arasında, sistematik olan birincisiyle ortak hiçbir noktası olmayan farklı, tamamen ayrı bir ilişki vardır. "Ich war" biçimi "wir waren" örnekçesine göre ortaya çıkmıştı; insanlar (ayrı ayrı bireyler) "wir waren"in etkisiyle "ich was" yerine "ich war"ı yaratmaya başladı.[18] Bu fenomen yaygınlaştı ve bunun sonucunda da bireysel bir hatalı kullanım dilsel bir kurala dönüştü. Nitekim, aşağıdaki iki dizi arasında derin ve temel farklılıklar vardır:

I. *ich was-wir waren* (diyelim, on beşinci yüzyılın eşsüremli çapraz kesitinde) ya da *ich war-wir waren* (diyelim, on dokuzuncu yüzyılın eşsüremli çapraz kesitinde) ve

II. *ich was-ich war*

*wir waren* (örnekçeyi destekleyen bir etken olarak).

Eşsüremli olan birinci dizi, birbirini karşılıklı olarak gerektiren ve tamamlayan öğelerin sistematik dilsel bağlantılılığı tarafından yönetilir. Bu diziler tartışma kaldırmaz bir dilsel kural olarak taşıdığı kapasite bakımından bireyden ayrı durur. Tarihsel ya da artsüremli olan ikinci dizi, kendi özel kurallar kümesi tarafından –kesin olarak söylenirse, örnekçeden hareketle yapılan hata ilkesi– yönetilir.

Dil tarihinin mantığı –bireysel hataların ya da sapmaların ("ich was"dan "ich war"a doğru gerçekleşen kayma) mantığı– bireysel bilincin menzilinin ötesinde işler. Söz konusu kayma amaçsız ve

18. İngilizce "I was" ile karşılaştırınız.

farkında olmaksızın gerçekleşmiştir ve zaten ancak böyle gerçekleşebilir. Herhangi bir dönemde ancak tek bir kural var olabilir: Ya "ich was"dır kural ya da "ich war". Bir kural başka bir kuralla, kendisiyle çelişen bir kuralla bir arada var olamaz, ancak kendisinin ihlaliyle birlikte var olabilir (bu yüzden dilde "trajediler"e yer yoktur). İhlal kendisini hissettirmez ve bunun sonucunda düzeltilmezse, bu tikel ihlalin yaygın bir olgu haline gelmesine elverişli koşullar da varsa (burada verdiğimiz örnekte "wir waren" örnekçesi böyle bir elverişli koşul niteliğindedir), bu durumda böyle bir ihlal bir sonraki dilsel kural haline gelecektir.

Şu halde, bir biçimler sistemi olarak dilin mantığı ile dilin tarihsel evriminin mantığı arasında ortak hiçbir nokta –hiçbir bağlantı– olmadığı sonucuna varıyoruz. Bu iki bölgenin her birinde tamamen farklı ilkeler ve etkenler kümesi hâkimdir. Dili eşsüremli boyutunda anlam ve birlikle donatan ilkeler ve etkenler artsüremli boyutunda önemsenmez, görmezden gelinir. *Bir dilin bugünkü hali ile tarihi, karşılıklı kavranılabilirliğe elverişli değildir ve böyle bir yetenekten yoksundur.*

Bu noktada dil felsefesindeki birinci ve ikinci eğilim arasındaki çok önemli bir farklılığı görüyoruz. Aslına bakılırsa, birinci eğilime göre dilin özü, tam da dilin tarihinde açığa çıkar; dilin mantığı hiç de normatif olarak özdeş bir biçimi yeniden üretme meselesi değil, bu biçimin biçem açısından yeniden üretilebilir olmayan sözcelemler yoluyla sürekli yenilenmesi ve bireyselleştirilmesi meselesidir. *Dilin gerçekliği aslında dilin üretimidir.* Dilin hayatının belli bir uğrağı ile tarihi arasındaki tam bir karşılıklı kavranılabilirliğe dilde ulaşılır. Bunlarda aynı ideolojik güdüler geçerlidir. Vosslerci terimlerle söylenirse, *dilsel beğeni, zaman içindeki herhangi belli bir uğrakta bir dilin birliğini yaratır; ve bir dilin tarihsel evriminin birliğini yaratan ve güvenceye kavuşturan yine aynı dilsel beğenidir.* Bir tarihsel biçimden öbürüne geçiş temelde bireysel bilinçte ortaya çıkar; çünkü, bildiğimiz gibi, Vossler'e göre, her dilbilgisel biçim köken bakımından özgür bir biçemdir.

Birinci ve ikinci eğilimler arasındaki farklılık aşağıdaki karşıt-

lıkta canlı bir şekilde gösterilebilir. Değiştirilemez dil sistemini (*ergon*) oluşturan kendi kendiyle özdeş biçimler, birinci eğilime göre, yalnızca dilin gerçek üretim sürecinin, yani yeniden üretilebilir olmayan bireysel yaratım ediminde uygulamaya koyulan dilin hakiki özünün atıl kabuğunu temsil ediyordu. Bu arada, ikinci eğilime göre, dilin özü tam da bu kendi kendiyle özdeş biçimler sistemidir; dilsel biçimlerin bireysel yaratıcı saptırımları ve çeşitlemeleri, bu eğilime göre, dilsel hayatın, daha doğrusu dilsel anıtsallığın birer süprüntüsüdür; dilsel biçimlerin temel, sabit vurgularının sebatkâr olmayan ve yabancı birer belirtisinden ibarettir.

İkinci eğilimin bakışı, bir bütün olarak alındığında, aşağıda sıralanan temel ilkeler çerçevesinde özetlenebilir:

1. *Dil, bireysel bilincin hazır mamul olarak bulduğu ve bu bilincin tartışamayacağı dural, değiştirilemez, kuralcı olarak özdeş dilsel biçimler sistemidir.*

2. *Dilin yasaları, verilmiş, kapalı bir dilsel sistem içerisinde bulunan dilsel göstergeler arasındaki bağlantının dile özgü yasalarıdır.*

3. *Dile özgü bağlantıların ideolojik değerlerle* (sanatsal, bilişsel, vb.) *hiçbir ortak noktası yoktur.* Dil fenomenleri ideolojik güdülere yaslanmaz. Sözcük ile anlamı arasında doğal ve bilinç açısından kavranabilir türde ya da sanatsal türde bir bağlantı yoktur.

4. *Bireysel konuşma edimleri, dilin konumundan bakıldığında, yalnızca normatif olarak özdeş biçimlerin tesadüfi saptırımları ve çeşitlemeleri ya da açık seçik ve yalın çarpıtmalarıdır*; ama dilsel biçimlerin tarihsel olarak değişebilirliğini, dil sisteminin konumundan bakıldığında kendi içinde irrasyonel ve anlamsız olan bu değişebilirliği açıklayan tam da bu bireysel söylem edimleridir. *Dil sistemi ile tarihi arasında bir bağlantı yoktur, müşterek konular yoktur. Bunlar birbirlerine yabancıdır.*

Dil felsefesindeki ikinci düşünce eğilimini nitelemek için formülleştirdiğimiz yukarıdaki dört temel ilkenin, birinci eğilimin buna tekabül eden dört temel ilkesinin birer antitezi olduğunu okur fark edecektir.

İkinci eğilimin tarihsel gelişiminin izini sürmek biraz daha zor. İkinci eğilimin, çağımızın şafağında Wilhelm von Humboldt'a eşdeğer bir temsilcisi, bir kurucusu yok. Bu eğilimin kökleri on yedinci ve on sekizinci yüzyılların rasyonalizminde aranmalıdır. Bu kökler kartezyen dayanaklara kadar uzanır.[19]

İkinci eğilimin berisinde yatan fikirler ilk ve çok net tasvir edilmiş anlatımını Leibniz'in evrensel dilbilgisi anlayışında buldu.

*Dilin uzlaşımsallığı, nedensizliği* fikri bir bütün olarak rasyonalizmin tipik bir fikridir; bunun kadar tipik olan başka bir özellik de, *dilin matematik göstergeler sistemiyle karşılaştırılmasıdır*. Matematiği model kabul eden rasyonalistleri ilgilendiren şey, göstergenin kendi yansıttığı edimsel gerçeklikle ilişkisi olmadığı gibi, yaratıcısı olan bireyle olan ilişkisi de değildir; rasyonalistler yalnızca önceden zaten kabul edilmiş ve yetkili kılınmış *kapalı bir sistem içerisinde göstergenin göstergeyle olan ilişkisine* ilgi duyar. Başka bir anlatımla, rasyonalistler yalnızca, cebirde olduğu gibi, göstergelere içeriklerini kazandıran ideolojik anlamlardan tamamen bağımsız olarak alınan *göstergeler sisteminin kendi iç mantığıyla* uğraşır. Rasyonalistler alıcının (understander) bakış açısını hesaba katmaya karşı çıkmasa da, kendi iç hayatını anlatan özne olarak konuşucunun bakış açısını göz önüne almaya zerre kadar eğilim göstermez. Çünkü gerçekten de, matematik göstergeler, bireysel psişenin bir anlatımı olarak yoruma pek az elverişlidir ve sonuçta rasyonalistlerin dilsel gösterge dahil olmak üzere her türlü göstergenin ideal tipi olarak kabul ettikleri de matematik göstergedir. Leibniz'in evrensel dilbilgisi fikrinde canlı bir anlatım bulan da budur.[20]

Alıcının bakış açısının konuşucunun bakış açısından önce gelmesinin, ikinci eğilimin değişmeyen bir özelliği olarak kaldığına

19. İkinci eğilimin kartezyen düşünceyle, genel olarak da neo-klasisizmin bütün bir dünya görüşüyle ve onun özerk, rasyonel, sabit biçim kültüyle derin bir iç bağlantısı olduğu kuşkusuz. Descartes kendisi dil felsefesi alanında bir inceleme üretmemiş olsa da, bu konudaki karakteristik hükümleri mektuplarında bulunabilir. Bkz. Cassirer, *Philosophie der symbolischen Formen*, s. 67-68.

20. Okur Leibniz'in buradaki konuyla ilgili fikirlerini öğrenmek için Cassirer'in şu kitabına bakabilir: *Leibniz' System in seinen wissenschaftlichen Grundlagen* (Marburg, 1902).

burada dikkati çekmeliyim. Bu, söz konusu eğilimden hareket edilerek anlatım sorununa geçilemeyeceği, bunun sonucu olarak da düşüncenin dilsel üretimi sorununun ve öznel psişe sorununun (birinci eğilimin temel sorunlarından biridir) ele alınamayacağı anlamına gelir.

Biraz basit bir şekilde ifade etmek gerekirse, uzlaşımsal, nedensiz göstergeler sistemi olarak temelde rasyonel bir doğaya sahip dil fikri, Aydınlanma Çağının temsilcileri tarafından on sekizinci yüzyılda ortaya atıldı.

Fransız topraklarında doğan soyut nesnelcilik bugün hâlâ öncelikle Fransa'da hâkimdir.[21] Soyut nesnelciliğin gelişim sürecindeki ara aşamaları atlayarak ikinci eğilimin çağdaş durumunun nitelenmesine geçelim.

Soyut nesnelcilik günümüzde en çarpıcı anlatımını Ferdinand de Saussure'ün Cenevre okulunda bulur. Bu okulun temsilcileri, bilhassa Charles Bally, modern zamanların en ünlü dilbilimcileri arasında yer alır. Ferdinand de Saussure ikinci eğilimin fikirlerine şaşırtıcı bir berraklık ve kesinlik kazandırdı. Dilbilimin temel kavramları hakkında Saussure'ün geliştirdiği formüller kendi türünün klasikleri olarak görülebilir pekâlâ. Üstelik, Saussure hiç yılmaksızın fikirlerini son noktasına dek geliştirerek bu fikirlerin tüm sonuçlarını çıkarmış, soyut nesnelciliğin temel çizgilerinin tamamına müstesna bir berraklık ve titiz tanımlar kazandırmıştır.

Rusya'da Saussure okulu Vossler okuluna nasip olmayan bir popülerliğe ulaşmış ve etki uyandırmıştır. Dilbilim alanında çalışan Rus düşünürlerin çoğunluğunun Saussure ve onun müritleri Bally ve Sèchehaye'nin belirleyici etkisi altında olduğu iddia edilebilir.[22]

21. İkinci eğilimin tam tersine birinci eğilim Alman topraklarında doğdu ve öncelikle Almanya'da gelişmeye devam ediyor.

22. R. Sor'un *Jazyk i obscestvo*'su (Dil ve Toplum) (Moskova, 1926), Cenevre okulunun ruhunda mevzilenmiştir. Ayrıca, Sor, daha önce zikrettiğimiz "Krizis sovremennoj lingvistiki" başlıklı makalesinde Saussure'ün gayretkeş bir savunucusu gibi iş görür. Dilbilimci V. V. Vinogradov, Cenevre okulunun bir izleyicisi olarak görülebilir. Rus dilbiliminin, ikisi de dilbilimsel biçimciliğin canlı anlatımları olan iki okulu, yani Fortunatov okulu ve Kazan okulu denilen okul (Kruşevski ve Baudouin de Courtenay), dil felsefesindeki ikinci düşünce eğilimi olarak tasvir ettiğimiz çerçeveye tamamen uygunluk gösterir.

Saussure'ün görüşleri ikinci eğilimin bütünü ve bilhassa Rus dilbilim düşüncesi açısından büyük önem taşıdığından, bu görüşleri bir parça ayrıntılı olarak ele alacağız. Daha önce olduğu gibi burada da kendimizi yalnızca temel felsefi-dilbilimsel konumlarla sınırlandıracağız.[23]

Dilin üç boyutu arasında yapılan bir ayrım Saussure'ün hareket noktasını oluşturur: *Dil yetisi-söz* (langage), *bir biçimler sistemi olarak dil* (langue) ve *bireysel sözcelem edimi* (parole).* Dil (*langue*: bir biçimler sistemi anlamında) ve sözcelem (*parole*) dil-sözün (*langage*) oluşturucusudur ve dil-söz, dilsel faaliyet gerçekleştirilirken işin içine karışan tüm fenomenlerin –fiziksel, fizyolojik ve psikolojik– yekûnu olarak anlaşılır.

Dil yetisi-söz (*langage*), Saussure'e göre, dilbilim incelemesinin nesnesi olamaz. Kendinde ve kendi başına içsel birlikten ve özerk bir kendilik olarak geçerlilikten yoksundur; heterojen bir alaşımdır. Çelişkili bileşimi dil-sözü incelemeyi zorlaştırır. Dil-söz zemininde kalındığı takdirde dilsel olgunun kesin bir şekilde tanımlanması imkânsız olacaktır. Dilbilimsel analizin hareket noktası dil-söz olamaz.

Öyleyse, Saussure, dilbilimin özgül nesnesinin tanımlanması için hangi yöntembilimsel yoldan gitmenin tercih edilmesi gerektiğini söylemektedir? Sözü kendisine verelim:

> Bizce tüm bu zorlukların (yani, analizin hareket noktası olarak langage'ı kabul etmenin yarattığı zorlukların -V. V.) bir tek çözümü olabilir: *Her şeyden önce bir biçimler sistemi olarak dil (langue) zemininde ko-*

23. Saussure'ün belli başlı teorik çalışması, ölümünden sonra öğrencileri tarafından yayımlanan *Cours de linguistique générale*'dir (1916). Buradaki alıntılar kitabın 1922 tarihli ikinci basımından yapılmıştır. O kadar etkili olmasına rağmen Saussure'ün bu çalışmasının henüz Rusçaya çevrilmemiş olması çok şaşırtıcı. Saussure'ün görüşlerinin kısa bir özeti R. Sor'un yukarıda zikredilen makalesinde ve Peterson'un "Obscaja lingvistika" (Genel Dilbilim), *Pecat' i Revoljucija*, 6, 1923, adlı makalesinde bulunabilir.

* Her ne kadar İngilizce metne bağlı kalmayı tercih etsem de, Saussure'ün eserini Türkçeye kazandıran merhum Berke Vardar'ın, *langue:* dil; *langage:* dil yetisi, karşılıklarını verdiğini ve bu karşılıkların tanımlarının tercüme esnasında yararlandığım kaynaklar arasında yer alan Berke Vardar'ın hazırladığı sözlükte bulunduğunu belirtmeliyim. Ayrıca, aşağıda Voloşinov'un da langage'ın karşılığı olarak "dil yetisi" terimini kullandığı görülecek. (ç.n.)

*numlanmalı ve dil sistemini sözün (langage) öbür tüm tezahürlerinin kuralı olarak kabul etmeliyiz.* Aslında, birçok ikili (duality) arasında yalnızca dil, özerk bir tanıma kavuşturulmaya elverişli görünür ve doyurucu bir işlem yapmak için gereken dayanağı akla yalnızca dil sağlayabilir.[24*]

Saussure'e göre, söz (*langage*) ile dil (*langue*) arasındaki esas farklılık nerede yatar?

> Söz, bir bütün olarak alındığında çok-yönlü ve kuraldışıdır. Birçok alana –fiziksel, fizyolojik, psikolojik– aynı anda uzanan söz, hem bireysel alana hem de toplum alanına aittir. Söz, birliğini nasıl aydınlığa kavuşturacağımız konusunda bir bilgiye sahip olmadığımızdan, insani olgulara ilişkin kategorilerin herhangi biri altında sınıflandırılmaya karşı koyar.
>
> Dil, bunun tersine, kendi kendine yeterli bir bütündür ve bir sınıflandırma ilkesidir. Söz olguları arasında bir kez dile öncelik tanıdığımızda, başka hiçbir sınıflandırmaya elverişli olmayan bir kümeye doğal bir düzen vermiş oluruz.[25**]

Dolayısıyla, Saussure normatif olarak özdeş biçimler sistemi olarak dilin analizin hareket noktası olarak kabul edilmesi gerektiğini ve sözün tüm tezahürlerinin bu dural ve özerk biçimler açısından aydınlatılması gerektiğini savunmaktadır.

Saussure, dili sözden (söz, burada, dil yetisinin [verbal faculty],

---

24. Saussure, *Cours de linguistique*, s.24

* Fransızcadan Berke Vardar'ın yaptığı çeviri şöyle: "Bizce bütün bu güçlükleri ortadan kaldıracak bir tek çözüm yolu vardır: *Hemen toplumsal nitelikli dile ya da bundan sonra kısaca dil diye adlandıracağımız alana yönelerek bunu dilyetisinin bütün öbür gerçekleşmelerinin kuralı, ilkesi saymak gerekir.* Gerçekten de, bunca ikilik arasında, bir tek o bağımsız bir biçimde tanımlanmaya elverişli görünür, usu doyurucu bir dayanak sunar", F. de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, çev: Berke Vardar, İstanbul: Multilingual, 1998 (3. basım), s. 38.

25. A.g.e., s. 25. (ç.n.)

** Berke Vardar çevirisi şöyle: "Tümüyle ele alındığında dilyetisinin pek çok biçime büründüğü, karmakarışık bir olgular bütünlüğü olduğu görülür. Dilyetisi birçok alana açılır: Hem fiziksel, fizyolojik ve anlıksal niteliklidir, hem de bireysel ve toplumsal özelliklidir. İnsana ilişkin olguları kapsayan hiçbir ulama yerleştiremeyiz onu. Çünkü dilyetisinin birliğini nasıl ortaya çıkaracağımızı bilemeyiz... Buna karşılık, dil kendi başına bir bütündür, bir sınıflandırma ilkesidir. Dilyetisinin kucakladığı olgular arasında birinci yeri ona verdik mi, başka her türlü sınıflandırmaya karşı koyan bir bütüne de doğal bir düzen getirmiş oluruz.", Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, 1998, s. 38. (ç.n.)

yani *langage*'ın tüm tezahürlerinin yekûnu anlamına geliyor) ayırdıktan sonra, dili bireysel konuşma edimlerinden, yani sözcelemden (*parole*) de ayırmaya girişir:

> Dili (*langue*) sözcelemden (*parole*) ayırırken, aynı şekilde (1) toplumsal olanı bireysel olandan, (2) özsel olanı eklentiden ve az veya çok tesadüfi olandan ayırıyoruz.
>
> Dil, konuşucunun bir işlevi değildir; bireyin pasif bir şekilde kaydettiği bir üründür: Önceden tasarlanmaya yaslanmaz asla ve sınıflandırma sorunu (daha sonra ele alacağımız bir sorundur bu) dışında, düşünüm (reflection) dilde bir rol oynamaz.
>
> Sözcelem, bunun tersine, bireysel bir irade ve anlık (intelligence) edimidir; bu edimde (1) bir konuşucunun kendi kişisel düşüncelerini ifade etmek için tikel bir dil kodunu kullanmasını sağlayan bileşimleri, (2) konuşucunun bu bileşimleri dışsallaştırmasını sağlayan psiko-fiziksel mekanizmadan ayırmamız gerekir.[26*]

Saussure'ün kavradığı şekliyle dilbilim sözcelemi inceleme nesnesi olarak alamaz.[27] Sözcelemdeki dilsel öğeyi oluşturan, sözcelemde mevcut normatif olarak özdeş biçimlerdir. Başka her şey "eklenti ve tesadüfidir".

Saussure'ün ana tezini bir kez daha vurgulayalım: *Tıpkı toplum-*

---

26. A.g.e., s.30.

* Berke Vardar'ın çevirisi şöyle: "Dili sözden ayırmak demek: 1. Toplumsal olguyu bireysel olgudan; 2. Temel olguyu ikincil, az çok da rastlantısal nitelikli olgudan ayırmak demektir...Dil, konuşan kişinin bir işlevi değildir, bireyin edilgen bir biçimde belleğine aktardığı üründür. Hiç önceden tasarlama gerektirmez. Bilinçli düşünce yalnız sınıflandırıcı etkinlikte işe karışır...Oysa, söz bireysel bir istenç ve anlak edimidir. Bu edimde: 1. Konuşan bireyin, kişisel düşüncesini anlatmak için dil düzgüsünü kullanmasını sağlayan birleşimleri; 2. Bu birleşimleri dışa iletmesini sağlayan anlıksal-fiziksel düzeneği birbirinden ayırmak gerekir." *Saussure, Genel Dilbilim Dersleri*, 1998, s.43-44. (ç.n.)

27. Saussure'ün özel bir sözcelem dilbiliminin ("linguistique de la parole") olanaklılığını kabul ettiği doğrudur, ama bunun ne tür bir dilbilim olacağı konusunda suskun kalır. Bu konuda şunu söylemektedir: "Il faut choisir entre deux routes qu'il est impossible de prendre en même temps; elles doivent être suivies séparément. On peut à la rigueur conserver le nom de linguistique de la parole. Mais il ne faudra pas la confondre avec la linguistique proprement dite, celle dont la langue est l'unique objet" / Aynı anda iki yolun kat edilmesi imkânsız olduğuna göre bunların arasında seçim yapmak gerekir; bu yollar ayrı ayrı izlenmelidir. Söze dayalı dilbilgisi adını bir yerde kullansak bile bunu dilbilimle, yani biricik nesnesi dil olan bilimle karıştırmamak gerekir. (a.g.e., s. 39).

*salın bireysele karşıt olması gibi, dil de sözceleme karşıt durur.* Bundan dolayı, sözcelem, tamamen bireysel bir kendilik olarak görülür. Bu nokta, daha sonra göreceğimiz gibi, Saussure'ün ve bütün bir soyut nesnelci eğilimin görüşlerinin *pseudos proton*'unu içerir.

O kadar kararlı bir şekilde dilbilimin dışında bırakılan bireysel konuşma edimi, sözcelem (*parole*), dil tarihinde zaruri bir etken olarak geri döner.[28] Saussure, ikinci eğilimin ruhuna uygun şekilde, dil tarihini eşsüremli bir sistem olarak dille keskin bir karşıtlık içerisinde algılar. Tarih, bireyselliği ve tesadüfiliğiyle "sözcelem"nin egemenliği altındadır ve bundan dolayı dil tarihi için, dil sisteminkinden tamamen farklı ilkeler geçerlidir. Saussure şunu ilan eder:

> Durum böyle olunca, eşsüremli "fenomenin" artsüremliyle ortak hiçbir noktası olamaz... *Eşsüremli dilbilim*, bir arada var olan terimleri birbirlerine bağlayan ve bir sistem oluşturan mantıksal ve psikolojik ilişkilerle, bir ve aynı kolektif zihnin (mind) algıladığına benzer ilişkilerle uğraşacaktır.
>
> *Artsüremli dilbilim*, bunun tersine, art arda gelen terimleri birbirlerine bağlayan ilişkileri, kolektif zihnin algılamadığı ve bir sistem oluşturmaksızın birbirinin yerini alan ilişkileri incelemelidir.[29*]

Saussure'ün tarih üstüne görüşleri, dil felsefesindeki ikinci düşünce eğiliminde hüküm sürmeye devam eden ve tarihi dil sisteminin mantıksal arılığını çarpıtan akıldışı bir güç olarak gören rasyonalizmin ruhuna son derece uygundur.

Saussure ve okulu soyut nesnelciliğin günümüzdeki en yüksek noktasını oluşturmak açısından yalnız değildir. Saussure okulunun

28. Saussure şunu yazar: "*Tout ce qui est diachronique dans la langue ne l'est que par la parole.* C'est dans la parole que se trouve le germe de tout les changements" / Dilde artsüremli olan ne varsa söz sayesinde vardır. Bütün değişmelerin tohumu sözde atılır. (a.g.e., s. 138).

29. A.g.e., s. 129 ve 140.

* Berke Vardar'ın çevirisi şöyle: "*Eşsüremli dilbilim*, bir arada bulunan ve dizge oluşturan öğelerin, aynı toplumsal bilincin algıladığı mantıksal ve ruhbilimsel bağıntılarıyla uğraşacak, aynı toplumsal bilinç onları nasıl (g)örüyorsa o da öyle görecektir... *Artsüremli dilbilim* ise aynı toplumsal bilincin görmediği ve aralarında dizge oluşturmadan birbirinin yerini alan ardışık öğelerin bağıntılarını inceleyecektir", Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, 1998, s.152. (ç.n.)

yanı sıra başka bir okul daha görülebilir: Dilbilimde Meillet gibi bir simanın temsil ettiği Durkheim'ın sosyolojik okulu. Burada Meillet'nin görüşleri üstünde uzun uzadıya durmayacağız.[30] Meillet'nin görüşleri ikinci eğilimin temel ilkelerinin oluşturduğu çerçeveye tamı tamına uygundur. Meillet'ye göre de dil süreç boyutu bakımından değil, dural bir dilsel kurallar sistemi olması bakımından toplumsal bir fenomendir. Dilin zorlayıcı doğası ve bireysel bilince dışsal olması gerçeği, Meillet'ye göre, dilin temel toplumsal karakteristikleridir.

Dil felsefesindeki ikinci düşünce eğiliminin –soyut nesnelcilik eğiliminin– görüşleri hakkında söyleyebileceklerimiz bu kadar.

Dilbilim alanında burada nitelediğimiz iki eğilimin çerçevesine uygun gelmeyen, üstelik bazıları oldukça önemli birçok okul ve hareket olduğunu söylemek bile gerekmez. Burada amacımız yalnızca belli başlı damarların izini sürmekti. Felsefi-dilsel düşüncenin öbür tezahürlerinin hepsi, burada tartışılan eğilimlerin birer bileşimi ya da orta yoludur veya herhangi bir kayda değer teorik eğilimden tamamen yoksundur.

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinin dilbiliminde hiç de küçümsenmeyecek bir fenomen olan yeni-dilbilgisi hareketini bu iddiamızın bir örneği olarak alalım. Yeni-dilbilgisi yandaşları, temel ilkelerinin bir kısmı açısından, dil felsefesindeki birinci düşünce eğiliminin fizyolojik aşırılığa kayan bir dalı olarak kabul edilir. Bu hareketin yandaşlarına göre, dili yaratan birey özünde fizyolojik bir varlıktır. Öbür yandan, yeni-dilbilgiciler, psiko-fizyolojik dayanaklardan hareket ederek, dilin değişmez doğabilimsel yasalarını kurmaya girişti; bu yasalar konuşucuların bireysel iradesi olarak tanımlanabilecek herhangi bir şeyden tamamen uzaktır. Yeni-dilbilgicilerin ses yasaları (fonetik) (*Lautgesetze*) anlayışı bu girişimden kaynaklandı.[31]

30. Meillet'nin görüşlerinin Durkheim'ın sosyolojik yönteminin ilkeleriyle bağlantılı olarak açıklanması M. N. Peterson'un yukarıda zikredilen yazısında bulunmaktadır: "Jazyk kak social'noe javlenie". Bu yazıda bir bibliyografya da var.

31. Yeni-dilbilgisi hareketinin temel çalışmaları şunlardır: Osthoff, *Das physiologische und psychologische Moment in der Sprachlichen Formenbildung* (Berlin, 1879); Brugmann ve Delbrück, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen,* 5 Cilt (c. I, 1. basım 1886). Yeni-dilbilgisi programı Osthoff ve Brugmann'ın şu kitabının önsözünde dile getirilmektedir: *Morphologische Untersuchungen*, c. I (Leipzig, 1878).

Başka herhangi bir disiplinde olduğu gibi dilbilim alanında da sorumlu, teorik ve bunun sonucu olarak da felsefi terimlerle düşünme yükümlülüğünden kaçınmanın iki temel yolu vardır. Birinci yol teorik görüşlerin hepsini topyekûn kabul etmekten (akademik eklektisizm) geçerken, ikinci yol teorik doğaya sahip bir tek görüşü bile kabul etmeyip, "olgu"yu her türden bilginin nihai temeli ve ölçütü olarak kabul etmekten (akademik pozitivizm) geçer.

Felsefeden kaçınmaya çalışan bu iki yolun felsefi sonucu bir ve aynı yere çıkar; çünkü birincisinde olduğu gibi ikincisinde de olanaklı teorik görüşlerin hepsi araştırmaya "olgu" kisvesi altında yaklaşabilir ve yaklaşır da. Bir araştırmacının bu yollardan hangisini tercih edeceği tamamen meşrebine bağlı olacaktır: Eklektik araştırmacı daha şen şakraktır; pozitivistse daha titizdir.

Dilbiliminde felsefi bir dilbilim yöneliminden kaçınan birçok gelişim ve bütünlükçü bir sürü okul (okul burada bilimsel ve teknik eğitim anlamına geliyor) görülmüştür. Elinizdeki çalışmada bunlara yer verilmedi elbet.

Daha ileride, dilsel etkileşim sorunu ve anlam sorunu hakkındaki analizimizle bağlantılı olarak, buraya kadar zikredilmeyen belli bazı dilbilimci ve dil felsefecisini yeri geldiğinde zikredeceğiz: örneğin, Otto Dietrich ve Anton Marty.

Bu bölümün başlangıcında *özgül bir araştırma nesnesi olarak dilin tanımlanması ve sınırlanması sorununu* ortaya atmıştık. Dil felsefesinde daha önceki düşünce eğilimlerinin bu sorunun çözümüne giden yolda diktikleri işaret levhalarını görüş alanımıza dahil etmeye çalıştık. Bunun sonucunda, birbirinin tamamen tersi yönleri gösteren iki işaret levhası dizisiyle karşı karşıya geldik: *Bireyci öznelciliğin tezleri ile soyut nesnelciliğin antitezleri.*

Öyleyse, dilsel gerçekliğin hakiki merkezi nedir: Bireysel söz edimi mi –sözcelem–, yoksa dil sistemi mi? Ve dilin gerçek varoluş kipi nedir? Sürekli bir yaratıcı üretim mi, yoksa değişmez kuralların kımıldamazlığı mı?

# V
# Dil, söz ve sözcelem

*Normatif, kendi kendiyle özdeş biçimler sistemi olarak dil, nesnel bir olgu olarak görülebilir mi? Kurallar sistemi olarak dil ve bir konuşucunun bilincindeki gerçek bakış açısından dil. Dilsel bir sistemin temelinde ne tür dilsel gerçeklik yatar? Yabancı söz sorunu. Soyut nesnelciliğin hataları. Özet ve sonuçlar.*

Bundan önceki bölümde dil felsefesindeki belli başlı iki düşünce eğiliminin tamamen nesnel bir manzarasını sunmaya çalışmıştık. Şimdi bu eğilimleri derinlemesine eleştirerek çözümlememiz gerekiyor. Bundan önceki bölümün sonunda ortaya atılan soruyu ancak böyle bir eleştirel çözümleme yaptıktan sonra yanıtlayabileceğiz.

İşe önce ikinci düşünce eğilimini, soyut nesnelciliği eleştirerek başlayalım.

İlkin bir soru atalım ortaya: Kendi kendiyle özdeş dilsel kurallar sistemi (yani, ikinci düşünce eğiliminin temsilcilerinin anladığı haliyle dil sistemi) ne ölçüde gerçek bir varlık olarak görülebilir?

Soyut nesnelciliğin temsilcilerinin hiçbiri dil sistemine ebedi maddi gerçeklik atfetmeyecektir, elbet. Doğru, bu sistem maddi

şeylerde –göstergelerde– dışavurulur, ama durağan biçimlerin sistemi olarak sadece toplum kuralı kapasitesi taşıdığında bir gerçekliğe sahiptir.

Soyut nesnelciliğin temsilcileri sürekli olarak dil sisteminin *her türlü* bireysel bilince dışsal ve bu bilinçten bağımsız bir nesnel olgu olduğunu vurgular ve zaten bu da temel ilkelerinden biridir. Buna rağmen, dil sistemi değiştirilemeyen, değişmez kurallardan oluşan bir sistem olarak ancak bireysel bilinç tarafından ve bireysel bilincin bakış açısından algılanmaktadır.

Aslında, dil sistemi karşısında, bilinç açısından tartışılmaz olan kurallar sistemi karşısında öznel, bireysel bilince aldırmasaydık, dile hakikaten nesnel bir tarzda –deyim yerindeyse, hatta daha doğrusu dilin üstünde yer alan bir konumdan– baksaydık, değişmez kurallardan oluşan herhangi bir atıl sistem keşfedemezdik. Tersine, kendimizi dilsel kuralların sürekli olarak üretilmesine tanıklık ederken bulurduk.

Hakikaten nesnel bir bakış açısından, dili zaman içindeki herhangi bir verilmiş anda herhangi belli bir bireye nasıl göründüğünden tamamen ayrı olarak görmeye çabalayan bir bakış açısından, dil sürekli gelişen bir oluş (becoming) akışını gösteren bir manzara sunar. Dili nesnel olarak, yukarıdan gözlemleyen bir bakış açısının konumundan bakıldığında, zaman içerisinde eşsüremli bir dil sisteminin kurulabileceği gerçek bir an hayalidir.

Nitekim, *eşsüremli bir sistem, nesnel bakış açısından, tarihsel oluş sürecindeki hiçbir gerçek ana tekabül etmez.* Aslında, artsüremli bir bakış açısına sahip dil tarihçisi açısından eşsüremli bir sistemin gerçekliği olmaz. Bu sistem yalnızca, zaman içerisindeki her gerçek anda ortaya çıkan sapmaların kaydedilmesini sağlayan uzlaşımsal bir ölçek olarak iş görür.

Öyleyse, eşsüremli bir sistemin yalnızca, tarihin belirli bir anında belirli bir dil grubuna mensup konuşucunun öznel bilincinin bakış açısında vardır sadece. Nesnel bir bakış açısından, tarihsel zamanın hiçbir gerçek anında böyle bir sistem yoktur. Örneğin, Sezar'ın kendi eserlerini yazarken Latin dilinin onun açısından sabit, tartışmasız bir değişmez kurallar sistemi olduğunu varsayabiliriz;

ama bir Latince tarihçisi açısından, Sezar'ın eserlerini kaleme alması esnasında geçen her anda kesintisiz bir dilsel değişim süreci devam etmekteydi (söz konusu Latince tarihçisinin bu değişimleri tam olarak saptayıp saptayamadığı ayrı bir meseledir).

Herhangi bir toplumsal kurallar sistemi de bunun benzeşiği bir konum işgal eder. Bu, yalnızca kurallar tarafından yönetilen tikel bir cemaate mensup olan bireylerin öznel bilinci bakımından vardır. Ahlâki kurallar sisteminin, hukuki kurallar sisteminin, estetik beğeni kuralları sisteminin (estetikte de vardır) vb. böyle bir doğası vardır. Bu kurallar değişiklik gösterir elbet: Tıpkı toplumsal alanlarının genişliği gibi, hatta altyapı yakınlıkları tarafından belirlenen toplumsal önem dereceleri gibi, zorlayıcı doğaları da değişiklik gösterir. Ama birer kural olarak varoluşlarının doğası aynı kalır: Tikel bir cemaatin mensuplarının öznel bilinci açısından var olurlar.

Şu halde, öznel bilinç ile nesnel, tartışma kaldırmaz bir kurallar sistemi olarak dil arasındaki ilişkinin herhangi bir nesnellikten yoksun olduğu sonucu mu çıkar bundan? Elbette hayır. Gerektiği gibi anlaşıldığında bu ilişki nesnel bir olgu olarak görülebilir.

Tartışmasız ve değişmeyen bir kurallar sistemi olarak dilin nesnel olarak var olduğunu iddia edersek berbat bir hata yapmış oluruz. Ama bireysel bilinç açısından dilin değişmeyen bir kurallar sistemi olduğunu, herhangi belli bir dil cemaatinin her mensubu açısından dilin varoluş kipinin böyle olduğunu iddia ettiğimiz takdirde, bu terimlerle anlattığımız şey tamamen nesnel bir ilişkidir. Bizzat olgunun doğru bir şekilde kurulmuş olup olmaması, dilin gerçekte konuşucunun bilincine sabit ve atıl bir kurallar sistemi olarak görünüp görünmediği: Bu başka bir sorun. Şimdilik bu soruyu farklı yanıtlara açık bırakıyoruz. Ama asıl önemli olan, her halükârda belli türde bir nesnel ilişkinin kurulabilmesidir.

Şimdi, soyut nesnelciliğin temsilcileri bu soruna nasıl bakmaktadır? Dilin nesnel ve tartışmasız, değişmez kurallardan oluşan bir sistem olduğunu mu ileri sürmektedirler, yoksa bunun yalnızca herhangi belli bir dilin bir konuşucusunun öznel bilinci açısından dilin varoluş kipi olduğu gerçeğinin farkında mıdırlar?

Bu soruya şundan daha iyi yanıt verilemez: Soyut nesnelciliğin

temsilcilerinin çoğu, *normatif olarak özdeş biçimler sistemi olarak dilin dolayımsız gerçekliğini, dolayımsız nesnelliğini* ileri sürme eğilimindedir. İkinci eğilimin bu temsilcileri söz konusu olduğunda soyut nesnelcilik doğrudan doğruya *soyut nesnelciliğin esas alınmasına* dönüşmektedir. Bu eğilimin öbür temsilcileri (örneğin, Meillet) daha eleştirel bir tutuma sahiptir ve dil sisteminin soyut ve uzlaşımsal doğasını hesaba katar. Gelgelelim, soyut nesnelciliğin bir tek temsilcisi bile nesnel bir sistem olarak dilin gerçeklik türüne ilişkin açık seçik ve belirgin bir anlayış geliştirememiştir. Örneklerin çoğunluğunda bu temsilciler, dil sistemine uygulandığı haliyle "nesnel" sözcüğüne ilişkin iki anlayış arasında gerili duran ipte yürür: Birincisi, deyim yerindeyse tırnak işaretleriyle yazılır (konuşucunun öznel bilincinin bakış açısından), ikincisi tırnak işaretleri olmaksızın yazılır (nesnel bakış açısından). Yeri gelmişken Saussure'ün de sorunu ele alma tarzının böyle olduğunu belirteyim: Açık seçik bir çözüm yolu önermez.

Şimdi şunu sormalıyız: Dil gerçekten konuşucunun öznel bilinci açısından tartışmasız, normatif olarak özdeş biçimlerin oluşturduğu nesnel bir sistem olarak var mıdır? Soyut nesnelcilik konuşucunun öznel bilincinin bakış açısını doğru anlamış mıdır? Ya da başka bir anlatımla: Dilin öznel konuşma bilincindeki varlık (being) kipi gerçekten de soyut nesnelciliğin söylediği gibi midir?

Bu soruya olumsuz yanıt vermemiz gerekiyor. Konuşucunun öznel bilinci, dille, normatif olarak özdeş biçimler sistemi olarak iş görmez kesinlikle. Bu sistem hatırı sayılır bir çaba harcayarak, dikkatleri belli bir bilişsel ve pratik noktada odaklayarak ulaşılan bir soyutlamadır yalnızca. Dil sistemi, dil üstüne kafa yormanın, hiçbir şekilde bizzat ana dil konuşucusunun icra etmediği ve hiçbir şekilde konuşmanın dolaysız amaçları uğrunda icra edilmeyen çeşitten bir kafa yormanın ürünüdür.

Aslına bakılırsa, konuşucunun dikkatini topladığı odak noktası, yaratmakta olduğu tikel, somut sözceleme uygun olarak ortaya çıkar. Konuşucuyu ilgilendiren şey, normatif olarak özdeş bir biçimi (böyle bir şey olduğunu şimdilik kabul edelim) tikel, somut bir bağlama uygulamaktır. Konuşucu açısından ağırlık merkezi biçi-

min özdeşliğinde değil, biçimin tikel bağlamda edindiği yeni ve somut anlamda yatar. Konuşucunun değer verdiği şey, biçimin, kullanıldığı tüm örneklerde bu örneklerin doğasına rağmen değişmeden özdeş kalan boyutu değil; dilsel biçimin verilmiş, somut bağlama katılabilmesini, verilmiş, somut durumun koşullarına upuygun bir gösterge haline gelmesini sağlayan boyutudur.

Bunu şöyle de anlatabiliriz: *Dilsel bir biçim konusunda konuşucu açısından önemli olan, bu biçimin durağan ve her zaman kendi kendine eşdeğer (self-equivalent) bir belirtke (signal) olması değil; her zaman değişebilir ve uyarlanabilir bir gösterge (sign) olmasıdır.* Konuşucunun bakış açısı budur.

Ama konuşucu da dinleyicinin ya da anlayıcının bakış açısını hesaba katmak zorunda değil midir? Dilsel bir biçimin durağanlığının güçlü hale geldiği noktanın tam da bu olması mümkün değil mi?

Böyle olduğu söylenemez pek. Anlamanın esas görevi, örneğin daha önce pek de alışkın olmadığımız bir belirtkeyi ya da dildeki çok iyi bilmediğimiz bir biçimi açıkça tanırken olduğu gibi, hiç de konuşucunun kullandığı biçimi aşina olduğumuz o aynı bildik biçim olarak görmek değildir. Hayır, anlama görevi esasen kullanılan biçimin tanınması değil; kullanılan biçimi, kullanıldığı tikel, somut bağlamda anlamaktır, bu biçimin tikel bir sözcelem içerisindeki anlamını anlamaktır; yani, bu biçimin yeniliğini anlamaktır, barındırdığı özdeşliği tanımak değil.

Başka bir anlatımla, konuşucuyla aynı dil cemaatine mensup olan anlayıcı da, dilsel biçimle, sabit, kendi kendiyle özdeş bir belirtke olarak değil; değişebilir ve uyarlanabilir bir gösterge olarak karşılaşmaya hazırlıklıdır.

Anlama sürecinin hiçbir şekilde tanıma süreciyle karıştırılmaması gerekir. Bunlar tamamen farklı süreçlerdir. Yalnızca bir gösterge anlaşılabilir; tanınan şey bir belirtkedir. Bir belirtke aslında başka hiçbir şeyin yerine geçmeyen, şu ya da bu şeyi yansıtmayan ya da saptırmayan içsel olarak sabit, tekil bir şeydir; belirtke yalın bir şekilde şu ya da bu nesneyi (belli, sabit bir nesneyi), şu ya da bu eyle-

mi (yine belli ve sabit bir eylemi) işaret etmenin teknik bir aracıdır.[1] Belirtke hiçbir koşul altında ideolojinin bölgesiyle bağıntılı değildir; teknik cihazlar dünyasıyla, terimin geniş anlamıyla üretim araçları dünyasıyla bağıntılıdır. İdeolojiden daha da uzakta duran belirtkeler, tepkebilimin (reflexology) uğraştığı belirtkelerdir. Hayvan öznenin organizmasıyla bağıntılı olarak, yani bu özneye göre belirtkeler olarak alındığında, bu belirtkelerin üretim teknikleriyle hiçbir bağıntısı yoktur. Bu kapasiteleri bakımından birer belirtke değil, özel türde birer uyarımdırlar (stimuli). Yalnızca deneycinin elinde birer üretim aracı haline gelirler. Bu "belirtkeler"i öne çıkarıp dili ve insan psişesini (içsel sözü) anlamanın anahtarı haline getirme girişiminden, tek başına, mekanik düşüncenin vahim yanlış anlamaları ve kökleşmiş alışkanlıkları sorumludur.

Bir dilsel biçim yalnızca bir belirtke olarak kaldığında, anlayıcı tarafından bu şekilde tanındığında, anlayıcı açısından dilsel bir biçim olarak var olmaz. Arı belirtkesellik dil öğrenmenin ilk aşamalarında bile açıkça ortaya çıkmaz. Bu durumda da dilsel biçim bağlama yönelir; belirtkesellik etkeni ve bunun bağlılaşığı (correlative) olan tanıma etkeni işliyor olsa bile, burada da bir gösterge söz konusudur.

Nitekim, göstergede söz konusu olduğu gibi, dilsel biçimin oluşturucu etkeni, belirtke olarak kendi kendiyle özdeşliği değil, özgül değişkenliğidir; ve dilsel biçimi anlamanın oluşturucu etkeni "aynı şey"in tanınması değil, sözcüğün uygun anlamıyla anlamadır, yani belli bir tikel bağlamdaki ve belli bir tikel durumdaki yönelimdir: Herhangi bir atıl haldeki "yönelim" değil, oluş (becoming) sürecinin dinamik yönelimidir.[2]

Tüm bu söylenenlerden belirtkeselleşme ve tanınma etkenlerinin dilde hiç bulunmadığı sonucu çıkmaz elbet. Bunlar dilde mev-

1. Sözdizim sorunuyla bağlantılı olarak, bir belirtke ya da belirtkeler bileşimi (örneğin, denizcilikteki kullanım) ile dilsel bir biçim ya da dilsel biçim bileşimleri arasında yapılan ilginç ve ustaca ayrımlar için bkz. K. Bühler, "Vom Wesen der Syntax", *Festschrift für Karl Vossler*, s. 61-69.

2. Tepkinin temelinde, yani dilsel etkileşimin temelinde tam da uygun anlamıyla bu türde bir anlamanın, sürece ilişkin bir anlamanın yattığını daha sonra göreceğiz. Anlama ile tepki arasında keskin bir ayrım çizgisi çekilemez. Her türlü anlama edimi bir tepkidir, yani anlama edimi, anlaşılan şeyi bir tepkinin ortaya koyulabileceği yeni bir bağlama tercüme eder.

cut olsalar da bizatihi dilin oluşturucusu değildir. Yeni gösterge (yani, bizatihi dil) niteliği tarafından diyalektik olarak silinirler. Konuşucunun anadilinde, yani tikel bir dil cemaatinin bir mensubunun dilsel bilinci açısından, belirtke-tanıma kesinlikle diyalektik olarak silinir. Yabancı bir dile hâkim olma sürecinde, deyim yerindeyse belirtkesellik ve tanıma kendini hâlâ hissettirir ve dil henüz tam olarak dil haline gelmediğinden hâlâ üstesinden gelinmeyi bekler. Bir dile hâkim olmanın ideali, arı göstergeselliğin (semioticity), belirtkeselliği; arı anlamanın da tanımayı içermesidir.[3]

Pratik canlı sözle uğraşırken konuşucunun ve dinleyici-anlayıcının dilsel bilinci, hiç de dilin normatif olarak özdeş biçimlerinin oluşturduğu soyut sistemle değil; tikel bir dilsel biçimin olanaklı kullanım bağlamları yığını anlamında dil-sözle ilgilidir. Kendi anadilini konuşan kişiye bir sözcük kendisini sözlükteki bir madde olarak değil; eş-konuşucu (co-speaker) A, eş-konuşucu B, eş-konuşucu C, vb. tarafından üretilen çok çeşitli sözcelemlerde kullanılan ve konuşucunun kendi sözcelemlerinde değişik şekillerde yer alan bir sözcük olarak sunar. Kişi buradan söz konusu dilin sözlükbilimsel (lexicological) sistemine ait olan kendi kendiyle özdeş sözcüğe –sözlük sözcüğüne– ulaşacaksa, bunun için çok özel ve özgül bir yönelim zorunludur. Bu yüzden, bir dil cemaatinin mensubu normalde kendisini tartışmasız dilsel kuralların basıncı altındaymış gibi hissetmez. Dilsel bir biçim kendi normatif anlamını ancak olağandışı ender çatışma anlarında, konuşma faaliyeti açısından tipik

3. Yaşayan yabancı dilleri öğretme konusundaki tüm akla yatkın yöntemlerin uygulamasının altında, burada geliştirilen ilke yatar (uygun teorik farkındalık bulunmasa bile). Bu yöntemlerin hepsinin esası, öğrencilerin her dilsel biçimle yalnızca somut bağlamlar ve ortamlarda tanışmalarıdır. Böylece, örneğin, öğrenciler bir sözcükle yalnızca bu sözcüğün boy gösterdiği çeşitli bağlamlarda sunulmasıyla tanışırlar. Bu yordam sayesinde özdeş sözcüğün tanınması etkeni; sözcüğün bağlamsal değişebilirliği, çeşitliliği ve yeni anlamlar taşıma kapasitesi etkeniyle diyalektik olarak bileşir ve bu etkene gömülür. Bağlamdan koparılmış, bir alıştırma kitabına yazılmış ve daha sonra Rusça tercümeleriyle ezberlenmiş olan bir sözcük, deyim yerindeyse, belirtkeselleşmeye maruz kalır. Bu sözcük istisna kabul etmeyen ve değişmeyen bir şey haline gelir ve bu haliyle anlama sürecinde tanıma etkeni yoğunlaşır. Kısaca belirtmek gerekirse, sağlam ve makul bir pratik eğitim yönteminde dilsel bir biçimin, soyut dil sistemiyle bağıntılı olarak, yani kendi kendiyle özdeş bir biçim olarak değil; sözcelemin somut yapısıyla bağıntılı olarak, yani değişebilir ve esnek bir gösterge olarak özümsenmesi gerekir.

olmayan anlarda (ve modern insan açısından neredeyse tamamen yazıyla ilintilendirilen örneklerde) ön plana çıkaracaktır.

Burada konuyla son derece ilgili başka bir noktanın ilave edilmesi gerekiyor. Konuşucuların dilsel bilincinin bizatihi dilsel biçimle ya da bizatihi dille, genel olarak, hiçbir ilgisi yoktur.

Aslına bakılırsa, biraz önce gösterdiğimiz gibi, dilsel biçim konuşucu açısından yalnızca özgül sözcelemler bağlamında var olur, bunun sonucunda da yalnızca özgül bir ideolojik bağlamda var olur. Gerçekte bizler hiçbir zaman *sözcükler* söylemeyiz ya da *sözcükleri* işitmeyiz; yalnızca neyin doğru neyin yanlış, neyin iyi neyin kötü, neyin önemli neyin önemsiz, neyin hoş neyin nahoş olduğunu, vb. söyler ve işitiriz. *Sözcükler her zaman davranış ya da ideolojiden türeyen içerik ve anlamla doludur.* Sözcükleri anlama tarzımız budur ve yalnızca bizi davranışsal ya da ideolojik olarak bağlayan sözcüklere tepki veririz.

Doğruluk ölçütünü, bir sözceleme yalnızca anormal ve özel durumlarda uygularız (örneğin, dil öğretimi esnasında). Normalde dilsel doğruluk ölçütü halis ideolojik ölçütün altında kalır: Bir sözcelemin dilsel doğruluğu onun gerçeğe uygun ya da yalan olmasının, şiirsel ya da yavan olmasının vb. gölgesi altında kalır.[4]

Dil, pratikte uygulamaya konması esnasında ideolojik ya da davranışsal doluluğundan ayrı tutulamaz haldedir. Dili, ideolojik ya da davranışsal doluluğundan soyut bir şekilde ayrı tutmak istenirse, burada da tamamen özel türde –konuşucunun bilincindeki amaçlardan etkilenmeyen türde– bir yönelim gerekir.

İkinci düşünce eğiliminin bazı temsilcilerinin yaptığı gibi bu soyut ayrımı bir ilke statüsüne yükseltirsek, ideolojik doluluğundan yalıtılmış dilsel biçimi şeyleştirirsek, dil-sözün bir göstergesiyle (sign) değil; bir belirtkeyle (signal) uğraşmakta olduğumuzu görürüz.

Soyut nesnelciliğin en ciddi hatalarından biri, dilin ideolojik içeriğinden ayrı tutulmasıdır.

Özetlersek, bir dilin konuşucusunun bilincinden bakıldığında

4. Daha sonra göreceğimiz gibi, her kertesinde özgül türde bir ideolojik "beğeni"den –estetik, bilişsel, etik ya da başka türde beğeniden– ayrı kalacak türde bir dilsel beğeninin var olduğunu koyutlayan Vossler'e, bu noktadan hareketle karşı çıkmak zorundayız.

bu dilin gerçek varoluş kipi, normatif olarak özdeş biçimlerin oluşturduğu bir sistem olarak var olma kipi değildir. Konuşucunun bilincinin ve toplumsal etkileşimdeki gerçek-hayat pratiğinin bakış açısından, soyut nesnelciliğin tasavvur ettiği dil sistemine dolaysızca erişmek söz konusu değildir.

Şu halde, böyle bir durumda bu sistemin niteliği nedir?

Daha işin başında, bu sistemin soyutlama yoluyla elde edildiği, söz akışını oluşturan gerçek birimlerden –sözcelemlerden– soyut bir tarzda çekilip alınan öğelerden oluştuğu açıkça ortada. Herhangi bir soyutlamanın, meşru olması isteniyorsa, özgül bir teorik ve pratik amaçla haklılaştırılması gerekir. Bir soyutlama üretken olabilir ya da olmayabilir, bazı amaçlar ve görevler bakımından üretken olabilirken başka bazıları bakımından olmayabilir.

Eşsüremli dil sistemini doğuracak şekilde icra edilen dilsel soyutlamanın altında yatan amaçlar nelerdir? Ve bu sistemin üretken ve zorunlu olduğu, hangi bakış açısından söylenebilir?

Normatif olarak özdeş biçimlerden oluşan bir sistem olarak dil fikrinin koyutlanmasına yol açan dil düşüncesi tarzlarının temelinde, *yazılı eski eserlerde muhafaza edilen ölü, yabancı dillerin incelenmesine yönelmiş olan pratik ve teorik bir dikkat odağı* yatar.

Bu filolojik yönelim Avrupa dünyasındaki dilbilimsel düşünmenin bütün bir güzergâhını hatırı sayılır derecede belirlemiştir ve bu noktayı mümkün olduğunca ısrarla vurgulamamız gerekir. Avrupa'da dilbilimsel düşünce, yazılı dillerin cesetlerine duyulan ilginin üstünde biçimlendi ve olgunlaştı; temel kategorilerinin, temel yaklaşımlarının ve tekniklerinin hemen hepsi bu cesetlerin ihya edilmesi sürecinde geliştirildi.

Doğumu ve gelişiminin tarihsel iniş çıkışlarıyla belirlendiği haliyle Avrupa kökenli bütün dilbilimin kaçınılmaz alamet-i farikası, filolojizmdir. Dilsel kategorilerin ve yöntemlerin tarihini izlerken ne kadar geriye gidersek gidelim her yerde filologlarla karşılaşırız. Yalnızca İskenderiyeliler değil, Grekler gibi (Aristoteles tipik bir filologdur) eski Romalılar da filologdu. Ayrıca, eski Hindulardan da filolog çıktı.

Şunu dosdoğru bildirebiliriz: *Filolojik ihtiyaç ne zaman ve ne-*

*rede ortaya çıkarsa dilbilim de orada ve o zaman kesitinde boy gösterir.* Filolojik ihtiyaç dilbilimi doğurdu, beşiğini salladı ve filolojik flütünü kundak takımına sarıp sarmalayarak bıraktı. Bu flütün ölüleri uyandıracağı varsayıldı. Ama filoloji flütü, edimsel ve sürekli olarak üretilen canlı konuşma üstünde egemenlik kurmak için gereken menzilden yoksundu.

N. Ja. Marr, Hint-Avrupa dilbilim düşüncesindeki bu filolojik öze işaret ederken son derece doğru bir iş yapmaktadır:

> Daha önce çoktan kurulmuş ve uzun süreden beri olgunlaşan bir araştırma nesnesine –tarihsel çağların Hint-Avrupa dilleri– hâkim olan ve üstelik hareket noktasını neredeyse tamamen yazılı dillerin –daha çok da ölü dillerin– taşlaşmış biçimlerinde bulan Hint-Avrupa dilbilimi, doğal olarak, genelde sözün ortaya çıkma sürecini ve Hint-Avrupa dil çeşitlerinin doğuşunu aydınlatmaktan acizdir.[5]

Yine başka bir pasajda:

> (Anadilde konuşmanın incelenmesinin -V.V.) önündeki en büyük engelin nedeni bizzat araştırmanın zor olması ya da sağlam verilerin olmaması değil, bizim bilimsel düşünmemizdir; filolojinin geleneksel bakışına ya da kültür tarihine kilitlenip kalmış ve sınırsız, özgür, yaratıcı gelgitleriyle yaşayan söze ilişkin etnolojik ve dilbilimsel bir perspektiften beslenmemiş olan bilimsel düşünmemizdir.[6]

Marr'ın sözleri yalnızca tüm çağdaş dilbilimin tınısını tayin eden Hint-Avrupa incelemeleri için değil, tarihten bildiğimiz bütün bir dilbilim için geçerlidir. Daha önce söylediğimiz gibi, dilbilim her yerde filolojinin çocuğudur.

Filolojik ihtiyacın yol gösterdiği dilbilim, tamamlanmış monolojik sözcelemi –nihai *gerçeklik* olarak gördüğü eski yazılı eseri– her zaman başlangıç noktası olarak aldı. Dilbilimin tüm yöntemleri ve kategorileri bunun gibi ölü, yürürlükten kalkmış olan monolojik sözcelem üstüne ya da daha ziyade sırf genel dil olması sayesinde

5. N. Ja. Marr, *Po ètapam jafetskoj teorii* (Through the Stages of Japhetic Theory), (1926), s. 269.
6. A.g.e., s. 94-95.

dilbilimin inceleyebileceği bir öbek oluşturan monolojik sözcelemler dizisi üstüne yapılan çalışmalar esnasında geliştirildi.

Ama monolojik sözcelem her şeye rağmen zaten bir soyutlamadır, her ne kadar kuşkusuz "doğal" türde bir soyutlama olsa bile. Yazılı eski eserler dahil olmak üzere monolojik sözcelem, dilsel iletişimin kopmaz bir öğesidir. Her sözcelem –tamamlanmış, yazılı sözcelem dahil– bir şeylere bir tepki verir ve bunun karşılığında bir tepki göreceği düşünülür. Sözcelem, kesintisiz bir söz edimleri (speech performance) zincirindeki halkalardan yalnızca biridir. Her yazılı eski eser, selefleri üstünde iş görür; selefleriyle polemiğe girer, aktif, duyarlı bir anlamaya erişmeyi umar ve karşılığında böyle anlaşılmayı öngörür. Her yazılı eski eser gerçekte bilimin, edebiyatın ya da politik hayatın bütünsel bir parçasıdır. Diğer bütün monolojik sözcelemler gibi yazılı eski eser de güncel bilimsel hayat ya da güncel edebi olaylar bağlamında algılanmaya dönük olarak üretilmiştir; yani, yazılı eski eser, bütünsel bir parçası olduğu tikel ideolojik alanın üretici sürecinde algılanır.

Filolog-dilbilimci, yazılı eski eseri bu gerçek alandan koparıp alır ve kendi kendine yeterli, yalıtık bir kendilikmiş gibi görür. Bu eseri aktif bir ideolojik anlama nesnesi kılmayıp, herhangi bir sahici türde anlamada söz konusu olanın tersine, tek bir tepki ışıltısının bile olmadığı tamamen pasif türde bir anlamanın nesnesi haline getirir. Filolog, yalıtılmış yazılı eski eseri dilin bir belgesi olarak alır ve söz konusu dilin genel düzleminde öbür yazılı eski eserlerle arasında bağlantı kurar. Dilbilimsel düşüncenin tüm yöntemleri ve kategorileri, yalıtık monolojik sözcelemlerin dil düzleminde karşılaştırılması ve aralarında karşılıklı bağlantı kurulması sürecinde oluşturulmuştur.

Dilbilimcinin incelediği ölü dil elbette yabancı bir dildir. Bundan dolayı, dilsel kategoriler sistemi, bu dilin bir konuşucusunun dilsel bilinci açısından, hiçbir şekilde bilişsel düşünümün ürünü değildir. Burada düşünüm bir anadil konuşucusunun kendi dilini hissetmesini içermez. Hayır, bu tür düşünüm yabancı bir dilin bilinmedik dünyasına azimle giren, bu dünyaya uzanan bir patika açan

bir aklın düşünümüdür.

Filolog-dilbilimcinin pasif anlaması, kaçınılmaz olarak, dilsel bakış açısından incelemekte olduğu eski esere yansıtılır; sanki incelenmekte olan yazılı eski eser tam bu tür bir anlama için tasarlanmış, hatta aslında filolog için yazılmış gibidir.

Tüm bunların sonucu, yalnızca metinlerin dilbilimsel yorumlanma yöntemlerinin değil; aynı zamanda Avrupa kökenli bütün kavrambilimin (semasiology) de altında yatan kökten hatalı bir anlama teorisidir. Bu teorinin, sözcük anlamı ve konu hakkında benimsediği bütün bir konum, baştan başa yanlış bir *edilgin anlama* yani önceden ve ilke olarak etkin tepkiyi dışlayan bir sözcük anlama anlayışıyla maluldür.

Ayrılmaz bir parçası tepkiyi dışlamak olan bu tür anlamanın, dil-söz için geçerli anlama türü olmadığını daha sonra göreceğiz. Bu ikinci türde anlama, söylenmiş olan ve anlaşılmakta olan konusunda benimsenen aktif bir konumla kopmaz bir şekilde kaynaşır. Pasif anlamanın karakteristik özelliği, dilsel göstergedeki özdeşlik etkeninin belirgin bir biçimde öne çıkarılmasıdır tam olarak; yani bir dilsel göstergenin bir yapıntı-belirtke (artifact-signal) olarak algılanması ve bununla bağlantılı olarak da tanıma etkeninin hâkim olmasıdır.

Bu yüzden, dilbilimsel düşüncenin uğraştığı dili hakikaten betimlemek gerekirse, bu dilin *ölü, yazılı, yabancı dil* olduğunu söylemek gerekir.

Dilsel ve edimsel bağlamından ayrılmış, herhangi bir olanaklı aktif anlama türüne değil; bir filoloğun pasif anlamasına açık duran *yalıtık, tamamlanmış, monolojik sözcelem:* Dilbilimsel düşüncenin nihai "donnée"si* (verisi) ve hareket noktası budur.

Bilimsel araştırma amacıyla ölü, yabancı bir dile hâkim olma sürecinde doğan dilbilim düşüncesi, aynı zamanda araştırmaya değil; öğretime yönelik başka bir amaca da hizmet etti: Bir dili deşifre etme değil, önceden zaten deşifre edilmiş bir dilin öğretilmesi

* "Verilen; verili; veri; bir öykünün konusu; yazarın yapıtını üzerine kurduğu malzeme", Y. Salman, G. Varım, S. Keser, *Ortak Kültür Sözlüğü*, İstanbul, 1992, s. 40.

amacı. Bu amaçla birlikte, yazılı eski eser bulgulayıcı (heuristic) bir belgeden ders salonunda kullanılabilecek klasik bir dil modeline dönüştürüldü.

Dilbilimin bu ikinci temel görevi –deşifre edilmiş bir dilde yapılan öğretim için gerekli aygıtı, deyim yerindeyse, bu dili ders salonunda aktarma amacına uygun bir şekilde kodlamak için gerekli aygıtı yaratma görevi– dilbilimsel düşünceye silinmez bir damga vurdu. *Sesbilgisi (phonetics), dilbilgisi (grammar), sözlük (lexicon)* –dil sisteminin üç dalı, dilbilimsel kategorilerin üç örgütleyici merkezi– dilbilimin bu iki belli başlı görevinin oluşturduğu kanal içerisinde şekillendi: *Bulgulama amaçlı görev ile pedagojik amaçlı görev.*

Bir filolog kimdir?

Eski Hindu rahiplerden modern Avrupalı dil alimine uzanan kültürel ve tarihsel hatlarda görülen engin farklılıklara rağmen, filolog her zaman ve her yerde yabancı, "gizemli" yazıların ve sözcüklerin bir çilingiri (decipherer) ve şifresi çözülmüş, gelenek tarafından aktarılmış olan yazıların öğretmeni ve yayıcısı olmuştur.

İlk filologlar ve ilk dilbilimciler her zaman ve her yerde *rahiplerdi*. Kutsal yazıları ya da sözlü geleneği, sıradan halk açısından şu ya da bu ölçüde yabancı ve kavranılamaz bir dilde olmayan bir ulusa tarihte rastlanmamıştır. Kutsal sözcüklerin gizeminin şifresini çözmek rahip-filologlardan beklenen bir görevdi.

Eski dil felsefesi bu zeminler üstünde doğdu: Hindu dininin eski kutsal kitaplarında yer alan söz öğretisi, eski Grek düşünürlerin Logos'u, Kitabı Mukaddes'teki söz felsefesi.

Bu felsefe birimlerini (filozofem) anlamak için kişi bir an bile bunların *yabancı söze ilişkin felsefe birimleri* olduklarını unutmamalı. Bir ulus yalnızca kendi anadilini bilseydi, bu ulus açısından söz yalnızca ulusun hayatına ait yerli sözle çakışsaydı; hiçbir gizemli, yabancı söz, yabancı bir dilden hiçbir yabancı sözcük görüş alanına girmeseydi, böyle bir ulus bu felsefe birimlerine benzer hiçbir şey yaratamazdı.[7] Bu şaşırtıcı bir özelliktir: En uzak eski çağ-

7. Eski Hindu dinine göre, kutsal söz –"gnostik" takdis edilmiş rahiplerin kullanıma soktukları haliyle–, tanrılar ve insanlar dahil olmak üzere tüm Varlığın (Being) hükümranı haline gelir. Rahip-gnostik burada söze hâkim olan kişi olarak tanımlanır; iktidarı da bundan kaynaklanır. Rig Veda'da zaten böyle bir öğreti mevcut-

dan günümüze dek söz felsefesi ve dilbilimsel düşünce, yabancı dilde yer alan sözcük konusundaki özgül duyarlılık üstünde, tam da bu tür sözcüğün zihne (mind) sunduğu görevler --deşifre edilmiş olanı deşifre etme ve öğretme görevi– üstünde bina edildi.

Eski Hindu rahibi ve çağdaş filolog-dilbilimci, dil hakkında düşünürken bir ve aynı fenomenden –yabancı dilin saklı sözcüğü– büyülendiler ve bunun tutsağı oldular.

Kişi anadilindeki sözcüğe tamamen farklı bir tarzda duyarlıdır; daha doğrusu, kişi anadilindeki sözcüğe normalde, dilbilim düşüncesinde ve eski çağlarda yaşayanların felsefi-dinsel düşüncesinde yaratılmış kategorilerle tıka basa dolu sözcüğe olduğu gibi duyarlı değildir. Anadilin sözcüğü kişinin "eşi dostu"dur; bu sözcüğü günlük giysilerimizi ya da her gün içinde yaşayıp soluduğumuz havayı hissettiğimiz gibi hissederiz. Bu sözcük hiçbir gizem barındırmaz; ancak başkalarının ağzında bir gizem haline gelebilir, o da hiyerarşi açısından bize yabancı olmaları koşuluyla –şefin ağzında, rahiplerin ağzında. Ama bu durumda zaten farklı türde bir sözcük haline gelmiş, dışarıdan değiştirilmiş ve hayatın rutininden çıkarılmıştır (gündelik hayatta kullanma açısından bir tabu ya da kullanılamaz hale gelmiş bir sözün terimi); meğer ki daha işin başında bir işgalci-önderin ağzından çıkan yabancı bir sözcük olmamış olsun. "Sözcük" yalnızca bu noktada doğar, yalnızca bu noktada: *incipit philosophia, incipit philologia.**

Dilbilimde ve dil felsefesindeki bu yabancı sözcük eğilimi hiçbir şekilde tesadüfi bir olay ya da dilbilim ve felsefenin geçici bir hevesi değildir. Hayır, bu eğilim tüm tarihsel kültürlerin oluşumunda yabancı sözcüğün oynadığı devasa rolün bir anlatımıdır. Yabancı sözcük bu rolü sosyo-politik düzenden gündelik hayatın davranış kodlarına dek ideolojik yaratıcılığın istisnasız tüm alanlarında oynamıştır. Aslına bakılırsa, medeniyet, kültür, din ve politik örgütlenmeyi doğuran yabancı sözcüktür (örneğin, Sümerlilerin Babilli Samiler karşısında, Japhitlerin Helenler karşısında, Roma'nın ve Hıristiyan-

tur. Eski Yunan'da Logos filozofemi ve İskenderiye'de Logos'un öğretilmes evrensel olarak bilinir.

* Felsefe başladığında filoloji de başlar. (ç.n.)

lığın barbarlar karşısında, Bizans'ın "İskandinavlar" [Varangians], Güneyli Slav kabilelerin Doğulu Slavlar karşısında, vb. oynadıkları rol). Sahneye her zaman yabancı silahlı kuvvetin ve örgütlenmenin zoruyla giren ya da eski ve bir zamanlar güçlü olan bir kültürü işgal etmesine rağmen ideolojik bilinci canlılığını yitirmiş bu kültürün cazibesine kapılan yeni ulusun sahnede hazır bulduğu yabancı sözcüğün göz alıcı örgütleyici rolü; yabancı sözcüğün oynadığı bu rol ulusların tarihsel bilincinin derinliklerinde otorite fikriyle, iktidar fikriyle, kutsallık fikriyle bir araya gelmiş ve sözcük hakkındaki bu nosyonların her şeyden önce yabancı sözcüğe yönelmesini zorla kabul ettirmiştir.

Gelgelelim, dil felsefesi ve dilbilim yabancı sözcüğün oynadığı devasa tarihsel rolün asla bilincinde olmadı ve bugün de hâlâ bilincinde değildir. Hayır, dilbilim hâlâ yabancı sözcüğe bağlıdır; dilbilim yabancı sözcüğün bir zamanlar başarılı sonuçlar veren baskınından bize ulaşan son dalgayı, yabancı sözcüğün oynadığı diktatoryal ve kültür-yaratıcı rolün son kalıntısını temsil eder.

Kendisi yabancı sözcüğün ürünü olan dilbilim, tam bu gerekçeyle, dil tarihinde ve dil bilincinde yabancı sözcüğün oynadığı rolü hakkıyla anlamaktan çok uzaktır. Tersine, Hint-Avrupa dil incelemeleri, dil tarihinin anlaşılmasına yönelik olarak, yabancı sözcüğün oynadığı rolün uygun bir şekilde değerlendirilmesini önleyen türde kategoriler geliştirmiştir. Bu aslında muazzam bir roldür.

*Dilsel "kesişme noktası"nın* (crossing) *dillerin evrimindeki esas etken olduğu* fikri Marr tarafından açık olarak geliştirilmiştir. Marr ayrıca dilsel ara kesit noktasının, dilin nasıl doğduğu sorununun çözülmesinde ana etken olduğunu görmüştür:

> Farklı dil türlerinin ve hatta yeni türlerin oluşumunun asıl kaynağı olan dil tiplerinin ortaya çıkmasındaki bir etken olarak genel anlamıyla ara kesit noktası, tüm Japhetik* dillerde gözlemlenmiş ve izi sürülmüştür ve bunun da Japhetik dilbilimin en ciddi başarılarından biri olarak görülmesi gerekir.... Hiçbir ilkel ses dili, hiçbir tek-kabile dil yoktur ya da daha sonra göreceğimiz gibi, geçmişte olmamıştır ve olamazdı. Ekonomik ihtiyaçların doğurduğu kabileler arası iletişim temelinde yükse-

* Hint-Avrupa. (y.h.n.)

len toplumsallığın yaratımı olan dil, her zaman çok-kabileli olan tam bu tür toplumsallığın birikimidir.[8]

Marr, "Dilin Kökeni Üstüne" başlıklı yazısında buradaki konumuza ilişkin şunu söyler:

> Kısacası, şu ya da bu dile, sözümona ulusal kültür çerçevesinde, bütün bir nüfusun paylaştığı kitlesel, anadil olarak yaklaşmak bilimsel değildir ve gerçekçilikten uzaktır; herkesin paylaştığı sınıfsız bir ulusal dil fikri kurmacadan başka bir şey değildir. Ama bu da öykünün yarısı bile değil. Tıpkı gelişimlerinin ilk aşamalarında kastların kabilelerden –ya da kendi içlerinde hiçbir şekilde yalın olmayan gerçekten kabilesel formasyonlardan– türemesi gibi, somut kabilesel diller ve daha ötesi ulusal diller, ara kesit noktaları yoluyla kırma dil tiplerini, şu ya da bu yolla her dili oluşturan basit öğelerin bileşiminden oluşan kırma dilleri temsil etmeye başlamıştır. İnsanın konuşma yetisi konusunda yapılan paleontolojik analiz bu kabilesel öğelerin tanımlanmasından daha öte bir şey yapmaz; ama Japhetik teori bu öğeleri o kadar tayin edici ve kesin bir şekilde özümser ki, dilin kökeni sorunu aslında kabile adlarından daha öte bir şey olmayan bu öğelerin ortaya çıkması sorununa indirgenmiş olur.[9]

Burada yalnızca yabancı sözün dilin kökeni ve evrimi sorunu açısından taşıdığı öneme dikkati çekebiliriz. Bu sorunlar elinizdeki çalışmanın kapsamını aşıyor. Bu çalışma açısından yabancı sözün önemi, felsefi dil düşüncesini ve bu düşünceden kaynaklanan kategorileri ve yaklaşımları belirleyen bir etken olarak oynadığı rolden ibarettir.

Burada yabancı söz hakkında yerli düşüncenin gösterdiği özellikleri[10] ve ayrıca yukarıda zikredilen eski çağın söz filozofemlerini bir yana bırakıyoruz. Burada yalnızca, yabancı söz hakkındaki düşüncenin yüzyıllar boyunca ayakta kalan ve çağdaş dilbilimsel düşünce üstünde belirleyici bir etki yaratan tikel özelliklerine dik-

8. N. Ja. Marr, *Japhetic Theory*, s.268.
9. A.g.e., s. 315-316.
10. Tarih-öncesi insanın büyüsel dünya algısını belirleyen büyük ölçüde yabancı sözdü. Burada bu bağlamda ilgili fenomenlerin hepsini kastediyoruz.

kati çekmeye çalışacağız. Bunların tam da en belirgin ve en açık seçik anlatımlarını soyut nesnelcilik öğretisinde bulan kategoriler olduğunu, hiçbir rizikoya girmeksizin varsayabiliriz.

Şimdi, soyut nesnelciliğin temelini oluşturan yabancı sözün göz önünde bulundurulması gereken özelliklerini aşağıdaki kısa öncüller dizisiyle yeniden formülleştirmeye girişiyoruz. Bunu yaparken, buraya kadar yaptığımız açıklamayı özetlemiş ve hayati önemi olan bazı noktalara ilaveler yapmış olacağız.[11]

1. *Dilsel biçimlerdeki durağan değişmezlik etkeni bu biçimlerin değişebilirliğinden önce gelir.*

2. *Soyut somuttan önce gelir.*

3. *Soyut sistemleşme tarihsel edimsellikten önce gelir.*

4. *Öğelerin biçimleri bütünün biçiminden önce gelir.*

5. *Sözün dinamikleri ihmal edilip yalıtık dilsel öğe şeyleştirilir.*

6. *Sözcüğün yaşayan çok-katlı anlam ve vurgusu ihmal edilir, sözcük anlamı ve vurgusuna önem verilir.*

7. *Bir kuşaktan öbürüne aktarılan hazır bir ürün olarak dil anlayışı.*

8. *Bir dilin içsel üretim sürecini kavramsallaştırma yeteneksizliği.*

Yabancı sözün egemenliği altında kalan düşünce sisteminin bu özelliklerinin her birini kısaca gözden geçirelim.

**1.** Birinci özellik hakkında daha fazla yorum yapmaya gerek yok. Kişinin kendi dilini anlamasının sözün özdeş öğelerinin tanınması üstünde odaklanmayıp bu öğelerin yeni, bağlamsal anlamının anlaşılması üstünde yoğunlaştığına daha önce işaret etmiştik: Şu halde, kurallara uygun bir sistemin inşa edilmesinin, yabancı bir di-

11. Bu bağlamda şu noktanın unutulmaması gerekiyor. Yeni oluşumu içinde soyut nesnelcilik, yabancı sözün buyurganlığını ve üretkenliğini hatırı sayılır bir ölçüde çoktan kaybetmiş bir halde ulaştığı durumun bir anlatımıdır. Üstelik, soyut nesnelciliğin temel düşünce kategorilerinin yaşayan anadillerin algılanmasını kapsar hale getirilmiş olması gerçeğinden ötürü, yabancı sözün algılanmasının özgüllüğü soyut nesnelcilikte kaybolmuştur. Dilbilim yaşayan bir dili, sanki ölü bir dilmişçesine; anadili [native language] sanki yabancı bir dilmişçesine [tongue] inceler. Soyut nesnelciliğin koyutları yabancı söz hakkındaki eski çağ filozofemlerinden işte bu yüzden o kadar farklıdır.

li deşifre etme ve bu dili aktarma süreçlerindeki vazgeçilmez ve hayati bir aşama olduğu söylenebilir.

**2.** Daha önce söylenenler temelinde ikinci nokta da yeterince açık. Tamamlanmış monolojik sözcelem aslında bir soyutlamadır. Bir sözcüğün somutlaşması ancak bu sözcüğün, kökensel uygulanımının gerçek tarihsel bağlamına dahil edilmesiyle mümkün olur. Yalıtık monolojik sözcelem öne sürülerek esas alındığında, bir sözcelemi tarihsel üretiminin eksiksiz somutluğuna bağlayan düğümlerin hepsi koparılıp atılmış olur.

**3.** Biçimcilik ve sistematiklik, hazır bir nesneye, deyim yerindeyse tutuklanmış bir nesneye odaklanan her tür düşünmenin tipik alamet-i farikasıdır.

Bu tikel düşünce özelliğinin birçok farklı tezahürü vardır. Karakteristik bir tezahür, sistemleştirmeye tabi tutulanın her zaman değilse de genellikle başka birilerinin düşüncesi olmasıdır. Hakiki yaratıcılar –yeni ideolojik eğilimlerin başlatıcıları– asla biçimci birer sistemleştirici değildir. Sistemleştirme, sorgulanmadan kabullenilen otoriter bir düşünceye bağlanınca başlar. Bundan önce yaratıcı bir çağın geçmiş olması gerekir; ancak bu ve yalnızca bu koşulla biçimci sistemleştirme işi başlayabilir: Kendilerini birilerinin şimdi artık sesini kaybetmiş olan sözünün sahibi hisseden vârislerin ve taklitçilerin tipik bir girişimidir bu. Üretici sürecin dinamik akışında yer alan bir yönelim asla biçimsel, sistemleştirici türde bir yönelim olamaz. Bundan dolayı, biçimsel, sistemleştirici dilbilgisel düşünce tüm kapsamı ve gücüyle ancak yabancı, ölü bir dil malzemesi üstünde gelişebilirdi ve bu gelişimi de ancak bu dilin etkileyici gücünü –o çok kutsal ve buyurgan karakterini– çoktan ve hatırı sayılır ölçüde kaybetmiş olması koşuluyla gösterebilirdi. Yaşayan dile gelince, sistematik, dilbilgisel düşünce bu dil karşısında kaçınılmaz olarak muhafazakâr bir konum benimsemek zorundadır; yani yaşayan dili çoktan mükemmelleşmiş, hazır bir ürünmüşçesine yorumlamak ve dildeki herhangi türde bir yeniliğe düşmanlık beslemek zorundadır. Dil hakkındaki biçimsel, sistematik düşünce, dile ilişkin canlı, tarihsel bir anlayışa uygun değildir. Sistemin bakış açısından tarih her zaman sırf arızi ihlaller dizisi gibi görünür.

**4.** Dilbilim, daha önce gördüğümüz gibi, yalıtık, monolojik sözceleme yönelir. İnceleme malzemesini dilsel anıtlar oluşturur ve filoloğun pasif anlayıcı zihni bu malzemeye yönelir. Bu yüzden incelemenin tamamı belli bir sözcelemin sınırları içerisinde yürütülür. Bütün bir kendilik olarak sözcelemi ayıran sınır çizgilerine gelince, bu çizgiler ya belli belirsiz algılanır ya da hiç algılanmaz. Araştırma tamamen sözcelemin iç bölgesinde yer alan içkin bağlantıların incelenmesi çerçevesinde yürütülür. Sözcelemin, deyim yerindeyse dış ilişkilerinin ele alınması inceleme alanının dışında kalır. Nitekim, monolojik bir bütün olarak sözcelemin sınırlarını aşan tüm bağlantılar göz ardı edilir. Şu halde, bir sözcelemin bütünlüğünün barındırdığı doğanın ve bu bütünlüğün bürünebileceği biçimlerin dilbilimsel düşüncenin dışında bırakılacağını kestirebiliriz pekâlâ. Ve aslına bakılırsa, dilbilimsel düşünce monolojik sözcelemi oluşturan öğelerin daha ötesine gitmez. Karmaşık bir tümcenin (bir gentümcenin [a period])* yapısı; dilbilimsel araştırmanın gidebileceği uç nokta budur. Bütün bir sözcelemin yapısı dilbilimin, öbür disiplinlerin –retorik ve poetika– ehliyet alanına bıraktığı bir şeydir. Dilbilim bütünün bileşimsel (compositional) biçimlerine herhangi bir yaklaşım tarzından yoksundur. Bundan dolayı, bir sözcelemdeki öğelerin dilsel biçimleri ile bütünün büründüğü biçimler arasında dolaysız bir geçiş, hatta aslında hiçbir bağlantı yoktur! Bileşim (composition) sorunlarına ancak sözdizimden bir sıçrama yaparak ulaşabiliriz. Bir sözcelemin bütününü oluşturan biçimlerin ancak ideolojinin tikel bir bölgesinin birliğine ait olan öbür bütünlüklü sözcelemlerin oluşturduğu artyöre çerçevesinde algılanabileceği ve anlaşılabileceği görüldüğünde, bu sıçrama kesinlikle kaçınılmazdır. Nitekim, örneğin edebi bir sözcelemin biçimleri –edebi bir sanat eseri– ancak *edebi* hayatın birliği içerisinde anlaşılabilir, öbür türde edebi biçimlerle kopmaz bir bağı vardır. Edebi bir eseri bir sistem olarak dil tarihine havale ettiğimizde, onu

* "Bir düşünce ve duyguyu, ilgili yönlerini de içererek, kimi zaman ";" imiyle ayrılarak tam anlatabilen, bileşik yapılı, uzun tümce". Beşir Göğüş, *Anlatım Terimleri Sözlüğü*. Ankara, 1998, s. 60. (ç.n.)

yalnızca dilin bir belgesi olarak gördüğümüzde, bu eserin biçimlerine edebi bir bütünün biçimleri olarak erişme imkânını kaybederiz. Bir eseri dil sistemine yollamak ile edebi hayatın somut birliğine yollamak arasında dünyalar kadar fark vardır ve soyut nesnelciliğin zeminlerinde kalındığında bu farkla başa çıkmak mümkün değildir.

**5.** Dilsel biçim, söz ediminin dinamik bütününden –sözcelem– soyut bir şekilde çıkarılıp alınabilir olan bir etkendir yalnızca. Bu tür bir soyutlama, dilbilimin kendi önüne koyduğu özgül görevlerin menzili içerisinde kusursuz bir şekilde meşrudur elbet. Gelgelelim, soyut nesnelcilik dilsel biçimin şeyleştirilmesine yönelik dayanaklar sunar; gerçeklikten çekilip çıkarılabileceği ve kendi başına yalıtık, tarihsel bir varlığı sürdürebileceği varsayılan bir öğe haline gelmesine yönelik dayanaklar sunar. Bu tamamen anlaşılabilir bir şey: Sonuçta sistem bir bütün olarak tarihsel gelişime maruz kalamaz. Dilbilim açısından bütünlüklü bir kendilik olarak sözcelem yoktur. Bunun vargısı olarak da geriye yalnızca sistemin öğeleri, yani ayrı dilsel biçimler kalır. Dolayısıyla, tarihsel değişime maruz kalabilecek olan da *bu biçimler* olsa gerektir.

Öyleyse, dil tarihi bir bütün olarak sisteme rağmen ve somut sözcelemlerden ayrı olarak gelişim sürecinden geçen ayrı dilsel biçimlerin (sesbilgisel, biçimbilimsel [morphological], vb.) tarihine varır.[12]

Vossler, soyut nesnelciliğin kavradığı şekliyle dil tarihi hakkında söylediği şeylerde tamamen haklıdır:

> Kabaca söylendiğinde, tarihsel dilbilgisinin bize sunduğu haliyle dilin tarihi, hareket noktası olarak moda kavramını ya da dönemin beğenisi kavramını kabul etmeyip düğmelerin, kopçaların, çorapların, şapkaların ve şeritlerin kronolojik ve coğrafi olarak düzenlenmiş listelerini sunan bir kostüm tarihiyle aynı türden bir şeydir. Tarihsel dilbilgisinde bu düğmeler ve şeritler sert ya da silik *e*, ötümsüz (voiceles) *t*, ötümlü (voiced) *d* vb. adları olacaktır.[13]

12. Sözcelem yalnızca dilsel biçimin değişiminin cereyan ettiği yansız bir mecradır.
13. Bkz. Vossler, "Grammatika i istorija jazyka", *Logos*, I (1910), s. 170.

**6.** Bir sözcüğün anlamı tamamen bağlamı tarafından belirlenir. Aslında, bir sözcüğün ne kadar bağlamı varsa o kadar da anlamı vardır.[14] Bununla birlikte, sözcüğün aynı zamanda tekil bir varlık olma özelliği ortadan kaybolmaz; deyim yerindeyse, sözcük, kullanım bağlamlarının sayısı kadar ayrı sözcükler halinde parçalanmaz. Sözcüğün birliği yalnızca sesçil bileşiminin birliği tarafından değil, aynı zamanda tüm anlamlarının paylaştığı genel anlam birliği etkeni tarafından da sağlama bağlanır elbet. Sözcüğün temel çokanlamlılığı, sahip olduğu birlikle nasıl uzlaştırılabilir? Bu sorunu ortaya atmak, anlambilimin (semantics) ana sorununu kaba ve basit bir tarzda formülleştirmek demektir. Bu, yalnızca diyalektik yoldan çözülebilecek bir sorundur. Ama bu sorunu soyut nesnelcilik nasıl ele alıyor? Soyut nesnelciliğe göre, bir sözcüğün birlik etkeni zamanla adeta katılaşır ve anlamlarının temel çoğulluğuyla ilişkisini keser. Anlamların bu çoğulluğu tek bir değişmez anlamın tek tük işitilen tınıları olarak algılanır. Dolayısıyla, dilbilimsel dikkatin odak noktası, tikel bir söz akışı içindeki konuşucuların sözcükleri gerçek hayatta kullanırken ve anlarken dikkatlerini yoğunlaştırdıkları noktanın tam karşıtıdır. Filolog-dilbilimci belli bir sözcüğün ortaya çıktığı farklı bağlamları karşılaştırırken dikkatini sözcüğün kullanımındaki özdeşlik etkenine yoğunlaştırır; çünkü onun açısından önemli olan şey, sözcüğü karşılaştırmanın yapıldığı bağlamlardan uzaklaştırabilmek ve sözcüğe bağlamın dışında bir tanım kazandırmak, yani bu sözcükten bir sözlük maddesi (sözcük) yaratmaktır. Bir sözcüğü yalıtma ve anlamını herhangi bir bağlamın dışında sabitleme şeklinde cereyan eden bu süreç, farklı dillerin karşılaştırılması esnasında, yani bir sözcüğü başka bir dildeki eşdeğer sözcükle eşleştirme esnasında daha da güçlü işler. Dilbilimsel inceleme sürecinde anlam en azından iki dilin sınırında inşa edilir adeta. Verilmiş sözcüğe tekabül eden tek bir gerçek nesne olduğu kurmacasını yaratıyor olması olgusu, dilbilimcinin bu çabalarını daha da karmaşıklaştırır. Tek ve kendi kendiyle özdeş olan bu nesne tam da anlamın birliğini sağlama bağlayan etkendir. Bir sözcüğün lite-

14. Anlam ile konu arasındaki, aşağıda (4. bölüm) ele alacağımız ayrımı şimdilik dikkate almıyoruz.

ral *gerçeğine* (realia) ilişkin kurgu, sözcüğün anlamının şeyleştirilmesini daha da pekiştirir. Bu zeminlerde kalındığı sürece, anlamın birliğinin, anlamın barındırdığı çoğullukla diyalektik yoldan birleştirilmesi imkansız hâle gelir.

Soyut nesnelciliğin endişe verici başka bir hatası şöyle anlatılabilir. Soyut nesnelcilik, herhangi bir tikel sözcüğün çeşitli kullanım bağlamlarının aynı düzlemde yattığını düşünür. Bu bağlamların, hepsi de aynı yöne işaret eden sınırlı, kendine yeterli sözcelemlerden oluşan bir dizi oluşturdukları düşünülür. İşin gerçeğine bakılırsa bu düşüncenin doğrulukla alakası yoktur: Bir ve aynı sözcüğün kullanım bağlamları çoğunlukla birbiriyle çatışır. Bir ve aynı sözcüğün kullanım bağlamlarının bu tip çatışmalarının klasik örneği diyalogda bulunur. Bir diyaloğun sırayla değişen satırlarında aynı sözcük karşılıklı çatışan bağlamlara katılabilir. Diyalog, değişik yönler izleyen (varidirectional) bağlamların yalnızca en canlı ve aşikâr örneğidir elbet. Aslında, gerçek sözcelem, şu ya da bu yolla, şu ya da bu derecede bir şeyleri olumsuzlayan ya da bir şeyleri onaylayan belirti sunar. Bağlamlar birbirlerinden habersizmişçesine sıraya dizilerek yan yana bulunmazlar, sürekli bir gerilim ya da sürekli bir etkileşim ve çatışma halinde bulunurlar. Bir sözcüğün farklı bağlamlarda değişen değerlendirici vurgusunu dilbilim tamamen bilmezden gelir ve dilbilim öğretisinde anlamın birliği üstüne bir düşünüm yoktur. Bu vurgu şeyleşmeye pek az elverişlidir; oysa bir sözcüğü yaşayan bir şey kılan tam da vurgusunun çoğulluğudur (multiaccentuality). Sözcüğün vurgusunun çoğulluğu sorunu ile anlamların çoğulluğu sorunu arasında yakın bir bağlantı kurulması zorunludur. Bu iki sorun ancak birbirleriyle bağdaştırılmaları koşuluyla çözülebilir. Ama soyut nesnelciliğin temel ilkelerinin sonuna dek önlediği de tam bu bağdaştırma hamlesidir. Dilbilim, değerlendirici vurguyu sözcelemin (*parole*) biricikliğiyle birlikte başından atmıştır.[15]

**7.** Soyut nesnelciliğin öğretisine göre, dil bir kuşaktan öbürüne hazır bir ürün gibi aktarılır. İkinci eğilimin temsilcileri, dil mirasının aktarılmasını, dilin bir yapıntı gibi aktarılmasını eğretilemeli te-

15. Burada savunulan noktaları dördüncü bölümde daha da genişleteceğiz.

rimler çerçevesinde anlarlar elbet; ama buna rağmen, böyle bir karşılaştırma, söz konusu temsilcilerin ellerinde sırf bir eğretileme değildir. Soyut nesnelcilik dil sistemini şeyleştirirken ve yaşayan dili ölü ve yabancı bir dilmişçesine görürken dili, dilsel iletişim akışının dışında yer alan bir şey haline getirir. Bu akış seyrini sürdürür; ama dil, bir top gibi kuşaktan kuşağa fırlatılır. Gelgelelim, işin gerçeğine bakılırsa, dil bu akışla birlikte hareket eder ve bu akıştan ayrı tutulamaz. Dilin, sözcüğün uygun anlamıyla, aktarıldığı söylenemez; dil sürüp gider, ama kesintisiz bir oluş (becoming) süreci olarak sürüp gider. Bireyler hiç de hazır bir dili miras almayıp, daha ziyade dilsel iletişim akışına dahil olur. Aslına bakılırsa bireylerin bilinçliliği ilk olarak bu akış içerisinde işlemeye başlar. Tamamen hazır bir bilinç –kişinin anadili sayesinde tamamen hazır hale gelmiş bir bilinç– yalnızca yabancı bir dili öğrenirken tamamen hazır bir dille karşılaşır (bilincin ihtiyaç duyduğu şey yalnızca bu hazır dili kabul etmektir). İnsanlar anadillerini "kabul" etmezler: İlk olarak anadillerinde bilince varırlar.[16]

**8.** Soyut nesnelcilik, gördüğümüz gibi, dilin soyut, eşsüremli boyutunu dilin evrimiyle bağlama yeteneğinden yoksundur. Konuşucunun bilinci açısından dil, normatif biçimler sistemi olarak var olur; ama yalnızca tarihçi dili bir üretim süreci olarak görür. Bu durum, konuşucunun bilincinin tarihsel evrim süreciyle aktif bir şekilde ilişkili olması imkânını dışlar. Zorunluluğun özgürlükle ve deyim yerindeyse dilsel sorumlulukla diyalektik çiftleşmesi bu zeminler çerçevesinde kesinlikle imkânsızdır elbet. Burada katışıksız mekanik bir dilsel zorunluluk anlayışı hüküm sürer. Soyut nesnelciliğin bu özelliği de bilinçaltında ölü ve yabancı dile sabitlenip kalmış olmasıyla bağlantılıdır kuşkusuz.

Şimdi geriye yalnızca soyut nesnelcilik konusunda yaptığımız eleştirel analizi özetlemek kalıyor. Birinci bölümün başlangıcında ortaya attığımız sorun –dilsel fenomenlerin özgül ve bütünlüklü bir inceleme nesnesi olarak gerçekteki varlık tarzı sorunu– soyut nes-

16. Bir çocuğun anadilini özümsemesi süreci dilsel iletişime adım adım dalıp gitme sürecidir. Bu dalma süreci ilerledikçe çocuğun bilinci de oluşur ve içerikle dolar.

nelcilik tarafından yanlış bir yolla çözülmüştür. Normatif biçimlerin oluşturduğu bir sistem olarak dil anlayışı, teori ve pratikte ancak ölü, yabancı bir dili deşifre etme konumu açısından haklı gösterilebilir bir soyutlamadır. Bu sistem gerçekte var oldukları ve ortaya çıktıkları haliyle dilsel olguların anlaşılması ve açıklanmasında başvurulabilecek bir dayanak olarak iş göremez. Tersine, her ne kadar soyut nesnelciliğin yandaşları bakış açılarının sosyolojik bir önemi olduğunu iddia etseler de, bu sistem bizi dilin yaşayan, dinamik gerçekliğinden ve toplumsal işlevlerinden uzaklaştırır. Soyut nesnelciliğin teorisinin temelinde rasyonalist ve mekanik bir bakışın önvarsayımları yatar. Bu önvarsayımlar dil tarihinin uygun bir şekilde anlaşılmasına elverecek dayanaklar sunma yeteneğinden tamamen yoksundur ve dil de her şeye rağmen katışıksız tarihsel bir fenomendir.

Bu söylenenlerden, birinci düşünce eğiliminin, yani bireyci öznelciliğin temel konumlarının doğru birer konum oldukları sonucu mu çıkıyor? Sakın bireyci öznelcilik dil-sözün doğru gerçekliğini kavramayı başarmış olmasın? Yoksa hakikat ortada bir yerde midir; birinci eğilim ile ikinci eğilim arasındaki, bireyci öznelciliğin tezleri ile soyut nesnelciliğin antitezleri arasındaki uzlaşmayı temsil eden bir orta noktada mıdır?

Başka her yerde olduğu gibi bu örnekte de hakikatin altın ortalamada bulunmadığına ve hakikatin tez ile antitez arasındaki bir uzlaştırma meselesi olmayıp bunların üstünde ve ötesinde yer aldığına, hem tezin hem de antitezin olumsuzlanmasını oluşturduğuna, yani *diyalektik bir sentez* oluşturduğuna inanıyoruz. Bundan sonraki bölümde göreceğimiz gibi, birinci eğilimin tezleri de eleştirel bir sınavda çakmaktadır.

Bu noktada dikkatlerimizi şu yönde toplayalım: Soyut nesnelcilik, dil sistemini hareket noktası kabul etmesi ve bütün dilsel fenomenlerin can alıcı noktası olarak görmesi yüzünden, söz edimini (speech act) –sözcelemi (utterance)– bireysel bir şey olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. Daha önce söylediğimiz gibi, soyut nesnelciliğin *proton pseudos*'u burada yatar. Bireyci öznelciliğe göreyse sorunun bütün can alıcı noktası tam da söz edimidir: sözcelemdir.

Gelgelelim, bireyci öznelcilik de benzer şekilde bu edimi bireysel bir şey olarak tanımlar ve bundan dolayı söz edimini konuşucunun bireysel psişik hayatı çerçevesinde açıklamaya çaba gösterir. Bireyci öznelciliğin *proton pseudos*'u da burada yatar.

İşin aslına bakılırsa, söz edimi, daha doğrusu söz ediminin ürünü –sözcelem–, sözcüğün kesin anlamıyla hiçbir koşul altında bireysel bir fenomen olarak görülemez ve konuşucunun bireysel psikolojik ya da psiko-fizyolojik koşulları çerçevesinde açıklanamaz. *Toplumsal bir fenomendir sözcelem.*

Bundan sonraki bölümde bu tezi temellendirmeye uğraşacağız.

# VI
# Dilsel etkileşim

*Bireyci öznelcilik ve onun anlatım teorisi. Anlatım teorisinin eleştirisi. Yaşantı ve anlatımın sosyolojik yapısı. Davranışsal ideoloji sorunu. Sözün üretici sürecindeki temel birim olarak sözcelem. Dilin gerçek varoluş kipi sorununun çözümü konusundaki yaklaşımlar. Bütünlüklü bir kendilik olarak sözcelem ve onun biçimleri.*

Daha önce gördüğümüz gibi, dil felsefesindeki ikinci düşünce eğilimi rasyonalizm ve neoklasisizmle bağlanmıştı. Birinci eğilimse –bireyci öznelcilik– *romantizmle* ilgilidir. Romantizm büyük ölçüde yabancı sözcüğe ve yabancı sözcüğün tutundurduğu düşünce kategorilerine yönelik bir reaksiyondu. Açık olarak da yabancı sözcüğün kültürel iktidarının son dirilmelerine –Rönesans ve klasisizm çağları– yönelik bir reaksiyondu. Anadilin ilk filologları olan romantikler, dilbilimsel düşüncenin kökten yeniden yapılandırılmasını amaçlayan ilk girişimi ortaya koymuşlardı. Bu yeniden yapılandırma girişimi bilincin ve fikirlerin üretildiği mecra olarak anadil tecrübesine yaslanıyordu. Romantikler sözcüğün katı anlamıyla birer filolog olarak kaldılar. Dil konusunda yüzyıllar alan bir süreç-

ten geçerek biçimlenen ve tahkim edilen bir düşünme tarzını yeniden yapılandırmaya güçleri yetmezdi elbet. Yine de bu düşünme tarzına yeni kategoriler sokuldu; bu yeni kategoriler tam da birinci eğilime özgül karakteristiklerini kazandıran kategorilerdi. Bireyci öznelciliğin son yıllardaki temsilcilerinin (Vossler, Leo Spitzer, Lorck, vd.) bile modern dillerde, öncelikle de Latince kökenli dillerde uzmanlaşmış olmaları önemlidir.

Gelgelelim, bireyci öznelcilik aynı zamanda monolojik sözcelemi nihai gerçeklik ve dil hakkındaki düşünmesinin hareket noktası olarak kabul etti. Monolojik sözceleme, pasif bir tarzda anlayan filoloğun bakış açısından yaklaşmadığına kuşku duyulamaz; tersine, monolojik sözceleme içeriden yaklaştı, konuşan ve kendisini anlatan kişinin bakış açısından yaklaştı.

Bu durumda, bireyci öznelciliğin görüşünde monolojik sözcelem ne ifade eder? Monolojik sözcelemin sadece bireysel bir edim olduğunu, bireysel bir bilincin anlatımı/dışavurumu olduğunu, bireysel bilincin ihtiraslarının, niyetlerinin, yaratıcı dürtülerinin, beğenilerinin vb. dışavurumu olduğunu görmüştük. Bireyci öznelciliğe göre, anlatım/dışavurum kategorisi, söz ediminin –sözcelemin– dahil edilebileceği en yüksek ve en kapsamlı kategoridir.

Ama anlatım/dışavurum nedir?

En basit, kaba tanım şudur: Bireyin psişesinde her nasılsa şekillenmiş ve tanımlanmış olduktan sonra herhangi türden dışsal göstergelerin yardımıyla, başkaları için dışarıya doğru nesneleştirilen bir şey.

Nitekim, anlatımda iki öğe vardır: *Anlatılabilir* olan içsel bir şey ve bu şeyin başkaları için (muhtemelen de kişinin kendisi için) *dışa doğru nesneleştirilmesi.* Herhangi bir anlatım/dışavurum teorisi, ne denli karmaşık ya da incelikli bir biçime bürünürse bürünsün, bu iki öğeyi kaçınılmaz olarak varsayar: Bütün bir anlatım olayı bu iki öğe arasında cereyan eder. Bunun sonucunda da, herhangi bir anlatım/dışavurum teorisi, kaçınılmaz bir şekilde, anlatılabilir olanın her nasılsa anlatımdan ayrı olarak biçimlenebileceğini ve var olabileceğini; anlatılabilir olanın önce bir biçim altında var olduğunu, sonra da başka bir biçime dönüştüğünü varsayar. Bu böyle ol-

mak zorundadır; çünkü aksi takdirde, anlatılabilir olan daha en başında anlatım biçiminde var olsaydı ve anlatılabilir olan ile anlatım arasında yalnızca nicel bir geçiş (açıklığa kavuşturma, farklılaşma, vb. anlamında nicel geçiş) söz konusu olsaydı anlatım teorisi bütünüyle çökerdi. Anlatım/dışavurum teorisi içsel ve dışsal öğeler arasındaki bir ikiciliği ve içsel öğenin açık seçik önceliğini kaçınılmaz olarak varsayar; çünkü, her nesneleştirme (anlatım/dışavurum) edimi içeriden dışarıya yol alır. Nesneleştirme ediminin kaynakları içeridedir. Bireyci öznelciliğin ve genel olarak tüm anlatım teorilerinin yükseldiği tek zeminin idealist ve tinselci bir zemin olması boşuna değildir. Gerçek bir önem taşıyan her şey içeridedir; dışsal öğe ancak içsel öğenin bir mecrası haline gelerek, tinin anlatımı/dışavurumu olarak gerçek bir önem kazanabilir.

İçsel öğe dışsal hale gelerek, kendisini dışa doğru anlatarak bir değişime uğrar kuşkusuz. Sonuçta içsel öğenin, kendisinden ayrı olarak bir geçerliliğe sahip olan dışsal malzeme üstünde denetim kurması gerekir. Bu denetim kurma sürecinde, dışsal malzeme üstünde egemenlik kurma ve bu malzemeyi itaatkâr bir anlatım/dışavurum mecrasına devretme sürecinde, yaşantısal, anlatılabilir öğe kendisi değişime uğrar ve belli bir ödün vermek zorunda kalır. Bundan dolayı, idealist zeminler, tüm anlatım/dışavurum teorilerinin üzerlerine kurulduğu zeminler, aynı zamanda içsel öğenin arılığını çirkinleştiren bir şey olarak anlatımın/dışavurumun kökten olumsuzlanmasına elverişli koşulları da barındırır.[1] Her halükârda, anlatım/dışavurumun tüm yaratıcı ve örgütleyici güçleri içeridedir. Dışsal olan her şey içsel öğenin manipülasyonunu bekleyen pasif bir malzemedir yalnızca. Anlatım/dışavurum esasen içeride oluşur ve daha sonra dışarıya yönelir. Bu argümandan çıkan sonuca göre, bir ideolojik fenomenin anlaşılması, yorumlanması ve açıklanması da içeriye doğru yönelmek zorundadır; anlatım/dışavurum için gerekenin tersi yönde giden bir yoldan geçmek zorundadır. Dışa doğru nesneleşme noktasından başlayan açıklama, bu nesneleşmeyi içe

1. "Sözlü düşünce bir yalandır" (Tjutcev); "Ah, keşke sözcükler olmaksızın iletenlikle konuşabilseydik" (Fet). Bu bildirgeler idealist romantizmi son derece tipik bir şekilde anlatır.

doğru işlemeli, nesneleşmenin içerideki örgütleyici dayanaklarını bulmalıdır. Bireyci öznelcilik anlatım/dışavurumu işte böyle anlar.

Dil felsefesindeki birinci düşünce eğiliminin temelini oluşturan anlatım/dışavurum teorisinin savunulabilir bir yanı yoktur.

Bildiğimiz üzere, yaşantısal, anlatılabilir öğe ve onun dışa doğru nesneleşmesi bir ve aynı malzemeden yaratılır. Sonuçta göstergelerde cisimleşmenin dışında yaşantı diye bir şey yoktur. Bundan dolayı, içsel öğe ile dışsal öğe arasında temel, nitel bir farklılık olduğunu bildiren anlayışın geçersiz olduğunu en başında belirtelim. Dahası, anlatım/dışavurumun örgütleyici ve oluşturucu merkezi içeride değil (yani, içsel göstergeler malzemesinde değil), dışarıdadır. Anlatım/dışavurumu örgütleyen yaşantı değildir; tersine, *anlatım/dışavurum yaşantıyı örgütler*. Yaşantıya ilkin biçim veren ve doğrultusunun özgüllüğünü kazandıran anlatım/dışavurumdur.

Aslında, hangi boyutuyla ele alırsak alalım, anlatım-sözcelem, verilmiş sözcelemin gerçek koşulları tarafından belirlenir: Her şeyden önce de verilmiş sözcelemin *dolaysız toplumsal durumu* tarafından.

Bildiğimiz üzere, sözcelem, toplumsal olarak örgütlü iki kişi arasında kurulur ve gerçek bir gönderilenin (addressee) yokluğu durumunda, deyim yerindeyse, konuşucunun ait olduğu toplumsal grubun normal bir temsilcisinin şahsında bir gönderilen varsayılır. *Söz bir gönderilene*, bu gönderilen *kim olabilirse ona yöneltilir*: Aynı toplumsal grubun ya da başka bir grubun mensubuna, daha yüksek ve aşağı konumdaki birisine (gönderilenin hiyerarşik statüsü), konuşucuyla yakın toplumsal bağlantıları olan birisine (baba, kardeş, koca, vb.) ya da böyle bağları olmayan birisine. Soyut gönderilen diye bir şey, deyim yerindeyse, kendine konuşan insan diye bir şey olamaz. Böyle bir kişiyle, düzanlamda da değişmeceli (figurative) olarak da, ortak bir dilimiz olmayacaktır aslında. Bazen şeyleri *urbi et orbi** yaşantılama ve söyleme tafraları atsak da, bu "yedi düveli" bizi saran somut toplumsal çevrenin prizmasıyla tasavvur ederiz. Çoğu durumda bizim kendi toplumsal grubumuzun ve içinde yaşadığımız zamanın ideolojik yaratıcılığının yöneldiği bel-

* Kentte ve dünyada; yedi düvelde. (ç.n.)

li bir tipik ve dengeli *toplumsal görüş alanını* varsayarız; yani edebiyatımızın, bilimimizin, ahlâki ve yasal kodlarımızın bir çağdaşını bizim gönderilenimiz olarak varsayarız.

Her kişinin iç dünyası ve düşüncesinin kendine ait olan ve gerekçelerin, güdülerin, değerlerin vb. biçimlendiği çevreyi kapsayan, dengeli *toplumsal izleyicisi* vardır. Kişi ne kadar kültürlüyse, bu kişinin içsel izleyicisi ideolojik yaratıcılığın normal izleyicisine o kadar fazla yaklaşacaktır; ama her halükârda, belli bir sınıf ve belli bir çağ, ideal gönderilenin daha öteye uzanamayacağı sınırlardır.

Sözün gönderilene yönelmesi son derece önemlidir. Aslına bakılırsa, *söz iki yönlü bir edimdir*. Sözü belirleyen, hem *kimin* sözü olduğu hem de *kimin için* söylendiğidir. Söz, tamamen *konuşucu ile dinleyici, gönderen ile gönderilen arasındaki karşılıklı ilişkinin ürünüdür*. Her bir söz "birisi"ni "öteki"yle bağıntılı olarak anlatır. Kendime başka birisinin bakış açısından, nihai olarak da ait olduğum cemaatin bakış açısından dilsel şekil veririm. Bir söz kendim ile başkası arasında kurulmuş bir köprüdür. Köprünün bir ayağı bana bağlıysa öbür ayağı da benim gönderilenime bağlıdır. Bir söz gönderen ile gönderilenin, konuşucu ile muhatabının (interlocutor) paylaştıkları bir alandır.

Ama konuşucu olmak ne anlama gelir? Bir söz tamamen konuşucuya ait olmasa, konuşucu ile gönderileni arasında adeta bir sınır bölgesi oluştursa bile; her şeye rağmen söz hâlâ kısmen konuşucuya aittir.

Konuşucunun hiç kuşkusuz sözün sahibi olduğu ve tüm haklara sahip olduğu bir an vardır. Bu an sözün uygulamaya koyulduğu fizyolojik edimdir. Ama söz konusu edim arı fizyolojik terimler çerçevesinde alındığı ölçüde, mülkiyet kategorisi geçerli değildir.

Sesi uygulamaya koyma şeklindeki fizyolojik edim yerine sözü gösterge olarak uygulamaya koymayı ele alacak olursak mal sahipliği sorunu olağanüstü karmaşık hale gelir. Konuşucunun, gösterge olarak sözü elde hazır bulunan toplumsal göstergeler stokundan ödünç almasının yanı sıra, bu toplumsal göstergenin somut bir sözcelem içinde bireysel manipülasyonu tamamen toplumsal ilişki-

ler tarafından belirlenir. Vosslercilerin sözünü ettiği bir sözcelemin biçemsel (stylistic) bireyselleştirimi, bir sözcelemin biçimlendirildiği atmosferi oluşturan toplumsal ilişkilerin bir yansımasını temsil eder. *Dolaysız toplumsal durum ve daha kapsamlı toplumsal ortam bir sözcelemin yapısını tamamen belirler ve deyim yerindeyse, içeriden belirler.*

Aslında, ele alınan sözcelem ne olursa olsun göndergesel bir mesaj (dar anlamıyla iletişim) olmayıp yalnızca bir ihtiyacın –örneğin, açlığın– dilsel anlatımı olan türde bir sözcelemi bile alsak, bu sözcelemin baştan başa toplumsal yönelimli olduğuna emin olabiliriz. Sözcelem, her şeyden önce, özgül bir toplumsal durumla bağlantılı olarak söz olayının katılımcıları tarafından, belirgin ve üstü kapalı katılımcıları tarafından dolaysızca belirlenir. Toplumsal durum sözcelemi şekillendirir, şu ya da bu yönde isteğini zorla kabul ettirir: Bir talep ya da rica gibi, haklarını ısrarla savunan ya da merhamet dileyen birisi gibi, tumturaklı ya da yalın bir biçemle, kendinden emin ya da ikircikli bir tarzda konuşma gibi, vb.

Dolaysız toplumsal durum ve onun dolaysız toplumsal katılımcıları bir sözcelemin "belli bir durumdaki" biçim ve biçemini belirler. Sözcelemin yapısının daha derin tabakaları konuşucunun temas halinde olduğu daha sağlam ve daha temel toplumsal bağlantılar tarafından belirlenir.

"Ruhta" hâlâ üretilme sürecinde olan bir sözcelemi alsak bile meselenin özü değişmezdi; çünkü, yaşantının yapısı en az, dışa doğru nesneleşme yapısı kadar toplumsaldır. Bir yaşantının ne derece algılanabilir, belirgin ve formülleştirilmiş olduğu, ne derece toplumsal yönlendirilmiş olduğuyla doğrudan doğruya orantılıdır.

Aslında, bir duygunun –diyelim, dışa doğru anlatılmamış açlık duygusu– en basit, en mat kavranışı bile bir tür ideolojik biçimden vazgeçemez. Sonuçta herhangi bir kavrayış içsel söze, içsel vurgulamaya (intonation) ve içsel biçemin önbilgilerine sahip olmak zorundadır: Kişi kendi açlığını üzüntülü, öfkeli, kızgın, vb. biçimlerde kavrayabilir. Biz burada içsel vurgulamaların izleyebileceği yönlerden yalnızca göze batanlarını, daha mahut olanlarını gösterdik; gerçekte bir yaşantının vurgulanması doğrultusunda son dere-

ce incelikli ve karmaşık bir olanaklar kümesi vardır. Çoğu durumda dışa doğru anlatım yalnızca, içsel sözün çoktan girdiği yönü ve kendisinde zaten gömülü olan vurgulamayı sürdürür ve daha belirgin hale getirir.

İçsel açlık duyumunun vurgulamasının hangi yöne sapacağı aç kişinin genel toplumsal konumuna ve yanı sıra yaşantının dolaysız koşullarına bağlıdır. Bunlar sonuçta açlık yaşantısının hangi değerlendirme bağlamında, hangi toplumsal görüş alanı içerisinde kavranacağını belirleyen koşullardır. Dolaysız toplumsal bağlam açlık bilinci ve yaşantısının yöneleceği olası gönderilenleri, dostları ya da düşmanları belirleyecektir: Hoşnutsuzluğun acımasız Doğaya mı, kişinin kendisine mi, topluma mı, toplum içerisindeki belli bir gruba mı, belli bir kişiye mi, vb. yöneleceğini belirleyecektir. Bir yaşantının toplumsal yöneliminde çeşitli algılanabilirlik, belirginlik ve farklılaşma dereceleri olanaklıdır; ama bir tür değerlendirici toplumsal yönelim olmaksızın yaşantı da yoktur. Memedeki bir insan yavrusunun ağlaması bile annesine "yöneliktir". Açlık yaşantısının politik bir renge bürünmesi de mümkündür ve bu durumda açlık yaşantısının yapısı potansiyel bir politik çağrının ya da politik kışkırtma gerekçesinin çizgisinde belirlenecektir. Bu bir protesto biçiminde de kavranabilir, vb.

Potansiyel (ve bazen belirgin bir şekilde duyumsanan) gönderilen bakımından, iki kutup arasında, bir yaşantının bir şu yönde bir bu yönde eğilimler göstererek kavranabileceği ve ideolojik olarak yapılanabileceği iki aşırı uç arasında bir ayrım yapılabilir. Bu iki aşırı uca "*ben-yaşantısı*" ve "*biz-yaşantısı*" adını verelim.

"Ben-zihin etkinliği" gerçekte kendi kendini yok etmeye eğilimlidir: Uç sınırlarına ne kadar yaklaşırsa ideolojik yapılanmışlığını ve böylece de kavranılabilirlik özelliğini o kadar fazla kaybeder, hayvanın fizyolojik reaksiyonuna dönüşür. Bu uç noktaya doğru giderken yaşantı tüm potansiyellerinden, toplumsal yöneliminin tüm emarelerinden vazgeçer ve bundan dolayı dil özelliğini de kaybeder. Tekil yaşantılar ya da yaşantıların oluşturduğu gruplar bütün olarak bu uç noktaya yaklaşabilir, bunu yaparken de ideolojik netliklerinden ve yapılanmışlıklarından vazgeçer ve bilincin toplumsal

köklere karşı koymaktan aciz olduğuna tanıklık eder.[2]

"Biz-yaşantısı hiçbir şekilde bulanık bir sürü yaşantısı değildir; farklılaşmıştır. Üstelik, ideolojik farklılaşma, bilincin gelişmesi, toplumsal yönelimin sağlamlığı ve güvenilirliğiyle doğru orantılıdır. Bireyin kendisini yönelttiği kolektif ne kadar güçlü, ne kadar örgütlü, ne kadar farklılaşmış olursa, bireyin içsel dünyası da o kadar canlı ve karmaşık olacaktır.

"Biz-yaşantısı" ideolojik yapılanmanın farklı derecelerine ve farklı tiplerine izin verir.

Açlığın şöyle olduğu bir durumu varsayalım: Açlıkları şansa bağlı olan (adamın talihsizliği, dilenci olması, vb. yüzünden) bir grup insandan birisi açtır. Böyle bir sınıf düşmüş münzevinin yaşantısı belli bir renge boyanacak ve potansiyel olarak geniş bir menzile sahip belli birtakım ideolojik biçimlerin çekimine kapılacaktır: Tevazu, mahcubiyet, imrenme ve öbür değerlendirici tınılar bu adamın yaşantısını kendi renklerine boyayacaktır. Yaşantının gelişimini sürdürürken izleyeceği ideolojik biçimler ya bir serserinin bireyci protestosu ya da tövbekâr, mistik bir teslimiyet olacaktır.

Şimdi de aç kişinin açlığın tesadüfi olmadığı ve kolektif bir karakter taşıdığı –ama bu aç insanlar kolektifinin maddi bağlarla birbirlerine sıkıca bağlanmadıkları ve mensuplarının her birinin açlığı kendi başına yaşantıladığı– bir kolektife ait olduğu bir vaka tahayyül edelim. Köylülerin çoğunluğu bu durumdadır. Açlığı çoğunluk (mir) hissetmektedir; ama maddi ayrılık koşulları altında, birleştirici bir ekonomik kaynaşmanın yokluğunda, her kişi açlığa kendi bireysel ekonomisinin küçük, kapalı dünyasında katlanır. Böyle bir kolektif, birleşik eyleme geçmek için zorunlu maddi üniter çerçeveden yoksundur. Bu koşullar altında kural olarak kişinin açlığı mütevekkil ama mahcubiyet içermeyen, küçültücü olmayan bir ideolojik çerçevede kavranacaktır: "Herkes katlanıyor açlığa, sen de katlanmalısın". Burada direnişçi olmayan ya da kaderci tipte felsefi ve dinsel sistemlerin (Hıristiyanlığın ilk evresi, Tolstoyculuk) gelişimine elverişli bir zemin oluşur.

2. Toplumsal bağlamın dışına düşerek dilsel bilinebilirliğin kaybedilmesine yol açan bir dizi insani cinsel yaşantının olabilirliği üstüne şu kitabımıza bakınız: *Frejdizm* (Freudculuk) (1927), s. 135-136.

Nesnel ve maddi olarak gruplaşmış, birleşik bir kolektifin (bir alay asker; bir fabrikanın duvarları içinde birleşmiş işçiler; geniş ölçekli kapitalist bir çiftlikteki ücretli ırgatlar; ve son olarak "kendinde sınıf" noktasına gelecek kadar olgunlaşmış olan bütün bir sınıf) mensubu için tamamen farklı bir açlık yaşantısı geçerlidir. Açlık bu defa mütevazı ve itaatkâr vurgulamaya elverişli hiçbir temelin olmadığı aktif ve kendinden emin bir protestonun ağır bastığı belirtilerin damgasını yiyecektir. Bunlar bir zihin etkinliğinin ideolojik netliğe ve yapılanmışlığa ulaşması için en elverişli zeminlerdir.[3]

Her biri kendi temel vurgularını taşıyan tüm bu anlatım/dışavurum tipleri kendilerine tekabül eden terimlerle ve olanaklı sözcelem biçimleriyle dolu olarak gelir. Bu örneklerin hepsinde toplumsal durum, yaşantının tikel vurgulama rotasından hareketle açlığı anlatan/dışavuran bir sözcelemde hangi terimin, hangi eğretilemenin ve hangi biçimin gelişebileceğini belirler.

Özel türden bir karakter bireyci bir *ben yaşantısına* [self-experience] işaret eder. Bu yukarıda tanımlandığı haliyle terimin katı anlamıyla "ben'in yaşantısı"na [I-experience] ait değildir. Bireyci yaşantı tamamen farklılaşmış ve yapılanmıştır. Bireycilik burjuva sınıfının "biz-yaşantısı"nın özel bir ideolojik biçimidir (ayrıca feodal aristokratik sınıfa özgü bunun benzeşiği bir bireyci öz-yaşantı tipi vardır). Bireyci tipte yaşantı sarsılmaz ve güvenli bir toplumsal yönelimden kaynaklanır. Kişinin kendine duyduğu bireyci güven, kişisel değer duygusu, içeriden değil, kişinin kişiliğinin derinliklerinden değil; dış dünyadan türer. Bu güven kişinin toplumsal itibarının ve elde tuttuğu hakların, bütün bir toplumsal düzenin sağladığı nesnel güvenlik ve savunmanın, kişinin maişetinin ideolojik yorumudur. Bilinçli, bireysel kişiliğin yapısı, en az kolektif tipte bir yaşantının yapısı kadar toplumsal bir yapıdır. Bilinçli kişiliğin ya-

3. Açlığın anlatımları/dışavurumları hakkında ilginç bazı malzemeler Leo Spitzer'in kitaplarında bulunabilir: *Italienische Kriegsgefangenenbriefe* ve *Die Umschreibungen des Begriffes Hunger*. Bu incelemeler esas olarak söz ve imgenin olağünüstü durumlara uyarlanabilirliğiyle uğraşıyor. Bununla birlikte, yazar sahici bir sosyolojik yöntemle çalışmamaktadır.

pısı, karmaşık ve tahkim edilmiş bir sosyo-ekonomik durumun bireysel ruha yansıtılan belli türde bir yorumudur. Ama bu bireyci tipte "biz-yaşantısı"nda ve ayrıca bu yaşantının tekabül ettiği düzende, er veya geç bu yaşantının ideolojik yapılanmışlığını tahrip edecek olan içsel bir çelişki yatar.

Bunun benzeşiği olan bir yapı, Romain Rolland ve bir ölçüde de Tolstoy tarafından yeşertilen bir tip olan münzevi kendine dönük etkinlikte ("kişinin doğru bildiği yolda tek başına ayakta kalma yeteneği ve gücü") sunulur. Bu münzeviliğin içerdiği gurur da "biz"e bağımlıdır. Münzevilikten duyulan gurur modern Batı Avrupalı entelijensiyanın karakteristik "biz-yaşantısı"nın bir çeşididir. Düşünmenin farklı türleri olduğunu belirten Tolstoy'un sözleri –"kişinin kendisi için" ve "kamu için"– yalnızca iki farklı "kamu" anlayışını yan yana getirmektedir. Tolstoy'un "kişinin kendisi için" sözü gerçekte yalnızca kendisine özgü başka bir toplumsal gönderilen (addressee) anlayışını gösterir. Olası anlatıma/dışavuruma yönelmenin dışında ve böylece bu anlatımın/dışavurumun ve işin içine giren düşünmenin toplumsal yönelimi dışında düşünme diye bir şey yoktur.

Nitekim, içeriden alınan konuşucunun kişiliği, deyim yerindeyse, tamamen toplumsal ilişkilerin bir ürününe dönüşür. Kişiliğin yalnızca dışa doğru anlatımı değil, aynı zamanda içsel yaşantısı da toplumsal alandır. Bunun sonucunda, içsel yaşantı ("anlatılabilir/dışavurulabilir" olan) ve onun dışa doğru nesneleşmesi ("sözcelem") arasındaki yolun bir uçtan öbürüne tamamı toplumsal alandan geçer. Bir yaşantı tam gelişkin bir sözcelemde edimselleşme (actualization) aşamasına vardığı zaman, bu yaşantının toplumsal yönelimi, söylemin dolaysız toplumsal koşullarına ve her şeyden önce gerçek gönderilenlere odaklanıldığı için ilave bir karmaşıklık edinir.

Buraya kadar yaptığımız analiz, daha önce incelediğimiz bilinç ve ideoloji sorununa yeni bir ışık tutar.

*Nesneleşmenin dışında, tikel bir malzemede* (jest, içsel söz, haykırı malzemeleri) *cisimleşmenin dışında bilinç bir kurmacadır.* Böyle bir bilinç anlayışı, toplumsal anlatımın/dışavurumun somut olgularından soyutlama yapma yoluyla yaratılmış uygunsuz bir

ideolojik kurgudur. Ama örgütlü, maddi anlatım/dışavurum (ideolojik söz, gösterge, resim, renkler, müzikal ses, vb. malzemesiyle anlatım) olarak kavranan bilinç, böyle kavranan bilinç, nesnel bir olgu ve devasa bir toplumsal güçtür. Kuşkusuz bu tür bilinç varoluş-üstü (supraexistential) bir fenomen değildir ve varoluşun dokusunu belirleyemez. Bilincin kendisi varoluşun parçası ve güçlerinden biridir; bu yüzden etki yaratır ve varoluş alanında bir rol oynar. Bilinç, hâlâ anlatımın içsel söz embriyonu olarak bilinçli kişinin kafasındayken henüz varoluşun çok minik bir parçası olduğu gibi, faaliyetinin kapsamı da çok dardır. Ama bir kez toplumsal nesneleşmenin tüm aşamalarından geçip bilim, sanat, etik ya da hukukun iktidar sistemine dahil olunca, toplumsal hayatın ekonomik temellerini bile etkileyebilecek gerçek bir güç haline gelir. Bilincin bu gücü değişmez ideolojik anlatım kiplerine (bilim, sanat, vb.) ayarlı özgül toplumsal örgütlenmelerde somutlanır kuşkusuz; ama kökensel, muğlak düşünce ve yaşantı parıltılarında bile küçük ölçekte olsa da çoktan bir toplumsal olay yaratmıştır ve bireyin içsel bir edimi değildir.

Deneyim daha başlangıcından itibaren tamamen edimselleşmiş dışa doğru anlatıma gözünü diker ve daha başlangıcından itibaren bu yöne eğilim gösterir. Bir yaşantının anlatımı/dışavurumu gerçekleştirilebilir de, zapt edilebilir, engellenebilir de. İkinci durumda yaşantı engellenmiş anlatım/dışavurumdur (engellenmenin nedenleri ve koşullarına ilişkin son derece girift soruna burada girmiyoruz). Gerçekleştirilen anlatım/dışavurum sonuçta yaşantı üstünde ters yönde güçlü bir etki yaratır: İçsel hayatı birbirine bağlamaya, ona daha kesin ve kalıcı bir anlatım vermeye başlar.

Yapılanmış ve dengelenmiş anlatım/dışavurumun yaşantı (yani, iç anlatımın) üstündeki bu ters etkisinin muazzam bir önemi vardır ve her zaman hesaba katılması gerekir. Burada, *anlatımın kendisini iç dünyaya uydurmasından ziyade iç dünyamızın kendisini anlatımımızın/dışavurumumuzun potansiyellerine, olanaklı yolları ve yönlerine uydurduğu* iddia edilebilir.

Yerleşik ideoloji sistemlerinden –sanat, etik, hukuk, vb. sistemlerinden– ayırmak için, bütün bir hayat tecrübeleri toplamı ve

onunla doğrudan bağlantılı dışa doğru anlatımlar için *davranış ideolojisi* terimini kullanacağız. Davranışsal ideoloji, bizim her davranış ve eylem örneğimizi ve "bilinçli" her halimizi anlamla donatan sistematikleşmemiş ve sabitlenmemiş iç ve dış söz atmosferidir. Anlatım/dışavurum ve yaşantı yapısınının sosyolojik mahiyetini göz önünde bulundurarak, bizim davranışsal ideolojiden anladığımız fenomenlerin temelde Marksist literatürde "sosyal psikoloji" denilen fenomenlere tekabül ettiğini söyleyebiliriz. Bu çalışmanın bağlamında, münhasıran psişe ve bilincin içeriğiyle uğraştığımız için "psikoloji" teriminden kaçınmayı tercih ediyoruz. Bu içerik tamamen ideolojiktir; bireysel, organizmik (biyolojik ya da fizyolojik) etkenler tarafından değil, arı sosyolojik karaktere sahip etkenler tarafından belirlenir. Bilinç içeriğinin temel yaratıcı ve yaşayan ayırt edici özelliklerini anlamak açısından bireysel, organizmik etkenin hiçbir anlamı yoktur.

Yerleşik ideolojik sistemleri oluşturan toplumsal etik, bilim, sanat ve din, davranışsal ideolojinin birer billurlaşmasıdır ve bu billurlaşmalar da karşılık olarak davranışsal ideoloji üstünde güçlü bir etki yaratır, normalde davranışsal ideolojinin vurgusunu saptar. Bununla birlikte, aynı zamanda bu zaten biçimselleşmiş ideolojik ürünler sürekli olarak davranışsal ideolojiyle en hayati organik bağlantıyı muhafaza eder ve bu ideolojiden beslenir; aksi takdirde, bu bağlantı olmadığı takdirde, tıpkı değerlendirici bir algıdan yoksun herhangi bir edebi eserin ya da bilişsel fikrin ölü olması gibi, bu biçimselleşmiş ideolojik ürünler de ölür. İmdi, herhangi bir ideolojik eserin var olabilmesini borçlu olduğu bu ideolojik algı, davranış ideolojisinin dilinde icra edilir. Davranışsal ideoloji söz konusu eseri tikel bir toplumsal durumun içine çeker. Eser onu algılayanların bilinçlerinin bütün içeriğiyle bileşir ve tamalgısal (apperceptive) değerlerini ancak bu bilinç bağlamında alır. Eser bilincin (algılayıcının bilinci) belli bir bağlamındaki ruh haliyle yorumlanır ve bu yorum sayesinde yeni bir şekilde açıklanır. İdeolojik bir üretimin hayatiyetini oluşturan budur. Bir eserin, tarihsel varoluşunun her döneminde, değişen davranışsal ideolojiyle yakın bir ilişkiye girmesi gerekir; bu ideolojinin eserin her tarafını kaplaması ve ese-

rin de ideolojiden yeni bir besin kaynağı olarak yararlanması gerekir. Bir eser ancak belli bir dönemin davranışsal ideolojisiyle bu türden bütünsel, organik bir ilişkiye girebildiği ölçüde bu dönem için (ve elbette verili bir toplumsal grup için) hayatiyet taşır. Eser, davranışsal ideolojiyle bağlantısı dışında varlığını sürdüremez; çünkü bu bağlantı olmadığında, ideolojik açıdan anlamlı bir şey olarak yaşantılanması artık sona ermiştir.

Davranış ideolojisindeki birkaç farklı tabakayı birbirinden ayırmalıyız. Bu tabakalar yaşantı ve anlatım/dışavurumun ölçülmesinde başvurulan toplumsal ölçek tarafından ya da yaşantı ve anlatım/dışavurumun kendilerini doğrudan doğruya onlara göre yönlendirmeleri gereken toplumsal güçler tarafından tanımlanır.

Bir yaşantı ya da anlatımın doğduğu toplumsal görüş alanının kapsamı, bildiğimiz gibi, değişebilir. Bir yaşantının dünyası dar ve sönük olabilir; toplumsal yönelimi gelişigüzel ve uçucu, yanı sıra yalnızca az sayıda kişinin beklenmedik ve gevşek birleşmesinin karakteristiği olabilir. Bu seyyar yaşantılar bile ideolojik ve sosyolojiktir elbet, ama konumları normal ile patolojik arasındaki sınırda yer alır. Böyle bir yaşantı, ona maruz kalan kişinin psikolojik hayatında yalıtık bir olgu olarak kalacaktır. Sağlamca kök salmayacak ve farklılaşmış, tam anlamıyla gelişmiş bir anlatım/dışavuruma kavuşmayacaktır; aslında, toplumsal olarak temellenmiş ve dengeli bir izleyiciden mahrum olsaydı, farklılaşması ve sonuca varması için gerekli dayanakları nerede bulabilirdi ki? Böyle bir beklenmedik yaşantının yazılıp kayda geçirilmesi ihtimali az olacağından, basılması ihtimali daha da az olacaktır. Bu tür etkinlikler, anlık ve tesadüfi olayların doğurduğu yaşantılar, daha fazla toplumsal etki yaratma şansına sahip değildir elbet.

Davranış ideolojisinin en alt, en akışkan, hızla değişen tabakası bu tür yaşantılardan oluşur. Sonuç olarak, bütün o muğlak ve gelişmemiş yaşantılar, düşünceler, zihnimizde bir an parlayıp sönüveren serseri, tesadüfi sözler bu tabakaya aittir. Bunların hepsi birer boşa çıkmış toplumsal yönelim vakasıdır; kahramanı olmayan roman, izleyicisi olmayan performans vakasıdır. Herhangi türde mantık ya da birlikten yoksundurlar. Bu ideolojik kırıntılarda sosyolojik dü-

zenliliğin izlerini bulmak son derece zordur. Davranış ideolojisinin bu en alt tabakasında yalnızca istatistiksel düzenlilik ayırt edilebilir; sosyo-ekonomik düzenliliğin taslakları ancak bu tür ürünlerden çok miktarda bulunduğunda açığa çıkarılabilir. Bunun gibi arızi yaşantıların ya da anlatım/dışavurumların herhangi birinde bunların sosyo-ekonomik öncüllerini uzaktan görüp seçmenin pratik olarak imkânsız olduğunu söylemek bile gereksiz.

Davranış ideolojisinin üst tabakaları, ideolojik sistemle doğrudan bağlantılı tabakalar daha hayati, daha ciddidir ve yaratıcı bir karakter taşır. Yerleşik bir ideolojiyle karşılaştırıldığında bu tabakalar çok daha hareketli ve duyarlıdır: Sosyo-ekonomik temeldeki değişimleri daha çabuk ve daha canlı bir şekilde taşırlar. Yaratıcı enerjiler tam da burada toparlanır ve bu toparlanma ideolojik sistemlerin kısmen ya da kökten yeniden yapılanmalarını gerçekleştiren eylemliliği oluşturur. Yeni ortaya çıkan toplumsal güçler örgütlü, resmi bir ideolojinin alanı üstünde tahakküm kurmayı başarmadan önce, ilkin davranışsal ideolojinin bu üst tabakalarında ideolojik anlatım/dışavuruma kavuşur ve biçimlenir. Davranışsal ideolojideki bu yeni akımlar, bu mücadele sürecinde, ideolojik örgütlenmelere (basın, edebiyat ve bilim) tedricen sızdıkları süreçte, ne denli devrimci olurlarsa olsunlar, yerleşik ideolojik sistemlerin etkisine maruz kalırlar ve çoktan depolanmış olan biçimleri, ideolojik pratikleri ve yaklaşımları bünyelerine bir ölçüde dahil ederler.

Genellikle "yaratıcı bireysellik" adı verilen şey, belli bir kişinin temel, sağlam dayanakları olan, tutarlı toplumsal yönelim çizgisinin anlatımı/dışavurumundan başka bir şey değildir. "Yaratıcı bireysellik" öncelikle her birinin terimleri ve vurguları (intonations) anlatım/dışavurum aşamasına varmış ve deyim yerindeyse anlatım/dışavurum sınavından geçmiş olan, tamamen yapılanmış, en üst içsel söz (davranışsal ideoloji) tabakalarıyla ilgilidir. Burada söz konusu olan şey, az veya çok geniş bir toplumsal ölçekte, dışa doğru anlatım yaşantısına maruz kalmış ve toplumsal izleyicinin verdiği tepki ve yanıtların, karşı koyma ya da desteğin etkisiyle epeyce bir toplumsal cila atılmış ve ihtişam edinmiş sözler, vurgular ve iç-söz jestleridir.

Davranış ideolojisinin aşağı tabakalarında biyolojik-biyografik etken hayati bir rol oynar elbet, ama sözcelem bir ideolojik sisteme daha derinden sızdıkça bu etkenin önemi sürekli azalır. Bunun sonucunda, biyo-biyografik açıklamalar, yaşantı ve anlatım/dışavurumun (sözcelem) aşağı katmanlarında bir ölçüde değerli olsa da, üst katmanlarda son derece mütevazı bir rol oynar. Nesnel sosyolojik yöntem üst katmanlarda ipleri tamamen eline alır.

Dolayısıyla, bireyci öznelciliğin temelinde yatan anlatım/dışavurum teorisinin reddedilmesi gerekir. *Herhangi bir sözcelemin, herhangi bir yaşantının örgütleyici merkezi içeride değil, dışarıdadır: bireysel varlığı kuşatan toplumsal ortamda.* Yalnızca dilsiz bir hayvanın haykırışı gerçekten bireysel bir yaratığın fizyolojik aygıtı içerisinde örgütlenmiştir. Böyle bir haykırış fizyolojik tepki karşısında herhangi bir pozitif ideolojik etkenden yoksundur. Oysa, bireysel organizma tarafından üretilen en ilkel insan sözcelemi bile, içeriği, önemi ve anlamı açısından bakıldığında, organizmanın dışında, toplumsal ortamın organizma-dışı koşullarında örgütlenmiştir. Bizatihi sözcelem tamamen toplumsal etkileşimin bir ürünüdür: Hem söylemin koşulları tarafından belirlendiği için dolaysız türde toplumsal etkileşimin hem de herhangi bir konuşucular cemaatinin iş gördüğü koşullar toplamının bütünü tarafından belirlendiği için daha genel türde toplumsal etkileşimin bir ürünü.

Bireysel sözcelem (*parole*), soyut nesnelciliğin itirazlarına rağmen, bireyselliği yüzünden sosyolojik analize elverişli olmayan bireysel bir olgu değildir hiçbir şekilde. Aslında, durum böyle olsaydı, muhtemelen ne bu bireysel edimlerin yekûnu ne de bunun gibi tüm bireysel edimlerin paylaştıkları herhangi bir soyut özellik ("normatif olarak özdeş biçimler") toplumsal bir ürün doğurabilirdi.

Dilin edimsel (actual), somut gerçekliğini oluşturanın bireysel sözcelemler olması ve bireysel sözcelemlerin dilde yaratıcı bir değere *sahip olması* bakımından bireyci öznelciliğin yaklaşımı *doğrudur*.

Ama sözcelemin toplumsal doğasını ihmal etmesi, bu doğayı anlamayı beceremememesi ve sözcelemi konuşucunun iç dünyasından, bu iç dünyanın bir anlatımı/dışavurumu olarak türetmeye gi-

rişmesi bakımından bireyci öznelciliğin yaklaşımı *yanlıştır*. Sözcelemin yapısı ve anlatılan/dışavurulan yaşantının yapısı bir *toplumsal yapıdır*. Bir sözcelemin biçemsel (stylistic) şekillenmesi toplumsal türde bir şekillenmedir ve dilin gerçekliğinin edimsel olarak vardığı şey olan dilsel sözcelemler akıntısı toplumsal bir akıntıdır. Bu akıntının her damlası ve üretiminin tüm dinamikleri, bir uçtan öbürüne toplumsaldır.

Dilsel biçim ile onun ideolojik doluluğunun birbirinden *koparılamaz* olması bakımından da bireyci öznelciliğin yaklaşımı *doğrudur*. Her söz ideolojiktir ve dilin her uygulanışı ideolojik değişimi içerir. Ama aynı zamanda, sözün bu ideolojik doluluğunu bireysel psişenin koşullarından türetmesi ölçüsünde, bireyci öznelciliğin yaklaşımı *yanlıştır*.

Tıpkı soyut nesnelciliğin yaptığı gibi monolojik sözcelemi temel hareket noktası olarak alması bakımından bireyci öznelciliğin yaklaşımı *yanlıştır*. Vosslercilerin bazılarının diyalog sorunuyla uğraşmaya ve böylece dilsel etkileşimi daha doğru bir şekilde anlamaya yaklaşmaya başladıkları doğrudur. Bu bakımdan Leo Spitzer'in daha önce zikrettiğimiz kitaplarından biri oldukça önemlidir: *Italienische Umgangssprache*, İtalyan konuşma dili (conversational) biçimlerini söylemin koşullarıyla ve her şeyden önce de gönderilen (addressee) sorunuyla yakından bağlantılı olarak analiz etmeye girişen bir kitaptır.[4] Gelgelelim, Leo Spitzer *betimsel bir psikolojik* yöntem kullanır. Analizinin önerdiği esasen sosyolojik olan sonuçları çıkarmaz. Bundan dolayı, Vosslerciler açısından monolojik sözcelem hâlâ temel gerçeklik olmaya devam eder.

Dilsel etkileşim sorunu Otto Dietrich tarafından açıkça ve belirgin bir şekilde ortaya atıldı.[5] Dietrich, anlatım/dışavurum olarak sözcelem teorisini eleştiri konusu ederek çalışır. Dietrich'e göre, di-

4. Bu bakımdan kitabın düzenleniş biçimi bile semptomatiktir. Kitap dört ana bölüme ayrılır. Bu bölümlerin başlıkları şöyledir: I. *Eröffnungsformen des Gesprachs*. II. *Sprecher und Hörer; A. Höflichkeit (Rücksicht auf den Partner) B. Sparsamkeit und Verschwendung im Ausdruck; C. In einandergreifen von Rede und Gegenrede*. III. *Sprecher und Situation* IV. *Der Abschluss des Gesprächs*. Konuşma dilinin gerçek hayat söylemlerinin koşulları altında incelenmesi konusunda Spitzer'in selefi Hermann Wunderlich'di. Bkz. şu kitabı: *Unsere Umgangssprache* (1894).
5. Bkz. *Die Probleme der Sprachpsychologie* (1914).

lin temel işlevi anlatım/dışavurum değil, *iletişimdir* (kesin anlamıyla); bu görüş, gönderilenin oynadığı rolü hesaba katmasına yol açar. Dilsel bir tezahürün asgari koşulu *iki yönlüdür* (konuşucu ve dinleyici). Gelgelelim, Dietrich, bireyci öznelcilikle, genel bir psikolojik tipte olan varsayımları paylaşır. Benzer şekilde Dietrich'in araştırmaları da herhangi bir belirli sosyolojik temelden yoksundur.

İmdi, incelememizin bu kısmının birinci bölümünün sonunda ortaya attığımız soruyu yanıtlayabilecek bir konumdayız. *Dil-sözün edimsel gerçekliği dilsel biçimlerden oluşan soyut sistemde değil, yalıtık monolojik sözcelemde değil, bu yalıtık sözcelemin uygulamaya koyulmasında da değil; bir sözcelemde ya da sözcelemlerde uygulamaya koyulan dilsel iletişimin oluşturduğu toplumsal olayda yatar.*

Bu yüzden, dilsel etkileşim dilin temel gerçekliğidir.

Sözcüğün dar anlamıyla diyalog, dilsel etkileşim biçimlerinden yalnızca biridir elbet: kuşkusuz çok önemli bir biçimi. Ama diyalog yalnızca kişiler arasındaki dolaysız, yüz-yüze, sesli (vocalized) dilsel iletişim anlamına gelmeyen daha geniş bir anlamda da anlaşılabilir: Hangi tipte olursa olsun dilsel iletişim biçimlerinin hepsi olarak anlaşılabilir. Bir kitap, yani *matbu bir dilsel edim* de dilsel iletişimin bir öğesidir. Bir kitap edimsel, gerçek hayat diyaloglarında tartışılabilir bir şeydir, ama bu bir yana, dikkatli bir okumayı ve iç sözle yanıt vermeyi (inner responsiveness) içeren aktif bir algılama için ve söz konusu tikel dilsel iletişim alanı tarafından icat edilmiş olan çeşitli biçimlerde örgütlü, *matbu* reaksiyon (kitap tanıtımları, eleştirel taramalar, daha sonraki eserler üstündeki etkinin tanımlanması, vb.) için tasarlanmıştır. Üstelik, bu tür bir dilsel edim aynı zamanda kendisini kaçınılmaz olarak aynı alanda daha önce sergilenmiş olan edimlere göre, hem aynı yazarın önceki edimlerine hem de başka yazarların edimlerine göre yönlendirir. Kitap kaçınılmaz olarak bir bilimsel sorunu ya da edebi biçemi içeren tikel bir olayı hareket noktası olarak alır. Bu yüzden matbu dilsel edim adeta geniş ölçekli bir ideolojik tartışmayla meşgul olur: Bir şeylere yanıt verir, bir şeylere itiraz eder, bir şeyleri onaylar, olanaklı yanıtları ve itirazları öngörür, destek arar, vb.

*Herhangi bir sözcelem*, kendinde ve kendi başına ne kadar önemli ve eksiksiz olursa olsun, *kesintisiz dil iletişim sürecinde yalnızca bir uğraktır*. Ama bu kesintisiz dilsel iletişim de sonuçta belli bir toplumsal kolektifin kesintisiz, her şeyin dahil olduğu, üretici sürecinde yalnızca bir uğraktır. Bu bakımdan önemli bir sorun ortaya çıkar: Somut dilsel iletişim ile dil-dışı (extraverbal) ortam –hem dolaysız ortam hem de, bu dolaysız ortam aracılığıyla, daha kapsamlı ortam– arasındaki bağlantının incelenmesi. Bu bağlantının büründüğü biçimler farklıdır ve bir ortamdaki farklı etkenler, şu ya da bu biçimle ilişkili olarak, farklı anlamlar yüklenebilir (örneğin, bu bağlantılar edebi ya da bilimsel iletişimdeki ortamın farklı etkenleriyle birlikte değişecektir). *Dil iletişimi somut bir ortamla olan bu bağlantının dışında asla anlaşılamaz ve açıklanamaz*. Dilsel etkileşim, hepsi de iletişim üretiminin ortak zemininden kaynaklanan öbür iletişim tipleriyle kopmaz bir şekilde iç içe geçmiştir. Sözün bu sürekli üretici, birleşik iletişim sürecinden ayrı tutulamayacağını söylemek bile gerekmez. Bir ortamla olan somut bağlantısı içinde dilsel iletişime her zaman dilsel olmayan karakterdeki toplumsal edimler (emek edimi, bir ayinin, kutlamanın simgesel edimleri, vb.) eşlik eder ve dilsel iletişim çoğunlukla bu edimlerin aksesuvarıdır, yalnızca yardımcı bir rol oynar. *Dil tam olarak burada, somut dilsel iletişimde hayat kazanır ve tarihsel olarak evrimleşir; dil biçimlerinin oluşturduğu soyut dilsel sistemde değil, konuşucuların bireysel psişelerinde de değil.*

Buraya kadar söylenenlerden, yöntembilimsel bir temele sahip dil incelemesi düzeninin şöyle olması gerektiği sonucu çıkıyor: (1) Somut koşullarıyla bağlantılı olarak dilsel etkileşim biçimleri ve tipleri; (2) yakından bağlantılı etkileşimin öğeleri olarak –yani, dilsel iletişim tarafından belirlendiği haliyle insan davranışı ve ideolojik yaratıcılığındaki söz edimi janrları olarak– tikel sözcelemlerin, tikel söz edimlerinin biçimleri; (3) bu yeni temelden hareketle, dil biçimlerinin mutat dilsel sunumları içinde yeniden incelenmesi.

Dilin gerçek üretim süreci şu düzeni izler: *Toplumsal ilişki üretilir (kökü altyapıdadır); bu ilişkide dilsel iletişim ve etkileşim üretilir; ve etkileşim içinde söz edimi biçimleri üretilir; son olarak, üre-*

*tim süreci dil biçimlerinin değişiminde yansımasını bulur.*

Buraya kadar tüm söylenenlerden çıkan bir sonuç, *bir bütün olarak* sözcelem biçimleri sorununun son derece önemli olduğudur. Çağdaş dilbilimin bizzat sözceleme yönelik herhangi bir yaklaşım tarzından mahrum olduğuna daha önce işaret etmiştik. Çağdaş dilbilimin yaptığı analiz, bir sözcelemi oluşturan öğelerin ötesine gitmez. Bu arada sözcelemler dil-söz akışını oluşturan gerçek birimlerdir. Bu gerçek birimin biçimlerini inceleyebilmek için zorunlu olan şey tam da bunların, sözcelemlerin oluşturduğu tarihsel akıştan yalıtılmamalarıdır. Sözcelem, bütünlüklü bir kendilik olarak ancak dilsel ilişki akışında uygulamaya koyulur. Ne de olsa, bütün, sınırları tarafından tanımlanır ve bu sınırlar da belli bir sözcelem ile dil-dışı ve dilsel (yani, öbür sözcelemlerden oluşan) ortam arasındaki temas çizgisini izler.

İlk sözler ve son sözler, gerçek hayattaki sözcelemin başlangıçları ve bitiş noktaları: zaten bütün sorununu oluşturan budur. Söz süreci, iç ve dış dilsel hayat süreci olarak geniş bir tarzda anlaşıldığında, kesintisiz sürer. Söz süreci ne başlangıç bilir ne de son. Dışa doğru edimselleştirilen sözcelem, sınırsız bir iç söz denizinin ortasında boy gösteren bir adadır; bu adanın boyutları ve biçimleri sözcelemin tikel *ortamı* ve *izleyicisi* tarafından belirlenir. Ortam ve izleyici, iç sözün, dilsel olmayan davranışsal bir bağlama doğrudan doğruya dahil edilen özgül bir dış anlatım türünde edimselleşmeye maruz kalmasını sağlar ve iç sözün hacmi bu bağlam içinde sözcelemin öbür katılımcılarının eylemleri, davranışları ya da yanıtları tarafından genişletilir. Tam gelişkin soru, ünlem (exclamation), emir, rica: Davranışsal sözcelemlerdeki en tipik bütünlük biçimleri bunlardır. Bunların hepsi (bilhassa emir ve rica) dil-dışı bir bütünleyici ve aslına bakılırsa, dil-dışı bir başlangıç gerektirir. Bu küçük davranış *türlerinin* meydana getirecekleri yapının tipi, dildışı ortamla ve başka bir sözle (yani, başka insanların sözleriyle) karşılaşmalarının yaratacağı etki tarafından belirlenir. Nitekim, bir emrin bürüneceği biçim bu emrin karşılaşacağı engeller, umulan itaatkârlık derecesi, vb. tarafından belirlenir. Bu örneklerde janrın yapısı, davranışsal ortamların arızi ve biricik özellikleriyle uyumlu olacaktır. Yalnızca toplumsal görenek ve koşullar davranışsal mu-

kabeledeki belli biçimleri kayda değer ölçüde sabitlediği ve dengelediği zaman davranışsal söz türlerindeki özgül yapı tiplerinden söz edilebilir. Nitekim, herkesin kendini "yuvasında hissettiği" ve toplantı (izleyici) içerisindeki temel farklılaşmanın erkekler ve kadınlar arasındaki farklılaşma olduğu oturma odasının hafif ve rastgele hasbıhal janrı için tamamen özel bir yapı tipi geliştirilmiştir mesela. Özel dokundurmaca biçimlerini, yarı-vecizeleri, kasten seçilmiş önemsiz bir karakterin küçük maceralarına yapılan anıştırmaları burada tasarlanmış buluruz. Karı ve koca, ağabey ve kızkardeş, vb. arasındaki konuşma örneğinde farklı tipte bir yapı geliştirilir. İnsanların tesadüfi olarak bir küme oluşturdukları bir vakada –bir sırada beklerken ya da bir işi icra ederken– bildiriler ve söz alışverişleri başlayacak ve bitecek ve tamamen farklı, başka bir tarzda kurulaçaktır. Kasabadaki kermes, kentteki içki âlemleri, işçilerin öğle paydosundaki hoşbeşleri, vb. kendine özgü tipler edinecektir. Toplumsal göreneğin sabitlediği ve tahkim ettiği her ortam belli bir izleyici düzenlemesi türüne ve böylece davranışsal janrlardan oluşan belli bir küçük repertuvara kumanda eder. Davranışsal janr her yerde kendisine tahsis edilen toplumsal ilişki kanalına uyar ve kendi tipinin, yapısının, amacının ve toplumsal düzenleniminin ideolojik bir yansıması olarak işlev görür. Davranışsal janr aslında toplumsal ortamın bir olgusudur: Tatilin, boş zamanın ve oturma odasındaki, işyerindeki vb. toplumsal temasın bir olgusu. Davranışsal janr bu ortamla kenetlenir ve tüm içsel boyutları bakımından bu ortam tarafından sınırlanır ve tanımlanır.

Emeğin üretim süreçleri ve ticari süreçler, sözcelem kurmanın farklı biçimlerini bilir.

Terimin kesin anlamıyla ideolojik ilişki biçimlerine –politik söylev biçimleri, politik edimler, yasalar, yönetmelikler, manifestolar vb.; ve şiirsel sözcelem, bilimsel yazı biçimleri vb.– gelince, bunlar retorik ve poetika alanlarında özel araştırma nesnesi oldu; ama daha önce gördüğümüz gibi, bu araştırmalar hem dil sorunundan hem de toplumsal ilişki sorunundan tamamen ayrılmıştı.[6] Söz

6. Edebi bir sanat eserinin sanatsal iletişimin koşullarından ayrılığı ve bunun sonucunda beliren eserin ataleti konusu üstüne şu incelememize bakınız: "Slovo v zizni i slovo v poèzii" (Hayattaki Söz ve Şiirdeki Söz), *Zvezda*, 6 (1926).

akışındaki gerçek birimler olarak sözcelemlerin bütünlüklü biçimlerinin üretken bir analizini yapmak, ancak bireysel sözcelemi arı sosyolojik bir fenomen olarak gören bir temelde mümkündür. Marksist dil felsefesi, dil-sözün gerçek fenomeni ve bir sosyo-ideolojik yapı olarak sözcelem üstünde dürüstçe durmalıdır.

Sözcelemin sosyolojik yapısının taslağını çıkardığımıza göre, şimdi felsefi dilbilim düşüncesindeki iki eğilime geri dönelim ve son bir özet yapalım.

Moskovalı bir dilbilimci ve dil felsefesindeki ikinci düşünce eğiliminin bir yandaşı olan R. Sor, dilbilimin günümüzdeki durumuna ilişkin yaptığı kısa bir özeti şu sözlerle bitirir:

> "Dil bir yapıntı (*ergon*) değil, insanlığın doğal ve doğuştan getirdiği bir faaliyettir", demişti on dokuzuncu yüzyılın romantik dilbilimcileri. Modern zamanların teorik dilbilimi bunun tersini iddia ediyor: "Dil bireysel bir faaliyet (*energia*) değil, insanlığın kültürel-tarihsel bir mirasıdır (*ergon*).[7]

Bu sonuç, önyargısı ve tek yanlılığı açısından hayret vericidir. Olgu yakasından bakılırsa tamamen hayal ürünüdür. Modern teorik dilbilim sonuçta, çağdaş dilbilim düşüncesinde Almanya'nın en güçlü hareketlerinden biri olan Vossler okulunu içerir. Modern dilbilimi, barındırdığı eğilimlerden yalnızca biriyle özdeşleştirmek hoşgörülemez.

Teorik açıdan bakıldığında, Sor'un uydurduğu tezin yanı sıra antitezin de --dilin gerçek doğasını açıklamada ikisi de eşit ölçüde yetersiz kaldığından– reddedilmesi gerekir.

Bu bölümün argümanını, kendi bakış açımızı aşağıdaki önermeler kümesiyle formülleştirmeye girişerek sonuçlandıralım:

1. *Durağan biçimler sistemi olarak, kimliğini biçime dayandıran bir dil anlayışı uydurmadır, soyuttur*, yalnızca belli tikel pratik ve teorik amaçlarla bağlantılı olduğu takdirde işe yarar. Bu soyutlama dilin somut gerçekliğine upuygun değildir.

2. *Dil, konuşucuların toplumsal-dilsel etkileşiminde uygulama-*

7. R. Sor, "Krizis sovremennoj linvistiki" (Çağdaş Dilbilimdeki Kriz), *Jafeticeskij sbornik*, V (1927), s. 71.

*ya konan kesintisiz bir üretim sürecidir.*

3. *Dilin üretim süreçlerinin yasaları hiçbir şekilde bireysel psikolojinin yasaları değildir, ama bunların ikisi de konuşucuların faaliyetinden ayrı tutulamaz.* Dil üretim yasaları *sosyolojik* yasalardır.

4. *Dilsel yaratıcılık sanatsal yaratıcılıkla çakışmadığı gibi, aynı şekilde başka herhangi bir özel ideolojik yaratıcılık tipiyle de çakışmaz. Ama aynı zamanda, dilsel yaratıcılık, dili dolduran ideolojik anlamlar ve değerlerden ayrı olarak anlaşılamaz.* Dilin üretim süreci, her türlü tarihsel üretici süreç için geçerli olduğu üzere, kör mekanik zorunluluk olarak algılanabilir; ama bu süreç bir kez bilinçli ve istenen zorunluluk konumuna ulaştığında, aynı zamanda "özgür zorunluluk" haline gelebilir.

5. *Sözcelemin yapısı sadece sosyolojik bir yapıdır.* Bizatihi sözcelem iki konuşucu arasında geçerlidir. Bireysel söz edimi ("bireysel" sözcüğünün dar anlamıyla) *contradictio in adjecto* [terimlerde çelişki]dir.

# VII
# Dilde konu ve anlam

*Konu (theme) ve anlam. Aktif algılama sorunu. Değerlendirme ve anlam. Anlamın diyalektiği.*

Anlam sorunu dilbilimin en zor sorunlarından biridir. Bu sorunu çözme doğrultusundaki çabalar dil biliminin tek yanlı monolojizmini gayet belirgin bir biçimde gözler önüne sermiştir. Pasif anlama teorisi dilde anlamın en temel ve hayati özellikleriyle uğraşma yönündeki herhangi bir imkânın yolunu tıkar. Elinizdeki incelemenin kapsamı bizi, bu sorunu çok kısa ve kaba taslak ele almakla yetinmeye zorlanacağız. Bu sorunu üretken bir şekilde ele almak için gerekli ana çizgilerin haritasını çıkarmaya girişeceğiz yalnızca.

Bir bütün oluşturan her sözceleme bir anlam bağlanır, bu anlam biricik ve kesin gibidir. Bütünlüklü bir sözcelemin anlamını onun

*konusu* (theme) olarak adlandıralım.[1] Konunun üniter olması gerekir, aksi takdirde herhangi bir sözcelemden söz etmek için gerekli dayanağımız olmazdı. Tıpkı bizzat sözcelemin bireysel olması ve yeniden üretilmeye elvermemesi gibi, sözcelemin konusu da bireyseldir ve yeniden üretilmeye elverişsizdir. Konu, sözcelemi doğurmuş olan somut, tarihsel bağlamın anlatımıdır. "Saat kaç?" sözcelemi, kullanıldığı her bir zamanda farklı bir anlama sahiptir ve böylece, kullandığımız terminoloji uyarınca, sözcelemlendiği (enunciate) ve özünde bir parçasını oluşturduğu somut tarihsel (burada mikroskopik boyutları bakımından "tarihsel") ortama bağlı olarak farklı bir konusu vardır.

Öyleyse, buradan bir sözcelemin konusunun yalnızca sözcelemi oluşturan dilsel biçimler –sözcükler, biçimbilimsel (morphological) ve sözdizimsel (syntactic) yapılar, sesler (sound) ve vurgulama (intonation)– tarafından değil; aynı zamanda ortamın dil-dışı etkenleri tarafından belirlendiği sonucu çıkar. Ortama ait etkenleri ıskaladığımız takdirde, sözcelemin en önemli sözcüklerini ıskaladığımızda ortaya çıkacak bir durumla karşı karşıya kalır ve sözcelemi pek anlayamayız. Bir sözcelemin konusu somuttur: sözcelemin ait olduğu tarihsel an kadar somut. *Yalnızca tarihsel bir fenomen olarak tüm, somut kapsamıyla ele alınan bir sözcelemin konusu vardır.* Bir sözcelemin konusuyla kastedilen budur.

Gelgelelim, kendimizi her sözcelemin ve onun konusunun tarihsel yeniden üretilmezliği ve tekliğiyle kısıtlayacak olsaydık, acınası birer diyalektikçi olurduk. Konuyla birlikte ya da konunun içerisinde aynı zamanda bir sözceleme ait olan *anlam* da vardır. Konudan ayrı olarak anlamdan, sözcelemin tekrarlandığı tüm örneklerde *yeniden üretilebilir* ve *değişmez kuralların* tüm boyutlarını anlıyoruz. Bu boyutlar soyuttur, elbet: Yapay olarak yalıtılmış bir biçim içerisinde somut, özerk bir varoluşları yoktur, ama aynı zamanda sözcelemin özsel ve kopmaz bir parçasını oluştururlar. Bir sözcelemin konusu, öz olarak, bölünmezdir. Oysa bir sözcelemin

1. Bu terimi geçici olarak öneriyorum,elbet. Bizim kullandığımız anlamıyla *konu*, uygulamaya koyuluşunu da kucaklar; bundan dolayı, burada kullandığımız konu kavramının edebi bir eserdeki konuyla karıştırılmaması gerekir. "Konu birliği" terimi bizim anlatmak istediğimiz şeye biraz daha yakındır.

anlamı, bunun tersine, sözcelemi oluşturan çeşitli dilsel öğelere ait bir anlamlar kümesi şeklinde parçalara ayrılır. "Saat kaç?" sözceleminin yeniden üretilmeye elverişsiz konusu, somut tarihsel ortamla olan koparılamaz bağlantısı içerisinde alındığında, öğelere bölünemez. "Saat kaç?" sözceleminin anlamı –bu, sözcelemlendiği tarihsel anların hepsinde aynı olmaya devam eden bir anlamdır elbet–, sözcelemin kuruluşunu oluşturan sözcük anlamlarından, biçimbilimsel ve sözdizimsel birlik biçimlerinden, soru vurgulamalarından, vb. meydana gelir.

*Konu, üretici sürecin verili bir anında upuygun olmaya çalışan karmaşık, dinamik bir göstergeler sistemidir. Konu, üretici varoluş sürecine bilincin kendi üretici sürecinde verdiği tepkidir. Anlam, konunun uygulamaya koyulması için gerekli teknik aygıttır.* Konu ile anlam arasında mutlak, mekanik bir sınır çizgisi çekilemez elbet. Anlam olmaksızın konu, konu olmaksızın anlam yoktur. Üstelik, (mesela, birine bir yabancı dil öğretirken) tikel bir sözcüğün anlamını, konunun bir öğesi haline getirmeksizin, yani bir "örnek" sözcelem kurmaksızın, iletmek bile imkânsızdır. Öbür yandan, bir konunun kendisini bir tür anlam sabitliğine dayandırması gerekir; aksi takdirde kendisinden önce gelmiş olanla ve sonra gelenle bağlantısını kaybeder; yani, anlamını hepten kaybeder.

Tarihöncesi insanların dillerine ilişkin incelemeler ve modern anlambilimsel (semantic) paleontoloji, tarihöncesi düşünmenin "kompleksliği" denilen şey hakkında bir sonuca vardı. Tarihöncesi insan, bizim modern bakış açımızdan bakıldığında, birbirleriyle hiçbir bağıntısı olmayan çok çeşitli fenomenleri göstermek için tek sözcük kullanıyordu. Dahası, birbirinin tamamen karşıtı olan nosyonları –doruk ve dip, yeryüzü ve gökyüzü, iyi ve kötü, vb.– göstermek için aynı sözcük kullanılabiliyordu. Marr şunu bildirir:

> Yapılan araştırmalar yoluyla, günümüzde yapılan paleontolojik dil incelemelerinin bize, bir kabilenin insanlığın farkında olduğu tüm anlamlar için elinde hazır kullanabileceği tek bir sözcüğün olduğu bir döneme geri uzanma imkânını verdiğini söylemek yeterli.[2]

2. N. Ja. Marr, *Japhetic Theory* (1926), s. 278.

"Ama böyle her-anlama-gelen bir sözcük gerçekte bir sözcük müydü?" diye sorulabilir. Evet, kesinlikle bir sözcüktü. Bunun tersine, belli bir ses kompleksinin, hareketsiz ve değişmeyen tek bir anlamı olsaydı, böyle bir kompleks bir gösterge (sign) değil, yalnızca bir belirtke (signal) olurdu.[3] *Anlamların çoğulluğu, sözcüğün kurucu özelliğidir.* Marr'ın sözünü ettiği, her-anlama-gelen sözcüğe gelince şunu söyleyebiliriz: *Böyle bir sözcüğün esas olarak anlamı yoktur; yalnızca bir konudur.* Böyle bir sözcüğün anlamı, *uygulamaya konduğu somut durumdan ayrı tutulamaz.* Tıpkı ortamın her defasında farklı olması gibi, bu anlam da her defasında farklıdır. Nitekim bu örnekte, konu, anlamı kendi kapsamına dahil etmiş; pekişmesine ve pıhtılaşmasına fırsat vermeden çözüp dağıtmıştır. Ama dil gelişmeye devam ettikçe, dilin sahip olduğu ses kompleks ambarı genişledikçe, anlam, şu ya da bu sözcüğün konusal uygulanışı açısından cemaatin hayatında en temel ve sık görülen çizgileri izleyerek pıhtılaşmaya başlamıştır.

Konu, daha önce belirttiğimiz gibi, yalnızca bütünlüklü bir sözcelemin niteliğidir; ayrı bir sözcüğe ancak bu sözcük bütünlüklü bir sözcelem kapasitesine sahip bir şekilde işlediği kadarıyla ait olabilir. Örneğin, Marr'ın her-anlama-gelen sözcüğü her zaman bir bütünün kapasitesiyle iş görür (ve tam da bu yüzden hiçbir sabit anlamı yoktur). Anlam, öbür yandan, bütünle bağıntısı olan bir öğeye ya da öğeler toplamına aittir. Bütünle (yani, sözcelemle) olan bu bağıntıyı büsbütün bir yana bırakırsak, anlamı da bunun bedeli olarak büsbütün kaybederiz. Konu ile anlam arasında keskin bir sınır çizgisi çekilememesinin gerekçesi budur.

Konu ile anlam arasındaki karşılıklı ilişki en iyi şu terimlerle formülleştirilebilir. Konu, *dilsel anlamlandırmanın en üst, gerçek sınırıdır*; özünde ancak konu kesin bir şeyi kasteder. Anlam dilsel anlamlandırmanın *alt sınırıdır*. Anlam, özünde, hiçbir şeyi kastet-

3. Marr'ın sözünü ettiği bu sözcüklerin en önce geleninin bile hiçbir şekilde bir belirtke (birkaç araştırmacının dili indirgemeye uğraştıkları belirtke) gibi olmadığı açıktır. Sonuçta her şey anlamına gelen bir belirtke, belirtke işlevini icra etmeye minimum düzeyde yetenekli olacaktır. Bir belirtkenin bir ortamın koşullarındaki değişimlere uyarlanma kapasitesi çok düşüktür. Genel olarak bir belirtkedeki değişim, o belirtkenin yerini başka bir belirtkenin alması demektir.

mez; yalnızca potansiyelliğe sahiptir: Somut bir konu içerisinde bir anlamı olma olanağına sahiptir. Şu ya da bu dilsel öğenin anlamının araştırılması, bizim yaptığımız tanım çerçevesinde, şu iki yönden birini izleyerek yol alabilir: Birincisi, üst sınır yönünde, konuya doğru ilerleyerek; bu durumda araştırma belli bir sözcüğün bağlamsal anlamının somut bir sözcelemin koşulları içerisinde araştırılması olacaktır. İkinci yöndeyse, araştırma alt sınırı, anlam sınırını hedefleyebilir; bu durumda araştırma bir sözcüğün anlamının dil sistemi içerisinde araştırılması ya da başka bir anlatımla, bir sözlük sözcüğünün araştırılması olacaktır.

Konu ile anlam arasında bir ayrım yapmak ve bu ikisi arasındaki iç ilişkiyi uygun bir tarzda anlamak, sahici bir anlamlar bilimi kurmak için atılması gereken hayati adımlardır. Bunun öneminin kavranması konusunda topyekûn bir başarısızlık günümüze kadar sürerek geldi. Bir sözcüğün *mutat* anlamı ile *münferit* (occasional) anlamı, temel anlamı ile yanal anlamı, düzanlamı (denotation) ile yananlamı (connotation) arasında yapılan ayrımlar esasen tatmin edici değildir. Bunun gibi tüm ayrımların altında yatan temel eğilim –anlamın temel, mutat boyutuna, bunun gerçekten var olduğunu ve durağan olduğunu varsayarak daha büyük bir değer atfetme eğilimi– tamamen yanlış bir inançtan kaynaklanır. Dahası, bu ayrım konuyu açıklamadan bırakır; çünkü, konu hiçbir şekilde sözcüklerin münferit ya da yanal anlamı statüsüne indirgenemez.

Konu ile anlam arasındaki ayrım, *anlama sorunuyla* bağlantılı olarak özel bir açıklığa kavuşur. Şimdi bu sorunu kısaca ele alacağız.

Yanıtı peşinen dışlayan filolojik tipte pasif anlamadan daha önce söz etme fırsatı bulmuştuk. Sahici türde her tür anlama aktif olacak ve bir yanıtın tohumunu oluşturacaktır. Konuyu yalnızca aktif anlama kavrayabilir: Üretici bir süreç yine ancak başka bir üretici sürecin yardımıyla kavranabilir.

Birisinin başka bir kişinin sözcelemini anlaması, kişinin kendisini bu sözceleme göre yönlendirmesi, karşılık gelen bağlamda bu sözcelemin uygun yerini bulması demektir. Anlama süreci içinde olduğumuz sözcelemin her sözcüğü için, bu sözcüklere yanıt veren kendi sözcüklerimizle bahse gireriz adeta. Bu yanıt veren sözcük-

lerin sayısı ve ciddiyeti ne kadar fazla olursa, anlamamız da o kadar derin ve özlü olacaktır.

Böylece, bir sözcelemin ayırt edilebilir anlamlandırıcı öğelerinin her biri ve bütünlüklü bir kendilik olarak sözcelemin tamamı zihinlerimizde başka bir aktif, mukabeleci bağlama tercüme edilir. *Herhangi bir hakiki anlama, doğası gereği diyalojiktir.* Diyalog esnasında bir satırın öbürüyle bağıntısı neyse, anlamanın da sözcelemle bağıntısı odur. Anlama, konuşucunun sözcüğünü *mukabil bir sözcükle* eşlemeye uğraşır. Yalnızca yabancı bir dildeki sözcüğü anlamaya çalışırken bu sözcüğü kişinin kendi dilindeki "aynı" sözcükle eşleme girişiminde bulunulur.

Bundan dolayı, anlamın bizatihi bir sözcüğe ait olduğunu söylemenin bir gerekçesi yoktur. Özünde anlam bir sözcüğe, bu sözcüğün konuşucular arasındaki konumu çerçevesinde aittir; yani, anlam ancak aktif, mukabeleci anlama sürecinde gerçekleştirilir. Anlam sözcükte ya da konuşucunun ruhunda ya da dinleyicinin ruhunda ikamet etmez. Anlam *konuşucu ile dinleyici arasında tikel bir ses kompleksi malzemesi yoluyla üretilen etkileşimin sonucudur.* Anlam, yalnızca iki farklı uç birbirine tutturulduğunda meydana gelen elektrik kıvılcımı gibidir. Konuya (ki yalnızca aktif, mukabeleci anlamanın erişimine açıktır) aldırış etmeyenler ve bir sözcüğün anlamını tanımlamaya girişirken anlamın alt sınırına; durağan, değişmez sınırına yaklaşanlar, aslına bakılırsa, elektrik düğmesini kapatıp akımı kestikten sonra ampulün yanmasını isteyenlerdir. Yalnızca dilsel ilişki akımı, bir sözcüğü anlamın ışığıyla donatabilir.

Şimdi anlamlar bilimindeki en önemli sorunlardan birine, *anlam ile değerlendirme arasındaki iç ilişki* sorununa geçelim.

Gerçek söz süreçlerinde kullanılan her tür sözcüğün yalnızca konusu ve göndergesel (referential) ya da içeriksel çerçevede anlamı olmakla kalmaz, aynı zamanda değer yargısı da vardır: Yani, canlı sözde üretilen tüm göndergesel içerikler özgül bir *değerlendirici vurguyla* (evaluative accent) söylenir ya da yazılır. Değerlendirici vurgusu olmayan sözcük diye bir şey yoktur.

Bu vurgunun nasıl bir doğası vardır ve anlamın göndergesel ya-

kasıyla nasıl bağıntılıdır?

Sözcüğün dokusunda yer alan toplumsal değer yargısı boyutunun en aşikâr; ama aynı zamanda en yüzeysel boyutu, *anlatımsal/dışavurumsal vurgulamanın* yardımıyla iletilen boyuttur. Çoğu durumda vurgulama dolaysız ortam tarafından ve çoğunlukla bu ortamın son derece kısa ömürlü koşulları tarafından belirlenir. Daha özsel türde bir vurgulama da mümkündür kuşkusuz. Şimdi, gerçek hayatta geçen bir konuşmada vurgulama kullanımının klasik bir örneğini alalım. Dostoyevski, *Bir Yazarın Güncesi*'nde şu öyküyü aktarıyor:

> Bir Pazar gecesi, saat gece yarısını çoktan geçmişken, kendimi bir anda altı kişilik çakırkeyf bir işçi grubuyla yan yana yürürken buldum. On-on iki adımlık bu kısa yürüyüş esnasında tüm düşüncelerin, tüm duyguların, hatta bütün bir akıl yürütme zincirinin yalnızca belli bir adın kullanılmasıyla, üstelik kendi içinde son derece basit olan bir adın kullanılmasıyla anlatılabileceğine kani oldum (Burada Dostoyevski, yaygın olarak kullanılan müstehcen bir sözcüğü kastediyor –V. V.). Olup biten şuydu. Adamlardan birisi, biraz önce hep birlikte tartıştıkları konunun bir noktasını son derece üstten alan bir edayla reddetmek için bu adı tiz bir sesle ve üstüne basa basa seslendirir. İkinci adam birinciye yanıt olarak yine aynı adı tekrarlar, ama bu defa tamamen farklı bir tınıyla ve anlamla: Demek ki, birinci adamın reddinin doğruluğundan çok kuşkulandığını gösteren bir anlamla. Bu arada üçüncü adam da birinciye gittikçe öfkelenmektedir; konuşmaya sert ve hararetli bir şekilde dalar ve aynı adı kullanarak bağırır birinci adama, ama şimdi aşağılayıcı ve küfür dolu bir anlamı vardır bu adın. Bu sefer de üçüncü adamın saldırganlaşmasına kızan ikinci adam hızlı bir çıkış yapar ve üçüncüyü şunu demek istercesine susturur: "Ne bok yemeye her lafa maydanoz oluyorsun?! Şurada Filka'yla adam gibi muhabbet ediyoruz, sen yok yere araya giriyorsun!" Ve aslında buradaki bütün bir düşünce zincirini yine sadece aynı köklü sözcüğü, o malum organın yine aynı kısa ve özlü tarifini aktardı; aradaki tek fark elini kaldırmış ve ikinci adamı omzundan tutmuş olmasıydı. Bunun üstüne birdenbire, bu konuşmalar esnasında sessiz kalmış, ama tartışmanın çıkmasına vesile olan başlangıçtaki sorunun çözümü şimdi birdenbire kafasında çakmış görünen dördüncü bir adam, grubun en genci, kolunu bir parça kaldırarak coşkulu bir tınıyla bağırır. Sizce nasıl bağırır: "Euroka!" mı der? "Buldum, buldum!" mu? Hayır, "Euroka" gibi bir şey değil, "Bul-

dum" gibi bir şey de değil. Yine aynı ağza alınmaz adı, sadece bu bir tek sözcüğü, tek başına bu sözcüğü, ama bu defa coşkuyla, esrik bir haykırışla tekrarlar; bunu yaparken biraz aşırıya gitmiş olacak ki, grubun en yaşlısı ve asık suratlı biri olan altıncı adam bu haykırışı münasip bulmadığından bir anda saldırıya geçerek genç adamın coşkusunu söndürür; bunu yaparken hırçın ve azarlayıcı, pes bir sesle aynı adı tekrarlar -evet, bayanların yanında kullanılması ayıp olan, ama bu defa açık ve kesin bir şekilde şu anlama gelen aynı adı tekrarlar: "Ne bok yemeye bağırıp kafa ütülüyorsun!" İşte böyle, ağızlarından başka hiçbir sözcük çıkmaksızın, yalnızca bu sözcüğü, besbelli çok sevilen bu minik sözcüklerini sırayla altı defa, birbiri ardına tekrarlayıp durdular ve birbirlerini kusursuz bir şekilde anladılar.[4]

Bir ve aynı sözcükten oluşmasına rağmen işçilerin altı "söz edimi"nin hepsi farklıdır. Bu sözcük, bu örnekte, özünde yalnızca bir vurgulama vasıtasıydı. Konuşma, konuşucuların değer yargılarını anlatan/dışavuran vurgulamalarla yürütüldü. Bu değer yargıları ve bunlara tekabül eden vurgulamalar tamamen konuşmanın dolaysız toplumsal ortamı tarafından belirlendi ve bundan dolayı herhangi bir göndergesel desteğe gerek duymadı. Canlı sözde, vurgulamanın, genellikle sözün anlambilimsel bileşiminden hayli bağımsız bir anlamı vardır. İçimizde sıkışıp kalmış olan vurgulama malzemesi genellikle, söz konusu tikel vurgulama türü için tamamen elverişsiz olan dilsel kurgularda çıkış yolu bulur. Böyle bir durumda vurgulama dilsel kurgunun düşünsel, somut, göndergesel anlamı üstünde bir etki yaratmaz. Duygularımızı, anlatımsal ve anlamlı vurgulamayı, zihnimizde birdenbire tesadüfen beliriveren bir sözcüğe, çoğunlukla da anlamsız bir ünlem ya da belirtece aktararak ifade etme gibi bir alışkanlığımız var. Hemen herkesin hayatın olağan gidişatında ortaya çıkan belli birtakım önemsiz (bazen o kadar da önemsiz olmayan) ortamları ve ruh hallerini sırf vurgulamalı bir şekilde kararlaştırmak için kullandığı gözde bir ünlemi ya da belirteci, hatta bazen tam gelişkin bir sözcüğü vardır. "Şöyle böyle", "tabii-tabii", "ya-ya", "vah-vah" vb. gibi genel olarak bu tür "emniyet supabı" olarak iş gören belli birtakım anlatımlar vardır. Bu-

4. *Polnoe sobranie socinenij F. M. Dostoevskogo* (F. M. Dostoyevski'nin Toplu Eserleri), C. IX, s.274-275, 1906.

nun gibi anlatımlardaki ikileme semptomatiktir; yani, içeride sıkışıp kalmış vurgulamanın tamamen sona ermesinin yolunu açmak için ses imgesinin suni olarak uzatılmasını temsil eder. Bunun gibi gözde minik anlatımlardan herhangi biri, hayatta görülen çok çeşitli durumlara ve ruh hallerine uyumlu olarak muazzam bir çeşitlilik sergileyen vurgulamalarla söylenebilir elbet.

Bu örneklerin hepsinde, her sözcelemin bir özelliği olan konu (altı işçinin sözcelemlerinin her biri, kendine uygun bir konuya sahipti), sözcük anlamının ya da dilbilgisel eşgüdümün yardımı olmaksızın tamamen ve tek başına anlatımsal vurgulamanın gücüyle uygulamaya koyulur. Bu tür değer yargısı ve ona tekabül eden vurgulama, dolaysız ortamın ve ortaya çıktığı küçük, içten toplumsal dünyanın dar sınırlarını aşamaz. Bu tür dilsel değerlendirmeye, dilde anlamın bir refakatçisi, eklentisi denilebilir rahatlıkla.

Gelgelelim, dilsel değer yargılarının hepsi bunun gibi değildir. Hangi sözcelemi ele alırsak alalım, olanaklı en geniş anlamsal (semantic) yelpazeyi kucaklayan ve olanaklı en geniş toplumsal izleyiciyi varsayan bir sözcelemi aldık diyelim, değerlendirmenin bu sözcelemde bile çok büyük bir önem taşıdığını görürüz. Bu örnekte doğal olarak değer yargısı, vurgulama yoluyla en düşük derecede yeterli bir anlatıma bile izin vermeyecektir; ama sözcelemin anlamını taşıyan temel öğelerin tercih edilmesi ve düzenlenmesi açısından belirleyici etken olacaktır. Değer yargısı olmaksızın hiçbir sözcelem oluşturulamaz. Her sözcelem her şeyden önce bir *değerlendirici yönelimdir*. Bundan dolayı, yaşayan bir sözcelemdeki her öğenin yalnızca anlamı olmakla kalmaz, aynı zamanda bir değeri de vardır. Yalnızca dil sistemi içerisinde algılanan soyut öğe, bir sözcelemin yapısı içerisinde ele alınmayan soyut öğe, değer yargısından yoksunmuş gibi görünür. Dikkatlerini soyut dil sistemi üstünde yoğunlaştırmaları, dilbilimcilerin çoğunun değerlendirmeyi anlamdan ayırmalarına ve değerlendirmeyi anlamın eklenti bir etkeni, bir konuşucunun kendi söyleminin konusuna yönelik kişisel tutumunun anlatımı olarak görmelerine yol açmıştır.[5]

5. Anton Marty değerlendirmeyi bu şekilde tanımlar; sözcük anlamlarına ilişkin en keskin ve ayrıntılı analizi sunan da Marty'dir. Bkz. *Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie* (Halle, 1908).

Rus akademisyenlerden G. Spett, değerlendirmeden bir sözcüğün *yananlamı* (connotation) olarak söz etmiştir. Spett, karakteristik olarak, göndergesel (referential) düzanlam (denotation) ile değerlendirici yananlam arasında yapılan katı bir ayrımla çalışır, bu ayrımı gerçekliğin çeşitli alanlarında mevzilendirir. Göndergesel anlam ile değerlendirmenin birbirinden bu şekilde ayrılması kesinlikle kabul edilemez. Bu ayırma işlemi değerlendirmenin söz içerisinde gördüğü daha derin işlevlere dikkat edememekten kaynaklanır. Değerlendirme tarafından kalıba dökülür göndergesel anlam; sonuçta tikel bir göndergesel anlamın konuşucuların görüş alanına –hem dolaysız görüş alanına hem de belli bir toplumsal grubun toplumsal görüş alanına– girebilmesini belirleyen değerlendirmedir. Dahası, anlam değişimleri bakımından, yaratıcı rolü oynayan tam da değerlendirmedir. Anlamdaki bir değişim, özü itibariyle, her zaman bir yeniden *değerlendirmedir*: Belli bir sözcüğün bir değerlendirici bağlamdan öbürüne aktarılmasıyla yer değiştirmesi. Bir sözcük ya daha yüksek bir mertebeye atanır ya da daha düşük bir mertebeye indirilir. Sözcük anlamının değerlendirmeden ayrılması kaçınılmaz olarak anlamı, yaşayan toplumsal süreçteki yerinden (anlamın her zaman değer yargısıyla kaplı olduğu yerden) mahrum eder; anlamın ontolojikleştirilmesine ve tarihsel Oluş (Becoming) sürecinden ayrılarak ideal Varlığa (Being) dönüştürülmesine yol açar.

Tam da konunun ve konuyu uygulamaya koyan anlamların tarihsel üretilme sürecini anlayabilmek için toplumsal değerlendirmeyi hesaba katmak zaruridir. Dildeki üretici anlamlandırma süreci her zaman belli bir toplumsal grubun değerlendirici görüş alanının –söz konusu tikel grup açısından anlam ve önem taşıyan şeylerin bütünü anlamında değerlendirici görüş alanının– üretilmesiyle ilintilidir ve tamamen ekonomik temelin genişlemesi tarafından belirlenir. Ekonomik temel genişledikçe, insan açısından erişilebilir, kavranabilir ve hayati olan varoluşun kapsamındaki gerçek bir genişlemeyi destekler. Tarihöncesindeki çoban insan neredeyse hiçbir şeyle ilgilenmiyordu ve neredeyse hiçbir şeyin onunla bir ilgisi yoktu. Kapitalizm çağının sonundaysa insan her şeyle doğrudan

doğruya ilgilenmektedir, insanın ilgileri yeryüzünün en uzak köşelerine ve hatta en uzak yıldızlara uzanmaktadır. Değerlendirici görüş alanının bu genişlemesi diyalektik olarak meydana çıkar. Varoluşun yeni boyutları, bir kez toplumsal ilgi alanına katılmaya sürüklenince, bir kez insan sözü ve insan duygusuyla temas kurunca, daha önceleri toplumsal görüş alanına çekilmiş bulunan öbür varoluş öğeleriyle barış içinde bir arada var olmaz; bunlarla mücadeleye girer, bunları yeniden değerlendirir ve değerlendirici görüş alanı içerisinde işgal ettikleri konumda değişikliğe yol açar. Bu diyalektik üretici süreç dildeki anlamsal özelliklerin üretilmesinde yansımasını bulur. Yeni bir anlam öğesi eski öğeden sızar ve bunu da eski öğenin yardımıyla yapar; ama bu olurken, yeni anlam eskisiyle çelişebilir ve eskiyi yeniden yapılandırabilir.

Bunun sonucu, varlığın her anlamsal kesitinde doğan sürekli bir vurgulama mücadelesidir. Anlamlandırmanın yapısında üretici süreci aştığı söylenebilecek, toplumsal görüş alanının diyalektik genişlemesinden bağımsız olduğu söylenebilecek hiçbir şey yoktur. Üretim sürecinde toplum, varoluşun üretim sürecine ilişkin algısını genişletir. Bunda mutlak sabit olduğu söylenebilecek hiçbir şey yoktur. Anlamın –soyut, değişmez bir öğenin– konu altında kapsanması ve tıpkı daha önce olduğu gibi yalnızca bir süreliğine sabit ve değişmez bir yeni anlam biçiminde geri dönecek şekilde konunun yaşayan çelişkileriyle parçalanması işte böyle gerçekleşir.

Üçüncü Bölüm

# Sözdizim yapılarındaki sözcelem biçimlerinin tarihine doğru

(Sosyolojik yöntemin sözdizim sorunlarına uygulanmasına dair inceleme)

VIII

# Sözcelem teorisi ve sözdizim sorunları

*Sözdizim sorunlarının önemi. Sözdizimsel kategoriler ve bir bütün olarak sözcelem. Paragraflar sorunu. Dolaylı anlatım (reported speech) biçimleri.*

Dilbilimdeki geleneksel ilkeler ve yöntemler sözdizim sorununa üretken bir yaklaşımın dayanaklarını sunmaz. Bu bilhassa geleneksel yöntemlerin ve ilkelerin en belirgin ve en tutarlı dışavurumlarını buldukları soyut nesnelcilik için geçerlidir. Gelişimini öncelikle Hint-Avrupa karşılaştırmalı dilbilimine borçlu olan modern dilbilim düşüncesinde temel kategorilerin hepsi tamamen *sesbilgisel* ve *biçimbilimsel* kategorilerdir. Karşılaştırmalı sesbilgisi ve biçimbilimin ürünü olarak bu tarz düşünce, dilin öbür fenomenlerini sesbilgisel ve biçimbilimsel biçimlerin merceği dışında görmekten acizdir. Bu tarz düşüncenin sözdizimi de aynı yolla ele almaya girişmesi sözdizimsel sorunların biçimbilimselleştirilmesine yol aç-

mıştır.[1] Bunun sonucu olarak da sözdizim incelemesi oldukça acınacak bir halde kalmıştır; bu, Hint-Avrupa okulunun temsilcilerinin büyük çoğunluğunun açıkça itiraf ettiği bir olgudur.

Ölü ve yabancı bir dilin algılanışını –böyle bir dili deşifre etme ve başkalarını bu dilde eğitmenin daha önemli sayılan ihtiyaçlarının yönettiği bir algılamayı– niteleyen temel özellikleri anımsadığımız takdirde, ortada şaşılacak bir durum olmadığı görülecektir.[2]

Bu arada, dili ve dilin üretici sürecini hakkıyla anlamak açısından sözdizim sorunlarının çok büyük bir önemi var. İşin aslına bakılırsa, bütün dil biçimleri arasında *sözdizimsel biçimler sözcelemin somut biçimlerine*, somut söz edimleri biçimlerine en yakın biçimlerdir. Sözün tüm sözdizimsel analizleri, bir sözcelemin yaşayan gövdesinin analiz edilmesini gerektirir ve bundan dolayı soyut dil sistemine havale edilmeye güçlü bir şekilde karşı koyar. Sözdizimsel biçimler biçimbilimsel ya da sesbilgisel biçimlerden daha somuttur ve söylemin gerçek koşullarıyla çok daha yakından ilintilidir. Bundan dolayı, dilin yaşayan fenomenleriyle uğraşan bakış açımızın da biçimbilimsel ve sesbilgisel biçimler karşısında sözdizimsel biçimlere öncelik vermesi gerekir. Ama daha önce açıkça ortaya koyduğumuz gibi, sözdizimsel biçimlerin üretken bir yolla incelenmesi ancak eksiksiz bir şekilde geliştirilmiş bir sözcelem teorisinin sunacağı dayanakla mümkündür. Bütünlüğü içerisinde sözcelem dilbilimci açısından *terra incognita** olarak kaldığı sürece, sözdizimsel biçimlere ilişkin skolastik olmayan, sahici ve somut bir anlayış geliştirmenin imkânı yoktur.

Bütünlüklü sözcelemler konusunun dilbilimin çok ötesinde ka-

1. Sözdizimsel biçimleri biçimbilimselleştirme yönündeki bu üstü kapalı eğilimin bir vargısı olarak, sözdizim incelemesi dilbilimin başka hiçbir dalında eşi görülmedik ölçüde skolastik düşünmenin tahakkümü altına girmiştir.

2. Karşılaştırmalı dilbilimin özel ihtiyaçları da buna ilave oluşturur: Bir dil ailesinin, bunların genetik düzeninin ve bir kökdilin (protolanguage) kurulması. Bu amaçlar dilbilim düşüncesinde sesbilgisinin taşıdığı önceliği daha da perçinler. Modern dilbilimde işgal ettiği etkili konumdan ötürü çağdaş dil felsefesinde çok önemli bir sorun olan karşılaştırmalı dilbilim sorununu yazık ki elinizdeki çalışmada incelemeden bırakmak gerekiyor. Çok karmaşık olan bu sorunu yüzeysel bir şekilde incelemek bile kitabın kapsamını hatırı sayılar ölçüde genişletmeyi gerektirecekti.

* Bilinmeyen arazi, toprak; araştırılmamış alan. (ç.n.)

lan bir sorun olduğunu daha önce göstermiştik. Hatta biraz daha ileri giderek, *dilbilimsel düşünmenin herhangi bir dilsel bütünlük duygusunu şifa bulmaz ölçüde kaybettiğini* söyleyebiliriz. Bir dilbilimcinin kendinden en emin olduğu an bir tümce biriminin merkezinde iş gördüğü andır. Sözün kıyılarına ve böylece de bir bütün olarak sözcelem sorununa ne kadar fazla yaklaşırsa özgüvenini o kadar kaybeder. Bütünle uğraşabilmesinin hiçbir yolu yoktur. Bütünsel bir dilsel kendiliğin tanımlanması açısından dilbilimin kategorilerinin bir tekinin bile bir değeri yoktur.

Gerçek şu ki, tüm dilsel kategoriler, *per se*, yalnızca bir sözcelemin iç alanı içerisinde uygulanmaya elverişlidir. Örneğin, tüm biçimbilimsel kategoriler münhasıran bir sözcelemin kurucuları olmaları bakımından önemliyken, iş bütünü tanımlamaya gelince işe yarar olmaktan çıkarlar. Aynı şey sözdizimsel kategoriler için de geçerlidir; örneğin, "tümce" kategorisi: Tümce kategorisi yalnızca bir sözcelem içerisindeki bir birim-öğe olarak tümcenin bir tanımıdır ve hiçbir şekilde bütünlüklü bir kendiliğin tanımı değildir.

Tüm dilsel kategorilerin ilke olarak sahip oldukları bu "basitlik"in kanıtı olarak yalnızca tek bir sözcükten oluşan tamamlanmış bir sözcelemi (elbette göreceli olarak tamamlanmış; çünkü sonuçta herhangi bir sözcelem dilsel bir sürecin parçasıdır) ele almak yeterli. Dilbilimin kullandığı kategorilerin hepsini bu sözcüğe uygularsak, bu kategorilerin sözcüğü tamamen sözün potansiyel bir öğesi olarak tanımladığı ve hiçbirinin bütün sözcelemi kuşatmadığı hemen ortaya çıkar. Bu sözcüğü bütünlüklü bir sözceleme dönüştüren bu ekstra şeyler bütün bir dilsel kategoriler ve tanımlar kümesinin kapsamı dışında kalır. Bu sözcüğü tüm temel kurucu öğeleri doldurarak tam gelişkin bir tümceye dönüştürseydik ("bildirilmedi, ama anlaşıldı" formülünü izleyerek), hiç de bir sözcelem değil; yalın tümce elde etmiş olurduk. Bu tümceye hangi dilsel kategorileri uygulamaya çalışırsak çalışalım, tümceyi bütünlüklü bir sözceleme dönüştürenin ne olduğunu asla bulamazdık. Nitekim, çağdaş dilbilimin bize sunduğu dilbilgisel kategorilerin sınırları içerisinde kalırsak, dilsel bütünlük ebediyen elimizden sıyrılacak ve kavrayışımızın ötesinde kalacaktır. Bu dilsel kategorilerin etkisi bizi sözce-

lemden acımasızca uzaklaştırmak ve sözcelemin somut yapısını soyut dil sistemine havale etmektir.

Dilsel tanımın bu başarısızlığı yalnızca bütünlüklü bir kendilik olarak sözcelem için geçerli olmakla kalmaz, aynı zamanda monolojik bir sözcelem içerisindeki eksiksiz birimler olarak görülmeleri gerektiği iddiasında olan birimler için de geçerlidir. Bunun bir örneği, yazıda *paragraflar* adını verdiğimiz basamaklandırmayla (indentation) birbirinden ayrılan birimleri içerir. Paragrafların sözdizimsel kompozisyonu son derece çeşitlidir. Paragraflar tek bir sözcükten bütün bir girişik tümceler* (complex sentence) dizisine kadar herhangi bir şeyi içerebilir. Bir paragrafın bir düşünce bütününden oluşması gerekir demek, kesinlikle hiçbir şey söylememiş olmaktır. Sonuçta ihtiyaç duyulan şey, dilin konumundan hareketle yapılacak bir tanımdır ve "düşünce bütünü" nosyonu hiçbir koşul altında dilsel bir tanım olarak görülemez. Dilsel tanımların ideolojik tanımlardan büsbütün ayrılamayacağı doğru olsa bile, kaldı ki biz öyle olduğuna inanıyoruz, yine de söz konusu tanımlar birbirlerinin ikamesi olarak kullanılamaz.

Paragrafların dilsel doğasını daha derinden araştırsaydık, belli birtakım hayati açılardan paragrafların diyalogdaki değiş tokuşların benzeşikleri olduklarını bulurduk kesinlikle. Paragraf, *bir monolojik sözcelem gövdesi şeklinde geliştirilen bozulmuş bir diyalogdur.* Yazılı biçimler içinde paragraf adı verilen, sözü birimlere ayırma düzeneğinin berisinde, dinleyici ya da okura bir yönelme ve bunların olası tepkilerini tasarlama yatar. Bu yönelim ve tasarı ne kadar zayıf olursa, sözümüz birer paragraf olma bakımından o kadar az örgütlü olacaktır. Klasik paragraf tipleri şunlardır: Soru ve yanıt (aynı yazar hem soruyu ortaya atar hem de yanıt verir); bütünleyici eklenti (supplementation); olası itirazların öncelenmesi (anticipation); kişinin kendi argümanında görünüşteki çelişkilerin ya da mantıksızlıkların sergilenmesi, vb.[3] Çok defa kendi sözümüzü ya

* "Bir temel tümceye bağlı tümcemsilerden oluşan bileşik tümce: 'Sürahiyi eline alıp, suyu kana kana içti',", Beşir Göğüş, *Anlatım Terimleri Sözlüğü,* Ankara, 1998, s. 62. (ç.n.)

3. Burada paragraf sorununun yalnızca taslağını çıkarıyoruz elbet. İleri sürdüğümüz iddialar, bunları kanıt ve gerekli destek malzemesi göstermeden

da bu sözün bir kısmını (örneğin, daha önceki paragrafı) tartışma konusu yaparız. Böyle bir durumda konuşucunun dikkati sözünün göndergesinden uzaklaşarak bizzat söze yönelir (kişinin kendi sözleri üstüne düşünümü). Ama dilsel yönelimlerdeki bu değişiklik bile gönderilenin (addressee) ilgileri tarafından koşullanır. Gönderileni kesin bir şekilde ihmal eden bir sözü (bu imkânsız bir söz türüdür elbet) tahayyül edebilseydik, sözün organik bölünmesinin minimuma indiği bir söz örneğiyle karşı karşıya gelirdik. Burada özgül ideolojik alanların tikel hedefleri ve amaçları tarafından şekillendirilen belli birtakım özel bölme tiplerini –örneğin, nazımda sözün kıtalara ayrılması ya da sözün tamamen mantıksal tipte parçalara ayrılması (öncül, çıkarım sonucu; tez, antitez, vb.)– kastetmediğimizi söylemeye bile gerek yok.

Dilsel iletişim biçimleri ve buna tekabül eden bütünlüklü sözcelem biçimleri hakkındaki incelememiz, paragraf yapma sistemine ve bunun benzeşiği olan tüm sorunlara ışık tutabilir. Dilbilim yalıtık, monolojik sözcelem üstünde yoğunlaştığı sürece tüm bu sorunlara ilişkin herhangi bir organik yaklaşımdan yoksun kalacaktır. *Sözdizimin daha basit sorunlarının incelenmesi bile ancak dilsel* iletişimin sunduğu dayanaklar üstünde mümkün. Dilbilimin tüm temel kategorileri bu çizgide yeniden ve yakından incelenmelidir. Son yıllarda sözdizim incelemelerinde vurgulamaya gösterilen ilginin artması ve bu ilgiyle bağlantılı olarak vurgulamayı daha mahirane ve ayrımlaşmış bir şekilde ele almak yoluyla sözdizimsel bütünlerin tanımlarını gözden geçirme girişimleri bize pek üretkenmiş gibi gelmiyor. Bu girişimler ancak dilsel iletişimin dayanaklarına ilişkin uygun bir kavrayışla bir araya geldikleri zaman üretken olabilirler.

Şimdi sözdizime ilişkin özel sorunlardan birini ele alalım.

Aşina ve görünüşte daha önce gayet iyi incelenmiş bir fenomeni bir sorun olarak yeniden formülleştirerek yeni bir incelemeye ta-

---

sunduğumuz için kulağa dogmatik geliyordur herhalde. Üstelik sorunu basitleştirmiş oluyoruz. Paragrafların yazılı biçimi, monolojik sözlü birimlere ayırmanın çok farklı yollarını taşıyabilir. Biz burada bu tiplerin en önemlilerinin sadece birinden –gönderileni ve onun aktif anlama yetisini hesaba katan ayırma tipinden– bahsediyoruz.

bi tutmak, yani söz konusu fenomenin yeni boyutlarını bunlarla özel bir ilişkisi olan bir dizi sorunun yardımıyla incelemek bazen fevkalade önemlidir. Araştırmaların müşkülpesent ve ayrıntılı –ama son derece gayesiz– betimlemeler ve sınıflandırmalar yığınına saplanıp kaldığı alanlarda böyle yapılması bilhassa önemidir. Bir sorunun böyle yeniden formülleştirilmesi esnasında, daha önce sınırlı ve ikincil bir fenomen gibi görünmüş olan şeylerin gerçekte bütün bir inceleme alanı açısından temel önem taşıyan bir anlamı olduğu ortaya çıkabilir. Sorunun isabetli bir şekilde ortaya atılması, incelenmekte olan fenomene gömülü kalmış yöntembilimsel potansiyelleri açığa çıkarabilir.

*Dolaylı anlatım* (reported speech) denilen fenomenin bu tür oldukça üretken, "esaslı" bir fenomen olduğuna inanıyoruz: Yani, öteki kişinin sözcelemlerini anlatmaya ve bu sözcelemleri başkalarının sözcelemleri olarak sınırlı, monolojik bir bağlama katmaya yönelik olarak bir dilde bulduğumuz sözdizimsel kalıplar (dolaysız söylem, dolaylı söylem, yarı-dolaylı söylem), bu kalıpların değişileri ve bu değişilerin çeşitleri. Bu fenomenlerin doğasında bulunan olağanüstü yöntembilimsel avantaj bugüne kadar değerlendirilemedi. Yüzeysel bir incelemenin ikincil bir sorun olduğunu savunduğu bu sözdizim sorununda yatan ve muazzam bir genel dilbilimsel ve teorik önem taşıyan sorunları hiç kimse göremedi.[4] Bu fenomenin bütün önemi, bütün yorumbilgisel gücü tam da dile gösterilen sosyolojik yönelimli bir bilimsel ilgiye konuşlandırıldığı zaman açığa çıkar.

*Dolaylı anlatım fenomenini ele almak ve bunu sosyolojik bir konumdan hareketle bir sorun olarak koyutlamak* (postulate): İncelememizin geri kalanında üstlendiğimiz görev budur. Bu sorunun sunduğu malzemeye yaslanarak dilbilimde sosyolojik yöntemin haritasını çıkarmaya girişeceğiz. Bilhassa tarihsel türde büyük, olumlu sonuçlara varacağımızı zannetmiyoruz. Seçtiğimiz malzemenin doğası, sorunu gün ışığına çıkarmak ve bu sorunu sosyolojik çizgi-

4. Örneğin, A. M. Peskovski'nin sözdizim incelemesinde bu fenomene yalnızca dört sayfa ayrılmıştır. Bkz. *Russkij sintaksis v naucnom osvescenii* (Bilimsel Bir Işık Altında Rusçanın Sözdizimi) (2. basım, Moskova, 1920), s.465-468; (3. basım, 1928, s. 552-555).

lerde ele almanın zorunluluğunu açıkça göstermek bakımından yeterli olmasına rağmen, kapsamlı tarihsel genellemelere varmak için yeterli olmaktan çok uzaktır. Ortaya çıkan böylesi tarihsel genellemeler yalnızca geçici varsayımlar olarak kalacaktır.

IX

# Dolaylı anlatım sorununun sergilenmesi

*Dolaylı anlatımın tanımı. Diyalog sorunuyla bağlantılı olarak dolaylı anlatımın aktif alımlanması sorunu. Yazarlık bağlamı ile dolaylı anlatım arasındaki iç ilişkinin dinamikleri. Sözü aktarmanın "çizgisel biçemi". Sözü aktarmanın "resimsel biçemi".*

Söylem içinde söylem, sözcelemde sözcelem, ama aynı zamanda söylem üzerine söylem, sözcelem üzerine sözcelemdir.

Ne hakkında konuşursak konuşalım bu yalnızca söylemin (speech) içeriğidir, sözcüklerimizin konularıdır. Böyle bir konu (theme) –ve bu yalnızca bir konudur– örneğin, "doğa", "insan" ya da "yan tümce" (sözdizimin konularından biri) olabilir. Gelgelelim, başkasının sözü (reported utterance) yalnızca sözün bir konusu değildir: Kendi başına, deyim yerindeyse, söze girme, kendi sözdizimsel tertibine bu kuruluşun bütünsel bir parçası olarak girme kapasitesine sahiptir. Bunu yaparken, kendisini kusursuz bir şekilde bünyesine dahil eden bağlamın söz dokusuna ilişmeksizin kendi kuruluş ve anlam özerkliğini muhafaza eder.

Üstelik, yalnızca sözün bir konusu olarak ele alınan dolaylı bir sözcelem en iyi ihtimalle özensiz bir şekilde nitelenebilir. Dolaylı sözcelemin içeriği tam olarak elde edilecekse bir söz kuruluşunun parçası haline getirilmelidir. Kişi dolaylı anlatımı konusal (thematic) terimlerle ele almayla sınırlandırıldığında şu ya da bu insanın "nasıl" ve "ne hakkında" konuştuğu sorularına yanıt verebilir; ama bu insanın "ne" söylemiş olduğu, yalnızca dolaylı söylem biçimi altında, ancak kendi sözlerini aktarma yoluyla açığa vurabilir.

Gelgelelim, dolaylı sözcelem, kendi başına girdiği yazarın sözünde bir kez bir kuruluş birimi haline gelince, bununla aynı zamanda bu sözün bir konusu haline de gelir. Dolaylı sözcelem sözün konusal düzenlenişine tam da dolaylı olarak, kendi özerk konusu olan bir sözcelem olarak girer: Böylece özerk konu, bir konunun konusu haline gelir.

Dolaylı anlatım, konuşucu tarafından, *başka birisine* ait bir sözcelem olarak, köken itibariyle tamamen bağımsız, kuruluşu bakımından eksiksiz ve verilmiş bağlamın dışında yer alan bir sözcelem olarak görülür. İmdi, dolaylı anlatım işte bu bağımsız varoluştan bir yazarlık (authorial) bağlamına aktarılır; bu arada kendi göndergesel içeriğini ve en azından kendi dilsel bütünlüğünün esaslarını, kökenindeki kuruluş bağımsızlığını muhafaza eder. Yazarın sözcelemi, öbür sözcelemi bünyesine katarken, onu kısmen özümsemek için –yani, aksi takdirde eksiksiz bir şekilde kavranamayacak olan dolaylı anlatımın başlangıçtaki özerkliğini (sözdizimsel, kompozisyonel ve biçemsel terimler çerçevesindeki özerkliğini) muhafaza ederken (yalnızca güdük bir biçimde olsa bile), onu yazarın sözceleminin sözdizimsel, kompozisyonel ve biçemsel düzenlenişine uyarlamak için– sözdizimsel, biçemsel ve kompozisyonel kuralları kullanmaya başlar

Dolaylı söylemin, bilhassa da modern dillerdeki yarı-dolaylı söylemin belli birtakım değişileri (modification), dolaylı sözcelemin söz kuruluşu alanından konusal düzeye –içerik alanına– aktarılma eğilimi olduğunu belli eder. Gelgelelim, bu örneklerde bile dolaylı sözcelemin yazarlık bağlamında çözülüp dağılması son noktasına kadar icra edilmez: Zaten edilemez de. Anlamsal bir ya-

pıdaki emareler bir yana, dolaylı sözcelem burada da bir kuruluş olarak kalmaya devam eder: Dolaylı anlatım gövdesi kendine yeterli bir birim olarak fark edilmeye devam eder. Nitekim, dolaylı anlatım için kullanılan biçimlerde dışavurulan şey bir iletinin öbür iletiyle *aktif bağıntısıdır* ve üstelik, bu bağıntı konu düzeyinde değil; bizzat dilin dengelenmiş kuruluş örüntülerinde dışavurulur.

Burada sözlere tepki veren sözlerle uğraşıyoruz. Gelgelelim, bu fenomen diyalogdan belirgin bir şekilde ve temelden farklıdır . Diyalogda tek tek katılımcıların satırları dilbilgisel olarak bağlantısızdır; tek bir yekpare bağlam içerisinde bütünleşmemiş. Zaten nasıl bütünleşebilirlerdi ki? *Bir diyalog birliği oluşturmaya elverişli sözdizimsel biçimler yoktur*. Öbür yandan, bir diyalog bir anlatı söylemi bağlamında sunulacak olursa, bu durumda elimizde bir dolaysız söylem (direct discourse) var demektir ve bu da buradaki soruşturmada uğraştığımız fenomenin çeşitlerinden biridir.

Dilbilimcilerin dikkatleri bugünlerde diyalog sorununa gitgide daha fazla yoğunlaşmakta, hatta bu sorun bazen ilgilerinin temel noktası haline gelmektedir.[1] Bu çok makul bir gelişmedir; çünkü, bildiğimiz üzere, sözde (*Sprache als Rede*) uygulamaya koyulan gerçek dil birimi bireysel, yalıtık monolojik sözcelem değil, en az iki sözcelemin etkileşimidir: Uzun lafın kısası, diyalogdur. Bununla birlikte, diyaloğun üretken bir şekilde incelenmesi, dolaylı anlatımda kullanılan biçimlerin daha derinden araştırılmasını öngerektirir; çünkü bu biçimler *öteki konuşucuların sözünün aktif alımlanışındaki* temel ve değişmeyen eğilimleri yansıtır ve zaten diyalog açısından temel önem taşıyan da bu alımlamadır.

Başka bir konuşucunun sözü aslında nasıl alımlanır? Alımlayıcının edimsel, iç-söz bilincinde başkasının sözceleminin varoluş ki-

1. Rus akademi çevrelerinde diyalog sorununa dilbilimsel bir bakış açısından yaklaşan yalnızca bir tek inceleme ortaya çıktı: L. P. Yakubinski, "O dialogiceskoj reci" (Diyalojik Söz Üstüne), *Russkaja rec* (Petrograd, 1923). Diyalog sorunu üstüne yarı-dilbilimsel mahiyetteki ilginç yorumlar şu çalışmada bulunmaktadır: V. Vinogradov, *Poèzija Anny Axmatovoj* (Anna Ahmatova'nın Şiiri) (Leningrad, 1925); bkz. "Grimasy dialoga" (Diyalog Jestleri) başlıklı bölüm. Alman akademi çevrelerinde bu sorun halihazırda Vossler okulu tarafından yoğun bir şekilde incelenmektedir. Özellikle bkz. Gertraud Lerch, "Die uneigentliche direkte Rede", *Festschrift für Karl Vossler* (1922).

pi nedir? Başkasının sözcelemi bu bilinçte nasıl manipüle edilir ve bizzat alımlayıcının daha sonraki sözü bu sözcelem bakımından hangi yönelim sürecinden geçmiş olacaktır?

Dolaylı anlatım biçimlerinde elimize geçen tam da bu alımlamanın nesnel bir belgesidir. Şifresini çözmeyi bir kez öğrendikten sonra bu belge bize yalnızca alımlayıcının "ruh"undaki arızi ve dakikası dakikasına uymayan öznel psikolojik süreçler hakkında değil, aynı zamanda öteki konuşucunun sözünün aktif alımlanışındaki sabit toplumsal eğilimler hakkında da, dil biçimlerinde billurlaşan eğilimler hakkında da enformasyon sağlar. Bu sürecin mekanizması bireyin ruhunda değil, toplumda mevzilenmiştir. Sözcelemlerin aktif ve değerlendirici alımlanışında tam da toplumsal açıdan hayati ve sabit, dolayısıyla da belli bir konuşucular cemaatinin ekonomik varoluşunda temellenmiş etkenleri seçmek ve dilbilgisel hale getirmek (dilinin dilbilgisel yapısına uyarlamak) toplumun işlevidir.

Başkasının sözünün aktif alımlanması ile bu sözün sınırlı bir bağlama aktarılması arasında özsel farklılıklar var elbet. Bu farklılıkların gözden kaçırılmaması gerekir. Herhangi bir aktarım tipi –bilhassa kodlanmış çeşitleri– bir öyküye, hukuksal işlemlere, akademik bir polemiğe, vb. uygun özel amaçlar peşinde koşar. Dahası, aktarım üçüncü bir kişiyi –dolaylı sözcelemlerin aktarıldıkları kişiyi– göz önünde bulundurur. Üçüncü bir kişinin göz önünde tutulması şeklindeki bu koşul, örgütlü toplumsal güçlerin sözün alımlanması üstündeki etkisini güçlendirdiğinden bilhassa önemlidir. Birileriyle canlı bir diyaloğa girdiğimizde, partnerimizden alınan sözle uğraşma edimi esnasında genellikle yanıt vermekte olduğumuz sözleri atlarız, bunları tekrar etmeyiz. Bu sözleri yalnızca özel ve istisnai koşullarda, örneğin o sözleri anlayıp anlamadığımızı kontrol etmek ya da partnerimize kendi sözleriyle çelme atmak istediğimiz zaman, vb. tekrar ederiz. Aktarımı etkileyebilecek bu özgül etkenlerin tümü hesaba katılmalıdır. Ama sorunun özü böylece değişmiş olmuyor. Aktarımın ortaya çıktığı koşullar ve aktarımın peşine düştüğü amaçlar yalnızca kişinin iç-söz bilinci tarafından yapılan aktif alımlamanın eğilimlerinde zaten yerleşmiş olan şeyle-

rin uygulamaya koyulmasına katkıda bulunur. Ve bu eğilimler ancak belli bir dilde sözün dolaylı yoldan anlatılması için kullanılan biçimler çerçevesinde gelişebilir.

Burada sözdizimsel biçimlerin –örneğin, dolaylı ya da dolaysız anlatım biçimlerinin– başkasının sözceleminin aktif, değerlendirici alımlanma eğilimlerini ve biçimlerini büsbütün ve kuşkuya yer bırakmayacak şekilde dışavurduğunu iddia etmiyoruz. Bizim başkasının sözünü alımlama tarzımız büsbütün dolaylı ve dolaysız söylem biçimleriyle iş görmez elbette. Bu biçimler yalnızca başkasının sözünü dolaylı yoldan anlatmanın standartlaşmış kalıplarıdır. Ama bir yandan, bu kalıplar ve çeşitli değişileri ancak sözün alımlanışını yöneten eğilimler uyarınca ortaya çıkabilir ve şekillenebilirdi; öbür yandan, bu kalıplar bir kez dilde biçime bürünüp işlev kazanınca, gelişimleri esnasında, var olan biçimler tarafından dayatılan mecra içerisinde işleyen bir değerlendirici alımlamanın eğilimleri üstünde düzenleyici ya da engelleyici bir etki uygular.

Dil, öznel, psikolojik bocalamaları değil; konuşucular arasındaki istikrarlı iç ilişkileri yansıtır. Bu iç ilişkilerin çeşitli dilsel biçimleri ve bu biçimlerin çeşitli değişileri farklı toplumsal gruplar içerisinde ve farklı bağlamsal amaçların etkisi altında farklı dönemlerde farklı dillerde hüküm sürer. Bu durum bizzat verilmiş dilsel biçimlerin ve çoktan beri bilinen billurlaşmaların dengelendikleri bir konuşucular cemaatinin toplumsal karşılıklı yönelimlerindeki eğilimlerin göreceli gücüne ya da zayıflığına kanıt oluşturur. Birtakım koşullar üst üste yığılarak belli bir biçimin (örneğin, dolaylı söylemin modern Rus romanındaki "dogmatik-rasyonalist" tip gibi belli bazı değişileri) itibarını sarsmaya başladığında, bu durum dolaylı olarak aktarılacak iletileri anlama ve değerlendirmedeki başat eğilimlerin söz konusu tikel biçim tarafından uygun bir şekilde tezahür ettirilmediğinin –yani, o tikel biçimin gereğinden fazla katı, gereğinden fazla engelleyici olduğunun– bir kanıtı olarak alınabilir.

Başkasının sözceleminin değerlendirici alımlanmasında hayati olan her şey, ideolojik değer taşıyan her şey, iç-söz malzemesinde

dışavurulur. Kaldı ki, böyle bir sözcelemi alımlayan dilsiz, sözsüz bir yaratık değil, iç-sözlerle dolu bir insandır. Bu insanın tüm yaşantıları –tamalgısal (apperceptive) denilen artyöresi– kendi iç-sözünde kodlanmış halde ve ancak dışarıdan alımlanan sözle temas ettikleri ölçüde bulunur. Söz sözle temas kurar. Bu iç-sözün bağlamı, başkasının sözceleminin alımlandığı, kavrandığı ve değerlendirildiği mevzidir; konuşucunun aktif yöneliminin cereyan ettiği yerdir. Bu aktif iç-söz alımlaması iki yönde ilerler: Birincisi, alımlanan sözcelem bir olgusal yorum bağlamı (sözlerin tamalgısal denilen artyöresiyle kısmen çakışan bir yorum bağlamı) içerisinde, görsel anlatım/dışavurum göstergeleri bağlamı içerisinde çerçevelenir; ikincisi, bir yanıt (*Gegenrede*) hazırlanır. Hem yanıtın (*içkarşılığın*) hazırlanması hem de *güncelleştirilen yorum*[2] aktif alımlamanın birliğinde organik olarak kaynaşır ve bunlar birbirlerinden yalnızca soyut terimlerle yalıtılabilir. Alımlamanın dışavurumlarını bulduğu her iki çizgi de, dolaylı anlatımı kuşatan "anlatı" bağlamda nesnelleşir. Verilmiş bağlamın işlevsel yönelimi ne olursa olsun –bir kurmaca eser, polemik bir yazı, bir avukatın savunma özeti, vb. olup olmadığına bakmaksızın–, bu bağlamda iki eğilimi açıkça ayırt ederiz: Yorumlama ve karşılık verme eğilimleri. Çoğunlukla bunlardan biri başattır. Dolaylı anlatım ile bunun bağlamı arasında yüksek derecede bir karmaşa ve gerilimle nitelenen dinamik bağıntılar yürürlüktedir. Bunları hesaba katmayı becerememek, herhangi bir dolaylı anlatım biçimini anlamayı imkânsız hale getirir.

Dolaylı anlatım biçimlerini ilk inceleyen araştırmacılar, dolaylı anlatımı anlatım bağlamından neredeyse tamamen ayırma gibi temel bir yanılgıya düştüler. Bu biçimlere ilişkin incelemelerinin niçin bu kadar durağan ve atıl (bu niteleme genel olarak bütün bir sözdizim incelemesi alanına uygulanabilir) olduğunu bu nokta açıklamaktadır. Bu arada, hakiki soruşturma nesnesi tam da bu iki etken arasındaki, yani anlatılan söz (öteki kişinin sözü) ile anlatımı yapan söz (yazarın sözü) arasındaki dinamik iç ilişki olmalıdır. So-

2. Terimi L. P. Yakubinski'den ödünç alıyorum (yukarıda zikredilen yazıya bakınız).

nuçta bu ikisi kendi başlarına, birbirlerinden ayrı olarak değil; ancak aralarındaki bağıntılar içerisinde gerçekten var olur, işlev görür ve şekillenir. Dolaylı anlatım ve anlatımın yapıldığı bağlam yalnızca dinamik bir iç ilişkinin terimleridir. Bu dinamizm insanlar arasındaki dilsel ideolojik iletişimde (elbette, bu iletişimin hayati ve değişmeyen eğilimleri içerisinde) görülen toplumsal karşılıklı yönelimin dinamizmini yansıtır.

Yazarın sözü ile dolaylı anlatım arasındaki iç ilişkilerin dinamizmi hangi yönde yol alabilir?

Bize kalırsa bu dinamizm iki temel yönde yol almaktadır.

İlkin, dolaylı anlatıma tepki vermenin temel eğilimi onun bütünlüğünü ve sahiciliğini muhafaza etmek olabilir; bir dil dolaylı anlatıma istisnalara yer vermeyen sınırlar koymaya çaba gösterebilir. Böyle bir durumda kalıplar ve bunların değiştirimleri dolaylı anlatımı olabildiği kadar net bir şekilde ayrı tutmaya, yazarın vurgulamalarının sızmasına karşı siper olmaya, bireysel dilsel karakteristiklerini yoğunlaştırmaya ve çoğaltmaya hizmet edebilir.

Birinci yön için bu söylenebilir. Bu yönün kapsamı içerisinde, anlatılacak sözün toplumsal alımlanışını belli bir dil cemaatinin ne ölçüde farklılaştırdığını; sözün anlatımsallığının, biçemsel niteliklerinin, sözlüksel renklerinin düzenlenişinin, vb. ne ölçüde ayrı ve toplumsal açıdan önemli özellikler olarak hissedildiğini titizlikle tanımlamalıyız. Başkasının sözü belki de bütünlüklü bir toplumsal davranış bölüğü olarak, konuşucunun bölünemez, kavramsal konumu olarak alımlanabilir: Bu durumda sözün yalnızca "ne hakkında" olduğu kabul edilir ve "nasıl" olduğu dışarıda bırakılır. Sözü alımlama ve anlatmanın bu içerik kavramsallaştırıcı ve (dilsel bir anlamda) gayri şahsileştirici tarzı Fransızcanın İlk ve Orta dönemlerinde egemendir (Orta dönemde dolaylı söylemin gayri şahsileştirici değişimleri hatırı sayılır bir gelişme gösterir).[3] Aynı tip, Rusçanın İlk dönemindeki edebi eski eserlerde de bulunur: Gerçi burada

3. Bu bağlamda Fransızcanın İlk döneminin özel görünümleri konusunda aşağıya bakınız. Fransızcanın Orta dönemindeki dolaylı anlatım üstüne bkz. Gertraud Lerch, "Die uneigentliche direkte Rede", *Festschrift für Karl Vossler* (1922), s. 112 ve sonrası, ve ayrıca, K. Vossler, *Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung* (1913).

dolaylı söylem kalıbı neredeyse hiç yoktur. Bu örnekte başat tip, gayri şahsileştirilmiş dolaysız söylem tipiydi.[4]

Birinci yönün kapsadığı alan içerisinde bir sözcelemin alımlanmasındaki otoriterlik derecesini ve kendine olan ideolojik güvenin derecesini –dogmatizmini– tanımlamalıyız. Bir sözcelem ne kadar fazla dogmatikse, bu sözcelemi kavrayan ve değerlendirenlerin sözcelemin alımlanmasında doğruluk ile yanlışlık, iyi ile kötü arasında bocalamalarına daha az izin verilir, dolaylı anlatım biçimlerinin uğrayacakları gayri şahsileştirme daha büyük olur. Aslına bakılırsa, tüm toplumsal değer yargılarının topyekûn, açık seçik alternatiflere ayrıldığı ortam göz önüne alındığında, başka konuşucunun sözcelemine bireysel karakterini veren tüm etkenler karşısında olumlu ve riayetkâr bir tutum benimsenmesine yer yoktur. Bu tipin otoriter dogmatizmi Fransızcanın Orta Dönem eserlerini ve Rusçanın İlk Dönem eserlerini niteler. Fransa'da on yedinci yüzyıl ve Rusya'da on sekizinci yüzyıl yine benzer şekilde, farklı yollarla da olsa dolaylı anlatımın bireyselleşmesine gem vuran rasyonalist bir dogmatizm tipi tarafından nitelendi. Rasyonalist dogmatizm alanında başat biçimler, dolaylı söylemin içerik analizi yapan değişileri ve dolaysız söylemin retorik değişileriydi.[5] Burada yazarın anlatımı ile dolaylı anlatım arasındaki sınırların açık seçikliği ve çiğnenemezliği en uç noktasına varır.

Bildiren anlatım (reporting) ile dolaylı anlatım (reported speech) arasındaki karşılıklı yönelim dinamizminin hareket ettiği bu birinci yöne, anlatım bildiriminin (speech reporting) *çizgisel biçemi (der lineare stil)* diyebiliriz (terimi Wölfflin'in sanat incelemesinden ödünç alıyoruz). Çizgisel biçemin temel eğilimi, kendi iç bireyselliği en aza indirilen dolaylı anlatım için açık seçik dış hatlar kurmaktır. Bütün bir bağlamın eksiksiz bir biçemsel homojenlik sergilediği her yerde (yazarın ve karakterlerin tam olarak aynı dili konuştuğu

4. Örneğin, *Slovo o polku Igoreve*'de (The Lay of Igor's Campaign), öteki konuşucunun sözleri bolca yer almasına rağmen tek bir dolaylı söylem örneği yoktur. Eski Rus vakayinamelerinde dolaylı söylem son derece nadirdir. Dolaylı anlatım her yerde, pek az bireysellik barındıran ya da hiç bireyselleşmeyen kesif, geçirimsiz bir küme olarak kapsanır.
5. Dolaylı söylem Rus neoklasisizminde hemen hiç bulunmaz.

yerde), dolaylı anlatımın dilbilgisel ve kompozisyonel manipülasyonu azami yoğunluğa ve biçim verilebilir bir esnekliğe kavuşur.

Bildiren anlatım ve dolaylı anlatım arasındaki dinamizmin hareket ettiği ikinci yönde gözlemlediğimiz süreçler, yukarıdakinin tam tersi bir doğaya sahiptir. Burada dil becerikli ve incelikli yollarla, dolaylı anlatımı yazara özgü karşılık ve yorumla süzmeye yarayan araçlar tasarlar. Bildirim bağlamı dolaylı anlatımın kendi içinde bir bütün oluşturan kesifliğini tahrip etmeye, çözüp dağıtmaya, sınırlarını yok etmeye çalışır. Bu anlatım bildirme (speech reporting) biçemine *resimsel* (pictorial) adı verebiliriz. Bu biçemin eğilimi dolaylı anlatımın kesin dış hatlarını yok etmektir; aynı zamanda dolaylı anlatım çok daha fazla ölçüde bireyselleştirilir: Bir sözcelemin çeşitli cephelerinin elle tutulurluğu ustaca farklılaştırılabilir. Bu kez alımlama yalnızca sözcelemin göndergesel anlamını, yaptığı bildirgeyi (statement) değil; aynı zamanda dilsel uygulanışının tüm dilsel özelliklerini içerir.

Çeşitli birkaç tip bu ikinci yönün kapsamına yerleştirilebilir. Sözcelemin kenarlarını zayıflatma itkisi yazarın bağlamından kaynaklanabilir; bu durumda bu bağlam dolaylı anlatıma kendi vurgulamasıyla –gülmece, ironi, sevgi ya da nefret, coşku ya da küçümseme– nüfuz eder. Bu tip, Rönesans'ı (bilhassa Fransız dilinde), on sekizinci yüzyılın sonunu ve on dokuzuncu yüzyılın neredeyse tamamını niteler. Bu tip, sözcelemin hem otoriter hem de rasyonalist dogmatizminin önemli ölçüde zayıflatılmasını içerir. Bu durumda toplumsal değer yargıları, tüm bireyselleştirilmiş düşünce, inanç ve duygu nüanslarının olumlu ve duyarlı bir tarzda alımlanması için son derece elverişli dayanaklar sağlayan bir göreciliğin egemenliği altına girer. Bu dayanaklar dolaylı anlatımı ele almada, bazen bir sözcelemin anlamının ihmal edilmesi pahasına "rengi"nin öne çıkarılmasına yol açan "dekoratif" bir eğilimi bile teşvik etmiştir: Örneğin, Rus "doğalcı okul". Aslında, Gogol örneğinde karakterlerin sözü bazen göndergesel anlamını hemen hepten kaybeder ve giyimle, görünüşle, döşemeyle vb. eşit derecede bir dekor haline gelir.

Oldukça farklı bir tip de mümkündür: Dil başatlığı dolaylı anlatıma geçebilir; bu durumda dolaylı anlatım kendisini çerçeveleyen

yazarlık bağlamından daha güçlü ve daha aktif hale gelir. Bu kez, birinci yönde olduğunun tersine, dolaylı anlatım bildirme bağlamını çözüp dağıtmaya başlar. Yazarlık bağlamı normalde dolaylı anlatıma kıyasla kumanda ettiği daha büyük nesnelliği kaybeder. Kendi kendini öznel söz olarak, "öteki kişi"nin sözü olarak algılamaya –ve öyle kabul etmeye– başlar. Kurmaca eserlerde bu durum çoğunlukla yazarın (sözcüğün mutat anlamıyla yazarın) yerini alan bir anlatıcının boy göstermesiyle kompozisyonel olarak dışavurulur. Anlatıcının sözü en az karakterlerin sözü kadar bireyselleşmiştir, renklidir ve buyurganlıktan uzaktır. Anlatıcının konumu esnektir ve örneklerin çoğunluğunda eserde tasvir edilen kişiliklerin dilini kullanır. Anlatıcı bu kişiliklerin öznel konumuna karşı daha buyurgan ve nesnel bir dünya çıkaramaz, bu dünyadan etkilenmelerini sağlayamaz. Dostoyevski, Andrey Bely, Remizov, Sologub ve son yıllardaki Rus nesir yazarlarında görülen anlatının doğası bu tiptendir.[6]

6. Romanda anlatıcının oynadığı rol üstüne oldukça geniş bir literatür vardır. Bu konuda günümüze kadarki temel çalışma şudur: K. Friedmann, *Die Rolle des Erzählers in der Epik* (1910). Rusya'da anlatıcı sorununa ilgi uyandıranlar "biçimciler"di. V. V. Vinogradov, Gogol'de anlatıcının sözünü "yazardan karakterlere zikzak yapan" söz olarak tanımlar (bkz. *Gogol' i natural'naja skola* (Gogol ve Doğalcı Okul)). Vinogradov'a göre Dostoyevski'nin *Dvojnik*'indeki (*Öteki*) anlatıcının dil biçemi, Golyadkin adlı kahramanın biçemi açısından benzer bir konum işgal eder. Bkz. Vinogradov'un "Stil' peterburgskoj poèmy, *Dvojnik*" (Petersburg Epiğinin Biçemi, *Öteki*), *Dostoevskij*, derleyen Dolinin, I, 1923, s. 239, 241 (anlatıcının dili ile kahramanın dili arasındaki benzerliğe daha önce Belinski tarafından dikkat çekilmişti). B. M. Èngel'gardt gayet doğru olarak şunu söyler: "Dostoyevski'de dış dünyanın nesnel betimi denen betimleme tarzını göremezsiniz... Edebi sanat eserlerinde Dostoyevski'nin halefleri örneğinde varlığın benzersiz bir çözülmesine yol açan, gerçekliğin çoğul katmanlara bölünmesi bu olgudan doğdu". Èngel'gardt bu "varlığın çözülmesi"nin kanıtını Sologub'un *Melkij bes*'inde (Küçük İblis) ve A. Bely'nin *Petersburg*'unda görür. Bkz. B. M. Èngel'gardt, "Ideologiceskij roman Dostoevskogo" (Dostoyevski'nin İdeolojik Romanı), *Dostoevskij*, derleyen Dolinin, II, 1925, s. 94. Bunu Zola'nın biçemi konusunda Bally'nin yaptığı betimlemeyle karşılaştırınız:

> Personne plus que Zola n'a usé et abusé du procédé qui consiste à faire passer tous les événements par le cerveau de ses personnages, à ne décrir les paysages que par leurs yeux, à n'enoncer des idées personelles que par leur bouche. Dans ses derniers romans, ce n'est plus une manière: c'est un tic, c'est une obsession. Dans *Rome*, pas un coin de la ville éternelle, pas une scène qu'il ne voie par les yeux de son abbé, pas une idée sur la religion qu'il ne formule par son intermédiare [alıntı: E. Lorck, *Die "Erlebte Rede,"* p. 64].
>
> Bütün olayları kahramanlarının beyninden geçirmeyi, görüntüleri yalnız-

Bir yazarlık bağlamının dolaylı anlatımı istila etmesi hem idealizmin hem de kolektivizmin ılımlı çeşitlerindeki söz alımlama tarzının tipik bir özelliğiyken, yazarlık bağlamının çözülüp dağılması söz alımlamasında göreci bir bireyciliğe tanıklık eder. Bu ikincisinde öznel dolaylı sözcelem, kendisini eşit derecede öznel kabul eden bir yorumlayıcı ve karşılık verici yazarlık bağlamına karşıt bir konumda durur.

İkinci yönün tamamı yarı dolaylı söylem ve bildirilen iletinin sınırlarının azami derecede zayıflatıldığı yarı dolaylı söylem dahil olmak üzere karma söz bildirme biçimlerinin müstesna bir gelişimiyle nitelenir. Ayrıca, dolaylı ve dolaysız söylem değişileri arasında başat olanlar en büyük esnekliği gösterenler ve yazarın eğilimlerinin sızmasına en elverişli olanlardır (örneğin, saçılmış dolaysız söylem, dolaylı söylemin doku-analizi yapan biçimleri ve öbürleri).

Aktif mukabeleci söz alımlamasında gösterilen tüm bu eğilimler konusunda yapılacak bir soruşturma, incelenmekte olan dilsel fenomenlerin her özelliğini hesaba katmalıdır. Yazarlık bağlamının neyi amaçladığı bilhassa önemli. Bu bakımdan, sosyo-dilsel karşılıklı yönelimdeki tüm değişileri (permutation) en keskin şekilde uygulamaya koyan da edebiyat sanatıdır. Edebiyat sanatından ayrı olarak retorik, teleolojisi yüzünden, öteki konuşucunun sözcelemleriyle uğraşırken daha az özgürdür. Retorik dolaylı anlatımın sınırlarına ilişkin ayrı bir bilgiyi gerektirir. Retorik, sözcüklere ilişkin mülkiyet hakları konusundaki keskin bir bilinçle ve sahicilik sorunlarında bir müşkülpesentlikle nitelenir.

Hukuk dili, doğası gereği, bir davada tarafların dilsel öznelciliği ile mahkemenin nesnelliği arasında –yargıç kürsüsünden yönet-

---

ca onların gözünden betimlemeyi, kişisel düşünceleri yalnızca onların ağzından dile getirmeyi Zola'dan daha iyi kimse başaramamış ve abartmamıştır. Son romanlarında artık bu bir tarz olmaktan çıkıp, bir tik, bir takınağa dönüşmüştür. *Roma*'da, bu sonsuz kentin, kahramanı rahibin gözünden görmediği bir köşesi, onun görmediği tek bir sahne, onun aracılığıyla oluşturmadığı din üzerine hiçbir düşünce yoktur.

Anlatıcı sorununa hasredilmiş ilginç bir yazı da şudur: I. Gruzdev, "O priemax xudozestvennogo povestvovani ja" (Edebiyat Sanatında Anlatı Gereçleri Üstüne), *Zapiski Peredviznogo Teatra* (Petrograd, 1922), No. 40, 41, 42. Gelgelelim, dilsel dolaylı anlatım sorunu bu incelemelerin hiçbir noktasında formülleştirilmez.

mek ile bütün bir hukuki-yorumsal ve araştırmacı yorum arasında– açık seçik bir uymazlığı varsayar. Politik retorik bunun benzeşiği bir örnek sunar. Belli bir dönemde belli bir toplumsal grubun dilsel bilincinde hukuk ya da politika alanındaki retorik anlatımın özgül çekim gücünü belirlemek önemlidir. Dahası, dolaylı olarak aktarılacak bir anlatım numunesinin toplumsal değerler hiyerarşisinde işgal ettiği konum da hesaba katılmalıdır. Başkasının sözceleminde hiyerarşinin yüksek noktalarında bulunma duygusu ne kadar güçlüyse, sınırları o kadar keskin tanımlanmış olacak ve dışarıdan gelen karşılık verici ve yorumlayıcı eğilimlerin sızmasına o ölçüde az elverişli olacaktır. Böylece, örneğin neoklasik alanda düşük janrların, anlatımı dolaylı olarak aktarmanın rasyonalist, dogmatik, çizgisel biçeminden çarpıcı sapmalar sergilemesi mümkündü. Yarı dolaylı söylemin ilk güçlü gelişimini tam da bu janrda –La Fontaine'in öykünce lerinde (fable) ve masallarında– başarması semptomatiktir.

Dolaylı anlatım ile anlatı bağlamı arasındaki dinamik iç ilişkilerdeki çeşitli olası eğilimler hakkında söylediklerimizin hepsini özetlerken aşağıdaki kronolojik sırayı öne çıkarabiliriz:

1. *Buyurgan dogmatizm*: Çizgisel, gayri şahsi, anıtsal dolaylı anlatım aktarma biçemiyle nitelenir. (Örnek: ortaçağ)

2. *Rasyonalist dogmatizm*: Daha da belirginleşen çizgisel biçemle nitelenir. (Örnek: XVII. ve XVIII. yüzyıllar)

3. *Gerçekçi ve eleştirel bireycilik*: Resimsel biçemle ve dolaylı anlatımı yazarın karşılıkları ve yorumları ile kaplamasıyla nitelenir (on sekizinci yüzyılın sonu ve on dokuzuncu yüzyılın başı).

4. *Göreci bireycilik*: Anlatı bağlamının hatlarını kaybetmesiyle nitelenir (günümüze kadar olan dönem).

Dil kendinde ve kendi başına değil, ancak somut bir sözcelemin bireysel yapısıyla bir arada var olur. Dil, iletişimle ancak sözcelem aracılığıyla temas kurar, ancak onun aracılığıyla hayati bir güçle dolar ve bir gerçeklik haline gelir. Dilsel iletişimin koşulları, biçimleri ve farklılaştırma yöntemleri belli bir dönemin toplumsal ve ekonomik önkoşulları tarafından zorla kabul ettirilir. Bu değişen sosyo-dilsel koşullar aslında burada yaptığımız analizde sunduğu-

muz dolaylı anlatım biçimlerindeki değişimleri belirleyen koşullardır. Hatta, dilin alımlanan söz ve konuşucu izlenimlerini kaydederken baş vurduğu biçimlerde, sosyo-ideolojik iletişimin değişen biçimlerinin tarihinin bilhassa belirgin bir şekilde göze çarptığını söylemeyi göze alabiliriz.

# X
# Dolaylı söylem, dolaysız söylem ve bunların değişileri

*Kalıplar ve değişiler (modification); dilbilgisi ve biçembilgisi. Rusçada söz bildiriminin (speech reporting) genel doğası. Dolaylı söylem kalıbı. Dolaylı söylemin göndergesel-analitik değişisi. Dolaylı söylemin izlenimci değişisi. Dolaysız söylem örüntüsü. Önayarlı dolaysız söylem. Öndelenen, saçılmış ve gizli dolaysız söylem. Söz müdahalesi (interference) fenomeni. Retorik sorular ve haykırılar (exclamation). İkame edilmiş (substituted) dolaysız söylem. Yarı dolaysız söylem.*

Buraya dek anlatılan söylemle anlatan söylem arasındaki karşılıklı yönelimi nitelendiren dinamizmin temel yönlerinin taslağını çıkarmış bulunuyoruz. Bu dinamizm somut dilsel anlatım/dışavurumunu dolaylı anlatım kalıplarında ve bu kalıpların değişilerinde (modification) bulur: Bunların bildirme (reporting) ile bildirilen iletiler arasında bir dilin gelişiminin herhangi belli bir zamanında başarılmış olan dengenin belirtileri (indices) olduğu söylenebilir.

Daha önce işaret ettiğimiz eğilimlerin konumundan hareketle bu kalıpları ve bunların temel değişilerini kısaca nitelemeye geçelim.

İlk olarak değişilerin kalıplarla bağıntısı hakkında birkaç şey söylenmeli. Bu bağıntı ritmin edimselliğinin ölçünün (meter) so-

yutluğuyla olan bağıntısını andırır. Bir kalıp ancak kendisinin özgül bir değişisi biçiminde uygulamaya konabilir. Değişiler içinde ortaya çıkan değişiklikler yüzyıllar ya da onyıllar alan zaman dönemlerinde kurulur ve bildirilecek söz karşısında yeni aktif yönelim alışkanlıkları yerleşir; daha sonra sözdizimsel kalıplarda düzenli dilsel oluşumlar olarak billurlaşır. Değişilerin konumu dilbilgisi ile biçembilgisi arasındaki sınır çizgisinde yer alır. Zaman zaman belli bir söz aktarım biçiminin bir kalıp mı yoksa bir değişi mi, bir dilbilgisi sorunu mu yoksa bir biçem sorunu mu olduğu konusunda tartışmalar doğar. Böyle bir tartışmanın bir örneği, Bally'nin bir tarafı, Kalepky ile Lorck'un öbür tarafı tuttuğu Fransızca ve Almancada yarı-dolaylı söylem sorunu üstüne ortaya çıktı. Bally yarı-dolaylı söylemde meşru bir sözdizimsel kalıp olduğunu kabul etmedi ve yarı-dolaylı söylemi biçemsel bir değişi olarak gördü. Aynı argüman Fransızcadaki yarı-dolaylı söyleme uygulanabilir. Bizim bakış açımızdan, dilbilgisi ile biçem arasında, dilbilgisel bir kalıp ile bu kalıbın biçemsel değişisi arasında kesin bir sınır çizgisi çekmek, yöntembilimsel açıdan kısır olmanın yanı sıra, aslında imkânsızdır. Bu sınır çizgisi tam da dilin varoluş kipinden ötürü kaygandır; dilde bazı biçimler dilbilgisi konusu haline gelirken, eşanlı olarak başka bazı biçimler dilbilgisi konusu olmaktan çıkar. Dilbilimcinin en fazla ilgilenmesi gereken de tam bu sınır çizgisindeki muğlak biçimlerdir: Bir dilin gelişimsel eğilimlerinin ayırt edilebileceği nokta tam budur.[1]

Dolaysız ve dolaylı söylem kalıplarını kısaca niteleme girişimimizi standart Rus edebi diliyle sınırlı tutacağız ve ayrıca, olanaklı tüm değişileri kapsamayı da amaçlamıyoruz. Burada sorunun yalnızca yöntembilimsel boyutuyla ilgileniyoruz.

1. Vossler'in ve Vosslercilerin katı anlamıyla dilbilimden daha ziyade biçembilimle uğraşmakla suçlandıklarını sık sık işitiriz. Gerçekte Vossler okulu bu ikisi arasındaki sınırda yer alan sorunlar üstünde yoğunlaşır, bu sorunların yöntembilimsel ve bulgulayıcı (heuristic) öneminin tam olarak farkındadır; bizim açımızdan bu okulun büyük avantajları da burada yatar. Gelgelelim, bildiğimiz üzere, Vosslerciler yazık ki bu fenomenler hakkında yaptıkları açıklamalarda öncelikle öznel psikolojik etkenler ve bireysel yönelimler üstünde yoğunlaşır. Bu olgudan ötürü, dil onların bakış açısından zaman zaman sırf bireysel beğeninin oyuncağı haline gelir.

Bilindiği gibi, Rusçada sözü bildirme işini gören sözdizimsel kalıplar pek gelişmemiştir. yarı-dolaylı söylemden (ki tıpkı Almancada olduğu gibi Rusçada da açık seçik sözdizimsel işaretler [marker] yoktur) ayrı olarak iki kalıbımız var: dolaysız söylem ve dolaylı söylem. Ama bu iki kalıp, başka dillerde olduğunun tersine, birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmamıştır. Dolaylı söylemin işaretleri zayıftır ve gündelik dilde dolaysız söylemin işaretleriyle kolayca bileşebilir.[2]

Bir istek kipinin (subjunctive mood) ve *consecutio temporum*'un* eksikliği Rusçada dolaylı söylemi kendine ait herhangi bir ayırt edici nitelikten yoksun bırakır. Nitekim, bizim bakış açımızdan bilhassa önemli ve ilginç olabilecek belli değişilerin yaygın bir şekilde gelişmesine elverişli bir zemin yoktur. Bir bütün olarak alındığında Rusçada dolaysız söylemin kesin bir önceliği olduğu kabul edilmelidir. Rus dilinin tarihi, akıl gücüne sahip olduğu konusunda kendinden emin nesnel bir "yazarlık bağlamı"nın, bildirilecek sözün göndergesel yapısını analiz ve teşrih ettiği ve sözün dolaylı aktarımı için karmaşık ve kayda değer aygıtlar yarattığı kartezyen, rasyonalist bir dönem görmemiştir.

Rus dilinin tüm bu özellikleri resimsel söz bildirme biçemi (speech reporting) için elverişli bir ortam yaratır: Bununla birlikte, bunun bir şekilde gevşek ve kıvamını kaybetmiş bir tür, öbür dillerde hissedilen zorlanmış sınırlar ve alt edilmiş direniş duygusunu barındırmayan bir söz bildirme biçemi türü olduğunu da teslim etmek gerekir. Geçerli kural, bildiren söz ile bildirilen söz arasındaki etkileşim ve karşılıklı sızmanın fevkalade kolay olmasıdır. Bu, bildirilecek sözcelemleri işleme konusundaki açık seçik çizgisel biçe-

2. Başka birçok dilde dolaylı söylemin dolaysız söylemden ayrı bir sözdizimsel farklılaşması söz konusudur (zamanların özel kullanımı, kipler, bağlaçlar, kişi biçimleri); bunun sonucunda sözü dolaylı olarak bildirmeyi sağlayan özel, karmaşık bir *kalıp* ortaya çıkar. Oysa Rusçada yukarıda zikrettiğimiz birkaç ayırt edici işaret bile çoğunlukla etkisini kaybeder, böylelikle dolaylı söylem dolaysız söylemle karışır. Örneğin, Gogol'ün *Revizor*'unda (*Müfettiş*) Osip şöyle der: "Meyhaneci, yiyip içtiklerinin parasını ödeyinceye dek *sana* yiyecek hiçbir şey vermeyeceğim dedi" (Bu örnek Peskovski'nin *Russian Syntax*'ından (3. basım, s. 553) alındı. İtalikler Peskovski'ye ait).

* Geçici sonuç. (ç.n.)

mi ve topyekûn; ama ayrı ve tek amaçlı vurgulamasıyla retoriğin (Rus edebiyat dilinin tarihinde) oynadığı rolün ihmal edilebilir olmasıyla bağlantılı olan bir durumdur.

İlk önce dolaylı söylemin, Rusçada en az geliştirilmiş olan kalıbın karakteristiklerini betimleyelim. Bunu yaparken de gramerci A. M. Peskovski'nin ortaya attığı iddiaları eleştirerek işe başlayalım. Peskovski, Rusçada dolaylı söylem biçimlerinin azgelişmiş olduğuna dikkati çektikten sonra, aşağıdaki fazlasıyla tuhaf duyuruyu yapar:

> Rus dilinin, dolaylı anlatımı (indirect speech) bildirmeye (reporting) doğal olarak uygun olmadığına kendinizi ikna etmeniz için yalnızca herhangi bir dolaysız söylem parçasını, hatta basit bir bildirgeyi (statement) bir parça aşan bir söylem parçasını dolaylı söylem haline getirmeyi denemeniz yeterlidir. Örneğin: Eşek, başını yere eğerek Bülbül'e, *fena değil olduğunu, cidden konuştuğunu, onu şarkı söylerken dinlemenin hoş olduğunu, ama onların Horoz'unu tanımamasının ne ayıp olduğunu, Horoz'dan biraz ders almış olsaydı şarkı söyleme tarzını epeyce geliştirebileceğini söyler.*[3]

Peskovski dolaysız söylemi dolaylı söyleme mekanik olarak ters çevirip aktarma şeklindeki bu deneyi Fransız dilini kullanarak ve yalnızca gramatik kurallara riayet ederek yapmış olsaydı bile yine aynı sonuçlara varmak zorunda kalırdı. Örneğin, La Fontaine'in dolaysız söylem kullanımını, hatta bunun yerine öykünce lerindeki yarı-dolaylı söylem kullanımını (bu ikinci biçim öykünce lerinde çok yaygındır) dolaylı söylem biçimlerine tercüme etmeye girişmiş olsaydı, elde edilen sonuçlar yukarıda verilen örnekte olduğu kadar gramatik açıdan doğru ve biçemsel olarak kabul edilemez olurdu. Ve bu da Fransızcada yarı-dolaylı söylemin dolaylı söyleme son de-

3. A.g.e., s. 554 (Peskovski'nin örneği için kullandığı "dolaysız söylem parçası", Ivan Krylov'un ünlü *Eşek ve Bülbül* adlı öykünce sinden alınmıştır. Öykünce de, Eşek, sanatını icra eden Bülbül'e şunu söyler: "Fena değil! Cidden, seni şarkı söylerken dinlemek hoş. Ama bizim Horoz'umuzu tanımamanız ne ayıp! Ondan biraz ders almış olsaydınız şarkı söyleme tarzınızı epeyce geliştirebilirdiniz". Peskovski bu ifadeyi sırf mekanik bir tarzda dolaylı söylem haline getiriyor. Sonuç tuhaftır; aslına bakılırsa da imkânsız. İngilizce tercüme bu sonucu yansıtmayı amaçlıyor –*Çevirmenler*).

rece yakın olması gerçeğine rağmen olurdu (aynı zaman ve kişi kaymaları ikisinde de ortaya çıkar). Dolaysız ve yarı-dolaylı söylemde uygun olup da bir dolaylı söylem kuruluşuna aktarıldığında olağandışı çınlayacak birçok sözcük, deyim ve biçem vardır.

Peskovski tipik bir gramerci hatası yapıyor. Dolaylı anlatımı gerekli biçemsel yeniden şekillendirmeyi yapmaksızın bir kalıptan öbürüne mekanik olarak, tamamen gramatik olarak tercüme etme tarzı, derslikte yapılan gramer alıştırmalarını imal etmenin düzmece ve çok su götürür bir tarzından başka bir şey değildir. Söz bildirme kalıplarının (patterns of speech reporting) bu tür uygulanışı, bu kalıpların bir dildeki gerçek varoluşlarıyla uzaktan bile alakalı değildir. Bu kalıplar bir kişinin başka birisinin sözünü aktif alımlayışındaki bir eğilimi anlatır/dışavurur. Her kalıp bildirilecek iletiyi kendi yaratıcı tarzıyla ele alır, yalnızca bu kalıba uygun olan özgül doğrultuyu izler. Bir dil, gelişiminin belli bir aşamasında başkasının sözcelemini kesif, bölünmez, sabit, sımsıkı kapalı bir bütün olarak algılamayı alışkanlık haline getirirse, bu dil ilkel, atıl dolaysız söylem (eski eser biçemi) örüntüsünden başka hiçbir kalıba kumanda etmeyecektir. Peskovski yaptığı deneyde, tam da bir sözcelemin değişmezliği ve aktarımının mutlak birebirliği konusundaki bu anlayışı ortaya koyar; ama aynı zamanda dolaylı söylem kalıbını uygulamaya çalışır. Bu deneyin sonuçları hiçbir şekilde Rus dilinin dolaylı anlatımı bildirmeye doğal olarak uygunsuz olduğunu kanıtlamaz. Tam tersine, bu sonuçlar, barındırdığı örüntünün gelişimi ne denli zayıf kalmış olursa olsun Rusçadaki dolaylı söylemin yeterince kendine özgü bir karakteri olduğunu ve bu yüzden her dolaysız söylem örneğinin birebir tercüme edilmeye elvermediğini kanıtlar.[4]

Peskovski'nin yaptığı bu müstesna deney, dolaylı söylemin dilsel özünü tanıma konusundaki kesin başarısızlığını açıkça gösterir. Bu dilsel öz birilerinin sözünün analitik aktarımından oluşur. Aktarımla eşanlı ve aktarımdan koparılamaz bir analiz, dolaylı söylemin tüm değişilerinin zorunlu işaretidir. Birbirlerinden ancak analizin

4. Peskovski'nin incelemekte olduğumuz bu hatası bir kez daha, grameri biçembilimden ayırmanın yöntembilimsel zararına tanıklık ediyor.

derecesi ve yönü bakımından ayrılabilirler.

Dolaylı söylemin analitik eğilimi, bir iletinin yalnızca içeriğinde değil; aynı zamanda biçiminde de ifade edildikleri ölçüde sözün tüm duygusal-duygulanımsal (emotive-affective) özelliklerinin dolaylı söyleme olduğu gibi giremeyişi gerçeğinde tezahür eder. Bu özellikler biçimden içeriğe tercüme edilir ve ancak bu biçimle dolaylı söylem kuruluşuna girer ya da *verbum dicendi*'yi* değişikliğe uğratan bir yorum olarak temel tümceye (main clause)** kayar.

Nitekim, örneğin "Aferin! Büyük bir başarı!" biçimindeki dolaysız sözcelem, dolaylı söylemde "Aferin, büyük başarı dedi" biçiminde kaydedilemez. Daha ziyade şöyle bir kuruluş bekleriz: "Onu tebrik edip bunun büyük bir başarı olduğunu söyledi." Dolaylı söylemin analiz edici eğilimleri, dolaysız söylemde duygusal-duygulanımsal zeminlerde mümkün olan çeşitli eksiltilerin (ellipses), atlamaların vb. hiçbirine tahammül etmez; bunlar dolaylı söyleme ancak geliştirilmek ve içleri doldurulmak koşuluyla girebilir. Peskovski'nin örneğinde Eşek'in "Fena değil!" biçimindeki haykırısı dolaylı söylemde mekanik bir tarzda "Fena değil der" biçiminde değil, ancak "Fena olmadığını söyler..." hatta "Bülbül'ün şarkıyı kötü söylemediğini söyler" biçiminde belirtilebilir.

Ne "cidden" sözcelemi dolaylı söylemde mekanik biçimde belirtilebilir ne de "...tanımamanız ne ayıp" sözcelemi "...ama tanımamasının ne ayıp olduğunu" biçiminde söylenebilir.

Şurası açık ki, dolaysız söylemden dolaylı söyleme mekanik bir aktarım yapma konusundaki imkânsızlık, bildirilen konuşucunun amacını aktarabilmek için kullandığı herhangi bir bileştirmeli ya da bileştirmeli-bükünlü (compositional-inflectional) aracın orijinal biçimi için de geçerlidir. Nitekim, soru, ünlem ve buyruk tümcelerinin bileştirmeli ve bükünlü özellikleri dolaylı söylemde kaybolur ve tanımlanmaları sırf içeriğe bağlıdır.

Dolaylı söylem bir iletiyi farklı tarzda "işitir"; aktarım esnasında aktif bir şekilde aldığı ve ilişkilendirdiği etkenler, ileti boyutları

* Güçlü söz, yetkili ifade. (ç.n.)

** "Bileşik tümcede, bütün ikincil tümce ya da yan tümcelerin kendisine bağlandığı tümce". Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, ABC, 1998, s. 200. (ç.n.)

öbür kalıplarınkinden farklıdır. Öbür kalıplardaki sözcelemlerin dolaylı söyleme mekanik, birebir aktarımını imkânsız kılan da budur. Böyle bir şey ancak bizzat dolaysız söylemin her nasılsa analitik tarzda kurulduğu –tabii ki, dolaysız söylem böyle bir analize tahammül ettiği ölçüde– örneklerde mümkündür. Analiz dolaylı söylemin kalbi ve ruhudur.

Peskovski'nin sunduğu "deney", daha yakından incelendiğinde, "fena değil" ve "çabuk!" gibi anlatımların sözlüksel renginin dolaylı söylemin analitik ruhuyla tamamen ahenkli olmadığını açığa vurur. Bunun gibi anlatımlar aşırı ölçüde renklidir; yalnızca söylenen şeylerin anlamını tam olarak aktarmakla kalmayıp, aynı zamanda kahraman olarak Eşek'in konuşma tarzını (bireysel mi yoksa tipolojik mi olduğunu) belirtir. Bunların yerine ("iyi", "güzel" gibi) eşanlamlılarını koymayı ya da bu "cazip" terimler dolaylı söylemde muhafaza edilecekse, en azından bunları tırnak içine almayı istersiniz. Bunun sonucunda ortaya çıkan dolaylı söylem örneğini yüksek sesle okuyacak olsaydık, tırnak içindeki anlatımları bir şekilde farklı söylerdik, yaptığımız vurgulama yoluyla bunların başka bir kişinin sözünden alındıklarına ve aradaki mesafeyi korumak istediğimize dikkati çekecek şekilde söylerdik.

Burada dolaylı söylemin analiz edici eğiliminin sapabileceği iki yön arasında ayrım yapma zorunluluğuyla ve bundan ötürü dolaylı söylemin iki temel değişisini ayırma zorunluluğuyla karşılaşıyoruz.

Bir dolaylı söylem kuruluşunda içerilen analiz gerçekten de iki yöne sapabilir, daha doğrusu dikkati, temelden farklı iki nesne üstünde yoğunlaştırabilir. Bir sözcelem, konuşucunun belli bir fikir (ideational) konumu olarak alımlanabilir. Bu durumda sözcelemin tam göndergesel dokusu (konuşucunun söyledikleri) dolaylı söylem kuruluşu aracılığıyla analitik olarak aktarılır. Böylelikle, kullandığımız örnekte, Bülbül'ün şarkı söyleme tarzı konusunda Eşek'in yaptığı değerlendirmenin göndergesel anlamını tam olarak aktarmak mümkündür. Öbür yandan, bir sözcelem yalnızca göndergeyi nitelemekle kalmayıp, yanı sıra ve üstelik bizzat konuşucuyu –onun konuşma tarzını (bireysel, tipolojik ya da ikisi birden); sözünün içeriğinde değil biçimlerinde dışavurulduğu kadarıyla zihinsel

durumunu (sözcükler arasındaki duraklamalar, kopukluklar, anlatımsal vurgulama, vb.); kendini anlatma yeteneği ya da yeteneksizliğini, vb.– niteleyen bir anlatım olarak alımlanabilir ve aktarılabilir.

Dolaylı söylem tarafından aktarılan bu iki analiz nesnesi derinden ve temelden farklıdır. Birinde anlam teşrih edilerek kendi oluşturucu, fikirsel, göndergesel birimlerine ayrılırken; öbüründe kendiliğinden sözcelem, dilsel dokusunu oluşturan çeşitli biçemsel liflere ayrılır. İkinci eğilim mantıksal uç noktasına götürüldüğünde biçemin teknik bir dilsel analizine varır. Gelgelelim, biçemsel analizmiş gibi görünen şeyle eşanlı olarak, bildirilecek sözün göndergesel bir analizi de bu dolaylı söylem tipinde cereyan eder ve bunun sonucunda da göndergesel anlam ve onun dilsel ambalaj tarafından uygulamaya koyuluşu teşrih edilir.

Dolaylı söylem kalıbının birinci değişisini *gönderge analiz eden* değişi, ikincisini de *doku analiz eden* değişi olarak adlandıralım. Gönderge analiz eden değişi bir sözcelemi sırf konu düzeyinde alımlar ve bu sözcelemde konusal önem taşımayan hiçbir şeyi "işitmez" ya da kabul etmez. Biçimsel dilsel tasarımın konusal önemi bulunan boyutları –ki bunlar konuşucunun fikirsel konumunu anlamak için zaruridir– bu değişide konu açısından aktarılabilir ya da yazarın konumunun nitelenmesi olarak yazarlık bağlamına katılması sağlanabilir.

Gönderge analiz eden değişi, yazarın sözünün karşılık verme ve yorumlama eğilimleri için engin bir fırsat sunarken, aynı zamanda bildiren sözcelem ile dolaylı sözcelem arasında kesin ve açık seçik bir ayrımı muhafaza eder. Bu yüzden, söz bildirmenin çizgisel biçemi (linear style of speech reporting) için mükemmel bir araç yaratır. Bu değişinin başka bir konuşucunun sözcelemini konulaştırma yönünde su götürmez bir organik/yapısal (built-in) eğilimi vardır; nitekim sözcelemin tutunumunu ve özerkliğini kuruluş çerçevesinde olmaktan ziyade anlam çerçevesinde muhafaza eder (bildirilecek bir iletideki anlatımsal kuruluşun nasıl konusal hale getirilebileceğini görmüştük). Gelgelelim, bu sonuçlar ancak dolaylı anlatımın belli bir ölçüde gayri şahsileştirilmesi pahasına elde edilir.

Gönderge analiz eden değişinin kayda değer bir ölçüde gelişmesi ancak bir şekilde rasyonalist ve dogmatik bir doğaya sahip bir yazarlık bağlamında ortaya çıkar: Dikkatin her durumda fikirde yoğunlaştığı ve yazarın kendi başına tikel bir fikir konumu işgal ettiğini kendi sözleri yoluyla gösterdiği bir bağlamda. Bunun geçerli olmadığı yerde, bizzat yazarın dilinin renkli ve tikelleşmiş olduğu ya da sözün gidişatının doğrudan doğruya uygun tipte bir anlatıcıya devredildiği yerde bu değişi yalnızca ikincil ve arızi bir önem taşıyacaktır (örneğin, Gogol, Dostoyevski ve başkalarında olduğu gibi).

Bütün olarak alındığında bu değişi Rusçada zayıf bir gelişme göstermiştir. Bu değişi öncelikle yazarın tartışılmakta olan konu üstüne başkalarının görüşlerini açıklama, karşılaştırma ve perspektife yerleştirme sorunuyla uğraşmak zorunda kaldığı gidimli (discursive) ya da retorik bağlamlarda (bilimsel, felsefi, politik ya da bunlara benzer bir doğaya sahip bağlamlarda) bulunur. Edebiyatta nadiren ortaya çıkar. Bu değişi yalnızca, örneğin Turgenyev ya da bilhassa Tolstoy gibi kendine ait özel fikirsel amacı ve ağırlığı bulunan bir söz söylemeye karşı olmayan yazarların eserlerinde belli bir kişiliğe bürünür. Gelgelelim, bu örneklerde bile bu değişinin Fransızca ya da Almancada gözlemlediğimiz zenginlik ve çeşitlilikte olmadığını fark ederiz.

Şimdi doku analiz eden değişiye geçelim. Bu değişi anlatım olarak görülen iletinin öznel ve biçemsel fizyonomisini niteleyen sözcükleri ve deyimleri/düzsözleri (locution)* dolaylı söyleme katar. Bu sözcükler ve düzsözler, özgül, öznel, tipik oldukları belirgin olarak hissedilecek şekilde dolaylı söyleme katılır; çoğu zaman tırnak içine alınır. Aşağıda bunun dört örneğini veriyorum:

> Grigori, haç çıkararak, merhumun bir iki konuda becerikli olsa da kalın kafalı olduğunu, *hastalığıyla cezalandırıldığını* ve *köküne kadar*

* "Deyim (locution): Bir tür sözlüksel birim oluşturan anlambirim toplaşması; genellikle öz anlamından az çok ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz (örn. *küplere binmek*). Düzsöz (locution): Dilbilgisine uygun olarak ve bir sözlük aracılığıyla dilin gerçekleşmiş biçimi; edimsöz ve etkisöze karşıt olarak dil dışı olgulardan soyutlanmış söz". Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, ABC, 1998, s. 74, 90. (ç.n.)

*inançsız* olduğunu, ona inançsızlığı aşılayanın Fedor Pavloviç ve en büyük oğlu olduğunu söyledi (Dostoyevski, *Karamazof Kardeşler*; italikler ilave edildi)

Pole'larla da aynı şey oldu: Kendini beğenmiş ve başına buyruk bir edayla ortaya çıktılar. İkisinin de öncelikle *"Tacın hizmetinde olduklarına"* bağıra bağıra yemin ettiler ve *"Pan Mitja"*nın itibarlarını 3000 ruble karşılığında satın almalarını önerdiğini ve elinde çok miktarda para olduğunu kendi gözleriyle gördüklerini söylediler (a.g.e)

Krasotkin, aslında *"günümüzde ve çağımızda"* yaşıtlarını, öbür 13 yaşındakileri kandırmanın utanç verici olduğunu, bunu düşkün olduğu "tombişler" için yaptığını ve hiç kimsenin kendisini duygularının hesabını vermeye davet edemeyeceğini ima ederek suçlamayı gururla bertaraf etti. (a.g.e.)

Nastasya Filippovna'yı mutlak bir akli dengesizliğe yakın bir halde buldu: Nastasya sürekli bağırıyor, titriyor, Rogozin'in bahçede, kendi evlerinde saklandığını, onu biraz önce gördüğünü, *kendisini öldüreceğini... boğazını keseceğini (!)* haykırıyordu (Dostoyevski, *Budala*. Burada dolaylı söylem kuruluşu orijinal iletinin anlatımsal vurgusunu muhafaza eder).

Dolaylı söyleme kendi özgüllükleri ayırt edilebilecek şekilde (bilhassa tırnak içinde verildiklerinde) dahil edilen sözler ve anlatımlar, biçimcilerin diliyle söylenecek olursa, "yabancı kılınır"; üstelik tam da yazarın ihtiyaçlarına uygun şekilde yabancılaştırılır: Ayrıntılandırılır, renkleri çoğaltılır; ama aynı zamanda yazarın tutumunun –yazarın ironisinin, güldürüsünün vb.– gölgelerini barındırmaları sağlanır.

Bu değişinin dolaylı söylemden dolaysız söyleme kesintisiz geçiş örneklerinden ayrı tutulması yerinde olur, her iki tip de özdeş işlevler görse bile. Dolaysız söylemin dolaylı söylemi devam ettirdiği ikincisinde, sözün öznelliği şiddetlenmiş bir tanım kazanır ve yazarın ihtiyaçlarına uygun yöne kayar. Örneğin:

Trifon Borisoviç, her ne kadar kaçamak cevaplar vermeye çalıştıysa, da, köylüler kayıp bin rublelik banknot hakkında sorguya çekildikten sonra her şeyi itiraf etti; ama *"Şerefine halel gelmesin diye"* her şeyi o sırada Dimitri Federoviç'e iade etmiş olduğunu ve *"ama işte, beyefen-*

*dinin, o sıra körkütük sarhoş olduğu için bunu hatırlayamadığı*"nı da sözlerine ilave etti (Dostoyevski, *Karamazof Kardeşler;* italikler ilave edildi).

Eski efendisinin anısına çok derin bir saygı duymasına rağmen, Mitja'yı ihmal ettiğini ve "*çocukları iyi yetiştirmediğini*" belirtti ve Mitja'nın ilk yıllarına ilişkin öyküleri sayıp dökerek "*ben olmasaydım çocukcağız bitlenirdi*" dedi (a.g.e.; italikler ilave edildi).

Dolaysız söylemin dolaylı söylem tarafından hazırlandığı ve sanki onun içindeymişçesine ortaya çıktığı –Rodin'in figürün kayadan ancak kısmen çıkmış halde bırakıldığı heykellerindeki gibi– böyle bir örnek, resimsel olarak işlenmiş olan birçok dolaysız söylem değişilerinden biridir.

Dolaylı söylem kuruluşunun doku analiz eden doğası böyle bir şeydir. Bu kuruluş dolaylı anlatım aktarımında oldukça orijinal resimsel etkiler yaratır. Bu, dilsel bilinçte öteki konuşucuların sözcelemlerinin yüksek derecede bireyselleşmesinin mevcut olduğunu ve bir sözcelemin dilsel ambalajı ile göndergesel anlamını ayrımsal olarak algılama yeteneğini önceden varsayar. Bunların hiçbiri, öteki konuşucuların sözcelemlerinin ne otoriter ne de rasyonalist alımlama tipine uygundur. Uygulanabilir bir biçemsel aygıt olarak, bir dilde ancak eleştirel ve gerçekçi bireycilik zemininde kök salabilir; oysa gönderge analiz eden değişi rasyonalist türde bireyciliğin karakteristiğidir. Rus edebiyat dilinin tarihinde ikinci dönemin var olduğu pek söylenemez. Bu da Rusçada gönderge analiz eden değişi karşısında doku analiz eden değişinin mutlak üstünlüğünü açıklar. Ayrıca, doku analiz eden değişinin gelişimi Rusçada *consecutio temporum*'un eksikliğinden büyük ölçüde yararlanmıştır.

Bundan ötürü, yukarıda sunduğumuz iki değişinin, kalıbın genel analitik eğilimi sayesinde birbirleriyle irtibatlı olmalarına rağmen, dolaylı gönderenin (reported addresser) sözlerine ve konuşucunun bireyselliğine ilişkin derinden farklı dilsel anlayışları dışavurduğunu görüyoruz. Birinci değişi açısından, konuşucunun bireyselliği ancak özgül bir fikirsel (epistemolojik, etik, varoluşsal ya

da davranışsal) konum işgal ettiğinde devreye giren bir etkendir ve (katı göndergesel terimlerle aktarılan) bu konumun ötesinde, bildiren (reporter) için hiçbir varoluşu yoktur. Burada konuşucunun bireyselliğini bir imge halinde pıhtılaştıracak gereçler yoktur.

Konuşucunun bireyselliğinin öznel (bireysel ya da tipolojik) tarz olarak, yazarın bu tarz hakkındaki değerlendirmesini de içeren düşünme ve konuşma tarzı olarak sunulduğu ikinci değişi için bunun tersi doğrudur. Burada konuşucunun bireyselliği bir imge oluşturma noktasına varacak ölçüde pıhtılaşır.

Buna rağmen, Rusçadaki dolaylı söylem kuruluşunun üçüncü ve pek önemsiz olmayan bir değişisine işaret edilebilir. Bu değişi esas olarak bir karakterin iç konuşmasını, düşüncelerini ve yaşantılarını bildirmek için kullanılır. Bu değişi bildirilecek sözü çok serbest işler; genellikle bildirilecek sözü kısaltır, sadece konularına ve başat öğelerine dikkat çeker; bundan dolayı, izlenimci değişi olarak adlandırılabilir. Yazarın vurgulaması bu değişinin kaygan yapısı üstünde kolayca ve serbestçe çağıldar. İzlenimci değişinin Puşkin'in *Tunç Süvari*'sinden alınan klasik bir örneği şöyledir:

> Zihninde tartıp durduğu düşünceler nelerdi peki? Fakir olduğu, saygı görmek, güvenli bir hayat yaşamak için ister istemez çalışması gerektiği; Tanrı'nın ona biraz daha fazla akıl ve para verebileceği. *Hayatı sırf eğlence olarak gören* küçük beyinli avare şanslı köpeklerin, aylakların da olduğu şu dünyada iki yıldır aralıksız çalışıp durduğu; düşünceleri aynı zamanda havanın yatışmadığını, ırmağın yükselmeye devam ettiğini, Neva üstündeki köprülerin büyük ihtimalle açıldığını ve Paraşa'sına iki ya da üç gün daha kavuşamayacağını da bildiriyordu. Zihnindeki düşünceler böyle devam ediyordu (italikler ilave edildi).

Bu örnekten hareketle bir kanıya varırsak, dolaylı söylemin izlenimci değişisinin gönderge analiz eden değişi ile doku analiz eden değişi arasında orta bir noktada durduğunu görürüz. Bu örnekte göndergesel bir analiz cereyan etmiştir kesinlikle. Belli sözcükler ve deyimler net bir şekilde kahramanın, Yevgeni'nin zihninden kaynaklanmıştır (bunların özgüllüğü vurgulanmasa da). En öne çıkan da yazarın ironisi, vurgulaması, malzemeyi düzenleme ve kı-

saltmadaki becerikliliğidir.

Şimdi Rus edebiyat dilinde son derece iyi geliştirilmiş olan ve belirgin bir şekilde farklı değişilerin kapsamlı olarak sınıflandırılmasına kumanda eden *dolaysız söylem* örüntüsüne geçelim. Eski Rus edebi anıtlarındaki hantal, atıl ve bölünmez dolaysız söylem yığınlarından bu söylemin yazarlık bağlamına dahil edilmesinin modern, esnek ve çoğuncası muğlak kiplerine, uzun ve öğretici bir tarihsel gelişim patikası uzanır. Ama burada bu tarihsel gelişimi incelemekten kaçınmalıyız; edebi dilde var olan dolaysız söylem değişilerinin envanterini de yapamayız. Kendimizi burada yalnızca vurgulamaların karşılıklı değiş tokuşunu, bildirme bağlamı ile dolaylı anlatım arasındaki bir tür karşılıklı bulaşmayı sergileyen değişilerle sınırlandıracağız. Dahası, bu sınırlar içerisinde, yazarın sözünün bildirilen iletinin üstüne gittiği ve ona kendi vurgulamalarıyla nüfuz ettiği örneklerden ziyade, bildirilen iletinin öğelerinin bütün bir yazarlık bağlamına sızarak içinde dağıldığı ve böylelikle yazarlık bağlamını kaygan ve muğlak hale getirdiği örnekler üstünde yoğunlaşacağız. Bununla birlikte, bu iki örnek tipi arasında her zaman keskin bir ayrım çizgisi çekilemeyeceği doğrudur: Aslında çoğu zaman söz konusu olan, etkilerin karşılıklılığıdır.

Dinamik iç ilişkilerin yazarın "baskı"sıyla (imposition) nitelenen birinci doğrultusuna *önayarlı dolaysız söylem* (preset direct discourse) denebilir.[5]

Dolaylı söylemden (bu söylem tipine zaten aşinayız) doğan dolaysız söylem örneği bu kategoriye aittir. Bu değişinin bilhassa ilginç ve yaygın bir örneği yarı-dolaylı söylemden dolaysız söylemin ortaya çıkmasıdır. yarı-dolaylı söylemin doğası yarı anlatı ve yarı dolaylı anlatım olduğundan, dolaysız söylemin tamalgısını önceden ayarlar (presets the apperception). Yaklaşmakta olan dolaysız söyle-

5. Dolaysız söylemdeki yazarın karşılık verme ve yorumlama amacıyla başvurduğu daha ilkel aygıtları –örneğin, yazarın dolaysız söylemde italikleri kullanması (vurgu kayması), çeşitli türden arasözlerin ya da basitçe ünlem, soru işareti ya da (sic!/böylece) gibi uzlaşımsal işaretlemelerin araya sokulması– burada bir yana bırakıyoruz. Bildirme fiilinin (reporting verb) yorumlama ve karşılık vermeyle bağlantılı olarak çeşitli olanaklı konumlanmaları, dolaysız söylemin ataletini alt etmek açısından hayati önem taşır.

min temel konuları bağlam tarafından öndelenir (anticipate) ve yazarın vurgulamaları tarafından renklendirilir. Bu tipte işlendiğinde dolaylı anlatımın sınırları son derece zayıflar. Bu değişinin klasik bir örneği, sara nöbetinin eşiğindeki Prens Mişkin'in zihinsel durumunun tasviridir; Dostoyevski'nin *Budala* adlı romanının 2. kısmının beşinci bölümü neredeyse tamamen bu tasvirden oluşur (yarı-dolaylı söylemin muhteşem örnekleri de burada bulunur). Bu bölümde yazar onun, yani Prens Mişkin'in toplumsal görüş alanı içerisinde öyküleidiğinden, Prens Mişkin'in doğrudan bildirilen sözleri (directly reported speech) kendi içine kapalı dünyasında çınlar. "Öteki konuşucu"nun sözcelemi için yaratılan tamalgısal artyöre burada yarı öteki konuşucuya (kahraman) ve yarı da yazara aittir. Gelgelelim, yazarın vurgulamalarının dolaysız anlatıma derinlemesine nüfuz etmesine hemen her zaman yazarlık bağlamında nesnelliğin zayıflamasının eşlik ettiği bize çok net bir şekilde gösterilir.

Aynı doğrultudaki başka bir değişi *ayrıntılandırılmış (particularized) dolaysız söylem* olarak adlandırılabilir. Burada yazarlık bağlamı öyle kurulmuştur ki, yazarın bir karakteri tanımlamak için kullandığı özellikler karakterin doğrudan bildirilen sözünü büyük ölçüde gölgeler. Karakterin tasvirinin batırıldığı değer yargıları ve tutumlar karakterin sözcelemlediği (utter) sözlerle devam eder, bu sözlere dahil olur. Dolaylı sözcelemlerin göndergesel ağırlığı bu değişide azalır, ama bunun karşılığında kişisel nitelikleri verme özellikleri (characterologial), betimleyicilikleri (picturesqueness) ya da zaman-ve-yer tipiklikleri yoğunlaşır. Benzer şekilde, karakter biçemi, kostümü ve genel tavırlarıyla komik bir karakteri sahnede bir kez görünce, ağzından çıkan sözcüklerin anlamını kavramaya bile gerek kalmadan gülmeye hazırızdır. Gogol ve "doğal okul" adıyla zikredilen eğilimin temsilcileri dolaysız söylemi çoğunlukla bu tarzda işler. Aslına bakılırsa, Dostoyevski ilk eseri olan *Ezilenler*'de dolaylı anlatımın bu ayrıntılandırılmış işlenişini yeniden canlandırmaya çalışmıştı.

Dolaylı anlatımın önceden ayarlanması ve anlatıda konusunun, yargılarının ve vurgularının öndelenmesi yazarın bağlamını o denli öznelleştirebilir ve kahramanının renkleriyle boyayabilir ki, bu

bağlam "dolaylı anlatım" gibi çınlamaya başlar. Anlatıyı tamamen bizzat kahramanın toplumsal görüş alanında icra etmek, yani yalnızca kahramanın zaman ve mekân boyutları içerisinde değil; aynı zamanda kahramanın değerler ve vurgulamalar sistemi içerisinde icra etmek, dolaylı sözcelemler için son derece orijinal türde bir tamalgısal artyöre yaratır. Bu da bize özel bir değişiden söz etme hakkı verir: Yazarlık bağlamında gizlenen ve kahramanın gerçek, dolaysız sözcelemlerine adeta zorla giren *önceden bildirilmiş ve saçılmış (disseminated) dolaylı anlatım.*

Bu değişi çağdaş düzyazıda, bilhassa Andrey Bely ve onun etkisindeki yazarlarda (örneğin, Erenburg'un *Nikolaj Kurbov*'unda) çok yaygındır. Gelgelelim, bu değişinin klasik numuneleri Dostoyevski'nin birinci ve ikinci dönem eserlerinde aranmalıdır (son döneminde bu değişiyle daha az karşılaşılır). Şimdi onun *Skvernyj anekdot*'una (*Pis Bir Hikâye*) eğilelim.

Bütün bir anlatıyı bir "anlatıcı"nın anlatısı olarak tırnak içerisine koymak mümkündür, ama anlatıda böyle bir anlatıcı ne konu ne de kompozisyon düzeyinde belirtilmez. Bununla birlikte, anlatı içerisinde öyle bir durum vardır ki, neredeyse her belgeç (epithet) ya da tanım ya da değer yargısı, aynı zamanda şu ya da bu karakterin zihninden kaynaklandığını belirtmek için tırnak içine alınabilir.

Şimdi öykünün başlarından kısa bir pasaj alalım:

> Soğuk ve ayaz bir kış akşamında –daha doğrusu gecesinde, zira saat on ikiyi bulmuştu– *son derece seçkin* üç beyefendi, Petersburg Adası üzerindeki iki katlı *şık* bir evin *rahat*, hatta gösterişli biçimde döşenmiş bir odasında oturmuş, son derece önemli bir konu hakkında *ciddi* ve *güzel* bir konuşmaya dalmışlardı. Her birinin altında *şık* döşenmiş bir sandalye, küçük bir masa etrafına oturmuşlar, konuşmadaki duraklamalar sırasında şampanyalarından *rahatlatıcı* yudumlar alıyorlardı (italikler ilave edildi).

Bu pasajdaki dikkate değer ve karmaşık vurgulama oyunlarına aldırmadığımız takdirde yapılacak değerlendirme olumlu olmayacak, biçem açısından sefil ve yavan olduğu söylenecektir. Birkaç satırda "şık" ve "rahat" belgeçleri ikişer kez kullanılır; kullanılan öbür bel-

geçler "gösterişli", "ciddi", "güzel" ve "son derece seçkin"dir!

Bu satırları ciddi olarak yazardan doğan betimleme ya da hatta anlatıcının yekpare *Ich-Erzählung* çeşitten olması kaydıyla bir anlatıcının betimlemesi olarak gördüğümüz takdirde (örneğimiz Turgenyev ya da Tolstoy olsaydı bunu yapardık), bu satırlardaki biçem, yargılarımızın en katılarına maruz kalmaktan kaçamazdı.

Gelgelelim, bu pasajı bu tarzda ele almak imkânsız. Bu renksiz, yavan, sıkıcı belgeçlerin her biri *iki* vurgulamanın, *iki* bakış açısının, *iki* söz ediminin yöndeştiği ve çarpıştığı bir alandır.

Evin efendisini, Danışma Meclisi Müsteşarı Nikiforov'u niteleyen pasajdan birkaç alıntıya daha göz atalım:

> Nikiforov hakkında bir iki şey söyleyelim: kariyerine küçük bir memur olarak başlamış, sonraki 40-45 yıl boyunca saçmasapan şeylerle oyalanmıştı... Dağınıklıktan ve ahlâki dağınıklık olarak gördüğü heyecanlılıktan hiç hoşlanmazdı, hayatının sonlarına doğru kendini tamamen *tatlı ve gevşek bir rahatlık* ortamına ve sistematik yalnızlığa gömmüştü... Yaşından genç gösteren, kendine iyi bakmış, daha uzun bir süre yaşayacağa benzeyen ve *en yüksek centilmenlik kodlarına* göre yaşayan *son derece saygın ve iyi tıraşlı bir adam görünümündeydi.* Gayet rahat bir mevkideydi: bir şeylerin başıydı ve ara sıra bir şeylere imza atıyordu. *Kısacası, gayet mümtaz bir kişi olarak görülüyordu.* Tek bir ihtirası, daha doğrusu şiddetli isteği vardı: kendi evine –üstelik kira evinden çok malikâne havasında bir eve– sahip olmak. İsteği sonunda gerçekleşmişti [İtalikler ilave edildi].

Birinci pasajın yavan ve tekdüze belgeçlerini (ama yavan tekdüzelikleri kesinlikle *tahkim edilmiştir*) nereden aldığını şimdi açıkça görüyoruz. Bunlar yazarın zihninden değil paşanın rahat hayatından aldığı genel tatlardan, bizatihi evinden, hayattaki konumundan, mertebesinden –"yüksek bir hayat düzeyine erişmiş" bir adam olan Danışma Meclisi Müsteşarı Nikiforov'un zihninden– kaynaklanmıştır. Bu sözler "başkasının sözü" olarak, Nikiforov'un dolaylı anlatımı olarak tırnak içinde verilebilirdi. Ama bu sözler yalnızca ona ait değildir. Sonuçta öykü "paşalar"la dayanışma içinde olan, onlara yaltaklanan, her şeyde onların tutumunu benimseyen, onların dilini konuşan; ama her şeye rağmen onlara kışkırtıcı bir şekilde faz-

la özenen ve böylelikle tüm gerçek ve potansiyel sözcelemlerini yazarın ironi ve alayına açık bırakan bir anlatıcı tarafından anlatılmaktadır. Bu yavan belgeçlerin her biriyle yazar, anlatıcısı yoluyla, kahramanını ironik ve gülünç hale getirir. Aktarılan pasajdaki karmaşık vurgulamalar oyununu –yüksek sesle okunduğu takdirde yeniden üretilemeyen bir vurgulamalar oyunu– yaratan budur.

Öykünün geri kalan kısmı başka bir asıl karakter olan Pralinski'nin toplumsal görüş alanı içerisinde kurulmuştur tamamen. Bu kısım da kahramanın (onun gizli sözünün) belgeçleri ve değer yargılarıyla süslenmiştir; kahramanın gerçek, noktalamalarla uygun bir şekilde belirtilmiş içsel ve dışsal dolaysız sözü bu artyöre çerçevesinde, yazarın ironisine sızmış halde boy gösterir.

Böylelikle, anlatıdaki hemen her sözcük (anlatımsallığı, duygusal rengi, tümcedeki vurgulanma konumuyla ilgili olarak) eşanlı olarak iki kesişen bağlamda, iki söz ediminde bulunur: Yazar-anlatıcının (ironik, alaycı) sözünde ve (ironiden çok uzak duran) kahramanın sözünde. Her biri kendi anlatımsallığında farklı bir doğrultuya giren bu iki söz ediminin eşanlı katılımı aynı zamanda öykünün tuhaf tümce yapısını, sözdizimin eğilip bükülmelerini, hayli özgün biçemini açıklamaktadır. Bu iki söz ediminden yalnızca biri kullanılmış olsaydı tümceler başka türlü yapılandırılırdı, biçem farklı olurdu. Burada hemen hiç incelenmemiş olan bir dilsel fenomenin klasik bir örneğiyle karşı karşıyayız; *söz müdahalesi* (speech interference) fenomeni.

Rusçada bu söz müdahalesi fenomeni dolaylı söylemin doku analiz eden değişisinde, dolaylı tümcemsinin (reported clause) yalnızca orijinal sözcüklerin ve anlatımların bazılarını barındırmakla kalmayıp aynı zamanda bildirilen iletinin anlatımsal yapısını da barındırdığı nispeten nadir örneklerde belli bir ölçüde cereyan edebilir. Bunun bir örneğini, orijinal iletinin ünlemli yapısını –tonlaması bir şekilde hafifletilmiş olma koşuluyla– dolaylı söylemin kendi bünyesine kattığı bir örneği yukarıda gördük. Bunun sonucunda yazarın analitik aktarımının sakin, mesafeli anlatısal vurgulaması ile delireyazmış kadın kahramanın duygusal, histerik vurgulamasının belli bir bileşimi ortaya çıkmıştı. Bu nokta aynı zamanda tümcem-

sinin (clause) –iki efendiye hizmet eden, iki söz edimine eşanlı olarak katılan bir tümcemsinin– sözdizimsel fizyonomisinin özel bozukluğunu da açıklamaktadır. Gelgelelim, dolaylı söylem bu söz müdahalesi fenomeni için ayrı ve sağlam bir biçemsel anlatım gibi bir şeye bir dayanak sunmaz.

İki farklı doğrultudaki iki söz ediminin dolaylı olarak (inferential) kaynaşmasının en önemli ve en azından Fransızcada sözdizimsel olarak en fazla standartlaşmış örneği *yarı-dolaylı sözcelemdir*. Olağanüstü bir önem taşıdığından bundan sonraki bölümün tamamını yarı-dolaylı söylemin incelenmesine hasredeceğiz. Ayrıca, yine o bölümde Latin kökenli dillerdeki ve Cermen dillerindeki dilbilimde bu sorunun nasıl ele alındığını inceleyeceğiz. Yarı-dolaylı söylem üstüne yapılan tartışmalar ve bu sorun bağlamında benimsenen çeşitli konumlar, bilhassa Vossler okulu mensuplarının konumu yöntembilimsel açıdan hatırı sayılır bir malzeme içermektedir; bu yüzden eleştirel bir analize tabi tutulmaları gerekir.

Elinizdeki bölümün kapsamında yarı-dolaylı söylemle bağıntılı başka birkaç fenomeni daha incelemekle yetineceğiz. Bu fenomenler muhtemelen Rusçada yarı-dolaylı söylemin başlaması ve oluşmasının temeli olarak saptanabilir.

Resimsel işlenişi bağlamında dolaysız söylemin ikici (dualistic), çift katlı (duplex) değişilerine yoğunlaşırken dolaysız söylemin çizgisel (linear) değişilerinin en önemlilerinden birini ihmal ettik: *retoriksel dolaysız söylem*. Birkaç çeşidi olan bu "ikna edici" değişinin büyük bir sosyolojik önemi var. Burada bu çeşitlerin biçimleri üstünde duramayız, ama retorikle ilintilendirilen belli birtakım fenomenler üstünde bir parça yoğunlaşacağız.

Toplumsal ilişkide *retoriksel soru* ya da *retoriksel haykırı* denilen bir fenomen söz konusudur. Bu fenomenin belli bazı örnekleri, bağlama oturtulmaları sorunundan ötürü bilhassa ilginçtir. Bu örnekler, öyle görünüyor ki, yazarın sözü ile dolaylı anlatım (genellikle içsel anlatım) arasındaki sınırda konumlanmakta ve çoğu zaman da doğrudan doğruya bu ikisinden birine kaymaktadır. Bu yüzden bu örnekler yazarın sözüne kaydıklarında bir soru ya da haykırı olarak, ya da kendi kendisine hitap eden kahramanın sözüne kay-

dığında da yine bir soru ya da haykırı olarak yorumlanabilir. Aşağıda böyle bir sorunun örneğini veriyoruz:

> Katmerli bir sükûnetin orta yerinde mehtaplı patikada usul adımlarla yaklaşan kim peki? Rus birdenbire ortaya çıkar. Yumuşak, dilsiz selamıyla Çerkez hizmetçi kız onun önünde durmaktadır. Sessizce süzer kızı ve düşünür: Aldatıcı bir rüya bu, süslü duyguların kof bir oyunu...(Puşkin, *Kafkas Tutsağı*).

Kahramanın sonuç bildiren (içsel) sözleri yazarın ortaya attığı retoriksel soruya yanıt veriyor gibidir ve bu retoriksel soru kahramanın kendi içsel sözünün parçası olarak yorumlanabilir.

Şimdi de retoriksel haykırının bir örneğine bakalım:

> Ah, o korkunç ses! Tabiat âlemi onun önünde karardı. Kutsal özgürlük, elveda! O artık bir köle! (a.g.e.)

Düzyazıda bilhassa çok sık görülen bir olay, "şimdi ne yapmalı?" gibi bir sorunun kahramanın düşüncelerini ya da eylemlerinin öykülenmesini sunmasıdır: Soru eşit derecede yazarın sorusudur ve aynı zamanda kötü bir duruma düştüğünde kahramanın kendine sorduğu sorudur.

Bu ve buna benzer sorularda ve haykırılarda yazarın inisiyatifinin denetim kurduğu ve tırnak içine alınmış halde boy göstermemelerinin bundan kaynaklandığı iddia edilecektir kuşkusuz. Bu tikel örneklerde öne çıkan yazardır, ama bunu kahramanın payına yapar: Kahraman adına konuşuyor gibidir yazar.

Bu tipin ilginç bir örneğine bakalım:

> Mızraklarına yaslanmış Kazaklar ırmağın hızla akan suyuna bakarken, fark etmedikleri bir düşman, silahıyla sisin örtüsü altında hızla geçip gider... Ne düşünüyorsun Kazak? Geçmiş yıllardaki savaşlar mı geldi aklına?...Elveda özgür serhat köyleri, baba ocağı, durgun Don ve savaş ve güzel kızlar. Fark edilmeyen düşman sipere vardı, bir ok çıkar sadaktan –havada vınlar– ve Kazak kanlı surdan düşer. (a.g.e.)

Burada yazar kahramanının yerini alır, kahramanının söyleyebilece-

ği ya da söylemesi gereken şeyi onun yerine söyler, durumun gerektirdiği şeyi söyler. Puşkin, Kazak'ın anavatanına onun yerine elveda der (bu, Kazak'ın kendisinin doğal olarak yapamayacağı bir şeydir).

Burada gördüğümüz başkasının yerine konuşma, yarı-dolaylı söyleme çok yaklaşır. Bu örneği *ikame edilmiş dolaysız söylem* olarak adlandıralım. Böyle bir ikame, *vurgulamaların paralelliğini*; ikisi de aynı doğrultuda akan yazarın sözünün vurgulamaları ile kahramanın ikame sözünün (söyleyebileceği ya da söylemesi gereken sözün) vurgulamaları arasında bir paralellik olmasını öngerektirir. Bundan dolayı burada bir müdahale cereyan etmez.

Retorik olarak kurulmuş bir bağlamın çerçevesi içerisinde değerler ve vurgulamalar arasında tam bir dayanışma var olduğu zaman yazarın retoriği ile kahramanın retoriği örtüşmeye başlar: Sesleri kaynaşır ve yazarın anlatısına ve kahramanın içsel (ama bazen aynı zamanda dışsal) sözüne eşanlı olarak ait olan uzun pasajlar geçer elimize. Elde edilen sonucun yarı-dolaylı söylemden ayrı tutulabilir bir yanı hemen hiç yok gibidir; yalnızca müdahale söz konusu değildir. Rusçada yarı-dolaylı söylem (muhtemelen ilk kez) Genç Puşkin'in Byronvari retoriğine yaslanarak biçimlendi. *Kafkas Tutsağı*'nda yazar değerler ve vurgulamalar bakımından kahramanıyla tam bir dayanışma içindedir. Anlatı kahramanın vurgulamalarıyla gelişir ve kahramanın sözcelemleri yazarın vurgulamalarıyla doludur. Örneğin, aşağıdaki şu pasajla karşılaşırız:

> Birbirine benzeyen dağların dorukları sıra sıra uzanır; bu sırada yalnız bir çizgi kıvrıla kıvrıla kasvetle gözden kaybolur... *Bunaltıcı düşünceler* genç tutsağın kederli göğsüne musallat olur... Uzaktaki çizgi Rusya'ya uzanır, o gururlu, o kaygısız, coşkulu gençliğinin başladığı toprağa: İlk gençliğin neşesini tanıdığı, sevecek pek çok şey bulduğu, korkunç ıstırapları bağrına bastığı, fırtınalı bir hayatta sevinci, arzuyu ve umudu yok ettiği yere... Dünyanın ve işlerin nasıl döndürüldüğünün içyüzünü araştırmıştı, inançsız bir hayatın bedelini biliyordu. İnsanların yüreğinde ihaneti bulmuştu, aşk hayallerinde çılgınca bir yanılsamayı... Özgürlük! *Yalnızca senin* için bu dünyadaki arayışını sürdürmüştü... Geldi geçti...Şimdi dünyada umutlarını yükleyebileceği hiçbir şey görmüyor; ve *sen* bile, onun son sevgili hülyası, *sen* de bıraktın onu. Artık o bir köle (a.g.e.; italikler ilave edildi).

Burada aktarılmakta olan tutsağın kendi "bunaltıcı düşünceler"idir açıkça. Bunlar *tutsağın* sözüdür, ama biçimsel olarak yazar tarafından verilmektedir. Kişi adılı "o" her yerde "ben"e dönüştürülse ve fiiller de buna göre ayarlansaydı, ister biçem açısından isterse başka açılardan hiçbir uyumsuzluk ya da tuhaflık ortaya çıkmazdı. Bu konuşmanın ikinci kişiye söz yöneltmesi ("özgürlük"e, "hülyalar"a) ve bunun da yazarın kahramanıyla özdeşleşmesinin altını daha fazla çizmesi yeterince semptomatiktir. Kahramanın konuşmasının bu kertesi şiirin ikinci bölümünde kahramanın ağzından sunulan retoriksel dolaysız söylemden biçemce ya da fikirce farklı değildir:

> "Unut beni! Senin sevgine, kalbinin sevincine layık değilim... Coşkudan yoksun, arzuları kaybetmiş halde çürüyorum, tutkunun mağduruyum... Gözlerim seni çok uzun bir süre önce, hâlâ umutlara ve coşkulu hülyalara güvendiğim günlerde görseydi ne olurdu sanki! Ama artık çok geç! Mutlu olamayacak kadar cansızım artık, Umut kuruntularım akıp gitti..." (a.g.e.)

Yarı-dolaylı söylem üstüne yazan herkes (belki bir tek Bally hariç), yukarıdaki pasajın bu tipin eksiksiz bir hakiki numunesi olduğunu kabul edecektir.

Gelgelelim, biz bu pasajı ikame edilmiş bir dolaysız söylem örneği olarak görme eğilimindeyiz. Doğrudur, yarı-dolaylı söyleme dönüşmesi için yalnızca bir adım atılması yeterli. Ve Puşkin kahramanlarından ayrı bir yerde durmayı başardığı ve kendi değerleri, kendi vurgulamaları olan daha nesnel bir yazarlık bağlamıyla karşıtlık içerisine koyduğu zaman bu adımı atmıştır. Yukarıda zikredilen örnekte yazarın sözü ile karakterin sözü arasında herhangi bir müdahale hâlâ yoktur. Bunun sonucu olarak da böyle bir müdahalenin yarattığı ve yarı-dolaylı söylemi, kendisini kuşatan yazarlık bağlamından farklılaştırarak niteleyen dilbilgisel ve biçemsel özelliklerden yoksundur. Gerçek şu ki, yukarıdaki örnekte "tutsak"ın sözünü ancak katışıksız anlam (semantic) özellikleri sayesinde fark ediyoruz. Burada *farklı* doğrultuda iki söz edimi sezmiyoruz; yaza-

rın aktarımının berisinde yer alan dolaylı iletinin *bütünlüğünü ve direnişini* sezmiyoruz.

Son olarak, gerçek yarı-dolaylı söylem olarak gördüğümüz şeyi belirginleştirmek için, Puşkin'in *Poltava*'sından aldığımız az bulunur bir numuneyi sunuyoruz. Bu bölümü bu numuneyle bitiriyoruz.

> Ama eyleme geçmek için kuduran Kocubej öfkesini kalbinin derinlerinde gizledi. "Hepsi de yaslı olan düşünceleri şimdi ölümle meşguldü. Mazeppa için kötü düşünmüyordu; suçlanması gereken tek kişi kızıydı. Ama onu da affetti: İnsan yasaları, hesap sormayı unutsa bile, ailesini utandırmasının hesabını Tanrı'ya verecek..." Ama bu esnada ev halkını kartal bakışlarıyla süzerek kendine cesur, yolundan dönmeyen, dürüst dostlar aradı.

# XI
# Fransızca, Almanca ve Rusçada yarı-dolaylı söylem

*Fransızcada yarı-dolaylı söylem: Tobler; Kalepky; Bally. Bally'nin soyut nesnelciliği esas almasının eleştirisi. Bally ve Vosslerciler. Almancada yarı-dolaylı söylem. Eugen Lerch'ün anlayışı. Lorck'un anlayışı. Fantazinin dilde oynadığı role ilişkin Lorck'un önerdiği teori. Gertraud Lerch'ün anlayışı. Fransızcanın İlk Döneminde dolaylı anlatım. Fransızcanın Orta Döneminde dolaylı anlatım. Rönesans. La Fontaine ve La Bruyère'de yarı-dolaylı söylem. Flaubert'de yarı-dolaylı söylem. Almancada yarı-dolaylı söylemin ortaya çıkışı. Vosslercilerin bireyci öznelciliği esas almalarının eleştirisi.*

Fransızca ve Almancada yarı-dolaylı söylem fenomeni hakkında çeşitli yazarlar çeşitli terminolojiler önermiştir. Sonuçta her yazar konu hakkında kendi terimini önermiş oldu. Önerilenler arasında en yansız ve en az teori gerektiren terim olarak elinizdeki kitapta Gertraud Lerch'ün terimi olan "uneigentliche direkte Rede"yi (yarı-dolaylı söylem) kullandık ve kullanmaya devam edeceğiz. Rusça ve Almanca bakımından bu terime diyecek yok doğrusu; gelgelelim, terimin kullanımı Fransızca bakımından bazı endişeler uyandırabilir.[1]

1. Fransızcadaki yarı-dolaylı söylemin bazı örnekleri şunlardır:....
   1. Il protesta: *Son père la haïssait!*
   (İtiraz etti: *"Babası ondan nefret ediyordu!"*).

Tobler, 1887 yılında, bir sözcelemi bildirmenin dolaysız ve dolaylı söylemle eşit değerde özel bir biçimi olarak yarı-dolaylı söylemden ilk söz eden kişidir (*Zeitschrift für romanische Philologie*, XI, 437).

Tobler yarı-dolaylı söylemi "dolaysız söylem ile dolaylı söylemin özel bir karışımı" (*eigentümliche Mischung direkter und indirekter Rede*) olarak tanımlamıştır. Bu karışımlı biçim, Tobler'e göre, *tınısını* ve *sözcük düzenini* dolaysız söylemden, *eylem zamanlarını* ve *kişilerini* dolaylı söylemden türetir.

Bu tanımın katışıksız betimleme olarak kabul edilebileceği düşünülebilir. Aslında, özelliklerin nispi betimlenmesinin bakış açısından alındığında, Tobler, söz konusu biçim ile dolaysız ve dolaylı söylem arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları doğru bir şekilde göstermiştir.

Ama sunduğu tanımdaki "karışım" sözcüğü, kanıtlanması zor olan esasa ilişkin (genetic) bir açıklamayı gerektirdiğinden –"...nın karışımından oluşan" deyimlemesi–, kabul edilebilir olmaktan çok

Dolaysız söylemde şu biçime bürünecektir:
Il protesta et s'écria: "*Mon père te hait!*"
(İtiraz etti ve haykırdı: *"Babam senden nefret ediyor!"*).
Dolaylı söylemde:
Il protesta et s'écria que son père *la haïssait*
(Babasının ondan nefret ettiğini itiraz ederek haykırdı).
Yarı dolaylı söylemde:
Il protesta: "*son père*, s'écria-t-il, *la haïssait!*"
(İtiraz etti: *"Babası*, haykırdı, *ondan nefret ediyordu."*)
(Örnek, G. Lerch'in aktardığı şekliyle Balzac'tan alındı)

2. Bütün gün gözü kulağı kirişteydi; ve gece olduğunda, kediler gürültü yaparsa bizim kedi *altını yeğliyordu* [La Fontaine]

3. Ülkenin vahşiliğinden ve bir kadının yolculuk sırasında karşılacağı güçlüklerden (Albay) boşuna söz etti: (Miss Lydia) *hiçbir şeyden korkmuyordu; üstüne üstlük atla yolculuk etmekten hoşlanıyordu; kamp yerinde uyumak onun için bir şölendi; Anadolu'ya gitme tehditleri savuruyordu. Kısacası, her şeye bir kulp buluyordu; madem ki şimdiye değin hiçbir İngiliz kadın Korsika'ya ayak basmamıştı; öyleyse gitmek onun için şart olmuştu.* [P. Mérimée, *Colomba*]

4. Pencere aralığında tek başına kaldığında, kardinal hareketsizliğini bir an daha korudu... Ve titreyen elleri yakarırcasına gerildi: *"Ey Tanrım! madem ki bu hekim güçsüzlüğünün sıkıntısını gidermekten mutlu böylece çekip gidiyor, Ey Tanrım! sınırsız gücünüzün gözkamaştırıcılığını göstermek için niçin bir mucize yapmıyorsunuz. Bir mucize, bir mucize.* Bu isteği dindar ruhunun ta derinlerinde duyuyordu. [Zola, *Roma*]

uzaktır. Hatta tanım sadece betimsel haliyle bile hatalıdır çünkü, yarı-dolaylı söylemde karşılaştığımız şey, iki biçimin basit bir mekanik karışımı ya da aritmetik toplamı değil; başka kişinin sözcelemininin aktif alımlanışındaki tamamen *yeni*, olumlu bir eğilimdir, bildiren söz ile dolaylı anlatım arasındaki iç ilişkinin dinamiklerinin yöneldiği *özel bir doğrultudur*. Ama Tobler dinamiklere sağırdır ve kalıpların yalnızca soyut özelliklerini kaydeder.

Tobler'in tanımı hakkında bunlar söylenebilir. Şimdi şunu soralım: Söz konusu biçimin ortaya çıkışını nasıl açıklamaktadır?

Geçmişteki olayları anlatan bir konuşucu, başka bir kişinin sözcelemini özerk bir biçim altında, tıpkı geçmişte çınladığı gibi zikreder. Bu süreçte konuşucu, sözcelemin, anlatılan geçmişteki olaylarla eşzamanlı olduğunu gösterebilmek için orijinal sözcelemin şimdiki zaman kipini (*present*) belirli geçmiş birleşik zaman kipine (*imperfect*) dönüştürür. Sonra da sözcelemin, anlatıcının kendi sözüyle karıştırılmamasını sağlayacak bazı ilave değişiklikler (eylem kişileri ve adıllar) yapar.

Tobler'in açıklaması hatalı ama eski ve çok yaygın bir dilbilimsel kanıtlama tarzı üstünde bina edilmiştir: Eğer konuşucu yeni biçimi sunmayı bilinçli olarak ve önceden düşünüp taşınarak planlamış olsaydı, nasıl bir güdüyle nasıl bir akıl yürütürdü?

Bu tarzda açıklama yapmak kabul edilebilir olsaydı bile, Tobler'in "konuşucu"sunun güdüleri hâlâ pek ikna edici ya da net değil. Konuşucu geçmişte fiilen çınladığı haliyle sözcelemin özerkliğini korumak istiyorsa eğer, sözcelemi dolaysız söylem biçimi altında bildirmesi daha iyi olmaz mı? Bu durumda sözcelemin geçmişe ve dolaylı göndericiye (bildiren göndericiye değil) ait olduğu herhangi olası bir kuşkunun ötesinde olurdu. Ya da, tehlikede olan belirli geçmiş birleşik zaman ve *üçüncü* kişiyse eğer, yalın bir şekilde dolaylı söylemi kullanmak daha kolay olmaz mı? Sorun şu ki, Tobler'in sözünü ettiği güdüler tam da elimizdeki biçim *–bildiren anlatım ile dolaylı anlatım arasında kurmayı başardığı tamamen yeni iç ilişki–* açısından esas olan şeyi açıklayamamaktadır. Tobler açısından mesele yalnızca yeni bir biçimde yapıştırmak istediği iki

eski biçimden ibarettir.

Bize kalırsa, konuşucunun güdüleri hakkında bu tip argümanla en iyi açıklanabilecek şey yalnızca *zaten hazır bulunan* bir biçimin şu ya da bu somut örnekteki kullanımıdır; ama bu tip argüman dilde *yeni* bir biçim oluşturulmasını hiçbir koşul altında açıklayamayacaktır. Bir konuşucunun bireysel güdüleri ve amaçları bir yandan ancak halihazır dilbilgisel olanakların dayattığı sınırlar içerisinde, öbür yandan da konuşucunun grubunda başat olan sosyo-dilsel ilişki koşullarının sınırları içerisinde anlamlı bir etki yaratabilir. Bu olanaklar ve bu koşullar *belli niceliklerdir*: Konuşucunun dilsel görüş alanını kuşatan şeylerdir bunlar. Bu görüş alanını açılmaya zorlamak konuşucunun bireysel gücünün ötesindedir.

Konuşucunun yerine getirmeyi istediği amaçlar ne olursa olsun, ne gibi hatalar yaparsa yapsın, biçimleri nasıl analiz ederse etsin, nasıl harmanlarsa harmanlasın ya da nasıl bileştirirse bileştirsin dilde yeni bir kalıp yaratmayacaktır, sosyo-dilsel ilişkide yeni bir eğilim yaratmayacaktır. Konuşucunun amaçları ancak, bu amaçlarda, oluşturulma sürecinde, yaratılma sürecinde olan konuşucuların sosyo-dilsel ilişkilerindeki eğilimlerle çakışan bir şeyler olduğu kadarıyla yaratıcı bir karakter taşıyacaktır. Söz konusu eğilimler de sosyo-ekonomik etkenlere bağlıdır. Başka kişinin sözlerini algılamanın özünde yeni olan ve yarı-dolaylı söylem biçiminde dışavurumunu bulan bu biçimin kurulup yerleşmesi için sosyo-dilsel ilişkide ve sözcelemlerin karşılıklı yönelimi açısından bir yerinden çıkmanın, bir kaymanın cereyan etmesi zorunluydu. Hatları belirginleştikçe bu yeni biçim, dilsel olanaklar alanına (konuşucuların bireysel dilsel amaçları ancak bu alan içinde tanım, güdü ve pratik uygulama bulabilir) sızmaya başladı.

Yarı-dolaylı söylem konusunu araştıran ikinci yazar Th. Kalepky'di (*Zeitschrift für romanische Philologie*, XIII, 1899, 491-513). Kalepky yarı-dolaylı söylemde dolaylı anlatımın tamamen özerk üçüncü bir biçimi olduğunu düşündü ve bu biçimi *gizli* ya da *örtülü* söylem (*verschleierte Rede*) olarak tanımladı. Bu biçimin biçemsel gayesi konuşucunun kim olduğunu tahmin etme zorunluluğundan do-

ğuyordu. Ve aslına bakılırsa burada bir muamma vardır: Soyut dilbilgisinin bakış açısından, konuşan yazardır; bütün bağlamın edimsel anlamı konumundan bakıldığındaysa, konuşan karakterdir.

Kalepky'nin analizi burada ilgilendiğimiz sorunun incelenmesi açısından hiç kuşkusuz ileri bir adım içermektedir. Kalepky, iki kalıbın soyut özelliklerini mekanik bir tarzda eşleştirmek yerine, biçimin *yeni*, olumlu biçemsel konumunu keşfetmeye girişir. Ayrıca, yarı-dolaylı söylemin *çift-cepheli* doğasını da doğru anlamıştır. Gelgelelim, yaptığı tanımlama yanlıştır. Yarı-dolaylı söylemin "maskeli" söylem olduğu ve bu düzeneğin gayesinin de konuşucunun kim olduğunu kestirmek olduğu konusunda Kalepky'yle anlaşmamız hiçbir koşul altında mümkün değildir. Sonuçta hiç kimse anlama sürecine soyut dilbilgisel düşüncelerle başlamaz. Bundan ötürü, söylenenin anlamı çerçevesinde, konuşanın karakter olduğunu herkes daha işin başında net olarak görür. Zorluklar yalnızca dilbilgiciler açısından baş gösterir. Dahası, bizim sözünü ettiğimiz biçim hiç de bir "ya/ya da" ikilemi içermez; onun *specificum*'u tam da *hem* yazarın *hem de* karakterin aynı anda konuşmasıdır, iki farklı doğrultudaki sesin vurgularının muhafaza edildiği tekil bir dilsel kuruluş meselesidir. Sahiden gizlenmiş dolaylı anlatımın dilde cereyan ettiğini daha önce görmüştük. Yazarın bağlamında gizlenmiş olan başka bir kişinin sözünün sinsi etkisinin nasıl da bu bağlamın özel dilbilgisel ve biçemsel özellikler tezahür ettirmesine neden olabileceğini daha önce görmüştük. Ama bu, dolaysız söylemin değişilerinden biridir. Oysa, yarı-dolaylı söylem, Janus gibi çift-cepheli olmasına rağmen, *aleni* bir söylem tipidir.

Kalepky'nin yaklaşımındaki başlıca yöntembilimsel kusur, dilsel bir fenomeni *bireysel bilinç* çerçevesinde yorumlamasıdır; dilsel bir fenomenin psişik köklerini ve öznel-estetik etkilerini keşfetmeye girişmesidir. Vosslercilerin (Lorck, E. Lerch ve G. Lerch) görüşlerini incelemeye başladığımızda bu yaklaşıma yönelik temel eleştirimize geri döneceğiz.

Bally bizim burada ele aldığımız sorundan 1912 yılında söz etmiştir (*Germanisch-romanische Monatsschrift*, IV, 549 ve sonrası, 597 ve sonrası). Kalepky'nin polemiğine yanıt olarak 1914 yılında

soruna, temellerini ele alan "Figures de pénsée et formes linguistiques" başlıklı bir yazıda geri döndü (*Germanisch-romanische Monatsschrift*, VI, 1914, 405 ve sonrası, 456 ve sonrası).

Bally'nin görüşlerinin ana fikri şuna varır: Yarı-dolaylı söylemi dolaylı söylemin klasik biçiminin yeni, sonradan çıkan bir çeşidi olarak görür. Bu biçimin oluşumunun izlerini diziler yoluyla sürer: il disait qu'il était malade> il disait: il était malade> il était malade (disait-il).[2] Bally'ye göre, *que* bağlacının düşmesi, dilin doğasında barınan daha yakın bir eğilim olan, tümcemsilerin (clause) koşullarının birbirlerine bağlılık* (hypotactic) yoluyla bağımlı kılınması yerine yanaşık sıralam** (paratactic) eşbağımlılaştırılmasının (coordination) tercih edilmesiyle açıklanır. Dahası, Bally dolaylı anlatımın bu çeşidinin –buna yeterince uygun bir şekilde serbest dolaylı (*style indirect libre)* adını verir– atıl bir biçim olmayıp, hareket halinde olan, en uç noktası olarak dolaysız söyleme doğru hareket eden bir biçim olduğuna işaret eder. Bally, bilhassa yoğun örneklerde *style indirect libre*'nin nerede sona erip *style direct*'in nerede başladığını söylemenin bazen zorlaştığını iddia eder. Dördüncü örneğimizde Zola'dan alıntıladığımız pasajı da (bkz. 1. dipnot, s. 221, 222) bu şekilde değerlendirdiğini yeri gelmişken belirtelim. Zorluk tam da kardinalin Tanrı'ya seslendiği noktada belirir: "Ô Dieu! que ne faisiez-vous un miracle!"; burada kesme işareti aynı anda dolaylı söylem (belirli geçmiş birleşik zaman kipi olarak) özelliğini ve dolaysız söylemdeki gibi ikinci kişinin kullanımını içerir. Bally, bağlacı atlayan ve sözcük düzenini dolaysız söylemdeki (Bally'nin analizindeki ikinci tip) gibi koruyan Almanca dolaylı söylem biçimini Fransızca *style indirect libre*'nin benzeşiği olarak görür.

Bally *dilsel biçimler* ("formes linguistiques") ile *düşünce değişmeceleri* ("figures de pensée") arasında katı bir ayrım gözetir. Bu

2. Ara biçim (geçiş biçimi) elbette dilbilimsel bir kurmacadır. [Hasta olduğunu söylüyordu > şöyle söylüyordu: Hastaydı > Hastaydı (böyle söylüyordu)]

* "Hypotaxis: Bağlılık: Bir önermenin bir başkasına bağlı olması", Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, ABC, 1998, s. 36. (ç.n.)

** "Parataxis: Yanaşık sıralam: İki önermenin, aralarındaki ilişkiyi gösteren herhangi bir bağlama öğesi kullanılmadan art arda sıralanması biçiminde gerçekleşen sözdizimsel düzen", Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, ABC, 1998, s. 224. (ç.n.)

ikinci kategoriyle, dilin bakış açısından mantığa aykırı olan ve dilsel gösterge ile onun mutat anlamı arasındaki normal ilişkinin çiğnendiği anlatım aygıtlarını kasteder. Düşünce değişmeceleri katı anlamıyla dilsel fenomenler olarak kabul edilemez: Aslında, düşünce değişmecelerini anlatabilecek/dışavurabilecek özgül, dengeli dilsel özellikler yoktur. Tam tersine, içerilen dilsel özellikler dilde, bunlara düşünce değişmeceleri tarafından dayatılanlardan belirgin şekilde başka olan bir anlama sahiptir. Bally arı biçimleri içerisinde yarı-dolaylı söylemi düşünce değişmecelerine havale eder. Sonuçta, katı bir dilbilgisel bakış açısından, yarı-dolaylı söylem biçimi yazarın sözüyken, anlamı açısından bakıldığında karakterin sözüdür. Ama bu "anlamı açısından" herhangi bir özel dilsel gösterge tarafından temsil edilmez. Sonuç olarak, bizim uğraştığımız şey, Bally'ye göre, dil-dışı bir fenomendir.

Bally'nin görüşleri temel hatlarıyla budur. Bally günümüzde dilbilimsel soyut nesnelciliği temsil eden en kalburüstü dilbilimcidir. Bally somut söz edimlerinden (pratik hayat, edebiyat, bilim vb. alanlarındaki söz edimlerinden) soyutlama yapılarak elde edilen dil biçimlerini esas alır ve canlandırır. Daha önce gösterdiğimiz gibi, bu soyutlama süreci dilbilimciler tarafından ölü, yabancı bir dili deşifre etme amacıyla ve bu dili öğretme doğrultusundaki pratik amaçlarla icra edilmiştir. Şimdiyse Bally ortaya çıkmakta ve bu soyutlamalara hayat verip ivme kazandırmaktadır: Dolaylı söylemin bir değişisi, dolaysız söylem kalıbına doğru bir yol izlemeye başlar ve yol üstünde de yarı-dolaylı söylem oluşur. Yeni biçimin kompozisyonunda yaratıcı bir rol *que* bağlacının düşmesine ve bildirme fiiline atfedilir. Oysa, işin aslına bakılırsa, Bally'nin *formes linguistiques*'inin bulunacağı soyut dil sistemi herhangi bir hareketten, herhangi bir hayattan, herhangi bir başarıdan yoksundur. Hayat ancak sözcelemin sözcelemle kesiştiği noktada, yani dilsel etkileşimin (bu etkileşim "yüz yüze" olmasa, dolayımlı, edebi çeşitten bir etkileşim olsa bile) başladığı yerde başlar.[3]

Bu, soyut bir biçimin başka bir soyut biçime hareket etmesi me-

3. Dilsel etkileşimin dolayımlı ve dolayımsız biçimleri üstüne, L. P. Yakubinski'nin daha önce zikrettiğimiz incelemesine bakınız.

selesi değil, "konuşan kişilik"in dilsel bilinci tarafından aktif alımlanmasındaki bir değişim temelinde, bu kişiliğin fikirsel, ideolojik özerkliği temelinde, dilsel bireyselliği temelinde değişen iki sözcelemin karşılıklı yönelimi meselesidir. *Que* bağlacının düşmesi iki soyut biçimi değil, tüm fikirsel doluluklarıyla birlikte iki sözcelemi bir araya getirir. Adeta bent parçalanıp dağılır ve yazarın vurgulamaları dolaylı anlatıma serbestçe akıp karışır.

Dilsel biçimler ile düşünce değişmeceleri arasında, "langue" ile "parole" arasında yapılan yöntembilimsel ayrım da nesnelciliğin bu tip bir esas alınışının sonucudur. İşin aslına bakılırsa, Bally'nin düşündüğü dilsel biçimler yalnızca dilbilgisi kitaplarında ve sözlüklerde (hiç kuşkusuz, varoluşlarının kusursuz bir meşruiyete sahip olduğu yerlerde) var olur, ama dilin yaşayan gerçekliğinde bu biçimler soyut dilbilgisel bakış açısından "düşünceye dayalı söz oyunları"nın (*figures de pensée*) irrasyonel öğesi olarak görülen öğeye derinlemesine batmıştır.

Buna ilaveten, Bally kendisinin ikinci tip olarak gösterdiği Almanca dolaylı söylem kuruluşunu Fransızca yarı-dolaylı söyleme benzer olarak kabul etmekte de yanılıyor.[4] Bu, son derece semptomatik bir hatadır. Soyut dilbilgisinin bakış açısından Bally'nin yaptığı benzetmede kusur bulunamaz, ama sosyo-dilsel eğilim açısından bakıldığında, bu karşılaştırma eleştiri karşısında ayakta duramaz. Sonuçta farklı dillerdeki bir ve aynı toplumsal-dilsel eğilim (özdeş sosyo-ekonomik koşullar tarafından zorla kabul ettirilmiştir), bu dillerin dilbilgisel yapıları uyarınca, farklı dışsal özelliklerle belirir. Herhangi belli bir dilde belli bir özgül doğrultuda değişime uğramaya başlayan şey tam da zorunlu olarak en uyarlanabilir biçimdir. Fransızcada bu dolaylı söylem kalıbıydı, Almanca ve Rusçadaysa dolaysız söylem kalıbı.

Şimdi Vosslercilerin bakış açısını incelemeye geçelim. Bu dilbilimciler araştırmalarının başat ilgi alanını dilbilgisinden biçembilime ve psikolojiye, "dil biçimleri"nden "düşünce değişmeceleri"ne kaydırır. Bally'yle anlaşmazlıkları, bildiğimiz üzere, temel nitelikte ve geniş kapsamlıdır. Lorck, Cenevreli dilbilimciyi eleştirirken,

4. Kalepky, bu hata konusunda Bally'yi uyarmış, o da ikinci çalışmasında bu hatayı kısmen düzeltmiştir.

Bally'nin *ergon* olarak dil şeklindeki bakışını, Humboldtçu terimler çerçevesinde kendi *energia* olarak dil şeklindeki bakışıyla kıyaslar. Böylece, bireyci öznelciliğin temel öncülleri doğrudan doğruya eldeki tikel sorun çerçevesinde Bally'nin bakış açısının karşısına dikilmiş olur. Yarı-dolaylı söylemi açıklayan etkenler olarak şimdi listeye girenler şunlardır: Dilde duygulanım, dilde fantazi, empati, dilsel beğeni, vb.[5]

5. Vosslercilerin bakışını analiz etmeye devam etmeden önce, Almancadan yarı-dolaylı söylemin üç örneğini sunacağız.....

1. Der Konsul ging, die Hände auf dem Rücken, umber und bewegte nervös die Schultern. *Er hatte keine Zeit. Er war bei Gott überhäuft. Sie sollte sich gedulden und sich gefälligst noch fünfzig mal besinnen!* [Thomas Mann, *Buddenbrooks*].

1. Konsolos elleri arkasında dolaşıp duruyordu ve sinirli sinirli omzunu kıpırdatıyordu. *Zamanı yoktu. Tanrı biliyordu ki işi başından aşkındı. Onun (kadının) sabırlı olması gerekiyordu ve elli kere düşünse iyi ederdi.* [Thomas Mann, *Buddenbrook Ailesi*]

2. *Herrn Gosch ging es schlecht:* mit einer schönen und grossen Armbewegung wies er die Annahme zurück, er könne zu den Glücklichen gehören. *Das beschwerliche Greisenalter nahte heran, es war da, wie gesagt, seine Grube war geschaufelt. Er konnte abends kaum noch sein Glas Grog zum Munde führen, ohne die Hälfte zu verschütten, so machte der Teufel seinen Arm zittern. Da nützte kein Fluchen... Der Wille triumphierte nicht mehr* [Ibid.]

2. *Bay Gosch kendini iyi hissetmiyordu:* Kolunu geniş ve hoş bir hareketle sallayarak, kendisinin mutlulardan biri olduğu varsayımına itiraz ettiğini belli etti. *Sıkıntılı ihtiyarlık günleri yaklaşıyordu, o gün artık gelmişti, hani bilindiği gibi, bir ayağı çukurdaydı. Akşamları bir bardak içkisinin yarısını dökülmeden dudağına götüremiyordu, şeytan kolunu öylesine titretiyordu. Lanet okumanın da faydası olmuyordu... İrade artık üstünlük taslayamıyordu.* [a.g.e.]

3. Nun kreutzte Doktor Mantelsack im Stehen die Beine und blätterte in seinem Notizbuch. Hanno Buddenbrook sah vornüber gebeugt und rang unter dem Tisch die Hände. *Das B, der Buchstabe B war an der Reihe! Gleich würde sein Name ertönen, und er würde einen Skandal geben, eine laute, schreckliche Katastrophe, so guter Laune der Ordinarius auch sein mochte...* Die Sekunden dehnten sich martervoll. *"Buddenbrook."* ...Jetzt sagte er *"Buddenbrook."*...

"Edgar" sagte Doktor Mantelsack... [*Ibid.*].

[Doktor Mantelsack ayakta bacaklarını üst üste getirdi ve not defterinin sayfalarını karıştırmaya başladı. Hanna Buddenbrook öne doğru eğilmiş olarak baktı ve masanın altında ellerini ovuşturdu. *Sıra B harfine gelmişti! Kendi adı okunmak üzereydi ve bir skandal çıkacaktı; büyük, korkunç bir felaket , Ordinaryus'un keyfi istediği kadar yerinde olsun bir şey değişmezdi...* Saniyeler geçmek bilmiyordu. *"Buddenbrook"*... İşte *"Buddenbrook"* demişti...

"Edgar" dedi Doktor Mantelsack... [a.g.e.]

Buna ilaveten, 1914 yılında –Kalepky ile Bally arasındaki polemiğin cereyan ettiği yıl– Eugen Lerch yarı-dolaylı söyleme ilişkin değerlendirmesiyle ortaya çıktı (*G-r. M.*, VI, 470). Yarı-dolaylı söylemi "olgu olarak söz" (*Rede als Tatsache*) şeklinde tanımlıyordu. Dolaylı anlatım, yarı-dolaylı söylem biçimi altında, sanki içeriği bizzat yazarın iletmekte olduğu bir olguymuşçasına aktarılır. Dolaysız, dolaylı ve yarı-dolaylı söylem biçimlerini her birinin içeriğinde bulunan gerçeklik derecesi çerçevesinde kıyaslayan Lerch, bunlar arasında en gerçek olanın yarı-dolaylı söylem olduğu sonucuna varır. Ayrıca, üretilen izlenimin canlılığı ve somutluğu açısından yarı-dolaylı söylemi dolaylı söyleme biçemsel olarak tercih ettiğini açıkça göstermiştir. Lerch'in tanımının vardığı nokta budur.

Yarı-dolaylı söyleme ilişkin ayrıntılı bir inceleme E. Lorck tarafından *Die "Erlebte Rede"* başlıklı küçük bir ciltte 1921 yılında sunuldu. Kitap Vossler'e adanmıştı. Lorck bu kitapta söz konusu sorunun tarihini uzunca gözden geçirmiştir.

Lorck, "tekrarlanan söz" (*gesprochene Rede*) olarak tanımladığı dolaysız söyleme ve dolaylı söyleme –"iletilmiş söz" (*berichtete Rede*)– karşıt ve onlardan ayrı olarak yarı-dolaylı söylemi "yaşantılanmış söz" (*erlebte Rede*) olarak tanımlamıştır.

Lorck yaptığı tanımlamayı şöyle açıklar. Sahnedeki Faust'un kendi monoloğunda şöyle konuştuğunu varsayalım: "Habe nun, ach! Philosophie, Juristerei... durchaus studiert mit heissem Bemühn..." Kahramanın birinci kişide sözcelemlediği şeyi izleyici üçüncü kişide yaşantılar. Alımlama tecrübesinin derinlerinde ortaya çıkan bu yer değiştirme, yaşantılanan söylemi anlatıyla aynı çizgiye oturtur.

Dinleyici Faust'un işitmiş ve yaşantılamış olduğu sözünü üçüncü bir kişiye aktarmak isteyecek olursa bu sözü ya dolaysız söylem biçimiyle ya da dolaylı biçimle alıntılayacaktır. Ama yaşantılanmış olan sahnenin canlı izlenimini kendi zihninde kendisi için toparlamayı isteyecek olursa, bu sahneyi şöyle anımsayacaktır: "Faust hat nun, ach! Philosophie.." ya da bunun geçmişteki izlenimler olması ölçüsünde, "Faust hatte nun, ach!..."

Nitekim, Lorck'a göre, yarı-dolaylı söylem başkasının sözünü yaşantılamayı doğrudan tasvir etmeye yarayan bir biçimdir, bu sözün yaşayan bir izlenimini toparlamaya yarayan bir biçimdir ve bu

açıklama açısından da bu sözü üçüncü bir kişiye aktarmak için pek fazla işe yaramaz. Aslında, yarı-dolaylı söylem bu amaçla kullanılsaydı bildirme edimi iletişimsel karakterini kaybeder ve konuşan kişinin kendi kendisiyle konuştuğu ya da sanrı gördüğü izlenimi verirdi. Dolayısıyla, umulabileceği üzere, yarı-dolaylı söylem konuşma dilinde kullanılmaya elverişli değildir ve yalnızca sanatsal tasvir amaçlarına hizmet eder. Kendine uygun işlevi görmekte olan yarı-dolaylı söylemin bu alanda çok büyük bir biçemsel önemi vardır.

Aslında, yaratım sürecine girmiş bir sanatçı açısından, kendi fantazilerinin kılıkları (figure) gerçeklerin en gerçeğidir; bu değişmeceleri yalnızca görmekle kalmaz, aynı zamanda işitir. Bu değişmeceleri konuşturmaz (dolaysız söylemde olduğu gibi), konuştuklarını işitir. Ve bir rüyadaymışçasına işitilen bu seslerin yaşayan izlenimleri ancak yarı-dolaylı söylem biçiminde doğrudan doğruya anlatılabilir/dışavurulabilir. Bu, fantazinin kendi biçimidir. Bu durum aynı zamanda bu biçimin ilk kez niçin La Fontaine'in öyküncе (fable) dünyasında dile geldiğini ve niçin kendi fantazilerinin yaratılmış dünyasına büsbütün dalıp bu dünyada kaybolmayı bilen Balzac ve bilhassa Flaubert gibi yazarların gözde aygıtı olduğunu açıklamaktadır.

Ve sanatçı bu biçimi kullandığı zaman yalnızca okurun fantazisine hitap eder. Sanatçının amacı yarı-dolaylı söylemin yardımıyla olguları ya da düşünce içeriğini iletmek değildir; yalnızca izlenimlerini doğrudan doğruya aktarmayı, okurun zihninde canlı değişmeceler ve temsiller uyandırmayı istemektedir. Okurun anlığına (intellect) değil, imgelemine hitap eder. Yazarın yarı-dolaylı söylemde konuşma konumuna yalnızca akıl yürüten ve analiz eden bir anlık yerleşebilir; yaşayan fantazi açısındansa konuşan kişi kahramandır. Fantazi bu biçimin anasıdır.

Lorck'un temel düşüncesi, kendisinin öbür eserlerinde uzun uzadıya işlediği düşünce,[6] *dilde yaratıcı rolün anlığa değil fantaziye ait olduğu* noktasına varır. Yalnızca fantazinin önceden yarattığı

6. *Passé défini, imparfait, passé indéfini.* Eine grammatischpsychologische Studie von E. Lorck.

biçimler ve fantazinin yaşayan ruhunun terk ettiği tamamlanmış, atıl ürünler anlığın kumandasına girer. Anlık kendisi hiçbir şey yaratmaz.

Lorck'un görüşünde, dil, hazır mamul varlık (*ergon*) olmayıp, ebedi oluş ve yaşayan ortaya çıkıştır (*energia*). Dil, dil-dışı amaçların başarılmasına yarayan bir araç ya da alet olmayıp, kendi içerisinde taşıdığı ve aynı zamanda kendi içerisinde gerçekleştirdiği kendine ait amaçları bulunan canlı bir organizmadır. Ve dilin bu yaratıcı kendi kendine yeterliği dilsel fantazi tarafından uygulamaya koyulur. Dilde fantazi kendisini yuvada, anavatanının hayati parçasında hisseder. Fantazi açısından dil bir araç değil; etinin etidir, kanının kanıdır. Oyun olsun diye yapılan dil oyunu fantaziye yeter. Bally gibi yazarlar dile anlığın (intellect) açısından yaklaşır ve bundan dolayı da oluşun (becoming) nabzının hâlâ atmakta olduğu, henüz anlığın kullanımına yarayacak bir araca dönüştürülmemiş olan ve dilde hâlâ capcanlı duran biçimleri anlamaktan acizdir. Bally işte bu yüzden yarı-dolaylı söylemin biricikliğini kavramayı başaramamış, bu söylem biçiminde mantıksal bir tutunum bulamadığı için de bu biçimi dilden dışlamıştır.

Lorck yarı-dolaylı söylemdeki belirli geçmiş birleşik zaman kipini fantazinin bakış açısından anlamaya ve yorumlamaya girişir. Belirli düşünce eylemini ("Défini-Denkakte") Belirsiz düşünce ediminden ("Imparfait-Denkakte") ayırır. Bu edimler arasındaki ayrım kavramsal içeriklerinin işaret ettiği çizgi uyarınca değil, gerçekleştirilme biçimlerinin gösterdiği çizgi uyarınca yapılır. Défini'yle görüşümüz dışa doğru, kavranan yapıntılar dünyasına doğru yansır; şimdiki zamanın hikâyesiyle (*imparfait*), görüşümüz içe doğru –üretim ve oluşum sürecindeki düşünce dünyasına– dalar.

"Défini-Denkakten" olgusal araştırma karakteri taşır; "Imparfait-Denkakten"se hissedilmiş yaşantıyı, izlenimi araştırma karakteri. Bu biçimler yoluyla bizzat fantazi canlı geçmişi yeniden yaratır.

Lorck aşağıdaki şu örneği analiz eder:

L'Irlande poussa un grand cri de soulagement, mais la Chambre des

lords, six jours plus tard, *repoussait* le bill: Gladstone *tombait* (*Revue des deux Mondes*, 1900, Mai, s. 159).*

İki belirli geçmiş birleşik zaman örneğin yerine belirli geçmiş zaman konulsaydı, der Lorck, bir farklılığa çok duyarlı olurduk. *Gladstone düşüyordu* duygulu bir tınıyla renklenmiştir, oysa *Gladstone düştü* kuru bir iş iletisiyle çınlardı. Birinci örnekte düşünce adeta, nesnesi üstünde ve kendisi üstünde oyalanır. Ama burada bilinci dolduran Gladstone'un düşüşü değil, olup bitenin ne kadar önemli olduğunu sezdiren bir duygudur. "Lordlar kamarası teklifi geri çeviriyordu" ("La Chambre des lords repoussait le bill") ise farklı bir sorundur. Olayın vargılarına ilişkin bir tür endişeli belirsizlik kurulur: "Repoussait"deki belirli geçmiş birleşik zaman, gerilimli beklenti havasını dışavurur. Konuşucunun psişik yöneliminin bu özel görünümlerini fark etmek için yalnızca bütün tümceyi yüksek sesle sözcelemek (utter) yeterli. "Repoussait"deki son hece (syllable), gerilim ve beklentiyi anlatan yüksek bir ses perdesiyle sesletilir (pronounce). Bu gerilim çözümünü ve boşalımını "Gladstone düşüyordu"da bulur. Her iki örnekteki belirli geçmiş birleşik zaman, duygulu bir renge sahiptir ve fantaziyle kaplıdır; gösterilen eylemin gerçekliğini kurmaktan ziyade bu eylemi ağır ağır yaşantılar ve yeniden yaratır. Belirli geçmiş birleşik zamanın yarı-dolaylı söylem açısından önemi burada yatmaktadır. Bu biçimin yarattığı atmosferde belirli geçmiş zaman imkânsız olurdu.

Lorck'un görüşü kısaca böyle; yaptığı analizi bizzat dilsel psişe (*Sprachseele*) alanında bir araştırma olarak adlandırır. Bu alan ("*das Gebiet der Sprachseelenforschung*"), Lorck'a göre, Karl Vossler tarafından açılmıştı. Ve Lorck, yaptığı inceleme esnasında Vossler'in ayak izlerinden yürümüştü.

Lorck sorunu durağan, psikolojik boyutlarıyla inceliyordu. Gertraud Lerch, 1922 yılında yayımlanan bir makalede aynı Vosslerci dayanakları kullanarak sorunu geniş tarihsel perspektifine yerleştir-

* İrlanda koca bir rahatlama çığlığı attı, ama Lordlar kamarası, altı gün sonra bildiriyi *geri çeviriyordu:* Gladstone *düşmekteydi* (*Revue des deux Mondes*, 1900, Mayıs, s. 159), (ç.n.)

meye çalışır. Yaptığı inceleme son derece değerli gözlemlerle dolu olduğundan bu çalışmayı bir parça ayrıntılı ele alacağız.

Lorck'un sorunu kavrayış tarzında fantaziye atfedilen rolü Lerch'ün incelemesinde empati (*Einfühlung*) üstlenir. Yarı-dolaylı söylemde upuygun anlatıma kavuşan empatidir. Bir bildirme eylemi ("dedi", "düşündü" vb.) dolaysız söylemde ve dolaylı söylemde bir öngerekliliktir. Bu yolla yazar, söylenenlerin sorumluluğunu karakterine yükler. Yarı-dolaylı söylemde bütün bir fiilin atlanması sayesinde yazar, karakterlerinin sözcelemlerini, bizzat kendisinin bunları ciddiye aldığını ve söz konusu olan şeyin yalnızca söylenmiş ya da düşünülmüş olan bir şey olmakla kalmayıp, aynı zamanda gerçek olgular olduğunu önerecek şekilde sunma yeteneğine sahiptir. Lerch bunun ancak yazarın kendi fantazisinin yaratımlarıyla kurduğu empati temelinde, kendisini bu yaratımlarla özdeşleştirmesi temelinde mümkün olduğunu iddia eder.

Bu biçim tarihsel olarak nasıl ortaya çıktı? Gelişiminin temelinde yatan asli tarihsel özellikler nelerdi?

Fransızcanın İlk Döneminde psikolojik ve dilbilgisel kuruluşlar şimdi olduğu kadar kesin bir şekilde ayrılmaktan çok uzaktı. Yanaşık sıralamsal (paratactic) ve bağlılıksal (hypotactic) bileşenler pek çok farklı yollarla birbiriyle harmanlanabiliyorlardı. Noktalama düzeni hâlâ embriyonik bir aşamadaydı. Bundan dolayı o dönemde dolaysız söylem ile dolaylı söylem arasında net bir şekilde çekilmiş sınırlar yoktu. Eski Fransız öykü anlatıcısı kendi fantazisinin değişmecelerini kendi "ben"inden ayıramıyordu. Onların sözlerine ve eylemlerine içeriden katılıyor, onların aracısı ve yandaşı olarak iş görüyordu. Başka bir kişinin sözlerini, kişisel müdahaleden uzak durarak birebir, dışsal biçimleriyle aktarmayı henüz öğrenmemişti. Eski Fransız mizacı serinkanlı, bilişsel gözlem ve nesnel yargıdan hâlâ çok uzaktı. Gelgelelim, Eski Fransızcada anlatıcının çözülerek karakterlerine karışması yalnızca öykü anlatıcısının özgür tercihinin sonucu olmayıp, aynı zamanda zorunluluktan doğuyordu: Ayrı, karşılıklı sınır çizgilerini çekmeye yönelik katı mantıksal ve sözdizimsel biçimler yoktu. Ayrıca, yarı-dolaylı söylem ilk olarak Eski Fransızcada özgür bir biçemsel düzenek olarak değil; bu dilbilgisel

kusur temelinde ortaya çıkar. Bu örnekte yarı-dolaylı söylem, yazarın kendi bakış açısını, kendi konumunu karakterlerinin konumundan ayırma konusundaki bu basit dilbilgisel yeteneksizliğinin sonucudur.[7]

Ortaçağın sonlarındaki Fransızcanın Orta Döneminde kişinin başkalarının zihinlerine ve duygularına batıp kalması artık söz konusu değildir. O dönemin tarihsel eserlerinde *praesens historicum*'la [şimdiki zamanda tarih] çok ender karşılaşılır ve anlatıcının konumu tasvir edilen kişilerin konumlarından belirgin bir biçimde ayrı durur. Duygu yerini anlığa bırakır. Dolaylı anlatım daha gayri şahsi hale gelir, renklerini kaybeder ve anlatıcının sesi şimdi bu anlatımda bildirilen konuşucunun sesinden ayrı olarak işitilir.

Bu gayri şahsileştirme döneminden sonra Rönesans'ın oldukça belirgin bireyciliği gelir. Dolaylı anlatım bir kez daha sezgiselleşmeye çaba harcar. Öykü anlatıcısı yarattığı karakterle bir kez daha aynı hizaya gelmeye, bu bakımdan daha içtenlikli bir konum benimsemeye çalışır. Rönesans biçeminin karakteristiği dilbilgisel zamanların ve kiplerin serbest, dalgalı, psikolojik açıdan renkli, gelgeç sıralanışıdır.

Rönesans'ın dilsel irrasyonalizmine karşı, on yedinci yüzyılda, dolaylı söylemdeki zamanları ve kipleri yöneten sağlam kurallar kondu (bilhassa Oudin, 1632 sayesinde). Düşüncenin nesnel yüzü ile öznel yüzü arasında, göndergesel analiz ile kişisel tutumların anlatımı/dışavurumu arasında ahenkli bir denge kuruldu. Tüm bunlar ancak Akademi üzerinde baskı uygulanarak ortaya çıkabildi.

Serbest, bilinçli olarak kullanılan biçemsel bir düzenek olarak yarı-dolaylı söylemin ortaya çıkması ancak bir artyörenin yaratılmasından sonra, yani bu biçemin belirgin bir şekilde algılanmasını

7. *Canticle to St. Eulalie*'den tuhaf bir pasaja bakalım (9. yüzyılın ikinci yarısı):
Ell'ent adunet lo suon element;
*melz sostendreiet les empedementz*
*qu'elle perdesse sa Virginitet.*
Poros furer morte a grand honestet.
("Kız gücünü toplar: *Bakireliğini yitirmektense işkencelere katlanması yeğdir.* Bu şekilde onuruyla öldü.")
Lerch, azizenin buradaki vefalı, sarsılmaz kararının, yazarın tutkulu bir şekilde kızdan yana çıkmasıyla ahenkli çınladığını ("klingt zusammen") ileri sürer.

sağlayan *consecutio temporum*'un kurulması sayesinde mümkündü. Bu haliyle de ilkin La Fontaine'de ortaya çıkar ve onun kullandığı biçimle, neoklasisizm çağının karakteristiği olduğu üzere, nesnel olan ile öznel olan arasında bir denge kurar.

Bildirme eyleminin atlanması anlatıcının kendi karakteriyle özdeşleşmesini ve belirli geçmiş birleşik zamanın (dolaysız söylemin şimdiki zamanına karşıt olarak) kullanıldığını gösterir; dolaylı söyleme uygun adılların seçilmesiyse, anlatıcının kendi bağımsız konumunu muhafaza ettiğini, tamamen çözülerek kendi karakterinin yaşantılarına karışmadığını gösterir.

Soyut analiz ile dolayımlanmamış izlenim arasındaki ikiciliğin o kadar derli toplu bir şekilde üstesinden gelen yarı-dolaylı söylem düzeneği bunları ahenkli bir uyuma sokarken, öykünce yazarı La Fontaine'e çok uygun olduğunu kanıtladı. Dolaylı söylem gereğinden fazla analitik ve atıldı. Dolaylı söylem, her ne kadar başka bir kişinin sözcelemini dramatik olarak yeniden yaratabiliyorduysa da, bu sözcelem için bir sahne, bu sözcelemin algılanmasını sağlayacak zihinsel ve duygusal bir ortam yaratmaktan acizdi.

Bu düzenek cana yakın bir empati kurmayı amaçlayan La Fontaine'in işine yararken, La Bruyère bu düzenekten keskin yergisel etkileri çıkarabilmişti. Bruyère karakterlerini ne öykünce nin arazisinde ne de hafif özentili güldürünün bölgesinde tasvir etti; yarı-dolaylı söylemi bu karakterlere duyduğu güçlü nefretle, onlar karşısındaki üstünlüğünü bildiren duyguyla kuşattı. Bruyère tasvir ettiği yaratıklardan irkilir. La Bruyère'in tüm simaları onun yapmacık nesnelciliğinin sunduğu mecradan ironik bir şekilde saptırılarak doğar.

Flaubert örneğinde bu düzenek daha da karmaşık bir mahiyet kazanır. Flaubert bakışlarını cüretkâr bir şekilde tam da kendisini iğrendiren ve geri püskürten şeyler üstünde yoğunlaştırır. Ama bu koşulda bile empati kurma, tasvir ettiği iğrenç ve adi şeylerle kendisini özdeşleştirme yeteneğine sahiptir. Yarı-dolaylı söylem Flaubert'de, kendi yaratımları karşısındaki konumu kadar zıt değerli (ambivalent) ve kavgacı hale gelir: İçsel konumu takdir ve tiksinti arasında gidip gelir. Kişinin yaratımlarıyla özdeşleşmesini ve bun-

larla arasındaki mesafeyi, bağımsızlığını aynı anda aktarma kapasitesine sahip olan yarı-dolaylı söylem, Flaubert'in kendi karakterleriyle arasındaki bu sevgi-nefret ilişkisini cisimleştirmek açısından son derece uygun bir araçtı.

Gertraud Lerch'ün konumuz üstüne ilginç görüşleri böyle. Lerch'ün yarı-dolaylı söylemin Fransızcadaki gelişimine ilişkin sunduğu tarihsel taslağa, bu düzeneğin Almancada belirdiği zamana ilişkin Eugen Lerch'ün sağladığı enformasyonu ilave edelim. Yarı-dolaylı söylem Almancada son derece geç bir tarihte ortaya çıkar. Amaçlı ve tam gelişmiş bir düzenek olarak ilk kez Thomas Mann'ın *Buddenbrooks* (1901) adlı romanında, belirgin bir şekilde Zola'nın dolaysız etkisi altında kullanılır. Bu "aile destanı" Buddenbrook soyunun, ailenin bütün bir tarihini anımsayan, anımsaması esnasında da bu tarihi canlı bir şekilde yeniden yaşayan gösterişsiz mensuplarından birini sezdiren duygusal tınılarla yazar tarafından anlatılır. Thomas Mann'ın sonraki romanı olan *Der Zauberberg*'de (1924) bu düzeneğin çok daha incelikli ve derin bir kullanımını sergilediğini de biz bu malumata ilave etmiş olalım.

Bildiğimiz kadarıyla, yukarıda özetlediğimiz analizde sorun üstüne yeni ve ağırlıklı hiçbir şey söylenmemektedir. Şimdi Lorck ve Lerch'ün ifade ettikleri görüşlerin eleştirel bir analizine geçelim.

Hem Lorck'un hem de Lerch'ün incelemelerinde tutarlı ve empatik bir bireysel öznelcilik, Bally'nin nesnelciliği esas kabul eden görüşleriyle kapıştırılır. Konuşucuların bireysel, öznel eleştirel bilinçliliği dilsel psişe nosyonunun temelini oluşturur. Dil tüm tezahürleri içerisinde bireysel psişik güçlerin ve bireyin fikirlerinin barındırdığı amaçların anlatımı/dışavurumu haline gelir. Dilin üretilmesi tek tek konuşucularda zihnin ve ruhun üretilmesi süreci haline gelir.

Elimizdeki somut fenomenin açıklanması hususunda, Vosslercilerin benimsedikleri bireysel öznelcilik Bally'nin soyut nesnelciliği kadar savunulamaz durumdadır. Sonuçta gerçek şu ki, konuşan kişilik, bu kişiliğin öznel tasarıları, amaçları ve bilinçli biçemsel stratejileri, dildeki maddi nesneleşmeleri dışında var olmazlar. Kendisini dilde açığa vurmanın bir yolu olmaksızın (bu isterse iç

söz olsun), kişilik ne kendi için ne de başkaları için var olabilir; kişilik kendinde yalnızca nesnel, aydınlatıcı malzeme bulabilen şeyi, yerleşik sözcükler, değer yargıları ve vurguların biçiminde maddileşmiş bilincin ışığında aydınlatabilir ve dikkate alabilir. Kendi özbilinçliliğiyle iç öznel kişilik nedensel açıklama için bir temel olarak kullanılmaya elverişli maddi bir olgu olarak var olmayıp, yalnızca bir ideolojem* olarak var olur. Tüm öznel amaçları ve iç derinlikleriyle iç kişilik bir ideolojemden başka bir şey değildir: ideolojik yaratıcılığın daha dengeli ve daha gelişkin ürünlerinde tanıma kavuşuncaya kadar muğlak ve kaygan bir karaktere sahip bir ideolojem. Bundan ötürü, ideolojik fenomenleri ve biçimleri öznel psişik etkenlerin ve amaçların yardımıyla açıklamaya çalışmak anlamsızdır: Bu, daha açık seçik ve kesin bir ideolojemi daha muğlak ve bulanık bir ideolojemle açıklamak anlamına gelir. İç kişiliği ve onun bilincini dil aydınlatır; bunları dil yaratır ve karışıklıkla, derinlikle donatır: Tersi geçerli değildir. Bizzat kişilik dil yoluyla, ama kuşkusuz dilin soyut biçimlerinde değil; dilin ideolojik konularında üretilir. İç, öznel içeriğinin konumundan bakıldığında kişilik dilin bir konusudur ve bu konu dilin daha dengeli kuruluşlarının sunduğu mecra içerisinde değişir ve çeşitlenir. Dolayısıyla, *bir sözcük iç kişiliğin bir anlatımı/dışavurumu değil; tersine iç kişilik anlatılmış/dışavurulmuş ya da içe doğru iteklenmiş bir sözcüktür.* Ve sözcük toplumsal ilişkinin, maddi kişiliklerin, üreticilerin toplumsal etkileşiminin bir anlatımı/dışavurumudur. Bu baştan aşağı maddi olan etkileşimin koşulları, iç kişiliğin herhangi bir belli zamanda ve herhangi bir belli ortamda bürüneceği konusal ve yapısal biçim türünü belirleyen ve koşullayan koşullardır; yani kişiliğin özbilince kavuşma yollarını; bu kendinin bilincinin başaracağı zenginlik ve kesinliğin derecesini; ve kendi eylemlerini nasıl güdüleyip de-

* İdeoloji teriminden bir 'fikir-sistemi' de anlaşılacağından, Voloşinov/Bakhtin, kendi göstergebilimsel anlayışını ifade etmek için kullanır 'ideolojem' terimini. Buna göre, ideoloji, göstergelerin toplum ve tarih içinde somut değiş tokuşunu içerir. Her söz ya da söylem, konuşucusunun ideolojisini taşır; büyük roman kahramanları en tutarlı ve bireysenmiş ideolojiler taşıyan karakterlerdir. Bundan ötürü, her konuşucu bir ideolog ve her sözcelem de bir 'ideolojem'dir". Michael Holquist, *The Dialogical Imagination,* University of Texas Press, 1981, s. 429. (ç.n.)

ğerlendireceğini belirleyen koşullar. İç bilincin üretilmesi dilin üretici sürecine, elbette dilin dilbilgisel ve somut ideolojik yapısı çerçevesinde, bağımlı olacaktır. İç kişilik, sözcüğün kapsamlı ve somut anlamında dille birlikte, dilin en önemli ve en derin konularından biri olarak üretilir. Bu arada, dilin üretilmesi, toplumsal iletişimin üretici sürecinde bir etkendir, bu iletişimden ve onun maddi temelinden ayrı tutulamaz bir etken. Maddi temel bir toplumdaki farklılaşmayı, toplumun sosyo-politik düzenini belirler; toplumu hiyerarşik olarak örgütler ve onun içerisinde etkileşime giren kişileri düzenler. Buradan da dilsel iletişimin yeri, zamanı, koşulları, biçimleri ve araçları belirlenir ve aynı şekilde dilin gelişiminin herhangi bir belli döneminde bireysel sözcelemin iniş çıkışları, bu sözcelemin çeşitli boyutlarının algılanmasındaki farklılığın dereceleri, fikirsel ve dilsel bireyselleşmesinin doğası belirlenir. Ve bu da her şeyden önce dilin dengeli kuruluşlarında, dil kalıplarında ve bu kalıpların değişilerinde ifadesini bulur. Konuşan kişilik burada şekilsiz bir konu olarak değil, daha dengeli bir kuruluş olarak var olur (kuşkusuz bu konu somut olarak kendisine uygun özgül konusal içeriğe kopmaz bir şekilde bağlıdır). Burada, dolaylı anlatım biçimleri altında, sözcüğün taşıyıcısı olarak kişiliğe dilin kendisi karşılık verir.

Ama Vosslerciler ne yapar? Vosslerciler sırf konuşan kişiliğin nispeten dengeli yapısal yansımasını, toplumsal olarak üretilmiş son derece karmaşık ve sahici olayları, tarih olaylarını bireysel güdülenimlerden söz eden gevşek konusal terimlere yerleştiren açıklamalar sunar. Vosslerciler ideolojiye ilişkin bir ideoloji sunar. Gelgelelim, bu ideolojilerdeki –hem dil biçimlerindeki hem de bu dil biçimlerinin kullanılmasının berisinde yatan öznel güdülenimlerdeki– nesnel, maddi etkenler Vosslercilerin araştırma alanının dışında kalır. Burada ideolojiyi ideolojikleştirme çabasının tamamen değersiz olduğunu ileri sürmüyoruz. Tam tersine, nesnel köklerine erişebilmek için biçimsel bir kuruluşu konusallaştırmak bazen çok önemli olur: Sonuçta bu kökler her iki boyutun (dil biçimleri ile bunların kullanımlarının berisindeki öznel güdülenimler -çn.) ortak noktasıdır. İdealist Vosslercilerin dilbilime ideoloji hususunda du-

yulan keskin ve canlı bir ilgiyi sokmuş olmaları dilin, soyut nesnelciliğin ellerinde atalete gömülen ve şeffaflığını kaybeden belli birtakım boyutlarının aydınlatılmasına yardımcı olur. Ve bu yüzden Vosslercilere teşekkür borçluyuz. Vosslerciler dilin belli birtakım dilbilimcilerin ellerinde zaman zaman cansız bir doğaya benzemeye başladığı bir dönemde dildeki ideolojik siniri rahatsız edip sarstılar. Gelgelelim, dile ilişkin gerçek, nesnel bir açıklamaya uzanan bir yol bulamadılar. Tarihin canlı katmanına yaklaşsalar da tarihe ilişkin bir açıklamaya yaklaşamadılar; tarihin sürekli fokurdayan, sürekli hareket halindeki yüzeyine yaklaşsalar da tarihin derinde yatan, temelini oluşturan güdüleyici güçlerine yaklaşamadılar. Kitabına ilave edilmiş olan ve Eugen Lerch'e yazılmış bir mektupta Lorck'un aşağıda aktarılan şaşırtıcı önermeyi kaleme alacak kadar ileri gitmiş olması semptomatiktir. Lorck, Fransızcanın ataletini ve zihin darlığını betimledikten sonra şu yorumu ilave eder: "Fransızcanın gençleştirilmesinin olanaklı tek yolu var: Proletarya sözcüğün yönetimini burjuvazinin elinden almalıdır (Für sie gibt es nur eine Möglichkeit der Verjüngung: anstelle des Bourgeois muss der Proletarier zu Worte kommen)".

Bu önermedeki düşünceyi dilde fantazinin oynadığı daha önemli, yaratıcı rolle nasıl bağlantılandırmalı? Proletaryanın bir mensubu böyle bir fantazici midir?

Lorck kuşkusuz başka bir şeyler düşünüyordu. Muhtemelen proletaryanın beraberinde yeni toplumsal-dilsel etkileşim biçimleri, konuşucuların yeni dilsel etkileşim biçimlerini ve bütün bir yeni toplumsal vurgulamalar ve aksanlar dünyasını getireceğini kastediyordu. Ayrıca, proletarya beraberinde yeni bir dilsel hakikat de getirecekti. Lorck o önermede muhtemelen bunu ya da bunun gibi bir şeyleri kastediyordu. Ama teorisinde bunun bir yansıması yoktur. Fantazi kurmaya gelince, bir burjuva bu hususta bir proleterden daha kötü değildir ve üstüne üstlük bu işe ayıracak daha fazla zamanı vardır.

Lorck'un bireyci öznelciliği, elimizdeki somut soruna uygulanması esnasında kendisini, sahip olduğu anlayışın bildirme anlatımı ile dolaylı anlatım arasındaki iç ilişkilerin dinamiklerini yansıtma hususundaki güçsüzlüğünde hissettirir. Yarı-dolaylı söylem hiçbir

şekilde başka birisinin sözceleminden alımlanan pasif bir izlenimi anlatmaz/dışavurmaz. Tersine, aktif bir yönelimi, yalnızca birinci kişiden üçüncü kişiye kaymaya varan bir yönelim olmakla kalmayıp aynı zamanda dolaylı sözcelemdeki vurgularla çatışan ve bunlara karışan, kendi vurgularını dolaylı sözceleme dayatan bir aktif yönelimi anlatır/dışavurur. Lorck'un yarı-dolaylı söylemin başka bir kişinin sözünün doğrudan doğruya alımlanmasına ve yaşantılanmasına en yakın dolaylı anlatım biçimi olduğunu belirten iddiasını da kabul edemeyiz. Dolaylı anlatımın her biçimi, bildirilecek olan anlatımı kendine özgü tikel tarzıyla algılar. Gertraud Lerch burada barınan dinamikleri bir ölçüde kavrıyor gibi görünmesine rağmen, bu kavrayışını öznel psikoloji çerçevesinde anlatır. Bundan dolayı iki yazar da üç-boyutlu bir fenomeni yassıltmaya girişir. Nesnel dilsel bir fenomen olan yarı-dolaylı söylemde elimizde olan şey, bireysel bir psişenin sınırları içerisinde empati ile mesafe koymanın bir bileşimi olmayıp, bir ve aynı dilsel kuruluşun sınırları içerisinde karakterin vurguları (empati) ile yazarın vurguları (mesafe koyma) arasındaki bir bileşimdir.

Hem Lorck hem de Lerch, elimizdeki fenomeni anlamak açısından son derece önemli olan bir etkeni hesaba katmayı başaramaz: Yaşayan her sözcüğün doğasında bulunan ve bir sözcelemin aksan katılması ve anlatımsal vurgulaması tarafından ortaya çıkarılan değer yargısı. İleti, konuşmadaki canlı ve somut aksanı ve vurgulaması dışında var olmaz. Yarı-dolaylı söylemde başka kişinin sözcelemini soyut olarak kavranan iletisi çerçevesinden ziyade her şeyden önce bildirilen karakterin aksanı ve vurgulaması çerçevesinde, yani bildirilen karakterin bir sözünün değerlendirici yönelimi çerçevesinde fark ederiz.

Yazarın aksanını ve vurgulamalarını, başka bir kişinin bu değer yargılarının müdahalelerine uğramış halde algılarız. Yarı-dolaylı söylem ikame edilmiş söylemden, yani kuşatıcı yazarlık bağlamı karşısında yeni vurguların belirmediği ikame edilmiş söylemden bu yolla farklılaşır.

Şimdi Rus edebiyatından aldığımız yarı-dolaylı söylem örneklerine dönelim.

Aşağıda yine Puşkin'in *Poltava*'sından aldığımız, bu bakımdan son derece karakteristik bir tipin örneği bulunmaktadır:

> Mazeppa üzülmüş gibi yaparak Çar'ın karşısında aşağıdan alan sesini yükseltir. *"Tanrı biliyor, dünya alem görüyor ki bu talihsiz ataman sadık yüreğiyle Çar'a yirmi yıl hizmet etmiş; hudutsuz lütuflar görmüş ve harika mevkilere yükselmişti... Bu ne körlük, ne budalaca husumetti böyle! Onun gibi bir ayağı çukurda bir adamın ihanet tertiplerine karışıp şerefli adına gölge düşürmesi akıl alır şey miydi? Stanislav'a yardım etmeyi öfkeyle reddetmemiş miydi; Ukrayna hanedanının tekliflerini dehşete kapılarak geri çevirmemiş, görevini yapıp Çar'a tertip planını ve mektuplarını göstermemiş miydi? Han'la Gargrad Sultanı'nın yaltaklanmalarına kulak asmamış değil miydi? Hamiyetle tutuşup aklını ve kılıcını Çar'ın düşmanlarıyla savaşmaya adamıştı, bu uğurda gözünü kırpmadan adam bile öldürmüştü, ama şimdi kötü yürekli bir düşman ak düşmüş saçlarına bakmadan ona çamur atıyordu. Hem de kim? Kaç yıllık dostları olan Iskra ve Koçubey!..* Alçak herif kana susamış gözyaşları içinde, buz gibi bir küstahlıkla cezalandırılmalarını istiyor... Hem de kimin cezalandırılmasını? Acımasız ihtiyar! Kucağındaki kimin kızı? Ama yüreğindeki mırıltıları soğuk soğuk susturuyor... [İtalikler ilave edildi]

Bu pasajdaki sözdizim ve biçem bir yandan Mazeppa'nın alttan alışı ve ağlamaklı yakarışı tarafından belirlenir, öbür yandan bu "ağlamaklı yakarış" yazarın bağlamının değerlendirici yönelimine, eldeki örnekte yazarın sonunda retorik soruda püsküren hiddet tınılarıyla renklenen vurgularına maruz bırakılır: "Hem de kimin cezalandırılmasını? Acımasız ihtiyar! Kucağındaki kimin kızı?"

Bu pasajı yüksek sesle okumak ve sözcüklerinin her birindeki çifte vurguyu iletmek, yani sırf pasajı yeniden okuyarak Mazeppa'nın yakarışındaki ikiyüzlülüğü öfkeyle açığa vurmak mümkündür. Burada retoriksel, her nasılsa ilkel ve keskin bir şekilde hakkedilmiş vurgulamalarıyla oldukça basit bir örnek olayla karşı karşıyayız. Gelgelelim, örnekolayların çoğunda, bilhassa yarı-dolaylı söylemin muazzam miktarda kullanılan bir düzenek haline geldiği alanda –modern kurmaca düzyazı alanı–, değerlendirici müdahalenin sesiyle yapılacak aktarım imkânsızlaşır. Dahası, yarı-dolaylı

söylemin geçirdiği gelişim daha kapsamlı düzyazı janrlarının sessiz bir sicilde yeniden yazılmasıyla, yani sessiz okumayla bağlıdır. Modern edebiyatın karakteristiği olan vurgulama yapılarının çokkatmanlılığı ve ses-ötesi karmaşıklığı ancak düzyazının bu şekilde "sessizleştirilmesi"yle mümkün olabilirdi.

İki söz ediminin sesle yeterince aktarılamayacak bu tür bir karışımının örneği Dostoyevski'nin *Budala*'sından aldığımız şu pasajdır:

> Peki [Prens Mişkin] neden doğrudan onun yanına gitmekten kaçındı ve gözleri buluşmasına rağmen sanki hiçbir şey fark etmemiş gibi sırtını döndü. (Evet, göz göze gelmişlerdi! Ve birbirlerine bakmışlardı) Daha kısa bir süre önce onu kolundan tutup *oraya* birlikte gitmeyi kendisi istememiş miydi? Yarın ona gidip kızı gördüğünü söylemeyi kendisi istememiş miydi? Oraya giderken, yolun tam ortasında ruhunu aniden neşe kaplayınca başına musallat olan iblisten kurtulan kendisi değil miydi? Yoksa Rogozin'de, yani adamın *bugünkü* bütün görüntüsünde, sözlerinin, jestlerinin, davranışlarının, bakışlarının bütününde, prensin korkunç vehimlerini ve iblisinin çıldırtıcı imalarını haklı çıkarabilecek bir şeyler var mıydı gerçekten de? Varlığını hissettiren ama çözümlenmesi ve anlatması güç bir şey, yeterli sebeplerle tesbit edilmesi imkânsız bir şey. Ama yine de bütün bu güçlük ve imkânsızlığa rağmen, ister istemez çok kesin bir kanaate dönüşen gayet ikna edici ve karşı konmaz bir izlenim üreten bir şey. Peki neydi kanaati? (Ah, bu kanaatin, "o iğrenç vehmin korkunçluğu, alçaklığı" prense nasıl da eziyet ediyor, prens kendini nasıl da ayıplıyordu!).

Yazarın *bağlamı tarafından sergilenen dolaylı anlatımın sesçil cisimleşmesi* adı verilebilecek çok önemli ve ilginç soruna bir parça eğilmek istiyoruz.

Değerlendirici, anlatımsal vurgulamanın zorluğu burada değerlendirici toplumsal görüş alanının sürekli olarak yazardan karaktere ve karakterden yazara geçmesinden oluşur.

Bir yazar hangi durumlarda ve nereye kadar kendi yarattığı karakteri temsil edebilir? Bizim anladığımız katışıksız temsil etme yalnızca anlatımsal vurgulamadaki bir değişim –tek bir sesin, tek bir bilincin sınırları içerisinde eşit ölçüde olanaklı bir değişim– de-

ğil; aynı zamanda bu sesi bireyselleştiren bütün bir özellikler kümesindeki değişimdir, yüz anlatımlarının ve jestlerin oluşturduğu bütün bir bireyselleştirici özellikler çerçevesinde persona'nın ("maske") değişimidir; ve son olarak da rolün bütün bir temsil edilişi esnasında bu ses ve persona'nın tam bir öz-tutarlılığıdır. Kaldı ki, bu kendi kendine kapalı bireysel dünyaya yazarın vurgulamalarının sızması ya da taşması söz konusu olamaz. Öteki sesin ve persona'nın bu öz-tutarlılığının bir sonucu olarak yazarın bağlamından dolaylı anlatıma ve dolaylı anlatımdan yazarın bağlamına geçişin basamaklandırılması mümkün değildir. Dolaylı anlatım hiçbir kucaklayıcı bağlamın olmadığı ve karakterin satırlarının öbür karakterlerin satırlarıyla herhangi bir dilbilgisel zincirleme olmaksızın karşılaştığı bir oyundaymış gibi çınlamaya başlayacaktır. Nitekim, dolaylı anlatım ile yazar bağlamı arasındaki ilişkiler, katışıksız bir temsil yoluyla, bir diyalogdaki sırayla değişen satırlara benzeyen bir biçime bürünür. Böylelikle yazar kendi yarattığı karakterle bir düzeye yerleşir ve aralarındaki ilişki diyaloglaştırılır. Tüm bunlardan zorunlu olarak çıkan sonuç, bir kurmaca eserin yüksek sesle okunduğu dolaylı anlatımın katışıksız temsilinin yalnızca ender örnekolaylarda geçerli olduğunu belirtir. Aksi takdirde bağlamın temel estetik tasarımıyla kaçınılmaz bir çatışma boy gösterir. Bu son derece ender örnekolayların dolaysız söylem kuruluşlarının yalnızca çizgisel ve resimsi (picturesque) değişilerini içerebileceğini söylemek bile gereksiz. Yazarın karşılık veren sözleri dolaysız söylemle çakışırsa ya da yazarın değerlendirici bağlamından dolaysız söylemin üstüne çok yoğun bir gölge düşerse, katışıksız temsil imkânsız hale gelir.

Buna rağmen, başka bir olanaklılık da, yazar bağlamı ile dolaylı anlatım arasında derece derece vurgulamalı geçişler yapmaya izin veren, hatta bazı örneklerde, çift-cepheli değişilerden hareketle, tüm vurgulamaların tek bir seste barınmasına izin veren kısmi temsildir (dönüşümün söz konusu olmadığı temsil). Böyle bir olanak ancak değindiğimiz örnekolaylara benzer durumlarda geçerlidir kuşkusuz. Retorik sorular ve haykırılar genellikle bir tınıdan öbürüne geçmeyi sağlayan manivela işlevi görür.

Artık yarı-dolaylı söyleme ilişkin yaptığımız analizi ve aynı zamanda incelememizin üçüncü kısmının tamamını özetleyerek bu bölüme son vermenin zamanı geldi. Bunu yaparken sözü uzatmayacağız. Sorunun esası bizzat argümanda bulunduğundan gereksiz tekrarlardan kaçınacağız.

Dolaylı anlatımın belli başlı biçimleri üstüne bir soruşturma yürüttük. Soyut dilbilgisel betimlemeler sunmaya uğraşmadık; onun yerine dilsel biçimlerde, gelişiminin şu ya da bu döneminde dilin başka bir gönderenin (addresser) sözcüklerini ve kişiliğini nasıl algıladığı hususunda bir kanıt bulmaya çalıştık. Yaptığımız araştırmanın tamamında, dildeki sözcelemde ve konuşan kişilikte beliren iniş çıkışların, en hayati eğilimleri açısından dilsel etkileşimdeki, dilsel-ideolojik iletişimdeki toplumsal iniş çıkışları yansıttığını göstermeyi amaçladık.

Eksiksiz, kusursuz ideolojik fenomen olarak sözcük sürekli bir üretim ve değişim içerisinde var olur; tüm toplumsal kaymaları ve başkalaşmaları duyarlı bir şekilde yansıtır. Sözcükteki iniş çıkışlarda, sözcük-kullanıcılarının oluşturduğu toplumdaki iniş çıkışlar yatar. Ama sözcüğün diyalektik üretimi çeşitli yollardan araştırılmaya elverişlidir. *Fikirlerin üretimini*, yani sözcüğün katı anlamıyla ideolojinin tarihini –(hakikatin ebedi olması yalnızca sürekli üretilmiş olmasına bağlı olduğundan) hakikatin üretilmesinin tarihi olarak bilgi tarihini– inceleyebilirsiniz; sanatsal gerçekliğin üretilmesi olarak *edebiyat tarihini* inceleyebilirsiniz. Yollardan biri budur. Birincisiyle yakından bağlantılı ve işbirliği içerisinde olan başka bir yol da *ideolojik malzeme olarak, varlığın ideolojik yansımasının mecrası olarak bizzat dilin üretilmesinin* incelenmesinden geçer; çünkü varoluşun insan bilincinde saptırılarak yansıtılması ancak sözcükte ve sözcük aracılığıyla ortaya çıkar. Dilde saptırılan toplumsal varoluş ve toplumsal-ekonomik koşulların saptırıcı gücü tamamen bir tarafa bırakılarak dil üretimi incelenemez elbet. Sözcükteki hakikat ve sanatsal gerçeklik üretimi ve bu hakikatin ve gerçekliğin uğrunda var oldukları insan toplumu dikkate alınmaksızın sözcük üretimi incelenemez. Nitekim, birbirleriyle sürekli etkileşim halindeki bu iki yol, *sözcüğün üretiminde doğanın ve tarihin*

*üretiminin yansıtılmasını ve saptırılmasını* inceler.

Ama buna rağmen başka bir yol daha var: İki koluyla birlikte *bizzat sözcükte sözcüğün toplumsal üretiminin yansıması: sözcük felsefesinin tarihi ve sözcükteki sözcük tarihi*. Bizim incelememiz tam da bu ikinci doğrultuda yatmaktadır. İncelememizin eksik yanlarının pekâlâ farkındayız ve yalnızca sözcükteki sözcük sorununu ortaya atmanın hayati bir önem taşıdığı hususunda yanılmamış olmayı umabiliriz. Hakikatin tarihi, sanatsal gerçekliğin (veracity) tarihi ve dilin tarihi, bizzat dil kuruluşları içerisindeki kendilerine ait temel fenomenin *–somut sözcelemin–* kırılmalı yansımalarının incelenmesinden hatırı sayılır ölçüde yararlanabilir.

Şimdi de sonuç olarak yarı-dolaylı söylem ve onun dışavurduğu toplumsal eğilim hakkında birkaç noktaya değinmek istiyorum.

Yarı-dolaylı söylemin ortaya çıkışı ve gelişimi dolaysız söylemin ve dolaylı söylemin öbür resimsi değişilerinin gelişimiyle yakından bağlantılı olarak incelenmeli. Bunu yaptığımız takdirde yarı-dolaylı söylemin modern Avrupa dillerinin gelişiminin ana güzergâhında yattığını, yani sözcelemin toplumsal iniş çıkışlarındaki hayati bazı dönüm noktalarının işaretlerini verdiğini görebiliriz. Dolaylı anlatımdaki resimsi biçemin aşırı biçimlerinin elde ettiği zafer psikolojik etkenlerle ya da sanatçının kendi biçemsel amaçlarıyla açıklanamaz elbet; bu ancak *ideolojik sözcük-sözcelemin genel, geniş kapsamlı öznelleşmesi* çerçevesinde açıklanabilir. Bu aşırı biçimler artık tözsel bir fikir konumunun dev eserleri, hatta belgesi de değildir; kendisini yalnızca tesadüfi, öznel bir durumun anlatımı/dışavurumu olarak hissettirir. Sözcelemin tipikleştirici ve bireyselleştirici tabakaları dilsel bilinçte öyle yoğun bir farklılaşma derecesine varmıştır ki, bir sözcelemin düşünce çekirdeğini, bu çekirdekte uygulamaya koyulan sorumlu toplumsal konumu tamamen gölgelemiş ve görecelileştirmiştir. Sözcelem neredeyse ciddi bir fikirsel incelemenin nesnesi olmaktan çıkmıştır. Koşulsuz (categorical) sözcük, "kişinin kendi ağzından çıkan" sözcük, *beyanat* (declaratory) sözcüğü yalnızca bilimsel eserlerde yaşamaktadır. Dilsel-ideolojik yaratıcılığın öbür tüm alanlarında egemen olan "dobra" (outright) sözcük değil, "yapmacık" (contrived) sözcüktür.

Bu örnekolaylardaki tüm dilsel faaliyet "öbür kişilerin sözcükleri"nin ve "öbür kişilerden alınmış görünen sözcükler"in bir araya getirilerek bütünleştirilmesine varmaktadır. Beşeri bilimler bile bir soruna ilişkin sorumlu bildirgelerin yerine, "halihazırda geçerli olan bakış açısının" hesaba katılması ve tümevarımsal bir kanıt olarak kullanılması (hatta bu bazen sorunun en "sağlam" çözümü kabul edilir) dahil olmak üzere sorunun çağdaş durumunun tasvirini koyma yönünde bir eğilim geliştirmiştir. Tüm bunlar ideolojik sözcüğün endişe uyandırıcı bir istikrarsızlık ve belirsizlik içine girdiğine işaret ediyor. Edebiyat, retorik, felsefe ve beşeri incelemelerdeki dilsel anlatım bir "kanılar" dünyası, su katılmadık kanılar dünyası haline geldi; hatta bu kanıların en üstün özelliği *ne* üstüne "kanı oluşturulduğu" değil, kanının *nasıl* oluşturulduğudur: hangi bireysel ya da tipik tarzla oluşturulduğu. Sözcüğün iniş çıkışlarının günümüzün burjuva Avrupası'ndaki ve burada, Sovyetler Birliği'ndeki (burada çok kısa bir süre öncesine kadar) vardığı bu aşama, *sözcüğün bir şeye dönüşme aşaması olarak, sözcüğün konusal değerinde ortaya çıkan durgunluk aşaması* olarak nitelenebilir. Bu sürecin hem buradaki hem de Batı Avrupa'daki ideologları poetika, dilbilim ve dil felsefesi alanlarında faaliyet gösteren biçimci hareketlerdir. Bu süreci açıklayan temel toplumsal etkenlerin neler olduğunu zikretmeye pek gerek olmadığı gibi, ideolojik sözcüğün (yani, konusuna dokunulmamış olan sözcüğün, kendinden emin ve koşulsuz toplumsal değer yargısıyla kaplı sözcüğün, neyi kastediyorsa onu söyleyen ve söylediklerinin sorumluluğunu alan sözcüğün) yeniden canlanmasının tek yolu hususunda Lorck'un iyi temellendirilmiş değerlendirmesini tekrarlamak da gerekmez.

Ek I

# Göstergebilime Rusya'dan yapılan ilk katkı

*Ladislav Matejka*

**1.** Göstergelerin mahiyeti ve toplumsal iletişimde oynadıkları rol hakkında yapılan modern felsefi spekülasyonun, antik dünyanın Grek-Roma medeniyetine dek uzanan bir geleneği var. Bu gelenek dildeki sesler ve insan zihni arasındaki ilişki konusunda Platoncu ve Aristocu akıl yürütme tarzlarının ikisini de kucaklar. Yine bu gelenek, Stoacıların gösteren ve gösterilen arasındaki karşıtlık konusunda geliştirdikleri diyalektik yaklaşımı içerir ve buna ilaveten, göstergelerin tinsel bir şeylerin yerine geçen maddi şeyler olduklarını, insanların kullandıkları sözcüklerin göstergeler arasında en önemlileri olduğunu düşünen ortaçağın göstergebilgisiyle (semiotics) olan hayati bağlantısını muhafaza eder.

Rusya'da dilsel göstergelerin mahiyeti konusunda yapılan modern soruşturmayı Kazan okulunun parlak dilbilimcileri harekete geçirmişti. Bunlar arasında bilhassa, ses ile anlam arasındaki sistematik bağlantı hakkında geliştirdiği fenomenolojik gözlemleri, yirminci yüzyılın başında Rusya'nın önemli akademik merkezlerinde birçok yetenekli izleyici bulan Baudouin de Courtenay'ın ayrı bir yeri vardır. Ayrıca, insan dilinin bir göstergeler sistemi olduğunu belirten anlayışın dilbilimin en önemli kavramlarından biri olduğunu düşünen ünlü bir Moskovalı profesör olan F. F. Fortunatov'un yaptığı bilimsel ve pedagojik katkılar, Rus gösterge bilimine (science of signs) sağlam bir temel kazandırmıştır. Ayrıca, göstergeler üzerine geliştirdiği öğreti daha sonradan Amerikan göstergebilgisini etkilemiş olan klasik İngiliz ampiristi John Locke'un da, Anglo-Sakson felsefecilerin hem Marksistler hem de Marksist olmayanlar arasında birçok dikkatli öğrenci bulduğu devrim öncesi Rusya'daki önemli bir entelektüel kaynak olarak görülmesi gerekir. Bununla birlikte, modern Rus göstergebilimine en tayin edici etkinin Cenevre dilbilim okulunun manevi kurucusu olan Ferdinand de Saussure'den kaynaklandığına kuşku yok.

Genç Rus dilbilimcileri devrimin arifesinde Saussure'ü yalnızca ölümünden sonra yayımlanan *Cours de linguistique générale* (Genel Dilbilim Dersleri) aracılığıyla değil, Cenevre'de birkaç yıl bilimsel çalışma yaptıktan sonra 1917 yılında Rusya'ya geri dönen Sergey Karcevski'nin Saussurecü öğreti hakkındaki yorumları aracılığıyla tanımışlardı. Roman Jakobson'un *Seçme Yazılar*'da belirttiğine göre:

> Üniversitemizdeki psikoloji ve dilbilim öğrencileri, felsefecilerin bir dil fenomenolojisi ve genel olarak gösterge fenomenolojisi geliştirme yönünde yaptıkları en yeni girişimleri tam bu yıllarda tutkuyla tartışmaktaydılar. *Signatum* (gösterilen) ile *denotatum* (gönderme yapılan) arasındaki ince ayrımı yapmayı ve böylece ilkin *signatum*'a, sonra da çıkarsama yoluyla, *signatum*'un ayrılmaz parçası olan karşılığına (yani, *signans*'a) esasen dilsel bir konum atfetmeyi öğrendik.[1]

1. "Retrospect", *Selected Writings*, I. s.631. 's-Gravenhage: Mouton, 1962.

Rus dilbilimi 1920'li yılların başında Saussure'ün *Course*'unun çeşitli boyutlarının yaptığı etkiyi açıkça yansıtır. Saussure'e ve uyandırdığı etkiye yapılan göndermeler, Jakobson'un Çek şiir sanatı üzerine 1923 yılında yayımlanan kitabında eleştirel bir süzgeçten geçirilmiş halde bulunmaktadır. Yine aynı yıl, ortak yönleri Baudouin de Courtenay'ın dilbilim öğretisine bağlılıkları olan (bu nokta, kitabın editörü Lev Scerba tarafından kaleme alınmış olan sunuş yazısındaki bir dipnotta belirtilmektedir) birkaç Rus dilbilimcisinin çalışmalarının bir araya getirildiği bir eser olan *Russkaja rec*'de (Rus Dili) Saussure'e ve kurucusu olduğu Cenevre okuluna art arda göndermeler yapılmaktaydı.[2] Üstelik, 1923 yılında, genç sözdizim araştırmacısı M. N. Peterson, *Pecat' i revoljucija* dergisinde (Basın ve Devrim) Saussure'ün temel kavramlarını anahatlarıyla berrak bir şekilde anlatan bir yazı yayımlamıştı.[3] 1920'li yıllarda Saussure'ün bilhassa Baudouin de Courtenay'ın öğrencileri ve öğrencilerinin öğrencileri üstündeki etkisi o denli yaygındı ki, V. N. Voloşinov şu satırları yazdığında gerçeğe çok yakın bir şeyi dile getirmiş oluyordu: "Dilbilim alanındaki Rus düşünürlerin çoğunluğunun Saussure ve izleyicileri Bally ve Sèchehaye'nin tayin edici etkisi altında oldukları iddia edilebilir".

Bildiğimiz üzere, Saussure'ün *Course*'unda gösterge kavramı, dilsel iletişimin ve genelde her türlü anlam iletiminin tam merkezinde yer alır. "Dil", der Saussure, "fikirleri ifade eden göstergeler sistemidir".[4] Saussure çeşitli gösterge sistemlerinden söz etse de, insan dilinin bunlar arasında en önemlisi olduğunu düşünür. Saussure'ün yorumunda, insan dilinin göstergesel mahiyeti zorunlu olarak toplumsal bir karakterde olmasını da gerektirir. Bir sistem olarak dil, toplumsal bir kurumdur. Saussure'ün sözcükleriyle, "dil ancak bir cemaatin mensupları tarafından imzalanan bir tür sözleşme sayesinde var olur; dilin işleyişini öğrenebilmesi için bireyin bir çıraklık döneminden geçmesi gerekir; bir çocuk, dili, ancak adım

2. Der. L. V. Scerba, *Russkaja rec* (Petrograd, 1923), s.11.
3. M. N. Peterson, "Obscaja linguistika", *Pecat'i revoljucija*, 6, (1923), s.26-32.
4. Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics*, çev.: Wade Baskin, s. 16. McGraw-Hill, New York, 1959.

adım özümser."[5] Dil öbür gösterge sistemlerinden yalnızca biri olduğundan, Saussure dilbilimi, genel göstergeler biliminin bir dalı olarak görür.[6] Çıkarımlarını yaparken Grekçe *semeion* (gösterge) sözcüğünü temel alan Saussure, tasarladığı göstergeler bilimine *semiology* (göstergebilim) adını verir. Bunun, John Locke'un sonradan Charles Sanders Peirce'in benimsediği ve ustalıkla geliştirdiği *semiotic* teriminden ayrı tutulması gerekir.

Saussure'ün insan dilinin gösterge mahiyeti ve esasen toplumsal karakteri üzerinde durmasının, Valentin Voloşinov'un şahsında, derinden etkilenmiş bir okur bulduğuna kuşku duyulamaz; her ne kadar bu okurun okumaları hayli eleştirel olsa da. İşin doğrusu, Voloşinov'un *Marksizm ve Dil Felsefesi* adlı eseri gösterge kavramını çift değişkenli olarak ele almayı geliştirdiği ve genel olarak göstergebilimin toplumsal temelini vurguladığı için ilk kapsamlı Rus katkısı olarak görülebilir. Kitabının ilk bölümünde Voloşinov, "ideolojik her şey(in) anlam barındır(dığını)" ileri sürer. "İdeoloji kendisinin dışında bulunan bir şeyleri temsil, tasvir ya da ikame eder; başka bir anlatımla, ideoloji bir göstergedir; göstergeler olmaksızın ideoloji de yoktur". Bunun sonucunda, göstergelerin incelenmesi Voloşinov'a göre bir ideoloji incelemesidir ve dil felsefesi de bir gösterge felsefesidir.

Saussure'ün dilin kökenlerinin konuşucular cemaatinde ("masse parlante") yattığı yönündeki gözlemlerini geliştiren Voloşinov, göstergelerin ancak bireylerarası bir alanda ortaya çıkabileceğini ısrarla belirtir. "Bireylerin bir grup (bir toplumsal birim) oluşturmaları zorunludur; ancak bundan sonra bireyler arasında göstergelerden oluşan bir mecra biçimlenebilir". Gelgelelim, Saussure'den keskin bir şekilde ayrı düşer ve göstergelerin temelde psikolojik bir mahiyette olduklarını düşünmez. Saussure'e göre dil "tek zorunlu şeyin anlam ve ses imgelerinin birliği olduğu ve göstergenin her iki parçasının psikolojik olduğu bir göstergeler sistemi"yken[7], Voloşinov'a göre "bir gösterge dış dünyanın bir fenomenidir". Voloşi-

5. A.g.e., s.14.
6. A.g.e., s.77.
7. A.g.e., s.15.

nov'a göre, göstergelerin psişede mevzilendirilmesi, göstergebilimi bilincin ve bilinç yasalarının incelenmesine yöneltecektir. Voloşinov göstergenin fiziksel özelliklerinin ihmal edilmesini ve "sırf içsel bir etkinin (bu da anlamadır) gerçekleştirilmesine yarayan birer teknik araç"mışçasına ele alınmalarını istemez. Saussure kendi önerdiği göstergebilimi "sosyal psikolojinin ve sonuçta genel psikolojinin bir parçası"[8] olarak görürken, Voloşinov'a göre göstergelerin incelenmesi "hiçbir ölçüde psikolojiye bağlı değildir ve psikolojide temellendirilmesine gerek yoktur". Tam tersine, Voloşinov nesnel psikolojinin göstergelerin incelenmesi çerçevesinde temellendirilmek zorunda olduğu kanısındadır. Voloşinov'un diyalektik yaklaşımında, her göstergenin barındırdığı çift değişkenli karakter, göstergenin fiziksel boyutunun ve anlam boyutunun birbirinden kopartılamaz ve birbirinden yalıtık halde incelenemez olduğunu ima eder. Çünkü tam da çift değişkenli karşıtlığın birliği, göstergeselliğin temelidir.

Kartezyen ikiciliğin ruhunu sadakatle izleyen Ferdinand de Saussure, gerçek söz edimi ile konuşucuların dil yetileri yoluyla içselleştirilen soyut kurallar sistemi arasında açık seçik bir ayrım olduğunu ısrarla belirtir. "Dili sözden ayırırken", der Saussure, "aynı zamanda (1) toplumsal olanı bireysel olandan, (2) özsel olanı tali ve az çok ilineksel olandan ayırmış oluruz".[9] Dil sisteminin (*la langue*) söz ediminden (*la parole*) bu şekilde analitik olarak ayrı tutulmasının epistemolojik imaları, Saussure'ün Rus izleyicilerinin karşısına dikilen en önemli sorundu. Saussure'ün dili sözden ayırmasının sonucunda ortaya çıkan iki yolun yöntembilimsel doğurgularını benimsemeye bu izleyicilerin hepsi istekli değildi. Saussure'ün "eşanlı olarak izlenemeyecek iki yoldan birini seçmek zorundayız"[10] demesinin tersine, Yuri Tinyanov ve Roman Jakobson, 1928 yılında, bu iki kategori (yani, *la langue* ve *la parole*) arasında *bağıntı kuran* ilkenin geliştirilmesi gerektiğini ileri sürdü.[11] Ayrıca,

8. A.g.e., s.16.
9. A.g.e., s.14.
10. A.g.e., s. 19.
11. Krş. Yuri Tinyanov ve Roman Jakobson, "Problemy izucenija literatury i jazyka", *Novyj Lef*, 12 (1928), s.36 ("Edebiyat ve Dil İncelemelerinin Sorunları", der.

kendi diyalektik yaklaşımını uygulayan Voloşinov da, söz edimi ile dil sistemini, bir kutbun öbüründen yalıtılarak incelenmesinin mümkün olmadığı bölünmez bir çift olarak görüyordu. Kitabının tamamında, dil sistemi de eşanlı olarak ele alınmaksızın somut sözcelemin yeterince ele alınamayacağını açıkça gösteriyordu. Buna paralel olarak, dil sistemi de aynı anda somut sözcelemler hesaba katılmaksızın analitik olarak kavranamazdı. Voloşinov'un kendi sözcükleriyle: "Dil-sözün edimsel gerçekliği soyut dilsel biçimler sistemi değildir, yalıtık monolojik sözcelem değildir, dil-sözü uygulamaya koyan psiko-fizyolojik edim değildir; yalnızca bir sözcelemde ya da sözcelemlerde uygulamaya koyulan dilsel etkileşimin oluşturduğu toplumsal olaydır". Böylece Voloşinov dilbilim soruşturmasını, yalnızca dil ile söz arasındaki karşıtlığın değil; aynı zamanda konuşucu ile dinleyici arasındaki karşıtlığın da hesaba katılmasını gerektiren sosyolojik bir çerçeveye yerleştirir. Böyle karmaşık bir analitik modelde ne konuşucunun ne de dinleyicinin rolü öne çıkarılır; somut sözcelemin hayata geçirilebilmesi için soyut dil sisteminin işe koşulduğu süreçte bu ikisinin birbirini tamamladıkları ve birbirine karşılıklı bağımlı oldukları düşünülmelidir. Saussure'ün ikiciliğinin göstergesel işlemin analizini kolaylaştırabilmek için bu işlemi ikiye ayırmasına karşılık, Voloşinov'un diyalektik tercihi, içsel ikiliğin tek bir birleştirici yapıyla aşılmaya çalışılmasını gerektirir. Saussure'ün dil sistemi ile sözcelem arasında yaptığı ayrıma açıkça karşı çıkan Voloşinov şu noktaları ısrarla vurgular:

1. İdeoloji, göstergenin maddi gerçekliğinden ayrı tutulamaz (yani, ideoloji "bilinç"e ya da başka muğlak ve kaygan bölgelere yerleştirilerek göstergenin maddi gerçekliğinden ayrı tutulamaz).

2. Gösterge somut toplumsal etkileşim biçimlerinden ayrı tutulamaz (zira, gösterge örgütlü toplumsal etkileşimin parçasıdır ve bunun dışında var olamaz, sırf fiziksel bir yapıntıya dönüşür).

3. İletişim ve iletişim biçimleri maddi temellerinden ayrı tutulamaz.

Saussure'ün dilin sistematik boyutu ile söz arasında oluşturduğu ikiye ayırma, bir dil sisteminin eşsüremli boyutu ile dilin tarihi

L. Matejka ve K. Pomorska, *Readings in Russian Poetics*, s.79. MIT Press, Cambridge, 1971).

arasında katı sınırlar çekmenin zorunlu olduğunu ima ediyordu. Saussure bu konuda, "İki bakış açısı arasındaki, yani eşsürem ve artsürem arasındaki karşıtlık kesindir ve hiçbir uzlaşmaya izin vermez"[12] demektedir. Bunun gereği olarak, Saussure, *Course*'da, dilin incelenmesini iki ayrı bölüme ayırır ve şöyle tanımlar:

> *Eşsüremli dilbilim* var olan terimleri birbirine bağlayan ve konuşucuların kolektif zihninde bir sistem oluşturan mantıksal ve psikolojik bağıntılara eğilecektir.
> *Artsüremli dilbilim*, bunun tersine, kolektif zihnin algılamadığı; ama bununla birlikte bir sistem oluşturmaksızın birbirlerinin yerine geçen ardışık terimleri birbirlerine bağlayan bağıntıları inceleyecektir.[13]

Rusya'da 1920'li yıllarda ana yöntembilimsel tartışma konusu haline gelen sorun tam da eşsüremli ve artsüremli dilbilim arasında yapılan bu ayrımdı. 1922 yılında Sergey Karcevski, Saussurecü eşsüremli yaklaşımı Rusçanın dilsel sisteminin betimlenmesine uyguladı ve Saussure'ün şu düsturunu makalesine epigraf olarak aldı: "La langue est un système dont toutes les parties peuvent et doivent être considerées dans leur solidarité synchronique/Dil bütün parçalarının eşsüremsel dayanışması içinde ele alınabileceği ve ele alınması gereken bir sistemdir".[14] Sonraki yıl, yani 1923'te, Saussure, Baudouin de Courtenay ve Karcevski'nin kendisine yöntembilimsel bir itki kazandırdığını teslim eden V. V. Vinogradov, katı bir eşsüremlilik yönteminin edebiyat sanatında biçem analizine uygulanmasını önerdi. Vinogradov'un bu önerisine göre, her biçem analizinin birincil görevi belli bir yazarın kullandığı dilsel araçlar sistemini ve bunların örgütlenmesini araştırmaktır; böyle bir görev zorunlu olarak dilsel öğelerin sınıflandırılmasını, biçemsel biçimlerin ve gördükleri işlevlerin hiçbir şeyi dışarıda bırakmamacasına betimlenmesini gerektirir.[15] Böylece, Vinogradov, belli bir dilsel tipi tem-

12. *Course*, s.83.
13. A.g.e., s.99-100.
14. S. Karcevski, "Études sur le système verbal du russe contemporain", *Slavia*, 1 (1922), s.242.
15. Krş. V. V. Vinogradov, O zadacax stilistiki "*Russkaja rec*", (Petrograd, 1923), s. 286.

sil eden ve özel bir toplumsal grubu (bir lehçe) karakterize eden somut bir veri demeti olarak görülen edebi metni dikkatinin merkezine almaktadır. Yapılması önerilen betimleme ve sınıflandırma, Vinogradov'un da kabul ettiği gibi, kaçınılmaz olarak durağandır. Vinogradov, Saussure'ün eşsürem ve artsürem arasında yaptığı ayrıma katı biçimde bağlı olan bu konumdan hareketle, Saussure'ün ikici ayrımını benimsemeye isteksiz olan biçimsel yöntem denilen yöntemin izleyicilerine saldırdı ve hakikaten açıklayıcı bir yaklaşımın "durağanlıkla başa çıkması ve mutlağı ıskartaya çıkarması" gerektiğini ısrarla savundu.[16]

Saussure'ün ikici yanılgısına ve bunun Rus uygulamalarına yönelik en dobra reddiye, 1927 yılında, Yuri Tinyanov ve Roman Jakobson imzalarını taşıyan bir dizi polemik tezde ortaya çıkmıştır. Yazarlar şunu ileri sürer: "Arı eşsüremciliğin bir yanılsama olduğu artık kanıtlandı. Her eşsüremli sistem, sistemin ayrılmaz yapısal öğeleri olarak kendi geçmiş ve geleceğini barındırır". Saussure'ün "bilimimizin durağan yanıyla bağıntılı her şey eşsüremli ve evrimle ilintili her şey artsüremlidir"[17] iddiasını ortaya atmasına rağmen, Tinyanov ve Jakobson şunu ilan eder:

> Eşsürem ile artsürem arasında kurulan karşıtlık, sistem kavramı ile evrim kavramı arasında kurulan bir karşıtlıktı; her sistemin zorunlu olarak evrim halinde var olduğunu, öbür yandan evrimin kaçınılmaz olarak sistematik bir mahiyet barındırdığını kabul eder etmez bu karşıtlık ilke olarak önemini kaybeder.[18]

Jakobson açısından, Saussure'ün yanılgısının reddi, düşünsel kariyerinin hep tekrarlanan bir izleği olmuştur. Jakobson,1928 yılında, Saussure'ün ikici yanılgısına yönelik saldırısını şunları söyleyerek yenilemiştir:

> Ferdinand de Saussure ve okulu durağan dilbilimde yeni bir patika açtılar, ama dil tarihi alanında neogramercilerin izinde yürüdüler. Ses de-

16. Roman Jakobson, "Futurizm", *Iskusstvo*, Ağustos 2, 1919; krş. *Selected Writings*, I, s.651 (1962).
17. *Course*, s.81.
18. *Readings in Russian Poetics*, s.80.

> ğişimlerinin yıkıcı etkenler olduklarını, tesadüfi ve kör olduklarını bildiren Saussure'ün öğretisi, konuşma cemaatinin oynadığı aktif rolü, göreneksel dil örüntüsünden sapmaların her aşamasını düzenli bir sistem olarak anlamlı kılmakla sınırlandırır. Eşsüremli ve artsüremli dil incelemeleri arasındaki bu antinominin, tarihsel sesbilgisinin, sesbirimsel sistemlerin tarihine dönüştürülmesi yoluyla alt edilmesi gerekir.[19]

Bu argüman, 40 yıl sonra Jakobson'un *Seçme Yazılar* (1971) adlı kitabına yazdığı "Geriye Bakıldığında" başlıklı sonsözde esasen değişmeksizin yeniden ortaya çıkar.

> Saussure'ün *Course*'una göre, eşsürem ile artsürem arasındaki içsel ikilik dilbilimin karşısına özel zorluklar dikmekte ve bu iki cephenin birbirinden tamamen ayrılmalarına davetiye çıkarmaktadır: Araştırılmaya elverişli olan ya "d'où tout intervention du temps est exclue" dil sistemi içerisindeki eşvaroluşlu (coexistent) bağıntılardır ya da sisteme hiçbir gönderme yapmaksızın birbirini izleyen tek bir değişimler zinciridir. Başka bir anlatımla, Saussure dilbilimsel eşsürem konusunda yeni, yapısal bir yaklaşım öngörmüş ve ortaya atmış; ama tarihsel dilbilim alanında eski, dilsel öğeleri atomize eden neogramerci dogmayı izlemiştir. İki karşıtlığı, yani eşsürem ve artsürem arasındaki karşıtlık ile dural ve dinamik arasındaki karşıtlığı hatalı olarak özdeşleştirmesi, Saussure-sonrası dilbilim tarafından çürütülmüştür.[20]

Eşsürem ve artsürem ile durağan ve dinamik arasındaki ikili karşıtlığı Saussure-sonrası dilbilimin her değişkesinin reddetmediğini söylemeliyiz. Saussurecü göstergebilgisinin Fransa'daki halihazır canlanışında, bilhassa Saussurecü eşsürem yöntemin çekince koymaksızın benimseyen Claude Lévi-Strauss okulunda bu ikili karşıtlık hüküm sürmektedir kesinlikle. Ayrıca, Saussure'ün eşsüremli yaklaşımı gerek post-Bloomfieldci gerekse neo-Saussurecü biçimlerde Amerika Birleşik Devletleri'ndeki dilbilimsel yapısalcılığa egemen olmaya devam etmektedir. Öbür yandan, Rus biçimci okulunun temsilcilerinin Saussurecü ikiciliği reddedişleri Prag yapısal-

19. *Casopis pro moderni filologii*, XIV (Prague, 1928); karş. "The concept of the sound law and the teleological criterion", *Selected Writings*, I, s.1-2.
20. "Retrospect", *Selected Writings*, II, s.721, The Hague, 1971.

cılık okulunca tamamen benimsenmiş ve bu okulun göstergebilimsel incelemelerinin karakteristik bir özelliği haline gelmiştir. Saussure'ün ikiciliğinin reddedilmesi aynı zamanda Voloşinov'un dil felsefesinin ve genelde Bakhtin'in Leningrad okulunun tipik bir boyutu olmuştur.

Saussure'ün eşsüremli sistemin konuşucuların kolektif zihninde var olduğunu ileri sürmesine karşılık, Voloşinov'a göre eşsüremli bir sistemin gerçek bir kendilik olduğu bile söylenemez. "Nesnel bir bakış açısından", der Voloşinov, "böyle bir sistem tarihsel zamanın hiçbir gerçek anında var olmamıştır". Voloşinov'un görüşünce, eşsüremli bir sistem, bir analistin, yaptığı gözlemlerin muhasebesini ortaya koyarken çok işine yarayan betimsel bir kurgudan başka bir şey değildir:

> Bu sistem hatırı sayılır zorluklarla, belli bir bilişsel ve pratik yoğunlaşmayla elde edilen bir soyutlamadır yalnızca; dil sistemi dil üzerine kafa yormanın bir ürünüdür ve bu kafa yorma türü hiçbir şekilde anadil konuşucusunun bilinci tarafından gerçekleştirilen türde ya da konuşmanın dolaysız amacı doğrultusunda gerçekleştirilen türde bir kafa yormaya benzemez.

Saussure'ün eşsüremli modelinin durağan mahiyetini ve modelin dilin durmadan değişerek akan yaratıcı çizgisinden yapay olarak ayrı tutulmasını Voloşinov, haklı olarak, kartezyen ruhun dilbilimsel araştırma alanında yeniden canlanması olarak yorumlamıştır. Voloşinov, bir diyalektikçi olarak, kartezyen ikiciliğin ayrı kutuplar yaratma eğilimine itiraz etmiş, evrim güçlerini ve sistematikleştirmeyi, birbirine karşıt olmakla birlikte bölünemez bir sürekli etkileşim olarak görmeye çalışmıştır. Bununla birlikte, Voloşinov aynı zamanda Saussure'ün kartezyenizminin kendi çağdaşları üzerinde uyandırdığı etkinin de tamamen farkındaydı. Şu noktayı kolaylıkla kabul eder: "Saussure'ün tarih hakkındaki görüşleri, bugün dil felsefesinde hüküm sürmeye devam eden ve tarihi, dil sisteminin mantıksal arılığını çarpıtan irrasyonel bir güç olarak gören rasyonalist ruhun uç noktada karakteristik bir görünümüdür".

**2.** Kartezyen dilbilimde boy gösteren soyut bir kurallar sistemi-

nin durağan mahiyeti, dilin sürekli, ardı arkası kesilmeksizin değişen yaratıcı bir süreç olduğunu düşünen Wilhelm von Humboldt'un kişiliğinde güçlü bir eleştirmenle karşılaşmıştır. Kartezyen dilbilim geleneğinin her dili kapalı, istikrarlı bir kurallar sistemi olarak, önceki kuşaklardan devralınan hazır mamul bir normatif araç olarak görme eğiliminde olmasına karşılık, Humboldt dili, insanlığın doğal bir yaratıcı faaliyeti olarak görüyordu. Her ne kadar Humboldt'un dil konusundaki gözlemlerinin çeşitli boyutları yaptığı devasa genellemelerin alacakaranlığı yüzünden eksiksiz biçimde ayırt edilemese de, kendisi her şeye rağmen on yedinci ve on sekizinci yüzyılların dilbilimine egemen olan rasyonalizm çağına yönelik romantik reaksiyonun ustası olarak görülmüştür genellikle.[21] Rusya'da, Humboldtçu dilbilim geleneği, yaygın olarak, kartezyen dilbilim geleneğine karşı çıkan bir muhalefet olarak görülmüştür. Rus dilbilim tarihinde Humboldtçu eğilimin en dobra izleyicisinin, Rus simgecilik hareketinin önde gelen teorisyeni ve Ferdinand de Saussure'ün esin kaynaklığı ettiği kuşağın temel hedefi sözdizim araştırmacısı Alexander Potebniya olması dikkat çekicidir. Moskovalı dilbilimci R. Sor'un işaret ettiği gibi, 1920'li yıllarda Humboldtçu gelenek, dilbilimdeki modern eğilimlerle dolaysız bir karşıtlık içinde algılanıyordu. Sor, 1927 yılında yayımladığı "Çağdaş dilbilimde kriz" başlıklı yazısında şu sonuca varıyordu:

> "Dil bir yapıntı (*ergon*) değil, insanlığın doğal ve doğuştan getirdiği bir faaliyettir", diyorlardı on dokuzuncu yüzyılın romantik dilbilimcileri. Modern çağın dilbilim teorisyenleri bunun tersini savunuyor: Dil bireysel bir faaliyet (*energeia*) değil, insanlığın kültürel-tarihsel bir mirasıdır (*ergon*)".[22]

21. Von Humboldt'a ilişkin bunun tamamen karşıtı olan bir yorum, Noam Chomsky'nin *Cartesian Linguistics*'inde (Harper and Row, New York, 1966) görülür. Örneğin, 19. sayfadaki şu satırlar: "İnsan dilinin esas ve tanımlayıcı karakteristiği olarak dil kullanımının yaratıcı boyutu konusundaki kartezyen vurgu en güçlü ifadesini Humboldt'un kapsamlı bir genel dilbilim teorisi geliştirme girişiminde bulur". Ayrıca, Chomsky'nin aynı kitaptaki 36 numaralı (s.86) dipnotu: "Burada araştırdığımız artyöre bağlamında bakıldığında, Humboldt'un denemesi dilbilim düşüncesinin yeni bir çağının başlangıcından ziyade kartezyen dilbilimin gelişmesinin bitiş noktasını işaretliyor gibi görünmektedir".

22. R. Sor, "Krizis sovremennoj lingvistiki", *Jafeticeskij sbornik,* V (1927), s.71 (aktaran V. N. Voloşinov).

Böylelikle, insan dilinin yaratıcı boyutuna verilen Humboldtçu ağırlık, modern dilbilimle dolaysız bir karşıtlık içerisindeki romantizmin tipik bir dışavurumu olarak tanımlanıyordu. Benzer şekilde, Voloşinov'a göre, von Humboldt Descartes'ın antitezi ve sonuçta Avrupa dil felsefesindeki soyut nesnelciliğin en güçlü panzehriydi. Gelgelelim, R. Sor'dan farklı olarak, Voloşinov, insan dilinin yaratıcı boyutuna verilen Humboldtçu ağırlığın dilbilim araştırmasıyla alakasız olduğu kanısında değildi; tersine, bu boyutu kendi dil felsefesindeki en önemli kavramlardan biri olarak görüyordu.

Voloşinov'a göre, Humboldtçu dilbilim, kartezyen dilbilim geleneğine karşıt olarak, dilsel fenomenlerin hakikaten açıklanmasına duyulan ihtiyacı kapsarken, betimleme ve sınıflandırma yordamlarını da en iyi ihtimalle araştırmanın hazırlık aşaması olarak görür. İnsan dilinin temel karakteristiğinin yaratıcı boyutu olduğunu vurgulayan Humboldtçu yaklaşım, Voloşinov'a bakılırsa cebirde olduğu gibi edimsel gerçeklikle ya da iletişimin katılımcılarıyla yeterli bir bağıntı kurulmaksızın ele alınan gösterge sisteminin iç mantığının gerekleriyle doğrudan çelişir. Dilbilgisi, sözlükbilgisi ve sesbilgisinin sistematik sunumu, Voloşinov'a göre, dil üzerine kafa yormaktan ve mantık, bölmeleme, sınıflandırma, soyutlama ve cebirselleştirme dallarında yapılan spekülatif alıştırmalardan başka bir şey değildir.

Nitekim, dilbilimsel araştırmanın birincil hedefi, tam da insan dilinin yaratıcı boyutunun açığa çıktığı nokta olmalıdır; böyle bir görev, Voloşinov'un görüşünce, sözcelemler yeterince incelenmeksizin, yani insan dilinin yaratıcı boyutu toplumsal işleviyle açıklanmaksızın yerine getirilemez. Voloşinov'un söylediği gibi:

> Dil felsefesinde gerçek inceleme nesnesini tanımlama görevi kesinlikle kolay değildir; araştırma nesnesini sınırlandırma, bu nesneyi kesin ve incelenebilir kesif bir konu bileşimine indirgeme yönündeki her girişimin bedelini, incelemekte olduğumuz şeyin özünü –göstergesel ve ideolojik mahiyetini– kaybederek öderiz.

Söz ediminin yeniliği ve önemi yüzeysel birer fenomen olarak, "yalnızca durağanlığa sahip biçimlerden arızi birer kırılmalı yansı-

ma ve bu biçimlerin çeşitlemeleri ya da bunların bariz ve basit çarpıtmaları" olarak görülüp ıskartaya çıkarıldığı takdirde, Voloşinov'un gördüğü haliyle insan iletişiminin göstergesel mahiyeti kavranamaz. Voloşinov'a göre, kartezyen dilbilimde ve genel olarak soyut nesnelcilik okulunda, dilsel biçimlerin değişebilirliği karşısında istikrarlı kendi kendiyle özdeşlik etkeni, somut karşısında soyut, tarihsellik karşısında sistematiklik, bütün yapının özelliği karşısında yalıtık bileşke biçimleri öncelik kazanır. Voloşinov'un görüşünce, kartezyen dilbilim ve bunun soyut nesnelcilikteki devamı, soyut kurallar ve kurallar sistemini dilbilimsel araştırmanın asıl nesnesi konumuna yükselttiğinden, söz edimini ve söz ediminin sonucunda ortaya çıkan sözcelemi bireysel bir şey olarak görür.

Öbür yandan, Humboldtçu dilbilim ve idealistik öznelcilikteki devamı, durağan, normatif kurallar sistemini dil konusundaki yapay bir akıl yürütmenin sonucu olduğu gerekçesiyle reddetmiş ve söz ediminin yaratıcı yeniliğini, gösterdiği biçem değişkenliğini, dikkatlerin yöneldiği birincil odak noktası haline getirmiştir. Voloşinov her ne kadar sözcelemin incelenmesinin eksiksiz bir dilbilimsel araştırmaya layık olduğu konusunda Humboldtçu eğilimin izleyicileriyle aynı fikirde olsa da, sözcelemin bireysel karakterinin vurgulanmasını ve insan dilinin yaratıcı boyutunu konuşucunun bireysel psişik hayatı çerçevesinde açıklama girişimlerini kabul etmez. Humboldtçu geleneğin belli izleyicilerini, bilhassa Vossler okulunu tam da bu gerekçeyle reddeder:

> Hakikaten, söz edimi, daha doğrusu söz ediminin ürünü olan sözcelem, hiçbir koşul altında sözcüğün kesin anlamıyla bireysel bir fenomen olarak görülemez ve konuşucunun bireysel psikolojik ya da psiko-fizyolojik koşulları çerçevesinde açıklanamaz.

Nitekim, Voloşinov, ne kartezyen dilbilim ne de Humboldtçu dilbilim ve izleyicilerini tamamen kabullenir. Voloşinov bir diyalektikçi olarak iş görme girişimi esnasında bireyselci öznelciliği ve soyut nesnelciliği tez ve antitez olarak görür ve birbirinin karşıtı olan bu eğilimlerin ötesine uzanan diyalektik bir sentez, hem tezin hem de

antitezin benzer şekilde olumsuzlanmasını oluşturacak bir sentez önerir. Voloşinov'a göre dil gerçekliğinin hakiki merkezi, göstergesel işlem bakımından hayati önem taşıyan tüm boyutları içerisinde bir toplumsal yapı olarak gördüğü anlamlı söz edimidir.

Geniş anlamıyla diyalog, Voloşinov'a göre, göstergesel işlemin en asli özelliklerini sergileyen örnek bir dilsel etkileşim olayıdır: Yalnızca başka bir söz olayıyla bağıntılı olarak fiziksel ve anlamsal boyutlar barındıran söz olayı değil, aynı zamanda söz olayının katılımcılarının karşıtlığı ve belli bir bağlamda kurdukları dilsel bağlantının koşulları.

**3.** Voloşinov her ne kadar Vossler okuluna ilişkin birçok acımasız yorum yapmışsa da, dilsel etkileşimin daha doğru anlaşılması doğrultusunda bir yaklaşım olarak diyaloğun önem taşıdığını belirten anlayış dahil olmak üzere Vosslercilerin temel görüşlerinden bazılarını paylaşmıştır. Bilhassa Leo Spitzer'in İtalyan konuşma dili üzerine kaleme alınmış kitabını ayrı bir yere koyar, kitabın, gerçek konuşmada konuşucunun ve dinleyicinin oynadığı rol üzerindeki vurgusunu takdirle karşılar.[23] Voloşinov'la arasındaki düşünsel bağ, 1920'li yıllarda çarpıcı bir netlikte olan Mikhail M. Bakhtin de, Spitzer'in sözcelemin yapısında söz olayının katılımcılarının oynadıkları temel rol üzerine geliştirdiği gözlemleri epeyce över. Bakhtin, söylem tipolojisi konusundaki incelemesinde Spitzer'i zikreder:

> Konuşma partnerimizin söylediği şeyin bir parçasını kendi sözümüzde yeniden ürettiğimiz zaman, başka hiçbir gerekçe olmasa bile sırf etraftaki gönderenlerin değişmiş olmasından ötürü, söylenen şeyin tınısında kaçınılmaz bir değişim olur: "Öteki"nin sözcükleri bizim dudaklarımızda daima yabancı bir şey gibi, genellikle taklit, abartılı ve alaycı bir tınıya sahip yabancı bir şey gibi çınlar. Bu bağlamda, partnerimizin sorduğu sorunun fiilini verdiğimiz yanıtta alaycı ya da ironik bir şekilde tekrarlamamız durumu üzerinde özellikle durmak isterim. Böyle bir durumda genellikle, sırf partnerimizin sözlerinin bir kısmını bir şekilde tekrar etmek ve buna ironik bir çeşni katmak amacıyla, yalnızca gramatik açıdan yanlış olmakla kalmayıp kimileyin bütün bütüne olanaksız da olan kurgulara başvurduğumuz görülebilir.[24]

23. Leo Spitzer, *Italienische Umgangssprache* (Leipzig, 1922).

Ortaya atılan diyalog çerçevesi doğal olarak anlambilim bakımından vurgulamanın oynadığı hayati rolü ve tek bir bütünlüklü ve iyi kurulmuş tümcenin sınırları içine kapatılmış olan dilbilgisel analizin yetersizliğini ön plana çıkarmıştır. Dilsel bir mübadelenin iki kutuplu karakteri üzerinde yoğunlaşılması, tek bir tümce bütününden ya daha az ya da daha fazla kapsamlı olan sözdizimsel birimlerin hesaba katılmasına acilen ihtiyaç olduğunu ima etmiştir. Tümce formasyonunun doğruluğu ve yanlışlığı yeni bir mercek altında gösterilmiştir. Tümcelerin tamamlanmamışlığı, öncüle bağımlılık ve bir bütün olarak sözcelem kavramı, sözdizimsel soruşturmanın karşısına, itilim kazandıran birer meydan okuma olarak çıkmıştır. Aynı zamanda, biçimbilimselleştirilmiş sözdizimin bir bütün olarak sözcelemle, sözcelem yapısının sözdizimsel karşılıklı bağımlılığını ve genel olarak dilsel etkileşimin çok çeşitli tezahürlerini incelemek açısından çok zayıf bir araç olduğu belirgin biçimde ortaya çıkmıştır.

Rus dilbilim çalışmalarında, diyalog çerçevesinin taşıdığı teorik önem, Baudouin de Courtenay'ın öğrencisi olan Lev Scerba tarafından, Doğu-Lusatian lehçeleri üzerine yaptığı incelemede daha 1915 yılında modern terimlerle betimlenmişti. Rus biçimcilik okulunun ünlü bir teorisyeni olan Lev Yakubinski, diyaloğun doğallığına karşılık monoloğun yapaylığı konusunda Scerba'nın yaptığı gözlemleri geliştirerek, diyalog sorununa hasredilmiş kapsamlı bir inceleme yaptı. Bu inceleme Scerba'nın *Russkaja rec* (Rus Dili) başlıklı derlemesinde 1923 yılında yayımlandı.

Yakubinski'nin görüşünce, diyalog, dilbilimsel incelemeyi ona göre dilbilimin en temel kavramlarından biri olan dilsel etkileşime yöneltmek için doğal bir çerçeve sağlar. Diyaloğun incelenmesi, dilsel iletişimin toplumsal ortamı içerisinde ele alınmasının zorunlu olduğunu ima eder. Yakubinski, dilsel mübadelede yer alan karşıt partnerlerin ilişkisinin, sözcelemlerin anlambilimsel terimlerle yeterli biçimde yorumlanmasının yanı sıra, tamamlanmamış tümcelerin ve çeşitli tipte öncüllere bağımlılıklarının incelenmesi için

24. M. M. Bakhtin "Discourse Typology in Prose", *Readings in Russian Poetics*, der., L. Matejka ve K. Pomorska, s.186-187. MIT Press, Cambridge, 1971.

bir temel oluşturduğunu gösterir. Yakubinski'nin "imalı söz" hakkındaki gözlemleri, esasen yalnızca yalıtık, monolojik tümcelerin analiz edilmesi için geliştirilmiş olan sözdizimsel yordamların yetersizliklerini çarpıcı biçimde açığa çıkarmıştır. Ne denli gelişkin olursa olsun sesbilimsel ve biçimbilimsel ölçütlerin, bir diyalogda sergilenen dilsel etkileşimin anlambilimsel doğurgularının analizi açısından yetersiz bir başlangıç noktası olduğu kanıtlanmıştır.

Dilsel etkileşimin soruşturulması, dikkatlerin vurgulamanın hayati önemine ya da Yakubinski'nin sözleriyle, "sözün algılanmasında dinamik, vurgulama ve ses rengi ilişkilerinin yerine getirdikleri iletişim işlevine" yönelmesine yol açtı. Yakubinski, vurgulamanın anlamlı işlevini göstermek için, Dostoyevski'nin *Bir Yazarın Güncesi*'nden, bir grup ayyaşın kullandığı "uygunsuz bir laf"la ilgili, yazara birdenbire "tüm düşüncelerin, tüm duyguların ve hatta bütün bir akıl yürütme zincirinin" tek bir müstehcen sözcüğün çeşitli biçimlerde vurgulanması aracılığıyla ifade edilebileceğini fark ettiren ünlü pasajı alıntılar. Daha sonra, Dostoyevski'nin aynı pasajını, vurgulama ve anlam arasındaki karşılıklı ilişkileri tartışırken Voloşinov da alıntılar; ayrıca, Lev Vygotsky'nin *Myslenie i rec*'inde de (Düşünce ve Dil) (1934) bu pasajın alıntılanması çok ilginçtir. Vygotsky'nin bu çalışması, psikolojiye yapılmış ve birçok bakımdan yalnızca Yakubinski'nin diyalog incelemesini değil, aynı zamanda Voloşinov'un dil felsefesini akla getiren vaatkâr bir Rus katkısıdır. Genelde, biçimci Lev Yakubinski, Rus entelektüel seçkinler arasında 1920'li yıllarda ve 1930'ların başında, yani Marksist mekanistlerin ve tepkebilimcilerin Sovyetler Birliği'nde entelektüel yaşama egemen olmaya başlamalarından kısa bir süre önce, başka herhangi bir diyalog ve söz edimi araştırmacısından çok daha önemli bir etki uyandırmış görünmektedir.

Diyalog incelemesi yalnızca bir sözcelemin yapısal karakteristiklerine yeni bir yaklaşım sağlamakla kalmamış, hem Voloşinov hem de Vygotsky'ye göre, iç konuşmanın ve bunun insan düşüncesiyle ilişkilerinin gizemlerine açılmanın bir temeli haline gelmiştir. Voloşinov şunu savunur: "Ancak sözcelemlerin bütünsel biçimlerini ve bilhassa diyalog söz biçimlerini değerlendirmek kaydıyla ilk

konuşma biçimlerini ve bu biçimlerin ilk konuşma akışında sıralanmalarının özel mantığını aydınlatabiliriz". Lev Vygotsky'nin gözlemleri de Voloşinov'unkiyle aynı zihinsel eğilimi sergilemektedir:

> Deneylerimiz bizi, iç konuşmanın ses eksi konuşma olarak değil; tamamen ayrı bir konuşma işlevi olarak görülmesi gerektiğine ikna etti. İç konuşmanın temel ayırt edici özelliği kendine özgü sözdizimdir. Dış konuşmayla karşılaştırıldığında, iç konuşma bağlantısız ve tamamlanmamış görünür.[25]

Voloşinov, iç konuşmanın, sözcelerdeki uygulanımlarından derinlemesine farklı olduğu sonucuna varmıştır. "Daha başlangıçta şu açık ki", der Voloşinov, "dış dil-söz biçimlerinin (sözlükbilimsel, dilbilgisel, sesbilgisel) analizi için dilbilimin geliştirdiği tüm kategoriler, hiç istisnasız, iç konuşmanın analizine uygulanabilir değildir ya da uygulanabilir olsa bile, ancak adamakıllı ve temelli gözden geçirilmiş değişkeleriyle uygulanabilir". Vygotsky ise, Voloşinov'la besbelli aynı fikirdedir:

> Gözlemlerimizin hepsi iç konuşmanın özerk bir konuşma işlevi olduğunu gösteriyor. İç konuşmayı dilsel düşüncenin ayrı bir düzlemi olarak görebiliriz. İç konuşmadan dış konuşmaya geçişin bir dilden öbür dile yapılan bir tercüme olmadığı açıktır. Bu geçiş sırf sessiz konuşma sese dökülerek gerçekleştirilemez. Bu, iç konuşmanın yüklemli, deyimsel yapısının, başkaları tarafından kavranılabilir bir sözdizimi şeklinde eklemlenmiş konuşmaya dönüştürülmesini içeren karmaşık, dinamik bir süreçtir.[26]

Sözcelem ve diyalog, dilsel iletişim konusunda V. N. Voloşinov'la pek çok ortak görüşü olan ve bunların bazılarını takdire şayan bir berraklıkla geliştirebilen M. M. Bakhtin'in göstergebilimsel analizlerinde de temel bir rol oynuyordu. Bakhtin, Dostoyevski'nin dilsel sanatı üzerine yazdığı kitabında (*Problemy tvorcestva Dostoevskogo*, Leningrad, 1929), bilhassa edebiyatın–kurmaca düzyazının

25. Lev Semenoviç Vygotsky, *Thought and Language*, çev.: E. Hanfmann ve G. Vakar, s.138. MIT Press, Cambridge, 1962. [Düşünce ve Dil. Çev.: Semih Koray, Kaynak Yay., 1985]
26. A.g.e., s.148.

kavranması açısından, bir söz ediminin öbürüyle kurduğu çeşitli tipten ilişkilerin hayati bir önem taşıdığını tanıtladı. Kitabının teorik bölümünün girişinde Bakhtin şunu yazıyor:

> Edebiyat sanatında kullanılan belli bir dilsel düzenekler dizisi son zamanlarda araştırmacıların dikkatini çekmeye başladı. Bu dilsel düzenekler dizisi biçemlemeyi, parodiyi, *skaz*'ı (dar anlamıyla, bir anlatıcının sözlü anlatımını) ve diyaloğu içeriyor. Aralarındaki temel farklılıklara rağmen bu düzeneklerin hepsinin ortak bir noktası var: Bunların hepsinde söylemin iki odak noktası birden vardır. Birincisinde, sıradan gündelik söylemde olduğu gibi sözün göndergesel nesnesi ve bununla eşanlı olarak söylemin ikinci bir bağlamında başka bir gönderenin ikinci bir sözü hedeflenir. Bu ikinci bağlamı kavrayamazsak, biçemleme ya da parodiyi, yalnızca göndergesel nesne üzerinde odaklanan sıradan gündelik sözü kabul ettiğimiz gibi kabul edersek, o takdirde bu düzenekleri gerçekte oldukları haliyle kavramayı başaramayız: Biçemleme halis biçem olarak alır ve parodiyi kötü yazı olarak okuruz.[27]

Diyaloğun, dilsel etkileşimin ve çifte yönelimli söylemin rolü, Bakhtin açısından, uzun yıllar zorla suskunluğa itilmesinden sonra da üretken bir hareket noktası olmayı sürdürdü. İlk olarak 1965 yılında yayımlanan *Tvorcestvo Fransua Rable* (Rabelais ve Dünyası)[28], Rabelais'nin usta yaratıcılığını aydınlığa kavuşturmak için diyalog ve dilsel etkileşimden oluşan analitik çerçeveyi kullandı. Bakhtin, her zaman olduğu gibi bu çalışma esnasında da, edebiyat sanatının analizinin, dil kullanımının yaratıcı boyutunu ve zımnen, dilsel göstergebilimin en temel karakteristiklerini aydınlığa kavuşturmak için en iyi fırsatı sunduğuna kaniydi.

**4.** Voloşinov *Marksizm ve Dil Felsefesi* adlı kitabında N. Ja. Marr'ın dil ve antropoloji hakkındaki düşüncelerine uzun alıntılarla yer verse de, dilin sınıfsal karakteri ve dil ile sınıf mücadelesi arasındaki nedensel ilişkiler hakkındaki Marrcı dogmayla açıkça anlaşmazlık içindedir. Voloşinov bu kitapta şunu savunur: "Sınıf, gösterge cemaatiyle çakışmaz", "farklı sınıflar bir ve aynı dili kul-

27. *Readings in Russian Poetics*, s.176.
28. Mikhail Bakhtin, *Rabelais and His World*, çev.: H. Iswolsky. MIT Press, Cambridge, 1968.

lanır", "sözcük, özgül bir ideolojik işlev bakımından nötrdür". Bunun tam tersine, N. Ja. Marr, 1930 yılında Marksizm ve Japhetik teori hakkında yaptığı tartışmada, insan dilinin ta kökeninden itibaren bir sınıf dili olduğunu ve sınıfsız bir insan dili bulunmadığını şaşmaz biçimde tekrarlar. Aslına bakılırsa, bir spekülasyon yaparak, Marr'ın Marksizmi ile Voloşinov'un Marksizmi arasındaki ayrılığın Voloşinov'un sessizliğe gömülmesinin gerekçelerinden biri olabileceği söylenebilir.

1930'lu yıllarda Sovyetler Birliği'ndeki insan bilimleri incelemelerinin tüm boyutları üzerinde mutlak bir denetim kuran mekanistler, tepkebilimciler ve Marrcıların, dilbilimin "dışavurumlarından biri de ideoloji incelemelerinin tüm alanlarında mekanik nedenselliğin kurduğu hegemonyanın sürüp gitmesi olan diyalektiköncesi, mekanik bir maddecilik aşamasında" kaldığını ileri süren Voloşinov tarafından övülmüş oldukları pek söylenemez. Resmi Marksizmin güçlü muhafızları Voloşinov'un şu sözlerini itidalle kabullenmeye hazır değildiler: "Mekanik nedenselliğin kategorilerinin uygulanabileceği alan son derece dardır ve bizzat doğa bilimlerinde bile bu alan gitgide daralmaktadır; bu bilimlerin temel ilkelerinde, daha ileri ve daha derin olan diyalektik başa geçmektedir". Voloşinov'un güçlü karşıtlarını, kartezyen dilbilim ile Humboldtçu dilbilim arasında tıpkı bir gökkuşağı gibi köprü kuran kendi oluşturduğu diyalektik sentezin hakikaten Marksist bir mahiyette olduğuna ikna edemediği açıkça ortada. İki kutuplu gösterge kavramını dilin ardı arkası kesilmez, içkin yaratıcı akış süreciyle bileştirmesi, ilke olarak kuşkuyla karşılanan bir kavram haline gelmişti. Voloşinov'un göstergenin toplumsal karakterini, dilin toplumsal karakterini, bireysel bilincin toplumsal karakterini,. iç konuşmanın ve genelde insan düşüncesinin toplumsal karakterini bilhassa vurgulaması; tüm bunlar beyhudeydi. Göstergenin iki kutuplu mahiyeti ve dilin ardı arkası kesilmez yaratıcı süreci, 1930'lu yıllarda Sovyetler Birliği'nde, hayatta kalmak istediğiniz takdirde yanına yaklaşmamanız gereken çok tehlikeli konular haline gelmişti. Olayın ayrıntıları karanlıkta kalmış ve muhtemelen sonsuza dek karanlıkta ka-

lacaksa da, Voloşinov'un hayatta kalamadığına kuşku yok. Voloşinov 1930'lu yıllarda ortadan kayboldu ve bu kayboluşla birlikte *Freudculuk* başlıklı çalışmasının yanı sıra *Marksizm ve Dil Felsefesi* de unutulmaya mahkûm oldu. Göstergebilgisine giriş, düşünsel bir trajediye giriş haline geldi. Gösterge kavramı uzun yıllar bir tabu olarak kaldı. 1950'li yıllarda, veri işleme aygıtlarında sağlanan teknolojik ilerlemeler ile modern göstergebilgisinin, dilbilimin, mantığın ve uygulamalı cebirin başarıları arasında içsel bir bağıntı olduğu açıkça ortaya çıkınca, Marksist "Hakikat"in muhafazakâr bekçileri, Sovyetler Birliği'nin gelişkin veri işleme tekniklerinin endüstrileşmeye, evrenin keşfine yönelik çalışmalara ve elbette modern savaş tekniklerine uygulanması açısından Batı'ya yetişmesinin önünü açmak için pençelerini gevşettiler. Buna rağmen, 1959 yılında, Sovyet Bilimler Akademisi'nin resmi yayın organı olan *Izvestia Akademii Nauk* SSCB'de birkaç yazarın birlikte yayımladıkları programatik bir makalede, dilbilimci V. V. Vinogradov, bilim adamlarının göstergebilgisine endişeyle bakmayı sürdürdüklerini açıkça bildirmişti.[29] Aslına bakılırsa, Vinogradov, V. N. Voloşinov'a sonradan bir parça itibar tanıyan ilk kişiydi (ya da ilklerden biri). Voloşinov'un katkılarına bugüne kadar ender olarak gönderme yapıldı. Sözgelimi A. G. Volkov'un 1966 yılında Moskova Üniversitesi Yayınları tarafından basılan *Bir Göstergeler Sistemi Olarak Dil*'de (*Jazyk kak sistema znakov*) yaptığı gibi göstergebilgisinin sorunlarına eğilen yazarlar bile Voloşinov'un adını anmaya cesaret edemediler. Bu, Sovyet Bilimler Akademisi'nin resmi yayım organı *Voprosy Filosofii*'de (Felsefe Sorunları) göstergebilim üzerine yayımlanan yazıların çoğunluğu için de genel olarak geçerlidir. Ayrıca, 1959 yılında Almanya'da gerçekleştirilen *Birinci Uluslararası Gösterge ve Dil Sistemi Konferansı*'nda, birçok Rus akademisyen ve birçok Marksist olan ya da olmayan göstergebilimcinin tartışmalara katılmasına rağmen Voloşinov'un adının anılmasından tamamen kaçınılmıştır. Voloşinov'un adı, V. Zvegincev'in 1967 yı-

29. Bkz. R. A. Budagov, V. V. Vinogradov, B. V. Gornung, M. M. Desnickaja ve B. A. Serebrenikov, "Teoreticeskie voprosy jazykoznanija", *Izvestija A. N.*, XVII (1959), s. 216.

lında "Festschrift"de*, *Roman Jakobson'a Armağan*'da (Lahey: Mouton) yayımlanan "İnsan ve Gösterge" (*Celovek i znak*) başlıklı yazısında bile anılmamıştır. Oysa, modern dilbilim üzerine yapılan Sovyet Rus araştırmalarını yakından tanıyan bir editör olan V. Zvegincev'in, Voloşinov'un göstergebilgisine yaptığı katkılardan Roman Jakobson'un övgüyle söz ettiğini bilmesi gerekirdi. O nedenle, Valentin Voloşinov'un cüretkâr, derin görüşleri yalnızca yarı yarıya canlanmıştır ve *Marksizm ve Dil Felsefesi* tartışmalı bir kitap olmayı sürdürmektedir. Bu, tartışmalı bir kitaptır; ama aynı zamanda insan topluluğu, insan bilinci ve insanları insan kılan öğe açısından göstergenin taşıdığı hayati önem hakkında parlak gözlemler içeren bir kitaptır. Bu, yaratıcı bir süreç olduğu için "ancak başka bir yaratıcı sürecin yardımıyla kavranabilecek" dil mucizesi üzerine yazılmış bir kitaptır.

* Önemli bir şahsiyetin jübilesi ya da bir tören vesilesiyle yayımlanan kitap; armağan. (ç.n.)

Ek II

# Rus edebiyat teorisi ve incelemesinde biçimsel yöntem ve sosyolojik yöntem

*M. M. Bakhtin, P. N. Medvedev, V. N. Voloşinov, I. R. Titunik*

1920'li yıllarda ve bilhassa bu yılların ikinci yarısında, Rus edebiyat incelemeleri dünyasında *biçimsel yöntem* ya da *biçimci* okul denilen çevrenin çalışmalarına yoğun bir ilgi gösterildi. Biçimciler adı verilen parlak genç dil ve edebiyat araştırmacıları grubu 1916 yılında *Opojaz* adı[1] altında faaliyetlerine başlamışlardı. Bu grubu

1. *Opojaz* sözcüğü, *Obscestvo izucenija poèticeskogo jazyka*'nın (Poetik Dil İncelemeleri Kurumu) kısaltmasıdır. Bu, biçimci hareketi oluşturan iki gruptan biriydi; öbür grup, yani Moskova Dilbilim Çevresi 1920'li yılların başında faaliyetine son verdi. Rus biçimciliğinin "tarihi ve öğretisi"ne ilişkin ayrıntılı bir sunum, bibliyografya da dahil olmak üzere, V. Erlich, *Russian Formalism*'de (Lahey, 1955) yer almaktadır. Der., L. Matejka ve K. Pomorska, *Readings in Russian Poetics (Formalist and Structuralist Views)*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1971 başlıklı antoloji, edebiyat teorisi ve analizi alanındaki en önemli biçimci inceleme-

bir araya getiren başlıca uğraş konusu, "somut poetika"ya, yani edebiyat sanatının özgül, içsel karakteristiklerine dayalı özerk bir edebiyat biliminin kurulmasıydı. Biçimcilik, hiç kuşkusuz, dönemin Rus edebiyat düşüncesinin bilimsel açıdan en ileri, en dinamik ve etkili hareketiydi. Bu yeni okulun ortaya koyduğu meydan okuma karşısında tarafsız bir konumda durmak pratik olarak imkânsızdı.

Gelgelelim, 1925 yılı civarında ortaya çıkan durum, yandaş ve karşıt güçlerin saflaşmalarından ibaret değildi. Bu dönemde biçimciler çeşitli türden ve çeşitli mertebelerde birçok izleyici, yandaş ve yol arkadaşı kazanmışlardı. Ama yeni yandaşlar arasında, yaptıkları çalışmalar biçimci hareketin bilimsel yöneliminin ne olduğu konusunda hatalı bir anlayış taşıyan ve Opojazcıların tekrar tekrar ve içtenlikle eleştirmekle birlikte kendilerini ayrı tutmakta zorlandıkları birçok "taklitçi" ve "eklektik" vardı.[2]

Öbür yakada, biçimciliğin yandaşlarından karakter bakımından daha az karmaşık olmayan sayısız biçimcilik karşıtı yer almaktaydı. Bu karşıtların bazıları, hareketin yanılgı içindeki taze heveslilerinin benimsediği "biçimcilik"i argümanlarında kullanmaktan çekinmeyen, biçimciliği ne pahasına olursa olsun gözden düşürmeye ve tahrip etmeye kararlı uzlaşmaz birer düşmandı. Aynı zamanda, belli başlı ilkeler konusunda biçimciliğin görüşlerini paylaşmamakla birlikte, yapılan çalışmaların belli bazı boyutlarını takdirle karşılayan ve hatta biçimcilerle uzlaşmaya istekli görünen başka birçok eleştirmen vardı. Bu karşıt kampın her iki çeşidinde de Marksistler çeşitli yaftalar ve konumlar çerçevesinde temsil ediliyordu.

1920'li yıllar sona erip 1930'lar başlarken, biçimci hareket ve itildiği tartışma ortamı gitgide Sovyetler Birliği'nin politik hayatında ve yönetiminde gerçekleşen değişimlerin etkisi altına girmeye başladı. Dogmanın talepleri tedricen serbest tartışmanın, karşılıklı

---

lerin birçoğunun İngilizce tercümelerini sunar. (Bu kitap bundan böyle *Readings* olarak anılacak). Ayrıca, kitapta derleyicilerin Rus biçimciliği üzerine kaleme aldıkları yazılar da yer almaktadır.

2. Bkz. B. Eyhenbaum, "The Theory of the Formal Method", *Readings*, s. 5 ve 18.

söz düellolarının yerini almaya başladı. Biçimcilik gitgide bir "sapma" olarak kabul edildi, ama bu eğilimin bundan daha meşum sonuçları bir süre sonra Sovyetler Birliği'ndeki hayatın gerçeklikleri haline geldi. Bu noktaya varılıncaya dek, her ne kadar tartışmaya girmenin önkoşulu dogmanın işaret ettiği konuma sadakati muhafaza etmek olsa da, rasyonel terimler çerçevesinde biçimcilikle tartışmak hâlâ mümkündü. Bu dönemde –1920'lerin sonu ve 1930'ların başı arasında– kendi kendilerini Marksist ilan eden (gelgelelim, bunların Marksizmlerinin tahakkümcü olmayan başka türden bir Marksizm olduğu daha sonra ortaya çıkacak ve Marksizmlerine rağmen ya da muhtemelen Marksizmleri yüzünden korkunç sonuçlara katlanacaklardı) belli bir genç grup, dil ve edebiyat teorisi alanında, daha doğrusu çok geniş bir çerçevede dil ve edebiyata özellikle ağırlık verilen göstergebilim alanında araştırmalar yürütüyorlardı. Bu grubun temel ismi görünüşte M. M. Bakhtin'di; mensupları arasında P. N. Medvedev ve V. N. Voloşinov yer alıyordu.[3]

Bakhtin grubunun biçimcilerle tam olarak nasıl bir ilişkisi olduğu kolayca yanıtlanmaya izin vermeyen ve belki de gerçek tarihsel durum bakımından asla eksiksiz olarak yanıtlanamayacak bir sorudur. Adı anılan bu üç araştırmacının da şu ya da bu ölçüde biçimcilik karşıtı konumları dile getirdikleri ve bunu herhangi bir uzlaşmanın mümkün olmadığını düşünen birer biçimcilik karşıtı Marksist olma iddiasıyla yaptıkları doğrudur. Ama aynı zamanda, başka bir

3. Çok yakın bir tarihe dek bu grubun varlığı matbu bir malumat konusu haline gelmemişti. Bir Bakhtin "grubu", "çevresi" ya da "okulu"ndan, kısa notlarla, şu yazarın iki kitabında söz edilmişti: A. A. Leont'ev, *Psixolingvistika*. Leningrad, 1967, s.86-88 ve *Jazyk, rec, recevaja dejatel'nost'*. Moskova, 1969, s.79. Leont'ev'in kitabında Baxtin grubunun bakış açısını temsil eden tüm alıntıların Voloşinov'un *Marksizm i filosofija jazyka*'sından yapılmış olması çok ilginçtir. Bugüne kadar Bakhtin grubu hakkında yapılmış en eksiksiz açıklama, M. M. Bakhtin'in doğumunun 75. yılı onuruna Moskova Üniversitesi'nde düzenlenen ve *Voprosy jazykoznanija*, 2, 1971, s.160-162'de yayımlanan toplantı raporudur. Bu rapor söz konusu toplantıda yapılan dört konuşmanın içeriklerini özetler. İkinci konuşmacının sözlerinde, Bakhtin grubu hakkında şu tanım yer alıyordu: "M. M. Bakhtin'in yakın çevresi, kendi öğrencisi, izleyicisi ve iş arkadaşı olan V. N. Voloşinov, edebiyat araştırmacısı P. N. Medvedev ve L. V. Pumpyanski, Hindolojist M. I Tubyanski, biyolog I. I. Kanaev, yazar K. Vaginov, müzikolog I. I. Sollertinski gibi kişilerden oluşuyordu". Bu yazıda Bakhtin'in *Opojaz*'la ilişkisi de kısaca tartışılmaktadır.

açıdan da tamamen savunulabilir bir iddia ortaya atılabilir: Bakhtin grubu ve biçimciler hayati önem taşıyan birkaç uğraş konusunu paylaşıyorlardı; biçimci teoriler Bakhtin grubunun düşüncelerini beslemiş ve kışkırtmıştı (bunu da yalnızca reaksiyona neden olarak yapmamışlardı); belli bakımlardan, özgül ve somut olarak da poetika alanında Bakhtin grubu, o esnada evrimini sürdürmekte olan biçimci yöntem tarafından hâlâ formülleştirilmekte, tavsif edilmekte ve daha da geliştirilmekte olan kavramlara çok yakın duran kavramlarla iş görmekteydi. Son olarak, bu iki düşünce çizgisi yöndeşmeye mahkûmdu ve başka yerlerde, başka koşulların elvermesiyle olsa bile aslında aynı yola yöneliyorlardı da: Prag Okulu'nun yapısalcılığında ve bilhassa Jan Mukarovski'nin çalışmasında.

Gelgelelim, Bakhtin grubunun gerçekte, mesleki açıdan hayatını sürdürebilmek uğrunda Marksizm ve biçimcilik karşıtlığı kisvesi altında iş gören biçimciler ya da yeni-biçimciler olduğu sonucuna varmak yalnızca olguların abartılması ve çarpıtılması olmakla kalmaz, aynı zamanda asıl gerçek sorunun üstünü örter. Açıktır ki, Bakhtin grubunun istediği şey yeni öncüllerden –bir Marksist göstergebiliminin ya da kendi terimleriyle, bir Marksist ideoloji incelemesinin (*nauka ob ideologijax*) öncüllerinden– hareketle taze bir başlangıç yapmaktı. Bu grubun görüşünce, adına yaraşır bir edebiyat teorisi ve incelemesi ancak böyle bir inceleme temelinde ve bu incelemenin sunduğu kapsamlı bağlamda inşa edilebilirdi. Biçimsel yöntemin tam tersine, kendi yöntemlerinin *sosyolojik yöntem* olduğunu ilan ettiler. İki yöntem arasındaki örtüşmelerin ve paralelliklerin kabul edilmesi ne durum gereği başvurulan bir kestirme yoldu ne de gerçekte sorunun esasıyla ilgiliydi. Sorunun esası *çelişkiydi*: Tüm türevsel sonuçlarıyla birlikte temel bakış açısı ve yönelimdeki çelişkiydi. Dolayısıyla, biçimcilikle tartışmaya girmenin faydalı ve zorunlu görülmesi, biçimciliği tahrip etme meselesi olarak değil; "doğru" öncüllerin "yanlış"larla somut olarak çeliştiğinin gösterileceği perspektiflerin oluşturulmasında biçimciliğin kullanılması gereğinden doğuyordu.

Bu görev –bilhassa biçimciliğin eleştirel bir analizi yoluyla Marksist bir edebiyat teorisi ve incelemesine ulaşma görevi– P. N.

Medvedev tarafından yerine getirildi. Medvedev 1928 yılında, altbaşlığı manidar biçimde *Kriticeskoe vvedenie v sociologiceskuju poètiku* (Sosyolojik poetikaya eleştirel bir giriş) olan *Formal'nyj metod v literaturovedenii* (Edebiyat İncelemelerinde Biçimsel Yöntem) başlığıyla bir inceleme yayımladı.[4] Kitap, Batı ve Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Karşılaştırmalı Tarihini İnceleme Enstitüsü'nün "Dil ve Edebiyat Yöntembilimi ve Teorisinin Sorunları" dizisi arasında yayımlandı (bu aynı zamanda, bir sonraki yıl V. N. Voloşinov'un *Marksizm ve Dil Felsefesi*'nin yayımlanacağı diziydi). Bu iki kitap birbirlerini önemli ölçüde tamamlar; varsayımları ve bakış açıları, kavramları ve terminolojileri neredeyse aynıdır; hatta argümanlarda geçen sözcükler bile birçok sayfada birbiriyle tamı tamına çakışır. Biçimciliğe yönelik ilginin mahiyeti ve kapsamı konusunda birbirlerinden oldukça farklıydılar, elbet. Voloşinov açısından, biçimciliğin genel epistemolojik ve yöntembilimsel temellerinin (kendisi buna "soyut nesnelcilik" adını veriyordu) eleştirisi, ideolojik yaratıcılığın *en âlâsından* mecrası olarak yeni bir Marksist dil anlayışının şekillendirilebileceğini varsaydığı iki yönlü eleştirinin bir parçasını oluşturuyordu. Medvedev örneğinde, biçimsel yöntem, aralarındaki farklılıkların analizinden hareketle Marksist bir sosyolojik poetikanın tasvir edilmesi amacına hizmet edeceği için, incelenen birincil malzemeyi oluşturuyordu. Bu Marksist sosyolojik poetika da, Voloşinov'la tam bir uyum içerisinde, "inceleme nesnesine ilişkin anlayıştaki üniter ilke ve üniter inceleme yöntemi temelinde, insanlığın ideolojik yaratıcılığının tüm alanlarını kapsayan (tüm bir) ideolojiler incelemesi"nin (s.11) dallarından biri olarak kavranıyordu.

4. Bu incelemenin otoritelerin çok da hoşuna gitmediği açıktır. Kitabın ikinci bir değişkesi 1934 yılında yeni bir başlıkla, *Formalizm i formalisty* (Biçimcilik ve Biçimciler) başlığıyla yayımlandı. Bu ikinci değişke de esasen aynı olmakla birlikte, kitaptaki inceleme bu kez biçimciliğe yönelik düşmanca sözlerin ve çekinceler barındırmayan suçlamaların arasına tıkıştırılmıştır. Ne var ki, *Kratkaja literaturnaja èncklopedija*'da (Küçük Edebiyat Ansiklopedisi) yazıldığı gibi, kitabın yayımlanmasından kısa bir süre sonra Medvedev'in "yasadışı olarak susturulması"nı (C.4, Moskova, 1967, s.723) bu bile önleyememiştir. Elinizdeki yazıda yer alan tüm alıntılar kitabın 1928 tarihli değişkesinden yapıldı. Bu basıma gönderme yapan sayfa numaraları alıntıdan sonra parantez içinde verilmektedir.

Hem genel ideolojiler incelemesinde hem de özel olarak edebiyat incelemesinde anahtar sorun, Medvedev'in "özgülleştirme sorunu" olarak söz ettiği sorundu. Medvedev açısından, ideolojilerin ve tüm dallarının incelenmesinde başvurulacak temeller, tüm ideoloji alanlarını insan toplumu ve tarihindeki tayin edici anlam, işlev ve ilişkilerle donatan üniter, tekçi (monistic) Marksist felsefede zaten sağlam biçimde kurulmuştu ve dolayısıyla sorun oluşturmuyordu. Sorun bu alanların her birinin taşıdığı özgül niteliklerdeydi, bir alanı öbürlerinden ayıran etmenin aydınlatılmasındaydı. Bütüncü (Marksist) teori ile somut analiz arasında endişe verici bir kopukluğun ortaya çıkmış olması ve bunun bir sonucu olarak, ele alınan herhangi bir inceleme nesnesinin kaçınılmaz olarak ya kendi özgüllüğünden yoksun bırakılmış ya da sahip olduğu özgüllüğün tüm toplumsal bağlantılarından yalıtık olarak kendi başına bir değer gibi ele alınmış olması bu sorunun acilliğine tanıklık ediyordu. Medvedev tam da bu ikilemden çıkmanın yolunu arıyordu:

> İdeolojik yaratıcılığın her bir alanına ait olan malzemeler, biçimler ve amaçların özgül niteliklerine ilişkin uygun şekilde geliştirilmiş bir sosyolojik incelemenin yokluğunu çekiyoruz.
>
> Her şeye rağmen bu alanlar kendi "dil"lerine kumanda ederler. Her bir alanın "dil"i kendi biçimleri ve işleyişlerine ve varoluşun üniter gerçekliğinin kırılmalı yansımasını iletme konusunda kendi özgül yasalarına sahiptir. Sanat, bilim, etik ve dinin özgüllükleri, her birine üniter bir sosyo-ekonomik tutarlılık aşılayan tek, genel bir temelin üstyapıları olarak sahip oldukları ideolojik birliği karanlığa itmemelidir, elbet. Ama barındırdıkları özgüllük de, söz konusu tutarlılık hakkında genel formüller sunmak uğruna, yok sayılamaz (s.11-12).

Özgülleştirme sorunu, edebiyat incelemesi alanında biçimsel yöntem ile sosyolojik yöntem arasındaki hayati öneme sahip bir çelişki noktası haline geldi. Bunun nedeni, aynı amaçların peşinde koşan farklı öncüller dizisinin tam bu noktada karşı karşıya gelmeleriydi. Medvedev'in altını çizerek belirttiği gibi, "tam da birer özgülleştirici olarak öne çıkmış" ve "özgülleştirme sorununa edebiyat biliminde hatırı sayılır bir keskinlik ve teorik anlamlılık kazandır-

mayı başarmış olan" (s.54) biçimciler, Marksist sosyolojik yöntemin ne görmezden gelebileceği ne de bir kenara fırlatabileceği bir meydan okuyuşu temsil ediyorlardı. Biçimcilerin "özgülleştirme" sorununda ortaya koydukları başarılar ve/veya iddialar, bir ve aynı nesne üzerinde hayati, üretken bir çelişki bölgesi, Marksistlere kendi anlayışlarını kanıtlayabilecekleri zemini sağlayan bir bölge yaratmıştı:

> Marksist edebiyat incelemesi biçimsel yöntemle, ikisinin de paylaştığı en öncelikli ve acil sorunun oluşturduğu zeminde bağlantı kurar ve çatışmaya girer: özgülleştirme sorunu. Bundan dolayı, biçimcilik eleştirisi sözcüğün en iyi anlamıyla "içkin" olabilir ve olmalıdır. Biçimcilerin argümanlarının her biri kendi uygun zeminlerinde incelenmeli ve yanlışlanmalıdır: edebi olgunun ayırıcı karakteristikleri zeminlerinde. Bizzat inceleme nesnesi –tüm biricikliğiyle edebiyat–, biçimcilerin yaptıkları tanımları, edebiyat ve onun biricikliği açısından yetersiz oldukları gerekçesiyle ortadan kaldırmalı, reddetmelidir (s.55)

Çalışmasının sonlarına doğru da şu satırları (o koşullar altında olağandışı ve cüretkâr bir övgüdür bu satırlar) kaleme almıştır:

> Marksist bilimin biçimcilere müteşekkir olması gerektiğine inanıyoruz, çünkü biçimcilerin teorisi ciddi bir eleştirinin nesnesi olarak çok işe yarayabilir. Bu eleştiri sürecinde Marksist edebiyat incelemesinin temelleri aydınlığa kavuşturulabilir ve çok daha güçlenmesi sağlanabilir. Her genç bilim –Marksist edebiyat incelemesi de çok gençtir– zayıf bir dosttan ziyade güçlü bir düşmana değer vermelidir (s.232)

Medvedev-Voloşinov'un Marksist bakış açısında edebiyatı nesnel incelemeye elverişli kılan ve bu incelemenin zorunlu olarak sosyolojik olmasını gerektiren etken, edebiyatın kendinden kopartılamaz olan *toplumsal niteliğiydi* elbet. Toplumsal nitelik, ideolojik yaratıcılığın bütününe atfediliyordu. Voloşinov'un belirttiği gibi, ideolojik olan her şey göstergeseldir ve her gösterge, *bu gösterge olma sıfatıyla*, toplumsal bir fenomendir. Başka yaklaşımlar ve yöntemlerin –pozitivist, biçimci, öznel-psikolojik, idealist yaklaşımların– kavramayı beceremedikleri ve aslında böyle bir kavrayış için ge-

rekli donanıma sahip olmadıkları nokta tam da, tüm ideolojik ürünlerin sahip oldukları toplumsal nitelikti. Bu başarısızlığın sonucunda, söz konusu yaklaşımlar incelemeye aldıkları nesneleri kaçınılmaz olarak yanlış temsil/tasavvur ettiler ve yanlış yorumladılar.

Ne var ki, edebiyatın toplumsal mahiyeti aynı zamanda sosyolojik bir bakış açısından bile yanlış yorumlanmaya açıktı. Yani, sosyolojik bakış açısından, edebiyatın yalnızca toplumsal içerik ve ilişkiler çerçevesinde, toplumsal hayatın dolaysız bir yansıması ya da öbür ideolojik sistemlerin etkilerini kaydeden bir kurum olarak görülebilmesi mümkündü. Aslına bakılırsa Rusya'da "toplumsal-zihniyetli" edebiyat eleştirisi ve incelemesinin on dokuzuncu yüzyıldan itibaren geçerli olan bakış açısı ve pratiği de buydu. Bu "edebiyat sosyolojisi" dalının doğurgusu, edebiyatın çocuksu bir tarzda "gerçek hayat"la özdeşleştirilmesi ve edebiyatın kendisinin özgül, ayırıcı özellikleriyle bağlantısının tamamen koparılmasıydı. Marksizm içerisinde bile bu anlayış, edebiyatın doğrudan doğruya sosyo-ekonomik temelden türediğini bildiren öğretide yaşamaya devam etti.[5]

Medvedev edebiyatın toplumsal sürece katılmakla kalmadığını, kendi içinde ve kendi başına özel bir toplumsal kendilik (entity) olduğunu savunuyordu:

> Edebiyat, ideolojik faaliyet ortamına onun özerk dallarından biri olarak girer, bu ortamda özgül türde ve yalnızca bunun gibi üretimlere özgü bir yapıya sahip, ayrıksı olarak örgütlenmiş dilsel üretimlerden oluşan küme olarak özel bir yer işgal eder. Bütün ideolojik yapılar gibi bu yapı da sosyo-ekonomik varoluşun üretici sürecini kırılmalı olarak ve kendine özgü bir tarzda yansıtır... Edebiyat, içeriği açısından ideolojik alanı, yani sanatsal olmayan (etik, bilişsel vb.) öbür ideolojik formasyonları yansıtır. Ama edebiyatın kendisi, bu göstergeleri yansıtırken yeni biçimleri, ideolojik iletişimin yeni göstergelerini yaratır; ve bu göstergeler --edebiyat eserleri– etraftaki toplumsal gerçekliğin işler durumdaki parçası haline gelir. Edebiyat eserleri, kendi dışlarındaki bir şeyleri yansıtırken aynı anda da kendi içlerinde ve kendi başlarına, ideolojik ortamın özerk bir değere ve bir niteliğe sahip fenomenlerini

5. Voloşinov'un bu kitabın 59. sayfasında bu öğreti hakkında yaptığı eleştiriye bakınız.

oluşturur. Edebiyat eserlerinin işlevsellikleri yalnızca başka ideolojileri yansıtan bir yardımcı teknik aygıt rolüyle sınırlandırılamaz. Edebiyat eserlerinin özerk bir ideolojik rolü ve sosyo-ekonomik varoluşu tamamen kendilerine özgü bir biçimde yansıtma tipi vardır (s. 27-29).

Medvedev esasen her ideolojik bölgenin tüm öbür sistemlerle karmaşık (dolayımlı) bir karşılıklı ilişki ve etkileşim içine girdiği, bunlarınsa nihai olarak en az birincisi kadar karmaşık şekilde genel bir "sosyo-ekonomik temel"e bağımlı olduğu ve bu zincirleme ilişkilerin özgül türde bir özerk sistem oluşturduğu gelişkin ve dinamik bir (tartışmaya daha sonradan dahil edilecek olan bir bağlamdan bir terimi ödünç alırsak) "sistemler sistemi"nden söz etmektedir. Edebiyat tam da böyle bir organ sistemi olarak görülmektedir. Bu organ sistemi belli bir edebiyatın gelişiminin (üretim sürecinin) belli bir aşamasında olan dolaysız edebi kültür ortamı içerisinde iş gören edebiyat eserlerinden –kendilerine özgü ve ayrı bir yapıya sahip ideolojik üretimlerden– oluşur. Yine bir oluşum sürecinde olan söz konusu edebi kültür ortamı da "tıpkı tüm öbür ideolojik dilleri nasıl konuşmak gerektiğini bildiği gibi edebiyat dilini nasıl konuşmak gerektiğini de bilen" (s.43) ve üniter bir sosyo-ekonomik temel tarafından yönetilen bütün bir ortamlar atmosferinin içinde yer alan bir ortamdır. Nitekim, bu "sistemler sistemi" baştan başa toplumsal nitelikle kaplıdır ve en küçük teknik ayrıntılarından en gelişkin karşılıklı ilişkiler ağına dek, sosyolojik incelemenin yetkili olduğu alana girer.

Medvedev'e göre, uygun bir edebiyat biliminin yeniden inşası için ihtiyaç duyulan şey, tam da edebiyattaki özgülleştirme sorunuyla uğraşmakla ve şu sorulara yanıt bulmakla ilgilenen bir *sosyolojik poetikadır*:

> Edebi bir eser nedir ve nasıl bir yapısı vardır? Bu yapının öğeleri nelerdir ve bu öğelerin sanatsal işlevleri nelerdir? Janr, biçem, olay örgüsü, konu, motif, kahraman, vezin, ritim, melodi vb. nedir? İdeolojik konu bir eserin içeriğinde nasıl yansıtılır ve bu yansıma eserin sanatsal yapısının bütününde ne gibi işlevler görür? (s.45)

Aslına bakılırsa, yukarıdaki sorularla uğraşan *sosyolojik poetika*nın, zorunlu olarak ona yaslanan ve onunla diyalektik bir ilişki içinde olacak sosyolojik bir edebiyat tarihiyle bir arada düşünülmesi gerekir. Bu sosyolojik edebiyat tarihi şu konuları inceler:

> Gelişmekte olan edebi ortamın birliği içerisinde bir sanat eserinin somut hayatı; etrafını kuşatan ideolojik ortamın oluşum süreci içindeki edebi ortam; ve son olarak, içine yayılan sosyo-ekonomik ortamın oluşum süreci içindeki ideolojik ortam (s. 42).

Medvedev'in bir edebiyat teorisi ve incelemesinin inşası için sunduğu genel şema böyle bir şeydir.

Biçimci bakış açısı ile sosyolojik bakış açısı arasındaki çelişki doğal olarak kategorik terimlerle ifade edilmek zorundadır. Medvedev'in argümanında bu bakış açılarının uzlaştırılmasına yer yoktu. Biçimcilerin öncülleri ya yanlış ya da doğruydu ve başka her şey bu öncüllere bağımlıydı. Biçimciler kendileri "okul" oluşturduğu söylenebilecek birleşik bir teori sunmaya asla kalkışmamış ve böyle bir şey yapmaktan bile isteye kaçınmış olsalar da, onlar adına temel bir konumun ortaya atılması –ortaya atılmakla da kalmayıp sabitlenmesi ve "galvanizlenmesi"– gerekiyordu.[6] Biçimcilerin işgal ettikleri konumun şu öncüllerden oluştuğu ilan edildi: Edebiyat toplumdışı bir fenomendir, daha doğrusu edebiyatın "edebiliği"ni –özgüllüğünü– oluşturan şey, bir bilgi nesnesi olarak alınabilmek için, var olduğu toplumsal koşullardan yalıtılması gereken, kendi kendi-

6. Burada sorun, B. Eyhenbaum'un "Biçimsel Yöntemin Teorisi"nde ikna edici tarzda açıkladığı gibi, biçimsel yöntemin tam anlamıyla bir "yöntembilim" ya da "öğreti" olmamasıydı. Marksist sosyoloji öğretisinin biçimci bir "öğreti"yle çatışabilmesi için biçimciliğin "öğreti" olarak dile getirilmesi gerekiyordu. Bu amaçla, Medvedev, biçimci çalışma hipotezlerini değişmez ilkeler olarak ve biçimcilerin dikkatlerini yoğunlaştırdıkları noktaları değer yargıları olarak yorumlamakta tereddüt etmedi. Böylelikle biçimsel yöntemin tarihi, Eyhenbaum'un ısrarla vurguladığının tersine, evrim halindeki bir oluşum olarak değil, daha önce tasarlanmış bir programın içinin sistematik olarak doldurulması olarak görüldü. Biçimci yazılar içinde bu "program"la tutarlı olmayan her şey, şu ya da bu biçimcinin kendi öğretisine "ihanet" etmesinin kanıtı olarak kabul edildi. Böyle bir yordam aracılığıyla elde edilen biçimsel yöntem tasviri,.biçimcilerin gerçekteki çalışma tarzını yansıtmaz. Biçimcilerin genel bir teorisi vardı elbette, ama bu yalnızca sürekli bir yaratım süreci içinde olan genel bir teoriydi.

ni değerli kılan, kısıtlayan ve idame ettiren bir şeydir; toplumsal güçler ve olaylar edebiyatı keskin biçimde *dışarıdan* etkileyebilse ve kimileyin keskin biçimde etkilemiş olsa da, edebiyatın gerçek, içsel doğası bu etkilere bağışık olmuş ve her zaman yalnızca kendisine sadık kalmıştır; ve bundan dolayı, uygun ve üretken bir edebiyat incelemesi ancak "içkin" terimler çerçevesinde olanaklıdır.

Edebi özgülleştirme doğrultusundaki bir programın temelinin yukarıda sıralanan öncüllerden oluştuğu savunulmuştu; ama bu temel sorunu özselleştirmiş ve böylelikle aynı soruna eğilen sosyolojik yöntemin temel bakışıyla ters düşerek çatışmıştı:

> Biçimcilerimizin izledikleri özgülleştirme eğilimleri Marksist eğilimlerin tam tersidir. Biçimciler özgülleştirmeyi, tikel bir ideolojik bölgeyi yalıtma ve bu bölgeyi ideolojik ve toplumsal hayatın tüm öbür güçleri ve enerjilerine kapatma meselesi olarak kavrarlar. Özgüllüğü, biricikliği, kendine yönelik, başka her şeye düşman durağan bir güç olarak tasarlar; yani, biricikliği diyalektik olmayan terimler çerçevesinde kavrarlar ve bundan dolayı biricikliği toplumsal, tarihsel hayatın somut birliğinde ortaya çıkan hayati etkileşim süreçleriyle bütünleştiremezler (s. 54).

Biçimsel yöntemin temel konumu ile sosyolojik yöntemin konumu arasındaki özsel çelişkinin doğasını Medvedev böyle sunuyordu. Biçimcilerin temel konumlarının imaları ve doğurguları on-on iki yıla yayılan bir dönemde üretilmiş olan ve poetika alanı içerisindeki sorunları neredeyse bütünüyle kapsayan gelişkin bir teoriler ve analizler dizisi tarafından zaten somut olarak temsil edilmişti. Bu teoriler ve analizler sosyolojik bakış açısından eleştiriye tabi tutuldukları takdirde, sorunlar hakkındaki biçimci yorumu çürütmek ve aynı zamanda bu sorunlara ilişkin sosyolojik bir yorumu biçimlendirmek, yani sosyolojik bir poetika inşa etmek muhtemelen mümkün olacaktı. Medvedev'in uzun, karmaşık, ayrıntılı, her şeyi tek tek ele alan bir argüman aracılığıyla yerine getirmeye giriştiği görev de tam buydu. Bu argümanı kendi büyüklüğüne yaraşır şekilde özetlemek başlı başına ağır bir görev olmanın yanı sıra, elinizdeki yazının taşıyabileceğinden çok daha ağır bir yüktür. Medvedev'in

argümanının gerçek özünün büyük kısmını sunamama riskini göze alarak, burada dikkatimi bu argümanın yalnızca belli birtakım boyutları –V. N. Voloşinov'un *Marksizm ve Dil Felsefesi*'nde geliştirdiği kavramlarla bağıntılı olan ve "sözcelem", "bütünün biçimi" ve "üretici süreç" terimleri altında tanımlanabilecek boyutlar– üzerinde yoğunlaştıracağım.

Medvedev, biçimcilerin edebiyattaki özgüllüğü açığa çıkarmayı istemekte haklı olmalarına karşılık, bu özgüllüğü "poetik dil" nosyonunda aramaları yüzünden daha araştırmalarının başlangıcında temel bir hata yaptıklarını savunur. (Bu özet de bu noktadan itibaren, ayrıca belirtmeksizin Medvedev'in bakış açısından sunulmaktadır). Bu hata biçimcilerin dilbilime ve onun kategorilerine (sesbilgisi, biçimbilim, sözdizim) yaslanmalarından, dilbilimin biçim ve anlamı birbirinden ayırma eğilimini benimseyerek, biçimi kendi incelemelerinin uygun nesnesi olarak sahiplenip anlamı öbür disiplinlere havale etmelerinden kaynaklanmıştır. Bu arada, gerçek şu ki, ister lehçebilimsel anlamda isterse biçimcilerin "poetik dil" ve "pratik dil" arasında koyutladıkları karşıtlık sorunu çerçevesinde, poetik dil diye bir şey gerçekte yoktur. Dilin poetik olan ve olmayan diller şeklinde ayrılabileceği değil, yalnızca farklı *işlevler* gerçekleştirdikleri ve poetik işlevin de bunlar arasında yer aldığı söylenebilir. Dilin poetik işlevini belirleyen etken poetik bağlamdır: edebiyat eserleri:

> Dil, poetik özellikleri yalnızca somut poetik kuruluşlarda edinir. Bu özellikler dilsel kapasitesi açısından dile değil, tam da kuruluşa aittir, bu kuruluş ne türden olursa olsun (s.177).

Bundan dolayı, edebiyatın özgüllüğünü araştırmaya girişmenin uygun kalkış noktası poetik dil değil (bu her halükârda bir kurmacadır); poetik bağlamdır, poetik kuruluştur: bizzat edebi sanat eserleridir.

Bu nokta bir kez ortaya atıldığında, biçimcilerin edebiyat incelemelerinde uyguladıkları dilsel aygıtın tamamının konuyla ilgisiz olduğu açığa çıkarılır. Poetik kuruluşların temel dilsel bileşenleri

dilbilim analizinin birimleri (sesbirim (phoneme), biçimbirim (morpheme), dizim (syntagma)) olamaz ve değildir; sözün-sözcelemlerin gerçek birimleri olmaları gerekir ve öyledirler. Edebi sanat eseri bütün bir sözcelemin ya da sözcelemler örgütlenmesinin özel bir türüdür. Ve sözcelem tam da doğası gereği ideolojik olduğundan, anlam sorunu, başka bir yere havale edilmek şöyle dursun, poetik kuruluşun temel bir etkeni kılınır. Bu yüzden, biçimcilerin savunduklarından büsbütün farklı bir poetik kuruluş anlayışına gerek vardır.

Poetik kuruluş sorununa uygun bir yaklaşım onun ayırıcı özelliklerinin tanımlanmasından (yani, ideolojik kuruluşa karşı poetik kuruluş çerçevesinde tanımlanmasından) değil, bütünleşmesinin açığa çıkarılmasından geçer:

> Poetik bir eserde hem sözcüğün maddi gerçekliğiyle hem sözcük anlamıyla bütünleşik olacak, bir mecra olarak anlamın derinlik ve genelliğini sözcelemlenen sesin verilmiş gerçekliğiyle birleştirecek (ve bundan dolayı) bir eserin çevrelerinden iç anlamına, dış biçimden iç ideolojik anlama tutunumlu ve tutarlı olarak geçmeyi olanaklı kılacak öğenin (bütünleşmesi) (s.162).

Ve bu mecra "toplumsal değerlendirme"dir, varoluşunun belli bir anındaki belli bir toplumsal grubun zihniyetini ve bakış açısını, çıkarlarının seçimi, menzili ve hiyerarşisini, yani ideolojik alanını tanımlayan tarihsel olarak yaratılmış, devralınmış, genel koddur. Biçim ile performans arasında dolayım kuran şey, toplumsal değerlendirmedir; her tikel söz edimini –her sözcelemi– gerçek, burada ve şimdiki anlamıyla donatan, "tekil, sınıfsal ve dönemsel fizyognomisini tanımlayan" (s.165) şey, toplumsal değerlendirmedir.

Poetik sözcelemin özel karakteri şuradan kaynaklanır. Öbür bütün ideolojik alanlardaki sözcelemler dilsel anlatımın dışında yer alan amaçlarla örgütlenmiş olmalarına karşılık, edebiyatta "toplumsal değerlendirme tamamen sözcelemin kendisinde gerçekleştirilir, tamamlanmış yapıya sözcelemin kendisinde kavuşur... Burada sözcelem kendiliğinin başka bir kendiliğe hizmet etmesi amaçlanmaz. Burada toplumsal değerlendirme arı anlatımda kalıba dökülür

ve tamamen yapılanır" (s.172).

Tür kavramının büyük önem taşıdığı "bütünün biçimi" sorunu bu temelde ortaya çıkar. Biçimciler tür sorunuyla ancak edebi kuruluşun bileşenlerini poetik dil zemininde ve herhangi bir janr kavramına gönderme yapmaksızın geliştirdikten sonra karşılaşmışlardı. Türü kaçınılmaz olarak gereçlerin mekanik bir toplaşması olarak yorumlamışlardı: belli birinin başat olduğu sabit bir gereçler bütünü olarak. Böylelikle biçimciler janrın gerçek önemini gözden kaçırdılar.

Tür, bir edebi eserin ya da edebi eserler bütününün bileşenleri tarafından belirlenen ve tanımlanan şey değil, sonuçta bunları belirleyen ve tanımlayan şeydir. Tür, "bir sözcelem bütününün, bir eser bütününün arketipsel bir biçimidir. Bir eser gerçekte ancak tikel bir tür biçimi içinde var olur. Bir eserin her öğesinin kuruluş açısından taşıdığı değer yalnızca türle bağlantılı olarak anlaşılabilir" (s.175). Bütün bir kendilik olarak bir edebiyat eserine ve bu kendiliği oluşturan tüm öğelere biçimini ve anlamını veren janrdır. Tür, kuruluş ile konunun bir araya gelip kaynaştıkları alandır; toplumsal değerlendirmenin, sanatın *differentia specifica*'sı* olan bu tamamlanmış yapılanmışlığın (*zaversenie, zaversimost'*) biçimlerini yarattığı alandır.

Türler, her sanatsal "bütünün biçimi" tipinin hükmettiği hayattaki, gerçeklikteki çifte yönelimden –aynı anda dışarıdan içeriye ve içeriden dışarıya uzanan bir yönelimden– kaynaklanan özelliklerin özgül bileşimleri çerçevesinde tanımlanabilir. İlk adımda söz konusu olan, bir eserin toplumsal bir olgu olarak gerçek statüsüdür: Gerçek zaman ve uzamdaki tanımı; performans araçları ve tarzı; eserin önceden varsaydığı izlerkitle çeşidi ve yazar ile izlerkitle arasında tesis ettiği ilişki; toplumsal kurumlar, toplumsal töreler ve öbür ideolojik alanlarla ilintisi; kısacası, eksiksiz "durumsal" tanımı.

Öbür yandan, ikinci olarak da eserin konusal yönelimi, konusal birliği söz konusudur. Türlerin her biri gerçekliğin yalnızca belli boyutlarını ele alır; her birinin belli seçme ilkeleri, gerçekliği belli bir yönde tasarlama ve kavramlaştırma tarzları vardır; belli bir derinlik ölçüsünde ve konu menzilinde iş görür. Bu iki çeşit yönelim

* Özgül ayrım. (ç.n.)

birbirleriyle kopmazca bağlantılıdır ve karşılıklı bağımlıdır. Böyle bir janr kavramı, kuruluşun tüm bileşenlerinin yorumlanması ve bütünleştirilmesine yönelik dinamik, yaratıcı bir ilke önerir. Bu bileşenlere, biçimcilerin, yaptıkları incelemelerde sergilemiş olmakla birlikte tüm içeriksel anlamından yoksun bıraktıkları ve yalnızca uzlaşımsal bir kurallar dizisi içerisinde iş görebilen sabit işlevlere sahip hazır mamul kendiliklere indirgedikleri (bu yüzden de edebiyatı sonuçta tamamen bir satranç oyununa benzer kılmışlardır) öğeler de dahildir.

Edebiyatın evrimi hakkındaki, edebiyat tarihinin evrimi hakkındaki biçimci öğreti, ortaya atılan janr teorisiyle aynı kusurlardan mustaripti; aslında bu kusur tam da biçimcilerin edebiyat anlayışlarında yatıyor ve her analiz düzeyinde kendisini gösteriyordu. Biçimcilerin edebiyat tarihi hakkındaki öğretilerinin oluşumundaki aşamalar şöyle özetlenebilir: Biçimciler poetik dil konusunda yaptıkları araştırma temelinde, edebiyatın temel bileşeni olarak malzeme nosyonuna ulaştılar; edebiyat eserleri malzemelerin toplamı olarak tanımlandı; bu toplamların özgül tipleri edebiyat janrlarını, okullarını, hareketlerini tanımladı; böylelikle, edebiyat tarihi dilsel malzemenin (aynı malzemenin!) toplanması, dağıtılması ve yeniden toplanması olarak görüldü.

Biçimciler, bu tarihsel değişim sürecinin nasıl cereyan ettiğini açıklamak için "otomatizasyon" ve "algılanabilirlik" ilkelerini ortaya attılar. Biçimcilerin edebiyatı "bilincin dışındaki bir kendilik" olarak incelemeyi amaçladıklarını bildirmelerine rağmen, bu ilkeler aslında kaba bir tekno-psikolojik sanatsal algı nosyonuna varmalarına yol açtı. Biçimciler, öznel bilinci bir yana bırakmak yerine, sanatsal etkiyi ve etki kaybını "hisseden" bir öznel bilinci önceden varsayan bir teori inşa ettiler. Üstelik, zorunlu olarak, bu "hissediş" tek birey bilincinin sınırları içinde ya da en iyi ihtimalle bir ve aynı kuşaktan kişilerin bireysel bilincinde ortaya çıkar; çünkü "tıpkı bir kimsenin mide bulantısı ile başka bir kimsenin oburluğu arasında bir bağlantı olamayacağı gibi, otomatizasyon ile algılanabilirlik arasında zaman içinde birbirinin peşinden gelen iki bireye yayılmış hiçbir bağlantı olamaz kesinlikle" (s. 203). Dahası, biçimcilerin bu ilkelerden ortaya çıkan ve diyalektik bir süreç olarak sundukları edebi ev-

rim şeması, "küçük" çizgiler ile büyük çizgiler arasında gidip gelen ve sonsuza kadar böyle devam etmesi gereken iki güç arasındaki oyundan başka bir şey değildi. Böylece, biçimciler kendilerini psikolojizmden değil, tarih ve ideolojiden kurtarmış oldular.

Edebiyat tarihi sorununa bulunacak gerçek, nesnel çözüm, edebiyatı edimsel varoluşu içinde gerçekte olduğu gibi görmekten geçer: Toplumsal etkileşim ya da iletişimin dinamik, yaratıcı süreci içerisindeki özel türden bir dinamik, yaratıcı süreç. Yani, edebiyat tarihi sorununun çözümünü, " 'içsel' ile 'dışsal'ın diyalektiği"nde aramak gerek:

> Toplumsal iletişimin üretim süreci edebiyatın tüm boyutlarını, üretilme ve alımlanması bakımından her edebiyat eserini koşullandırır. Öbür yandan, iletişimin üretim süreci de, kendisini oluşturan etkenlerden biri olan edebiyatın üretim süreci tarafından koşullanır. Üretim sürecinde söz konusu olan, bir eserin sahip olduğu öğeler kendi kendileriyle özdeş kalırken bileşimlerinin değişmesi değil; hem bizzat öğelerin hem de aralarındaki bileşimlerin –bütün bir şekillenimin– değişmesidir.
>
> Edebiyatın ve bireysel bir edebi eserin üretimi ancak bütün bir ideoloji alanının sunduğu çerçevede anlaşılabilir. Bir edebiyat eserini bu bağlamdan ne kadar uzaklaştırırsak, o eser kendi içinde o kadar atıllaşacak ve cansızlaşacaktır. Bildiğimiz gibi, ideoloji alanı ardı arkası kesilmeyen bir üretim sürecindedir. Buna benzer başka bütün süreçler gibi bu süreç de diyalektik mahiyettedir. Bundan dolayı, sözü edilen sürecin herhangi bir uğrağında, ideoloji alanı içerisinde çatışmaların ve iç çelişkilerin olduğunu görürüz.
>
> Edebi sanat eseri de bu çatışma ve çelişkilerin içine girer. Sanat eseri ideolojik ortamın bazı öğelerini dışarıda bırakırken bazı öğelerini soğurur ve kendisine içsel kılar. Bundan dolayı, "içsel" öğeler ve "dışsal" öğeler tarih sürecinde diyalektik olarak yer değiştirir; bu arada mutlak olarak özdeş kalmadıklarını söylemek bile gereksizdir. Bugün edebiyata dışsalmış gibi görünen bir olgu –edebiyatdışı bir gerçek parçası– yarın edebiyata içsel yapısal etkenlerden biri olarak girebilir. Ya da tersine, bugün edebi görünen bir öğe, yarın edebiyatdışı gerçeğin bir parçası haline gelebilir (s. 206)...Edebiyatın "dışsal" ve "içsel" öğelerinin ve edebiyatdışı gerçekliğin (ideoloji ve öbür gerçeklikler) diyalektik olarak kavranması, sahici bir Marksist edebiyat tarihinin inşasının *conditio sine qua non*'ıdır* (s. 208).

* Olmazsa olmaz. (ç.n.)

Yalnızca belli kilit noktalarına gönderme yaparak kısaca özetlendiğinde, Medvedev'in argümanının ana hatları bunlardır. Bu argüman, kendi terimleri ve amaçları çerçevesinde, biçimsel yöntem ile sosyolojik yöntemin nihai, topyekûn uzlaştırılamazlığını bildirmektedir. Oysa, başka bir perspektiften bakıldığında, bu sonucun tamamen geçerli olmadığı ortaya çıkar.

Başlangıç olarak, biçimcilerin gerçekte edebiyatın toplumsal bir olgu olduğunu asla yadsımadıkları söylenebilir. Bununla birlikte, edebiyatın *sui generis*, kendine özgü ve kendine özel bir tutarlılığa sahip bir toplumsal olgu[7] olduğunu ısrarla belirtmişlerdir elbette: Medvedev'in sosyolojik poetikasıyla özdeş bir konumdur bu. Gelgelelim, başlangıçta biçimcilerin ilgilendikleri nokta, tüm toplumsal boyutlarıyla birlikte edebiyat sorunu değildi. Biçimcilerin başlangıçtaki motivasyonu, dikkatleri edebiyat incelemesinin belli başlı ilgisi olagelmiş konulardan –edebiyatın nedeni ve sonucu, yaratıcısı, toplumsal bağlantıları ve işlevleri, felsefi ya da metafizik önemi– uzaklaştırarak, bu ilgiler yüzünden karanlığa itilen, yabana atılan ya da tamamen ihmal edilen öğeye yöneltmekti: İncelemenin gerçek, uygun nesnesine; edebi malzemenin kendisine. Boris Eyhenbaum'un 1925 yılında biçimsel yöntemi berrak şekilde özetlerken belirttiği gibi, biçimciler "kendi özgül karakteristikleri olan somut malzemenin incelenmesinden hareketle oluşturulan teorik ilkelerle" iş görüyor ve "malzemeye uygulanabilir oldukları sürece" bu ilkelere bağlı kalıyorlardı. "Eldeki malzeme bu ilkelerin daha da geliştirilmesini ya da değiştirilmesini gerektirdiğinde, gerekenleri hemen yaparız".[8]

Bu güzergâh bir öğreti ya da hatta bir "yöntembilim"iyle değil, geçici hipotezlerle başlayıp adım adım ilerleyen ve bir başlangıçtan başka bir başlangıca uzanan bir inceleme süreciyle sonuçlandı: Art arda gelen her adımın öncekilerin koşula bağlanmasını ve yeniden değerlendirilmesini gerektirdiği, bu arada inceleme bağlamının sü-

7. Bkz. "The Theory of the Formal Method", *Readings*, s. 33. İlginçtir, edebiyat ve toplum arasında en aşırı ve açık seçik ayrım, biçimci görüşlerin hatalı bir şekilde takdir edilmesinden hareketle, Marksist bir edebiyat sosyoloğu olan P. N. Sakulin tarafından yapılmıştır. Bkz. Medvedev, *Formal'nyj Metod*, s.48-50.
8. "The Theory of The Formal Method", s.3-4.

rekli olarak gitgide daha karmaşık ve kapsamlı hale geldiği bir süreç. Eyhenbaum'un haklı olarak ısrarla üstünde durduğu biçimsel yöntemdeki "evrim etkeni" tam da bu süreçten kaynaklanıyordu.

Bunun tersine, Medvedev'in sosyolojik yöntemi bir başlangıçtan sona uzanan bir süreç olarak betimlenebilir. Bu yöntemde süreç, daha işin başında her şeyi kendilerine ayrılan yerlere tayin eden önceden belirlenmiş bir genel teoriyi gerektirir; bu yüzden sürecin başat işleyiş tarzı da kaçınılmaz olarak *eklektisizm*dir. Aslına bakılırsa, Medvedev, Marksistlerin izlemesi gereken *yolun* eklektisizm olduğunu açık seçik duyurmaktadır. Başarıyı garantileyenin bizzat Marksizm olduğunu iddia eder (s. 42). Bu bakımdan biçimciler çok daha ihtiyatlıydılar; yine Eyhenbaum'un sözleriyle, biçimciler "teori ile kanı arasında bir farklılık olduğu"[9] varsayımıyla çalışıyorlardı.

Bu nedenle, sosyolojik poetika ile biçimcilik arasındaki çelişki, aralarında bağlantı kurulmasını önlemeyecek şekilde farklı terimlerle ifade edilebilir: Medvedev'in kavradığı haliyle sosyolojik poetika, araştırmanın başlangıcından itibaren ve analizin tüm düzeylerinde edebi olgunun toplumsal doğasını (Marksist kavramlarca belirlendiği gibi) işe koşmak zorundayken, biçimcilik edebi olgunun toplumsal doğasının gerektiği gibi anlaşılabilmesi için önce edebiyatın edebiyat olarak incelenmesi gerektiğini savunur. Bu noktadan bakıldığında, biçimsel yöntemin evriminin, özgülleştirme sorunu yoluyla, katı anlamda sosyolojik poetikaya değilse bile, toplumsal hayatla dinamik ilişkisi içinde kavranan bir edebiyat anlayışına doğru yol aldığı kesinlikle söylenebilir.

Biçimci hareketle birlikte düşünülen kuşkusuz en derin düşünürler olan Roman Jakobson ve Yuri Tinyanov, 1928 yılında, "Problemy izuceni ja literatury i jazyka" (Edebiyat ve Dil İncelemelerinde Sorunlar) başlığı altında, Marksist önvarsayımlara bağlanmamakla birlikte hayati bazı açılardan Medvedev'inkiyle çarpıcı benzerlikler taşıyan bir programı dile getiren bir dizi "tez" geliştirdi. Bu "tezler" biçimcilerin işe başlarken benimsedikleri ilkeleri ve gerçekleştirmiş olduklarını değil, yapılan işlerin yeni koşullar ve

9. a.g.e., s.4.

değerlendirmeler ışığında hangi yöne işaret ettiğini temsil ediyordu, elbette. Medvedev'in sosyolojik poetikası ile biçimci yöntemin 1928 yılı itibariyle ulaştığı aşama arasındaki çakışmaları tanıtlayabilmek için, Jakobson ve Tinyanov tarafından düzenlenen belgeden aldığımız bir dizi pasajı bir araya getirdik:*

> Öbür tarihsel düzenlerle eşanlı olan edebiyat tarihi... tıpkı öbür düzenler gibi, kavranması zor ve kendine özgü yasalar demetince nitelenir. Bu yasalar açıklığa kavuşturulmaksızın, edebi düzenler ile öbür tarihsel düzenler arasındaki bağlılaşımı (correlation) bilimsel bir tarzda ortaya koymak imkânsızdır...
>
> Edebiyat alanında kullanılan edebi ve edebiyat-dışı malzeme, ancak işlevsel bir bakış açısından ele alındığı takdirde bilimsel araştırmanın güzergâhına dahil edilebilir...
>
> Eşsürem ile artsürem arasındaki karşıtlık, sistem kavramı ile evrim kavramı arasındaki bir karşıtlıktı; bu yüzden, her sistemin zorunlulukla bir evrim olarak var olduğunu, öbür yandan evrimin kaçınılmaz olarak sistemik bir mahiyet taşıdığını kabul ettiğimiz anda bu karşıtlık ilke olarak önemini kaybeder...
>
> Fenomenleri ayrım gözetmeksizin kataloglamak yeterli değildir; önemli olan bu fenomenlerin belli bir çağ açısından sahip oldukları hiyerarşik anlamdır...
>
> Dilin ve edebiyatın yapısal yasalarının ve bunların evriminin analizi, kaçınılmaz olarak, gerçekte var olan yapısal tiplerin (yapısal evrim tiplerinin) sınırlı bir dizisinin kurulmasına yol açar.
>
> Edebiyat tarihinin içkin yasalarının açığa çıkarılması, edebi sistemlerdeki her özgül değişimin karakterini belirlememize izin verir. Gelgelelim, bu yasalar evrimin temposunu ya da teorik olarak olası birkaç evrim patikası varken yöneldiği patikayı açıklamamıza izin vermez. Bunun nedeni, edebi evrimin içkin yasalarının belirlenmemiş bir denklem oluşturmaları olgusudur. Bu içkin yasalar yalnızca sınırlı sayıda olanaklı çözümlere izin verseler de, mutlaka benzersiz bir çözüm tayin etmeleri gerekmez. Evrimin niçin özgül bir patikayı ya da en azından başat patikayı izlediği sorunu, ancak edebi düzenler ile öbür tarihsel düzenler arasındaki bağlılaşımın analiz edilmesi yoluyla çözü-

---

* Aşağıdaki pasajı tercüme ederken, "doğal olarak" İngilizce metne ve kendi yoğurt yeme tarzıma sadık kaldım. Metnin Fransızcadan yapılan tercümesini görmek ve karşılaştırmak isteyenler, bkz. T. Todorov, *Yazın Kuramı. Rus Biçimcilerinin Metinleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1995, s.119-121. (ç.n.)

lebilir. Bu bağlılaşımın da (sistemler sistemi), araştırılması gereken kendi yapısal yasaları vardır. Her sistemin kendi içkin yasalarını hesaba katmaksızın sistemlerin bağlılaşımına eğilmek, yöntembilimsel açıdan çok zararlı olur.[10]

Jakobson-Tinyanov tezlerinin kanıtladığı gibi, Medvedev'in programındaki belli noktalarla çakışan belli kavramlar biçimci yöntem tarafından formülleştirilme ve geliştirilme sürecine zaten girmişti. Poetik dil açısından "işlev" fikri, daha 1923 yılında Jakobson tarafından ortaya atılmıştı. Anlamın işlevsel rolü, yani poetik bağlamlarda sözcüklerin anlamı, Yuri Tinyanov'un ilk önemli çalışması olan *Problema stixotvornogo jazyka*'da (Nazım Dili Sorunu) (Leningrad, 1924) sistematik araştırmaya konu oldu.[11] Aslına bakılırsa, işlevsellik, biçimcileri adım adım tüm durağan gereç (device), kompozisyon, janr kavramlarını ve edebiyat kavramının kendisini dinamik kavramlara dönüştürmek zorunda bırakan anahtar bir koşul haline geldi. Bunun altında yatan ilke de Tinyanov tarafından net biçimde söze döküldü:

Bir (edebi) eserin birliği kapalı bir simetrik bütün değil, gelişen bir dinamik bütünlüktür; eseri oluşturan öğeleri durağan bir eşitleme ve toplama işareti değil, dinamik bir bağlılaşım ve bütünleşim işareti birleştirir daima. Edebi bir eserin biçimi dinamik bir kendilik olarak kavranmalıdır.[12]

Böylece, "işlev" ve "dinamik bütünlük" kavramlarıyla birlikte edebiyatın esasında yer alan tarihsellik (artsüremlilik) ortaya atılmıştı. Tinyanov, 1924 tarihli başka bir makalesinde şunları yazmıştı:

Edebiyat konusunda analitik bir "tanım"a, ancak edebiyatı geçirdiği evrim çerçevesinde ele almak kaydıyla ulaşabileceğiz. Bir kez bu konumdan bakınca, edebiyatın temel, birincil görünen özelliklerinin sü-

10. *Readings*, s.79-81.
11. *Readings*'de bu kitabın iki bölümünün tercümesi yer alıyor: "Rhythm as the Constructive Factor of Verse", s.126-135 ve "The Meaning of the Word in Verse", s.136-145. İkinci yazı V. N. Voloşinov'un *Marksizm ve Dil Felsefesi*'nde ileri sürdüğü noktalarla dikkat çekici belli benzerlikler sergilemektedir.
12. A.g.e., s.128.

rekli değiştiğini ve bizatihi edebiyatı karakterize etmediğini keşfederiz. "Güzel" anlamında "estetik nitelik" kavramları bu kategoriye aittir.

İstikrarlı kalabilen şey, her zaman sorgulanmaksızın peşinen kabul edilmiş olan şeydir: Edebiyat kendisini tam da bir kurgu olarak hissettiren dilsel bir kurgudur, yani edebiyat *dinamik bir dilsel kurgudur.*

Evrimi meydana getiren, fasılasız dinamizmin gerekliliklerdir; evrim, her dinamik sistemin zorunlu olarak otomatikleştiğini ve karşıt türden bir inşa ilkesinin diyalektik olarak etkisini hissettirmeye başladığını görür.[13]

Bu akıl yürütme zinciri biçimsel yöntemin gelişiminin daha önceki aşamalarında kasten ertelenen sorunların ele alınmasını gerektirdi. Edebiyatın dinamik, evrimsel doğasının bu şekilde teorik olarak dikkate alınması zorunlu olarak edebiyat ile edebiyat-dışı etkenler arasındaki ilişki sorununu ya da Medvedev'in programında "içsel olan ile dışsal olanın diyalektiği" şeklindeki anlatıma bürünecek olan sorunu gündeme getirdi.

Yeni sorunların bu şekilde ortaya atılması yalnızca biçimcilerin inceleme bağlamını geliştirmek ve genişletmekle kalmadı, aynı zamanda, biçimsel yöntem bakımından oldukça karakteristik bir tarzda, biçimcilerin ellerindeki teorik aygıtın yeniden ölçülüp biçilmesini ve yeniden değerlendirilmesini gerektirdi. Çalışmalarına "poetik" dil ile "pratik" dil arasında kurulan keskin bir karşıtlıkla başlamış olan biçimciler, bizzat dilin edebiyat ile toplum arasındaki ilişkinin rabıtası olduğu, edebiyatın tüm toplumsal boyutlarıyla birlikte incelenmesine uzanan yolu dilin sağladığı açıkça ortaya çıkarılana dek perspektiflerini adım adım yeniden düzene koydular. Bu yeni perspektiflerin taslağı Tinyanov'un 1927 tarihli makalesi *O literaturnoj èvoljucii*'de (Edebi Evrim Üstüne) sunuldu. Bu makaleden tekrar bir dizi alıntı yapma fırsatından yararlanmak istiyorum:

Bu temel sorunun (edebi evrim) incelenebilmesi için, edebi bir eserin bir sistem olduğu ve edebiyatın bir sistem oluşturduğu peşinen kabul edilmelidir. Çeşit çeşit fenomenler kaosunu gözden geçirmek yerine

13. "Literaturnyj fakt" (Edebi Olgu), *Arxaisty i Novatory* (Münih 1967'de yeniden yayımlandı), s. 14-15.

bunları inceleyen bir edebiyat bilimi ancak bu temel kavrayış kabul edildikten sonra kurulabilir. Edebi evrim içinde edebiyata komşu fenomenler dizisinin oynadığı rol sorunu bu temel kavrayış tarafından bir yana itilmez, tam tersine ortaya atılır...

Bir sistem olarak edebiyat eserinin sözüm ona "içkin" denilen tarzda, edebiyat sistemiyle olan bağlılaşımı dışında incelenmesi mümkün mü? Bir edebi esere ilişkin böyle bir yalıtık inceleme yapmak, eserdeki öğelerin soyutlanıp yer aldıkları eserin dışında incelenmesinin doğurduğu soyutlamadan daha az bir soyutlama doğurmayacaktır. Çağdaş bir eserin çağdaş edebiyatla olan bağlılaşımı yalnızca dile getirilmekle kalmayıp zaten varsayılan bir olgu olduğundan, edebiyat eleştirisi bu türden bir soyutlamayı çağdaş eserlere sürekli ve etkin bir şekilde uygulamaktadır... Ama çağdaş edebiyatın bile yalıtık inceleme yordamıyla incelenmesi gerçekte mümkün değildir.

Tam da bir olgunun *edebi* olgu olarak varoluşu ayrımsal niteliğine bağımlıdır, yani edebi diziyle ya da edebiyat-dışı diziyle olan bağlılaşımına bağımlıdır: başka bir anlatımla, işlevine. Verilmiş olgunun işlem yürüttüğü bütün bir edebiyat sistemine bağlı olarak, belli bir çağda edebi kabul edilen olgu, başka bir çağda genel toplumsal iletişim hususu olarak görülecektir (ya da tersi).

Edebi dizinin sistemi, her şeyden önce *öbür dizilerle sürekli bağlılaşım içerisindeki edebi dizinin işlevlerinden oluşan bir sistemdir.* Diziler kurucu bileşkeleri açısından değişir, ama insani faaliyetlerin ayrımsallığı olduğu gibi kalır...

Edebiyatın komşu dizilerle bağlılaşımını oluşturan nedir? Ayrıca, bu komşu diziler nelerdir? Hepimizin elinde hazır bir yanıtı var bu sorunun: toplumsal uzlaşımlar (*byt*).

Edebiyatın toplumsal uzlaşımlarla bağlılaşımı sorununu çözmek için şunu sormalıyız: Toplumsal uzlaşımlar edebiyatla *nasıl* ve *hangi bakımlardan* bağlılaşım içine girer? Her şeye rağmen, toplumsal uzlaşımlar, oluşumları gereği çok-yönlü, çok-cephelidir ve tüm boyutlarının yalnızca işlevleri özgüldür. *Toplumsal uzlaşımlar edebiyatla her şeyden önce dilsel boyutlarıyla bağlılaşım içine girer.* Tam olarak aynı bağlılaşım edebiyattan toplumsal uzlaşımlara yönelik olarak da geçerlidir. Edebi dizinin toplumsal uzlaşımlar dizisiyle bağlılaşımı dilsel çizgilerde gerçekleşir; edebiyatın toplumsal uzlaşımlar açısından *dilsel* bir işlevi vardır.[14]

14. *Readings*, s. 67, 68-69, 72, 73 (tercümede bazı sözcükler değiştirildi). Burada "toplumsal uzlaşımlar" olarak karşıladığımız *byt* terimi İngilizceye kesin bir şekilde tercüme edilmeye elvermiyor; terime İngilizcede en yakın düşen sözcükler

Nitekim biçimciler Medvedev'in yaslanmak zorunda kaldığı eklektisizme başvurmaksızın "bir sistem içindeki sistemi" incelemenin yolunu gösterdiler.

Medvedev'in, kaba "tekno-psikolojistik" nosyonları, biçimcilerin edebi evrim kavramına atfetmesine gelince, kendi ilkelerini işler halde görmek onun payına göze batan bir başarısızlık (ya da çürütülme) örneğidir. "Otomatikleşme" ve "algılanabilirlik" özel "duygu" dünyasına değil; toplumsal yaşantı dünyasına aittir elbet. Bunlar öznel değil, "öznelerarası tepkiler"dir.[15]

Burada son derece önemli bir sorun olan kurallar sorunu söz konusudur. Jakobson-Tinyanov tezlerinde ileri sürüldüğü gibi, edebi yapının üretken, kapsamlı bir incelemesine, edebi yapıların (janrların) tiplerine ve edebi evrime açılan kapının anahtarını elinde tutan şey kurallar sorunuydu. Jakobson ilk dönemine ait bir yazısını, "O xudozestvennom realizme"yi (Sanatta Gerçekçilik Üstüne)[16] esas olarak kurallar konusuna ayırmış, yazıdaki tartışma edebiyat sanatının iletişimsel süreçlerine ve bu süreçlerin katılımcılarına dek uzanmıştı. Böylelikle biçimsel yöntemden Çek yapısalcılığının göstergebilimsel yöntemine uzanan köprünün temelleri atılmıştı. Biçimsel ve sosyolojik yöntemlerin de, Jan Mukarovski'nin belli başlı incelemelerinden birinin başlığını ödünç alarak söylemek gerekirse, "toplumsal birer olgu olarak estetik işlev, kural ve

antropoloji alanında kullanıldığı şekliyle "kültür" ya da "töreler"dir. *Byt*'ın İngilizcede farklı karşılıkları olması yazık ki kavramın farklı bağlamlarda içerdiği bağıntıları karanlığa itme eğilimindedir. Böylece, örneğin, doğrudan doğruya Tinyanov'un verdiği esinle Eyhenbaum, beraberce *literaturnyj byt* olarak adlandırdıkları fenomeni araştırmaya girişti; bu terim *Readings*'te "edebi ortam" olarak karşılandı (s.56-65), çünkü söz konusu tikel bağlamda en uygun terim buydu. Ayrıca, Tinyanov'un *byt* kavramı Voloşinov'un *Marksizm ve Dil Felsefesi*'nde "davranışsal ideoloji" ya da "hayat ideolojisi" (*ziznennaja ideologija*) terimiyle anlatmak istediği kavrama çok yaklaşır. Örneğin, "Literaturnyj fakt"da (*Arxaisty i Novatory*, s.19) Tinyanov şöyle yazar: *Byt* çeşitli düşünsel faaliyetlerin temel bilgileriyle doludur. *Byt* oluşumu gereği güdük bilimdir, güdük sanat ve teknolojidir. Tam anlamıyla gelişmiş bilim, sanat ve teknolojiden işleme tarzı uyarınca ayrılır".

15. Bkz. V. Erlich, *Russian Formalism* (Lahey, 1955), s.152.

16. *Readings*'te çevirisi var, s.38-46. L. Matejka ve K. Pomorska'nın dikkati çektiği (a.g.e., s.vii) gibi, bu yazı Çek dilinde 1921 yılında yayımlandı ve muhtemelen 1927 yılına dek Jakobson'un meslektaşlarının dikkatini çekmedi.

değer"in[17] göze çarpacak şekilde öne çıkarıldığı Prag okulunun çalışmalarında mantıksal, kaçınılmaz sentezlerine kavuştukları söylenebilir.

Biçimsel ve sosyolojik yöntemler arasındaki ilişkiye dair buraya kadar yapılan taslak anlatımın amacı, şu iddiaya genel bir dayanak sağlamaktı: Bakhtin grubu yeni ve farklı öncüllerle çalışıyor ve dolayısıyla kaynağını biçimci okulda bulmuyor olsa da, her şeye rağmen biçimcilerle bazı hayati genel ilgileri paylaşıyordu ve biçimci kavramlarla önemli ölçüde paralelliği olan ve bunlarla örtüşen edebiyat kavramları kullanıyor, böylece de "iki yöntemin" fiilen yöndeşmelerini mümkün kılıyordu.

Gelgelelim, bu arada, Bakhtin grubu mensuplarının, bilhassa bizzat M. M. Bakhtin ve V. N. Voloşinov'un doğrudan doğruya biçimci araştırmalardan esinlendikleri ve biçimsel yöntemin izleyicileri olarak (bizzat biçimsel yöntemin ruhuna uygun anlamıyla "izleyici", yani nitelikleri sınanmış kişiler; yeniden değerlendirmeler yapan, geliştiren kişiler olarak) işlev gördükleri iddiasının kayda değer ölçüde bir doğrulamayla ortaya atılabileceği (ve atılmıştır da) belli birtakım inceleme alanları vardı. Ayrıca, Bakhtin ve Voloşinov'un edebiyat incelemesine en esaslı somut katkılarını tam da bu alanlarda yaptıkları söylenebilir. Söz konusu inceleme alanlarının genel kapsamı Voloşinov'un "dolaylı anlatım" ("reported speech")[18] tanımı aracılığıyla saptanabilir: "Söz içerisinde söz, sözcelem içinde sözcelem; aynı zamanda söz hakkında söz, sözcelem hakkında sözcelem".

1918 yılı gibi erken bir tarihte biçimciler gülünçleme (parody),

17. Jan Mukarovski, *Estetická funcke, norma a hodnota jako sociální fakty* (Prag, 1936). Bu çalışmanın İngilizcesi var: *Michigan Slavic Contributions*, No. 3, Ann Arbor, 1970. Rus biçimciliği ve Prag okulu üstüne bkz. V. Erlich, *Russian Formalism*'in "Formalism Redefined" bölümü, s. 128-136.

18. Rusça *cuzaja rec* hem teknik anlamda "dolaylı anlatım" hem de düz anlamıyla "başka"sının, "öteki"nin sözü ya da "yabancı söz" anlamına gelir. Nitekim, Rusça terim kendisi, Voloşinov ve Bakhtin'in teorileri açısından o denli hayati önem taşıyan çifte koşulu, çifte gönderi çerçevesini içerir. Bu çifte gönderi İngilizcede tek başına herhangi bir sözcükle yeniden üretilemezdi ve "dolaylı anlatım" ile "başka birisinin sözü" arasında paylaştırılmak zorundaydı. (Türkçede "elöyküsel" terimi olmasına rağmen, çeviride İngilizceye çevirenlerin izledikleri yol tercih edildi) (ç.n.)

biçemleme (stylization) ve *skaz*[19] sorunlarını edebiyat incelemelerinin gündemine getirmişlerdi. Bu sorunlara eğilinmesi edebiyat sanatının hayati biçemsel işlemlerinin ve bilhassa kurmaca düzyazı (prose fiction) olarak görülen edebiyat eserlerinin kurulmasında ve edebi evrimde bu işlemlerin oynadığı rolün araştırılmasına bir kapı açılacağını vaat ediyordu. Bunun gibi sorunlar aslında biçimcilerin öncelikli ilgi alanlarına giren ses dokusu ve nazımda ritim sorunlarının karşılığı olarak ele alınmıştı. Bu durum vurgulama, ses tonu, dilsel jestler ve pandomim'in hayati roller oynadığı söylenen *skaz* açısından bilhassa geçerliydi.

Başka bir inceleme boyutu, büyük ölçüde L. Yakubinski'nin 1923 tarihli, diyaloğun en "doğal" (insanın hem biyolojik hem de toplumsal "doğası" anlamında) söz biçimi olarak ortaya atıldığı yazısı "O dialogiceskoj reci"nin (Diyalojik Söz Üstüne) sayesinde tesis edildi.[20] V. V. Vinogradov, 1923 yılından başlayarak, diyaloğun oluşturduğu artyöre çerçevesinde görülen monolog ve yanı sıra gülünçleme, biçemleme ve *skaz* sorunlarına hasredilmiş bir dizi aydınlatıcı teorik ve edebi tarihsel araştırma yaptı.[21] Gelgelelim, biçimcilerin, tüm bu öncü, ufuk açıcı incelemeleri, ele alınan çeşitli sorunların karşılıklı ilişkilerinin eksiksiz olarak tanınabileceği ve bütünleyici bir araştırma alanının temeli haline getirilebileceği kapsamlı bir ilkeye ulaşmayı başaramadı.

V. N. Voloşinov, 1926 yılında "Slovo v zizni i slovo v poèzii" (Hayatta ve Şiirde Sözcük) başlıklı bir makale yayımladı.[22] Bu ma-

19. Teknik edebi bir terim olarak Rusça *skaz* teriminin İngilizcede eşdeğerli bir karşılığı yok. Genelde sözlü anlatımla (oral speech) ya da daha ziyade edebi bir eserin anlatısındaki sözlü anlatım yanılsamasıyla ilintilendirilen *skaz* belki de en iyi şöyle betimlenebilir: Belirgin bir şekilde konuşma olayı özelliklerine sahip anlatı. Burada ve metnin geri kalanında Rusça terim kullanıldı.

20. Yakubinski'nin yazısı bildiğim kadarıyla İngilizceye tercüme edilmedi. Rusça orijinali *Russkaja rec*, I (Petrograd, 1923)'de yayımlandı.

21. Bildiğim kadarıyla, Vinogradov'un burada konuyla ilgili incelemelerinden hiçbiri İngilizceye tercüme edilmedi. Bu incelemelerin başlıkları V. Erlich, *Russian Formalism*'in bibliyografyasında geçiyor. S. 258.

22. *Zvezda*, 6 (1926), s. 244-267. Voloşinov üç bölümlük "Stilistika xudozestvennoj reci" (The Stylistics of Verbal Art) başlıklı uzun bir makalenin de yazarıdır, *Literaturnaja uceba*, 2 (1929), s. 46-66; **3** s. 65-87; **5** s. 43-57. Bu yazı yazarlıkta henüz çıraklık döneminde olan yazarları bilgilendirme ve onlara yol gösterme amacını güderken, *Marksizm ve Dil Felsefesi*'nde yer alan temel fikirlerin provasını yapar.

kalenin ana, dolaysız amacı sosyolojik poetikayı kurmaya yönelik bir teorik hazırlığın taslağını sunmaktıysa da (bu bakımdan Medvedev'in kitabının önemli bir habercisiydi), argümanın gidişatı içerisinde monolog, diyalog, biçemleme, gülünçleme, *skaz* ve kesin anlamıyla dolaylı anlatım çerçevesindeki tüm sorulara eğilmeye elverişli bir kavramsal merkezin billurlaştırılmasıyla sonuçlanıyordu. Böylece bu makale Voloşinov'un dolaylı anlatım üstüne kendi yaptığı temel incelemenin ve Bakhtin'in "çoksesçil yapı" (polyphonic structure) üstüne olan magnum opus'unun inşa edileceği sahneyi hazırlamış oldu.

Dilsel etkileşimin her kertesinin, kabul edilmiş değer yargılarının oluşturduğu bir sistem ("toplumsal değerlendirme" kodu) içerisinde işlediği fikrini hareket noktası olarak alan Voloşinov, şiir çalışmasını, söylem olayında "yazar", "dinleyici" ve "kahraman" olarak adlandırılan üç katılımcının hayati rolleri oynadığı "dillendirilmemiş toplumsal değer yargılarının güçlü bir yoğunlaştırıcısı" olarak betimler:

> Her şeyden önce, değer yargıları yazarın sözcük tercihlerini ve bu tercihin dinleyici tarafından alımlanma tarzını (eş-tercih) belirler. Sonuçta şair sözcükleri sözlükten değil, sözcüklerin değer yargılarıyla demlendikleri ve kaplandıkları hayat bağlamından seçer. Böylelikle şair sözcüklerle bağlantılı olan değer yargılarını seçer ve üstelik bunu da söz konusu değer yargılarının ete kemiğe bürünmüş taşıyıcılarının konumundan kalkarak yapar. Şairin sürekli olarak dinleyicisinin sempatisi ya da antipatisiyle, onayı ya da yadsımasıyla birlikte çalıştığı söylenebilir. Dahası, değerlendirme sözcelemin nesnesi –kahraman– bakımından da iş başındadır. Basit bir belgeç (epithet) ya da eğretileme seçimi zaten çoktan bir değerlendirme edimidir ve bu edim aynı anda şu iki doğrultuya yönelik olarak icra edilir: Dinleyiciye ve kahramana yönelik. Üç katılımcı arasında cereyan eden canlı bir iletişim olayı olmaya bir an bile son vermeyen yaratıcı olaydaki değişmeyen katılımcılardır dinleyici ve kahraman.[23]

Sonuçta, edebiyat sanatı için tikel ve özel bir anlam taşıyan diyalog *ilkesi* tüm söyleme atfedilir. Edebiyat sanatına gönderimle saptanan

23. *Zvezda*, 6 (1926), s. 258.

"yazar", "dinleyici" ve "kahraman"la Voloşinov net ve açık bir şekilde edebi bir eserin sanatsal yapısı içerisindeki etkenleri kastetmektedir; bu terimlerle kastedilen, farklı bir düzenlemeye ait etkenler olan edimsel, gerçek-hayatta yer alan yazar, gönderim (reference) ve okuyucu topluluğu değildir. "Yazar", "dinleyici" ve "kahraman" daha ziyade "bir edebiyat eserindeki asli kurucu etkenlerdir... biçimi ve biçemi şekillendiren ve herhangi bir ehil araştırmacının eksiksiz bir şekilde ayırt edebileceği hayati güçlerdir".[24]

Katılımcılardan her biri öbür iki katılımcıyla aktif, dinamik bir ilişki içerisinde bir söylem bağlamını temsil eder. Yazarın söz bağlamı, öbür bağlamları kuşatarak ve bu bağlamları kendi içinde birleştirerek iletinin bütünüyle çakışması anlamında "başat"tır. Ama aynı zamanda, yazar, kahramanın bağlamını sunduğu için, bu bağlamla, onu bir şekilde etkileyen ya da kendi yazarlık bağlamının etkilendiği bir ilişki kurar. Benzer şekilde, yazar, bir dinleyiciyi ortaya koymasıyla aynı anda dinleyicinin varsayılan ya da öndelenen bağlamıyla, kahramanın bağlamı (dinleyici-kahraman ilişkisi) ve/veya yazarın kendi bağlamı (yazar-dinleyici ilişkisi) üstündeki etkilerin üretildiği bir ilişki kurar. Böylece, iletişimsel üçlü, yani iletinin göndereni (konuşucu, yazar, gönderici, kodlayıcı, vb.); iletinin yöneltildiği gönderilen (dinleyici, okur, alımlayıcı, kodaçıcı, vb.); iletinin kim ya da ne hakkında olduğunu bildiren ileti içeriği (gönderge, nesne, "kahraman"), edebi yapının asli örgütleyici merkezi olarak kaydedilir. Bu üçü değişebilirlik derecesi yüksek değerlendirici ilişkilerin oluşturduğu karmaşık bir şebeke tarafından birbirlerine bağlanır; bu şebeke de çok geniş bir edebi sorunlar silsilesinin araştırılmasına yarayan birleştirici bir odak noktası haline gelir.

Voloşinov, *Marksizm ve Dil Felsefesi*'nin son kısmı olan üçüncü kısımda dikkatini dolaylı anlatım fenomenlerini yöneten temel ilkeler üstünde yoğunlaştırır. Voloşinov, esasen katı anlamda edebiyat sanatıyla uğraşmamasına rağmen, bu ilkelerin en eksiksiz ve girift dışavurumunun edebiyat sanatında işlediğini görmüştür. Bu yüzden, Voloşinov'un bildirme iletisi ile dolaylı ileti arasındaki di-

24. A.g.e., s. 260.

namik iç ilişkiye dair yaptığı araştırmanın, sözdizimdeki özel, "merkezi" bir soruna ilişkin bir inceleme olarak sunulmasına rağmen, edebi sorunlarla da önemli bağlantıları vardır. Dil incelemeleri ile edebiyat incelemelerinin hayati iç içeliğini Voloşinov canlı bir şekilde tanıtlar.

Voloşinov'un yaptığı analizin edebi imalarının, edebi incelemenin en azından iki hayati alanına, iki boyutuna gönderimi vardır. Her şeyden önce, dolaylı anlatım biçimleri (kalıplar ve değişiler) ile dilin sosyo-ideolojik üretimi arasındaki bağlılaşıklığın (correlation) edebiyat tarihiyle doğrudan ilgisi vardır. Voloşinov'a göre: "Sözcelemlerin aktif ve değerlendirici alımlanışında tam da toplumsal açıdan hayati ve sabit, dolayısıyla da belli bir konuşucular cemaatinin ekonomik varoluşunda temellenmiş etkenleri seçmek ve dilbilgisel hale getirmek (kendi dilinin dilbilgisel yapısına uyarlamak) toplumun işlevidir" (bu kitapta, s. 188-189). Bu yüzden, dolaylı anlatım biçimleri soyut dilbilgisel kategoriler olarak değil, öbür toplumsal süreçlerle dinamik bir ilişkisi olan dil süreçleri olarak önemlidir:

> Burada, sözdizimsel biçimlerin –örneğin, dolaylı ya da dolaysız anlatım biçimlerinin– başkasının sözceleminin aktif, değerlendirici alımlanma eğilimlerini ve biçimlerini doğrudan doğruya ve kuşkuya yer bırakmayacak şekilde dışavurduğunu iddia etmiyoruz. Bizim başkasının sözünü alımlama tarzımız, doğrudan doğruya, dolaylı ve dolaysız söylem biçimleriyle iş görmez elbette. Bu biçimler yalnızca başkasının sözünü dolaylı yoldan anlatmanın standartlaşmış örüntüleridir. Ama bir yandan, bu örüntüler ve çeşitli değişileri ancak sözün alımlanışını yöneten eğilimler uyarınca ortaya çıkabilir ve şekillenebilirdi; öbür yandan, bu örüntüler bir kez dilde biçime bürünüp işlev kazanınca, gelişimleri esnasında, var olan biçimler tarafından dayatılan mecra içerisinde işleyen bir değerlendirici alımlamanın eğilimleri üstünde düzenleyici ya da engelleyici bir etki uygular (bu kitapta s. 190).

Bu yüzden, dolaylı anlatım biçimlerinin somut uygulanımları (kalıpların değişileri ve çeşitleri), ideolojik gelişmenin bütünündeki dönüm noktası oluşturan değişikliklere ve dolayısıyla edebiyat tarihinin dönemlerine damgasını vuran öncelikli ayırt edici karak-

teristikler arasına kaydedilmekle kalmamalı, aynı zamanda tüm edebi okulların, eğilimlerin, hareketlerin öncelikli ayırt edici karakteristikleri arasında sayılmalıdır. Demek oluyor ki, dolaylı anlatım biçimlerinin somut uygulanımları, bizatihi edebi evrim sürecinin temel kurucu özellikleri olarak görülmelidir.

Burada asıl önemli olan husus, dolaylı anlatım kalıplarının tarihsel olarak, belli bir ilişki içerisindeki bildirme iletileri ile dolaylı iletilerin ağırlığı, değeri ve hiyerarşik statüsü uyarınca değişiyor olmasıdır. Ortaçağ edebiyatındaki dolaysız söylem ile örneğin Rönesans dönemi edebiyatındaki dolaysız söylem ya da on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının edebiyatındaki dolaysız söylem aynı değildir. Dahası, gelişen edebi eğilimlerin ve edebiyat-dışı eğilimlerin etkisi altında belli birtakım değişiler ve çeşitler kumandayı elde tutma, eserin yapısını örgütleme konumuna erişir. Örneğin, modern kurmaca düzyazıda yarı-alıntılı söz (quasi-quoted speech) biçimleri, genelde "iç monolog" (interior monologue) ya da "bilinç-akışı" (stream of consciousness) terimleriyle anlatılan biçimler böyle bir rol oynar. Ayrıca, tanımlanması zor klasisizm, romantizm, gerçekçilik, simgecilik, vb. edebi gerçekler de bildirme bağlamı ile bildirilen bağlamın iç ilişkilerindeki tarihsel değişkenlerin koordinatları çerçevesinde tanımlanmaya elverişlidir. Voloşinov'un dolaylı anlatım analizinde sağlamca kurulmuş olan bu imkânı edebiyat araştırmacılarının fark ettiği pek söylenemez.

Bildiren-bildirilen ilişkisinin dinamizminde "çizgisel" anlatım ve "resimsel" anlatım eğilimleri arasında ayrım yapan, dolaysız söylemde birbirinin karşıtı olan "gönderge analiz edici" ve "doku analiz edici" yönelimleri sergileyen ve çok önemli olan yarı-dolaylı söylem dahil olmak üzere dolaysız söylemin değişileri ve çeşitlerinin bütün sistemini sunan Voloşinov'un dolaylı anlatım incelemesi, aynı zamanda öncelikle (ama elbette yalnızca değil) anlatı janrlarındaki metinlerin somut biçemsel analizinde başvurulabilecek düğüm noktaları da sunmaktadır. Her metin, bildirme-bildirilen yordamlarının belli bir ayıklanışını ve zincirlenişini temsil eder. Bu yordamların edebi bir eserdeki özgül örgütlenişine ilişkin bir analiz, biçemsel bileşenlerinin envanteri anlamında değil; tam da de-

ğer-yüklü biçemsel işlem kipi anlamında bu eserin biçemsel yapısını ortaya çıkarır. Nitekim, Voloşinov, kendisinin "öndelenmiş dolaysız söylem ve saçılmış dolaysız söylem" dediği fenomenle bağlantılı olarak Dostoyevski'nin *Skvernyj anekdot* (Pis Bir Hikâye) adlı hikâyesini ele almış ve bu metni analiz ederek şu sonuca varmıştır:

> ...anlatıdaki hemen her sözcük (anlatımsallığı, duygusal rengi, tümcedeki vurgulanma konumuyla ilgili olarak) eşanlı olarak iki kesişen bağlamda, iki söz ediminde bulunur: Yazar-anlatıcının (ironik, alaycı) sözünde ve (ironiden çok uzak duran) kahramanın sözünde. Her biri kendi anlatımsallığında farklı bir doğrultuya giren bu iki söz ediminin eşanlı katılımı aynı zamanda öykünün tuhaf tümce yapısını, sözdizimin eğilip bükülmelerini, hayli özgün biçemini açıklamaktadır. Bu iki söz ediminden yalnızca biri kullanılmış olsaydı tümceler başka türlü yapılandırılırdı, biçem farklı olurdu (bu kitapta s. 215).

Yordamlar yelpazesi, bildirme bağlamı ile bildirilen bağlamın göreceli basit, keskin ve karşılıklı sınırlandırılmış bağıntılarından, anahtar rolün "söz müdahalesi" fenomeni tarafından oynandığı son derece karmaşık, hatta oldukça muğlak, "karma" biçimlere dek uzanır. Tüm yordamların değerlendirme süreçlerini içerdiğini ve basit biçimler ile karmaşık biçimler arasında bu bakımdan bir fark olmadığını söylemek bile gerekmez. Her edebi eser bu yelpazedeki tümce yapılarından birinde ya da daha fazlasında işler. Birçok edebiyat eseri, bilhassa modern romanlar, değişik ve çoğunlukla bir tümce yapısından öbürüne ustalıklı nüanslarla geçişlerin yapıldığı tümce yapısı sistemlerince nitelenir. "Gösterme ve anlatma", dramatik anlatı kipi ya da nesnel anlatı kipi, bakış-açısı anlatısı, "güvenilir" ve "güvenilmez" yazarlar ve anlatıcılar, "bilinç akışı" tekniği ve benzer konular hakkındaki birçok tartışmada yapıldığı gibi bildirme bağlamı ile bildirilen bağlamın bu iç bağıntısını ve etkileşimini göz önünde bulundurmamak, metnin merkezi bütünlüğünü ıskalamak demektir.[25]

25. Voloşinov'un dolaylı anlatım hakkındaki fikirleri (aslında genel olarak Bakhtin grubunun fikirleri) son yıllarda gelişen "Tartu" ya da "Lotman" grubunun olağa-

Voloşinov, *Marksizm ve Dil Felsefesi*'ne kendi yazdığı önsözde, kitabın III. Kısmının inceleme nesnesine dikkati çeker:

> sözcelem içerisindeki sözcelem sorununun sözdizimin sınırlarının ötesine uzanan büyük bir önemi var. Gerçek şu ki, önemli edebi fenomenlerin bazıları –karakterin sözü (genel olarak karakterin kuruluşu), *skaz*, biçemleme ve gülünçleme– 'başkasının sözü'nün kırılmalı yansımasının farklı çeşitlerinden başka bir şey değildir. Sözü edilen tüm edebi fenomenlerin üretken bir şekilde incelenmesinin zorunlu koşulu olarak bu tür sözün ve onun sosyolojik yönetiminin kavranması gerekir (*Marksizm i filosofija jazyka*, Leningrad, 1930, s. 11-12).

Gelgelelim, Voloşinov'un kendi çabaları teorisinin edebiyat incelemesi açısından taşıdığı imaları tam olarak incelemiyordu ve (dikkatinin esasen sözdizim üstünde yoğunlaştığı göz önüne alınırsa) inceleyemezdi. Aslına bakılırsa, biçemleme, gülünçleme ve *skaz* hiç ele alınmamıştı. Edebiyat teorisini ve "başkasının sözü"nün analizini tam ve sistematik olarak geliştiren kişi Voloşinov değil, M. M. Bakhtin'di. Bu konunun araştırılması, Bakhtin'in çoksesçil roman sanatı üstüne, bu janrın büyük yaratıcısı Fyodor Dostoyevski'nin eserlerinin sunduğu örneklerden kalkarak yaptığı olağanüstü incelemenin teorik dayanağını oluşturur.[26]

---

nüstü göstergebilim incelemeleri yoluyla Rus edebiyat bilginleri çevresine yeniden sunularak yeni ve canlandırıcı bir soluk getirdi. (Bu okul üstüne şu eserin Brown Üniversitesi'nden çıkan yeni basımının İngilizce girişine bakınız. Yuri M. Lotman, *Lektsii po struktural'noj poètike* (Yapısal Poetika Dersleri), Providence, Rhode Island, 1968, s. vii-x). Konunun somut bir örneği B. A. Uspenski'nin *Poètika kompozicii*'sidir (Kompozisyonun Poetikası) (Moskova, 1970). Uspenski yaptığı inceleme esnasında yalnızca Voloşinov'un teorilerini uygulamakla kalmaz, aynı zamanda Rus edebiyat araştırmacılığında ilk kez bu teorilerin Voloşinov'a ait olduğunu açıkça belirtir. Yeni Rus sanat göstergebilim incelemelerinin yalnızca Bakhtin grubuna değil, aynı zamanda biçimci teorisyenlere, bilhassa Tinyanov, Jakobson ve Vinogradov'a borçlu olduklarını açıkça ifade etmeleri yeterince semptomatiktir.

26. *Problemy tvorcestva Dostoevskogo* (Dostoyevski'nin Yaratıcı Sanatının Sorunları) (Leningrad, 1929). Bakhtin'in "itibarı iade edildikten" sonra 1963 yılında bu kitabın genişletilmiş yeni basımı: *Problemy poetiki Dostoevskogo* (Dostoyevski Poetikasının Sorunları). Bildiğim kadarıyla bu iki basımın da henüz eksiksiz bir İngilizce çevirisi yayımlanmadı. *Yeraltından Notlar*'la ilgili bir bölüm, Crowell Critical Library dizisinde çıkan *Yeraltından Notlar*'ın basımı için çevrildi: der. R. G. Durgy, s. 203-216 (Crowell, New York, 1969). Kitabın 1929 yılı bası-

Bakhtin biçemleme, gülünçleme, *skaz* gibi fenomenlerde ve diyalojik mübadelenin herhangi bir sözceleminde çiftkatlılığın (duplexity) tanınmasıyla, yani "bunların hepsinde söylemin, aynı anda hem olağan söylemde olduğu gibi sözün göndergesel nesnesini, hem de söylemin ikinci bir bağlamında, başka bir gönderenin ikinci bir söz edimini hedefleyen çifte bir odak noktası barındırdığı" (s. 176) hususunun tanınmasıyla, münhasıran "monolojik" bir değerlendirme çerçevesine sahip geleneksel biçembilimin yetersizliğinin ortaya serileceğini ve böylelikle çift-katlılık ilkesini esas alarak göz önünde bulunduran tamamen yeni bir yaklaşıma davetiye çıkarılmış olacağını savunur.

Yeni yaklaşım "yazarın sözü" ile "başkasının sözü" bağlamlarının iç bağıntısına yaslanan bir analiz sistemi yoluyla kurulur. Yazarın sözü nesnesine dolaysız ve dolayımsız gönderimi olan ve "nihai kavramsal otorite"yi ifade eden söz olarak tanımlanır. Yazarın sözü,

> biçem açısından dolaysız göndergesel düzanlamı hedefleyen söz olarak ele alınır: Nesnesine (şiirsel ya da başka hangi tür mahiyete sahipse) upuygun olmalı; kendi dolaysız göndergesel misyonunun –bir şeyleri belirtme, ifade etme, aktarma ya da tasvir etme misyonu– bakış açısından anlatımsal, güçlü, veciz, yalın, vb. olmalı; ve biçemsel işlenişi göndergesinin biçemle eşanlı kavranmasına yönelik olmalıdır (s. 178).

Bakhtin "monolog" terimini tam böyle bir söz bağlamına atfeder. Başkasının dolaysız sözü –kahramanların sözü, bir eserdeki karakterlerin sözü– dolaysız, göndergesel anlama sahip olmasına rağmen, yazarın dolaysız sözünden farklı bir konumda durur, "farklı bir düzlemde yer alır". Başkasının sözü esasen yazarın bağlamında içerilir ve bu bağlama tabi kılınır ve bundan dolayı farklı bir biçemsel işleme maruzdur:

---

mında da yer alan "Düzyazıda Söylem Tipolojisi" başlıklı temel teorik bölüm *Readings*'te bulunmaktadır. Elinizdeki metinde geçen alıntılarda verilen sayfa numaraları *Readings*'e göndermektedir.

> Kahramanın sözcelemi tam da başka bir gönderenin sözcükleri olarak ele alınır: Belli bir özgül bireyselliğin ya da tipin kişiliğine ait sözcükler olarak, yani yazarın amaçlarının bir nesnesi olarak ele alınır ve kahramanın sözceleminin kendi göndergesel amacına yer verilmez (s. 178).

Bakhtin bu tip sözcelemi "temsili" ya da "nesnelleştirilmiş" sözcelem olarak adlandırır.

Bakhtin'in söz biçimleri teorisindeki ilk iki ayrım kertesi, monolojik sözcelem (yazarın dolaysız sözü) ile nesneleştirilmiş sözcelemdir (karakterin dolaysız sözü). Kendi yaptığı sınıflandırma uyarınca bunların ikisi de "tek-sesli" (single-voiced) sözcelemlerdir:

> Dolayımlanmamış, yönelimli sözcelem kendi göndergesel nesnesine yoğunlaşır ve verilmiş bağlam içerisinde nihai kavramsal otoriteyi oluşturur. Nesneleştirilmiş sözcelem de buna benzer şekilde yalnızca kendi göndergesel nesnesine yoğunlaşmıştır, ama aynı zamanda bu sözcelem kendisi başkasının, yani yazarın yönelimlerinin nesnesidir. Buna rağmen, bu öbür yönelim nesneleştirilmiş sözceleme sızmaz; öbür yönelim bu sözcelemi bir bütün olarak alır ve anlamını ya da titreşimini değişikliğe uğratmaksızın kendisine tabi kılar. Nesneleştirilmiş sözceleme farklı bir göndergesel anlam dayatmaz. Nesneleştirilmiş bir sözcelem, tıpkı izlendiğini fark etmeksizin işiyle gücüyle uğraşan bir adam gibi, nesneleştirildiğini fark etmeksizin nesneleşir. Nesneleştirilmiş bir sözcelem sanki dolaysız, yönelimli bir sözcelemmişçesine çınlar. Bu söylemlerin hem birinci tipinin hem de ikinci tipinin sözcelemleri tek bir yönelim, tek bir ses barındırır: Bunlar tek-sesli birer sözcelemdir (s. 180).

Bakhtin, "tek-sesli" sözcelemlerden "çift-sesli" sözcelemlere geçer:

> Bir yazar başkasının söz edimini kendi amaçlarının peşinde koşarak ve her şeye rağmen kendine uygun göndergesel yönelimlerini muhafaza eden sözceleme yeni bir yönelim dayatacak şekilde kullanabilir. Bu koşullar altında ve yazarın amaçlarıyla tutarlı bir şekilde, böyle bir sözcelemin başka bir gönderenden kaynaklandığı kabul edilmelidir. Nitekim, tek bir sözcelem içerisinde iki yönelim, iki ses ortaya çıkabilir (s. 180).

Biçemleme, gülünçleme ve *skaz* bunun gibi çift-sesli sözcelemler arasında yer alır.

Çift-seslilikte hayati bir farklılık biçemleme ve gülünçleme arasında ortaya çıkar. "Biçemleme biçemi öngerektirir; yeniden ürettiği biçemsel düzenekler kümesinin vaktiyle dolaysız ve dolayımsız bir yönelmişliğe sahip olduğunu ve nihai kavramsal otoriteyi ifade ettiğini önceden varsayar (s. 181)". Biçemlemenin etkisi bunun gibi herhangi bir biçemi "aleladeleştirmek"tir. Bundan dolayı, biçemleme belli bir uyumu, kapsanılan iki ses arasında bir anlaşma olmasını gerektirir: "Öbür söz edimine sızan ve bu söz edimine gömülen yazarın yönelimi, öbür yönelimle çarpışmaz; bu yönelimi ikincinin doğrultusunda izler, yalnızca bu doğrultuyu aleladeleştirir (s. 185)". Böyle bir çift-sesli sözcelem aynı zamanda "tek-doğrultulu"dur. Gülünçleme, bunun tersine, tek bir sözcelem içerisinde yalnızca farklı olmakla kalmayıp birbirine *karşıt*, birbiriyle çarpışan iki yönelimin mevcudiyetini gerektirir: "Öbür sözcelemde konaklayan ikinci ses orijinal, ev sahibi sesle hasmane bir çarpışmaya girer ve onu tamamen karşıt amaçlara hizmet etmeye zorlar (s. 185)". Bakhtin böyle bir çift-sesli sözcelemi tanımlamak için "çok-doğrultulu" (varidirectional) terimini kullanır. Basitçe "anlatıcının anlatısı" olarak tanımlanan *skaz* , biçemleme ve gülünçlemeyle aynı silsilede yer alır; *skaz* da ya tek-doğrultulu (biçemlenmiş skaz) ya da çok-doğrultuludur (gülünç *skaz*).

Bu üçüncü, çift-sesli söylem tipinin tek-doğrultulu ve çok-doğrultulu çeşitlerini birleştiren etken "öteki ses"in pasifliğidir: "...biçemleme, anlatıcının anlatısı ve gülünçlemede öteki söz edimi, onu kendisi için kullanan yazarın elinde tamamen pasiftir. Yazar, deyim yerindeyse, savunmasız ve itaatkâr olan başka birisinin söz edimini alır ve ona kendi yönelimlerini aşılar, kendisinin yeni amaçlarına hizmet edecek hale getirir (s. 190)". Bunlar bu açıdan iki söz edimi arasındaki ilişkinin *etkin* olduğu aynı üçüncü tipin başka çeşitleriyle çelişir. Gizli polemik ve gizli diyalog gibi biçimler, esasen diyaloğun kendi biçimleri ve "başka söz ediminin bilincinde olma"dan etkilenen tüm söz biçimleri bu çeşitler içerisinde yer alır. Bu çeşitlerde, "öteki söz edimi, yazarın sözünün sınırları dışında kalır, ama bu sözde ima edilir ya da anıştırılır. Öteki söz edimi ye-

ni bir yönelimle yeniden üretilmez, ama yazarın sözünü onun sınırları dışında kalarak şekillendirir (s. 187)" Üçüncü tip söylemin bu aktif çeşitleri çok-sesçil yapının yaratılmasında bilhassa önemli bir rol oynar.

Çoksesçil yapı özel biçimini ve anlamını, "eşsesçil" (homophonic) yapının hazırladığı artyörede ve bu yapıya karşıt olarak edinir. Bunlar bilhassa, Bakhtin'in analiz sisteminde "monolog" ve "diyalog" terimlerinin edindiği anlamda monolojik ve diyalojik yapılar olarak birbirleriyle çelişir. Eşsesçil yapıda, "yazar-monologcu tarafından kullanılan söylem tipleri ne olursa olsun, bu söylem tiplerinin kompozisyonel düzenlenişleri nasıl olursa olsun, yazarın yönelimleri başatlık kurmalı ve kesif, sarih bir bütün oluşturmalıdır".[27] Nihai kavramsal otoritenin taşıyıcısı olarak yazarın sesi metindeki öteki seslerin her etkileşimini sürekli düzenler ve bu etkileşimi çözüme kavuşturur; aslında tüm öteki seslerin yazarın üniter konumundan algılanması ve yargılanması istenir (burada Tolstoy eşsesçil yapının bilhassa bilinen bir örneği olarak anılabilir). Metindeki öteki sesler, çoksesçil yapıda, adeta kendi ayakları üstünde durur. Bu yapı içerisindeki öteki seslerin hem kendi aralarındaki ilişki hem de yazarın sesiyle kurdukları ilişki yoğun bir şekilde diyalojik hale gelir ve "biçem ve tonun monolojik birliğinin dilsel-kavramsal diktatörlüğü"ne tabi kılınmaya elverişsiz olan tam gelişkin dilsel ve kavramsal birer merkez statüsü kazanır.[28]

Bakhtin'in geliştirdiği söylem teorisinin ve analiz sisteminin, Dostoyevski'nin çoksesçil sanatının açıklanmasına yarayan birer araç olmanın (bu açıdan Bakhtin'in sergilediği büyük başarı da gözden kaçırılmamalıdır) ötesinde çok daha kapsamlı bir anlamı var elbet. Bakhtin, Voloşinov'la birlikte, biçemsel soruşturma alanının bütününü, bileşen analizine önem veren sınıflandırmacı betimleme eğiliminden uzaklaştırıp, söz formasyonlarının sistematik olarak sergilenmesine ("söz içindeki söz ve söz hakkındaki söz" şeklindeki anlatım öbeğinin dinamik terimleri çerçevesinde elbet, çünkü bunun gibi formasyonların gerçek *yapısı* ancak bu terimler

27. *Problemy tvorcestva Dostoevskogo*, s. 134.
28. A.g.e.

çerçevesinde kavranabilir) doğrultarak yeni bir patika açmış oldu. İncelemenin zaruri sosyolojik boyutu da burada yatar elbette. Bakhtin'in belirttiği gibi:

> Sözün başka bir sözceleme yönelmesi sorununun çok büyük bir sosyolojik önemi var. Söz edimi doğası gereği toplumsaldır. Sözcük elle tutulabilir bir nesne değil; her zaman kayan, her zaman değişen bir toplumsal iletişim aracıdır. Sözcük asla tek bir bilinçte, tek bir seste mola vermez. Sözcüğün dinamizmi konuşucudan konuşucuya, bir bağlamdan öbürüne, bir üretimden öbürüne geçmesinden kaynaklanır. Sözcük, tüm bu yolculukları esnasında geçtiği patikayı unutmaz ve kendisini daha önce girdiği somut bağlamların gücünden tamamen sıyıramaz. Cemaatin hiçbir mensubu sözcüğü dil sisteminin nötr bir mecrası olarak, yönelimlerden bağımsızmışçasına, daha önceki kullanıcılarının sesleri tarafından kiralanmamışçasına kavrayamaz. Toplumun her mensubu sözcüğü başka bir sesten alır, öteki sesle dolu bir sözcük alır. Sözcük bu kişinin bağlamına başka bir bağlamdan gelerek, öteki konuşucuların yönelimleriyle kaplı halde gelerek girer. Bu kişinin yönelimi sözcüğü çoktan işgal edilmiş halde bulur. Nitekim, sözcüğün sözcükler arasındaki konumu, öteki söz edimlerine ilişkin çeşitli algılar, bu algılara karşılık vermenin çeşitli araçları, belki de dil kullanımının sosyolojisinde, sanatsal kullanım dahil olmak üzere dilin herhangi bir kullanım türünde karşılaştığımız en hayati sorunlardır (s. 195).

Bakhtin çoksesçil yapıya ilişkin yaptığı analizi "içkin-sosyolojik analiz" olarak tanımlamıştır; edebiyatın içkin-sosyolojik karakteriyse, gösterildiği gibi, dil kullanımında yatar. Bu bakış açısıyla yukarıda andığımız Yuri Tinyanov'un ulaştığı bakış açısı aşikâr bir şekilde temelden çakışır. Dahası, Bakhtin'in argümanında eklektisizmin zorunlu olduğunu uzaktan yakından ima eden hiçbir öğe görülmez. Bakhtin, yaptığı incelemenin söz konusu edebi fenomenin sosyolojik açıklamasını oluşturmaya bile başlamadığını teslim etse de, bu incelemenin böyle bir açıklamanın vazgeçilmez öngereksinliği olduğunu ısrarla vurgulamıştır.

> Sosyolojik açıklamaya konu edilecek malzemenin ilkin has bir toplumsal fenomen olarak tanımlanması ve aydınlatılması gerekir; çünkü

ancak bu koşulla sosyolojik açıklama, açıklamaya kalkıştığı olgunun yapısıyla uyuşabilir".[29]

Bakhtin'in, temel ilke farklılıklarından ziyade temel vurgu farklılığını gösteren semptomatik bir terminoloji farklılığı olan bu bildirgesi, Jakobson-Tinyanov tezleriyle tamı tamına bağlılaşık olmanın yanı sıra, Bakhtin grubunun sosyolojik poetikasının (Medvedev'in eklektisizminin, yani Marksist önvarsayımların hesaptan düşülmesi koşuluyla) ve biçimsel yöntemin, ikisi de bir göstergeler sistemi içerisindeki göstergeler sistemi olarak edebiyata ilişkin kapsamlı bir inceleme yolunda giden sosyolojik poetikanın ve biçimsel yöntemin birbirine paralel, örtüşen, birbirine bağımlı ve nihai olarak tamamen uzlaştırılabilir yöntemleri temsil ettiğini belirten iddiaya güçlü bir kanıt sunar.

29 A.g.e., s. 213.

# Dizin


A
*Aesthetik des reinen Gefühls* 74
alımlama 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 209, 228, 230, 296
Almanya 71, 79, 111, 163, 267
altyapı 58, 59, 60, 68, 120
Amerika Birleşik Devletleri 256
ampirizm 94
Anadolu 222
anlama teorisi 129, 165
anlama yetisi 183
anlambilim 65, 138, 262
anlamlar bilimi 169, 170
anlatım/dışavurum teorisi 143, 144, 145, 146, 157
anlatımsallık 73, 74, 215, 298
anlık 114, 231, 232, 235
antipsikolojizm 78, 79, 88
antropoloji 265, 291
aristokratik sınıf 151
Aristoteles 126
*Arxaisty i Novatory* 289 ,291
aşkınlık 52, 78
Avrupa 96, 102, 126, 129, 246, 247, 259
Aydınlanma Çağı 111

B
Bally, Charles 111, 195, 200, 219, 221, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 237, 250
Balzac 231
Batı 267
Batı Avrupa 247
Belinski 195
belirtke (signal) 122, 123, 124, 125, 129, 168
belirtkesellik 123, 124
Bely, Andrey 195, 213
benlik 82, 83
ben-yaşantısı 149, 151
beşeri bilimler 71, 72, 78, 79, 247
betimleme 214, 222, 245, 255, 259
betimleyicilik 212
biçembilgisi 199, 200
biçembilim 101, 200, 203, 228, 300
biçimbilim 179, 280
biçimci okul 269
biçimcilik 135, 269, 270, 270, 271, 272, 273, 275, 278, 286
bilgi 105, 113, 117, 196, 245, 278, 291
bilim 61, 100, 103, 114, 128, 147, 153, 154, 156, 227, 274, 275, 291
bilinç 47, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 63, 64, 66, 74, 77, 80, 81, 82, 104, 105, 107, 108, 109, 116, 118, 119, 120, 121, 126, 128, 132, 140, 143, 144, 149, 149, 150, 152, 153, 154, 164, 167, 188, 189, 196, 197, 209, 225, 228, 233, 235, 237, 238, 239, 243, 245, 246, 124, 125, 252, 253, 257, 266, 268, 283, 302, 304
bilinç-akışı 297, 298
bilinçaltı 140
bilinçlilik 140, 237
*Bir Yazarın Güncesi* 171, 263
birey 52, 55, 65, 70, 81, 82, 103, 104, 105, 107, 114, 116, 120, 140, 144, 150, 189, 237, 250, 251, 283
bireycilik 151, 196, 197, 209, 235
bireysellik 115, 156, 157, 193, 193, 209, 210, 228, 301, 81, 82
biyoloji 69

biz-yaşantısı 149, 150, 151, 152
Brentano, Franz 75, 77
Brugmann 116
Bruyère, La 221, 236
Budagov, R.A. 267
*Budala* 208, 212, 243
*Buddenbrooks* 229, 237
burjuva sınıfı 151
Bühler, K. 123

## C-Ç

*Canticle to St. Eulalie* 235
*Cartesian Linguistics* 258
*Casopis pro moderni filologii* 256
Cassirer, Ernst 50, 74, 96, 110
cebir 110
cebirselleştirme 259
Cenevre dilbilim okulu 111, 115, 249, 250
Chomsky, Noam 258
Claude Lévi-Strauss okulu 256
Cohen, Herman 74
*Colomba* 222
Cours de linguistique générale *(Genel Dilbilim Dersleri)* 112, 249, 250, 254, 255, 256
Courtenay, Baudouin de 111, 249, 250, 254, 262
Croce, Benedetto 102
çevre 95, 96

## D

*Das dichterische Kunstwerk* 79
*Das physiologische und psychologische Moment in der Sprachlichen Formenbildung* 116
*Das Wesen der Dichtung* 79
davranış ideolojisi 154, 155, 156
değer yargıları 170, 171, 172, 173, 174, 193, 194, 212, 213, 215, 238, 241, 247, 278, 294
Delbrück 116
*Der Zauberberg* 237
Descartes 110, 259
Desnickaja, M.M. 267
*Die "Erlebte Rede"* 195, 230
*Die Probleme der Sprachpsychologie* 158
*Die Rolle des erzählers in der Epik* 195
*Die Umschreibungen des Begriffes Hunger* 151
Dietrich, Otto 117, 158, 159
dil bilimi (linguistic science) 94, 102, 165
dil felsefesi 47, 55, 57, 68, 69, 76, 86, 87, 91, 93, 94, 96, 98, 99, 102, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 115, 116, 118, 130, 131, 132, 143, 146, 163, 180, 247, 251, 257, 259, 263
dil tarihi 100, 106, 107, 115, 132, 136, 141, 255
dilbilgisi 87, 97, 101, 110, 114, 116, 130, 137, 199, 200, 225, 228, 259
dilbilim (linguistics) 55, 79, 86, 94, 96, 97, 100, 101, 102, 111, 114, 115, 116, 117, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 136, 137, 139, 161, 163, 165, 179, 180, 181, 183, 184, 200, 216, 239, 247, 249, 250, 251, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 262, 264, 266, 267, 268, 280, 281
dilbilim teorisi 258
dil-dışı (extraverbal) 160, 161, 166, 227, 232
Dilthey, Wilhelm 69, 71, 72, 73, 76
din 47, 99, 131, 154, 274
dinamizm 192, 193, 194, 199, 289, 304
diyalektik 58, 59, 64, 67, 68, 79, 88, 89, 90, 124, 138, 139, 141, 165, 175, 245, 248, 252, 253, 260, 266, 278, 279, 283, 284, 289
diyalektik maddecilik 59, 72
dogmatizm 193, 194, 197
doğa 49, 52, 53, 75, 76, 77, 149, 186, 240, 245
doğa bilimleri 59, 69, 266
doğruluk 105, 125, 139, 193, 262
Dostoyevski 171, 195, 207, 208, 209, 212, 213, 243, 263, 264, 298, 299, 303
Durkheim 116
*Dvojnik (Öteki)* 195

## E

edebiyat 47, 59, 60, 63, 79, 102, 128, 147, 156, 196, 207, 209, 211, 227, 241, 243, 245, 247, 254, 264, 265, 269, 270, 274, 275, 276, 277, 278,

279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 304, 305
edebiyat bilimi 274, 277, 290
edebiyat teorisi 269, 271, 272, 278, 299
edebiyat-dışı 284, 287, 289, 290, 297
eğretileme 139, 140, 151, 294
eklektisizm 117, 286, 291, 304, 305
empati 229, 234, 236, 241
Éngel'gardt, B.M. 98, 195
epistemoloji 78, 83
Erenburg 213
Erlich, V. 269, 291, 293
Ermatinger, Emil 71, 79
Eski Yunan 131
*Estetická funcke, norma a hodnota jako sociální fakty* 292
estetik 78, 97, 100, 101, 102, 120, 125, 225, 244, 289, 291
*Eşek ve Bülbül* 202
eşsüremcilik 255, 254
eşvaroluş 256
etik 47, 75, 77, 85, 105, 125, 153, 154, 209, 274, 276
evrim 105, 107, 108, 132, 133, 140, 160, 255, 257, 272, 278, 283, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 293, 297
Eyhenbaum, Boris 270, 278, 285, 286, 291
*Ezilenler* 212

F

fantazi 221, 229, 231, 232, 233, 234, 240
felsefe 63, 79, 90, 96, 117, 130, 131, 247, 274
fenomen 48, 49, 53, 54, 56, 59, 60, 66, 70, 74, 75, 77, 80, 81, 82, 94, 95, 97, 101, 102, 107, 112, 115, 116, 131, 133, 140, 141, 142, 145, 153, 154, 163, 166, 167, 179, 180, 183, 184, 188, 196, 199, 200, 215, 216, 221, 225, 227, 237, 238, 241, 245, 246, 251, 259, 260, 275, 276, 278, 287, 289, 290, 291, 295, 298, 299, 300, 304
fenomenoloji 249
*Festschrift für Karl Vossler* 123, 188, 192
Fet 145
filoloji 127, 131
filolojizm 126
fizyoloji 69
Flaubert 221, 231, 236, 237
fonetik 116
Fontaine, La 197, 202, 221, 222, 231, 236
*Formal'nyj metod v literaturovedenii* 273, 285
Fortunatov okulu 111
Fortunatov, F.F. 249
*Frankreich Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung* 101
*Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung* 192
Fransa 111, 193, 256
*Frejdizm* 70, 84, 150, 267
Friedmann, K. 195

G

*Gehalt und Gestalt im dichterischen Kunstwerk* 79
gelenek 130, 248, 258, 259, 260
genetik 180
gerçekçilik 133, 297
gerçeklik 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 60, 64, 65, 66, 70, 71, 72, 73, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 84, 89, 90, 94, 95, 99, 101, 108, 117, 118, 119, 121, 121, 127, 137, 141, 144, 157, 158, 159, 163, 174, 195, 197, 228, 230, 233, 245, 246, 253, 259, 261, 271, 274, 276, 281, 282, 284
*Germanisch-romanische Monatsschrift* 225, 226
*Gesammelte Werke* 98
*Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern* 96
gizem 130, 131, 263
Gladstone 233
Goethe 89
Gogol 194, 195, 201, 207, 212
*Gogol' i natural'naja skola* 195
Gompertz 87
Gornung, B.V. 267
görecilik 194
gösterge 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55,

56, 57, 58, 60, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 72, 73, 74, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 93, 94, 99, 109, 110, 119, 122, 123, 124, 125, 129, 146, 147, 153
görenek 161, 162, 167, 168, 227, 238, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 266, 267, 268, 275, 276, 305
göstergebilgisi 248, 249, 256, 267, 268
göstergebilim 248, 249, 251, 252, 265, 267, 271, 272, 299
göstergesel değer 49, 74
göstergesellik (semioticty) 124, 252
*G-r. M.* 230
Grek-Roma medeniyeti 248
*Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* 116
Gruzdev, I. 196
Gundolf, Wilhelm 71, 79
güdü 104, 105, 108, 109, 147, 223, 224, 238, 239, 240
güzellik 101

## H

hakikat 67, 68, 100, 101, 141, 240, 245, 246, 267
Hamann 98
Hefele 79
Herbart 99
Herder 98
Hindu dini 130
Hıristiyanlık 131, 150
hiyerarşi 131, 197, 281
Holquist, Michael 238
homojenlik 193
hukuk 153, 196, 197
Humboldt, Wilhelm von 96, 98, 100, 110, 258, 259
Husserl 78

## İ-I

içebakış 69, 80, 84, 85, 86
idealizm 50, 51, 53, 73, 76, 196
ideolojem 80, 238
ideoloji 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 59, 60, 61, 64, 65, 66, 68, 72, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 87, 88, 89, 90, 104, 123, 125, 136, 143, 152, 153, 154, 155, 156, 238, 239, 245, 251, 253, 266, 272, 273, 274, 277, 284, 291
ideolojik değerler 75, 109, 190
ikicilik 252, 253, 256, 257
iktidar 130, 132, 143, 153
iletişim 52, 53, 54, 55, 56, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 95, 96, 128, 132, 140, 148, 159, 160, 162, 183, 192, 197, 198, 239, 248, 250, 259, 260, 264, 276, 284, 290, 304
imge 48, 49, 53, 56, 59, 77, 87, 151, 173, 210, 251
insanlık 163, 167, 258
irade 99, 114, 116
iradecilik 99
irrasyonalizm 235
İskenderiye 131
işlevsellik 288
*Idealitische Neuphilologie. Festchrift für K. Vossler* 102
*Iskusstvo* 255
*Italienische Kriegsgefangenenbriefe* 151
*Italienische Umgangssprache* 64, 158, 261
*Izvestia Akademii Nauk* 267

## J

*Jafeticeskij sbornik* 96, 163, 258
Jakobson, Roman 249, 252, 268, 250, 255, 256, 286, 287, 288, 291, 299, 305
janr teorisi 283
Janus 225
Japhetik teori 266
*Japhetic Theory* 133, 167
*Jazyk i obscestvo* 111
*Jazyk, rec, recevaja dejatel'nost'* 271
*Jazyk kak sistema znakov* 267

## K

*Kafkas Tutsağı* 217, 218
Kalepky, Th. 200, 221, 224, 225, 228, 230
Kanaev, I.I. 271
kaos 289
kapitalizm 174
*Karamazof Kardeşler* 208, 209
Karcevski, Sergey 249, 254

Karciev 98
Karkov okulu 98
kartezyenizm 257
kavrambilim (semasiology) 129
Kazan okulu 111, 249
kendilik 65, 77, 80, 87, 88, 105, 112, 115, 128, 136, 137, 143, 161, 170, 181, 182, 257, 276, 281, 282, 283, 288
kişilik 151, 152, 195, 228, 237, 238, 239, 245, 301
Kitabı Mukaddes 130
klasisizm 297
kolektivizm 196
Korsika 222
kökdil 180
*Kratkaja literaturnajaènciklopedija* 273
Kruşevski 111
Krylov, Ivan 202
kutsallık 132
kültür 50, 51, 76, 89, 127, 131, 132, 133, 147, 277, 291

L

*Lebensanschauung* 89
*Lebensformen* 79
Leibniz 110
*Leibniz' System in seinen wissenschaftlichen Grundlagen* 110
*Lektsii po struktural'noj poètike* 299
Leningrad okulu 257
Leont'ev, A.A. 271
Lerch, Eugen 100, 221, 225, 230, 237, 240
Lerch, Gertraud 188, 192, 221, 222, 225, 233, 237, 241
Lezin 98
*Literaturnaja uceba* 293
Locke, John 249, 251
*Logische Untersuchungen* 78
*Logos* 71, 89, 90, 100, 102, 130, 131, 137
Lorck, E. 144, 100, 195, 200, 221, 225, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 237, 240, 241, 247
Lotman, Yuri M. 299

M

Mann, Thomas 229, 237
mantık 78, 83, 87, 105, 106, 107, 108, 110, 155, 227, 259, 264, 267
mantık-dışı 105, 106
Marksizm 47, 57, 58, 63, 69, 266, 271, 272, 276, 286
*Marksizm i filosofija jazyka* 299
Marr, N. Ja. 127, 132, 133, 167, 168, 265, 266
Marty, Anton 96, 117, 173
Matejka, L. 253, 262, 269, 291
matematik 106, 110
Medvedev 269, 271, 273, 274, 275, 277, 278, 279, 280, 285, 286, 287, 288, 291, 294, 305
Meillet 116, 121
Meinong 75
mekanik maddecilik 53, 266
mekanik nedensellik 58, 59, 68
*Melkij bes* 195
Mérimée, P. 222
metafizik 61, 79, 89, 285
Michelangelo 89
mit 99
monolojizm 165
*Morphologische Untersuchungen* 116
Moskova Dilbilim Çevresi 269
Mukarovski, Jan 272, 291, 292
münzevilik 152
*Mysl' i jazyk* 98
*Myslenie i rec* 263

N

*Necatki znanij* 89
nedensellik 58, 266
neo-Kantçılık 50, 74, 78
neo-klasisizm 110, 143, 193, 236
nesne 48, 65, 67, 70, 75, 76, 77, 82, 84, 85, 87, 88, 94, 95, 96, 102, 103, 112, 114, 117, 122, 128, 135, 138, 140, 162, 191, 233, 246, 259, 260, 265, 273, 274, 275, 276, 278, 280, 285, 294, 295, 299, 300, 301, 304, 205, 206
nesnelcilik 93, 97, 111, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 125, 126, 134, 137, 138, 139, 140, 141, 157, 158, 179, 221, 227, 228, 236, 237, 240, 259,

260, 273
nesneleşme 145, 146, 148, 152, 153, 237
nesnellik 120, 121, 195, 196, 212
Newton 106
Nietzsche 89
*Nikolaj Kurbov* 213
*Novye idei v filosofii* 78
*Novyj Lef* 252

## O-Ö

*O literaturnoj èvoljucii* 289
oluş (becoming) 119, 123, 140, 174, 232
Osthoff 116
otorite 132, 193, 300, 301, 302, 303
Oudin 235
Ovsjaniko-Kulikovskij 98
öğretim 129, 130
özbilinçlilik 238
özdeşlik 103, 122, 123, 129, 138, 259, 260
özerklik 186, 187, 206, 223, 228
özgüllük 146, 208, 210, 274, 278, 279, 280
özgürlük 140, 219
özne 61, 77, 83, 85, 110, 123
öznelcilik 93, 97, 117, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 157, 158, 159, 196, 221, 229, 237, 237, 240, 260
öznellik 89, 208
öz-tutarlılık 244

## P

paleontoloji 66, 167
pandomim 293
*Passé défini, impafait, passé indéfini* 231
*Pecat' i revoljucija* 112, 250
Peirce, Charles Sanders 251
Peskovski, A.M. 184, 201, 202, 203, 204, 205
Petersburg 195
Peterson, M.N. 96, 112, 116, 250
*Philosophie der Sprache* 101
*Philosophie der symbolischen Formen* 50, 96, 110
Plehanov 61
*Po ètapam jafetskoj teorii* 127
poetika 136, 162, 247, 270, 272, 273, 277, 278, 279, 285, 286, 287, 294, 305
*Poètika kompozicii* 299
*Poèzija Anny Axmatovoj* 188
*Polnoe sobranie socinenij F.M. Dostoevskogo* 172
*Poltava* 220, 242
Pomorska, K. 253, 262, 269, 291
*Positivismus und Idealismus* 100, 101
Potebniya, Alexander 98, 258
pozitivizm 51, 99, 100, 117
Prag yapısalcılık okulu 256, 272, 292
*Problema stixotvornogo jazyka* 288
*Problemy tvorcestva Dostoevskogo* 264, 299, 303
proletarya 240
psikoloji 52, 53, 69, 71, 72, 76, 77, 79, 83, 85, 86, 88, 97, 99, 154, 164, 228, 241, 252, 263
psikolojizm 50, 78, 79, 88, 284
psişe 69, 70, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 87, 88, 89, 90, 97, 99, 110, 111, 123, 144, 154, 158, 160, 233, 237, 241, 252
*Psixolingvistika* 271
Pumpyanski, L.V. 271
Puşkin 210, 217, 218, 220, 242

## R

rasyonalizm 56, 104, 110, 115, 143, 258
*Readings in Russian Poetics* 253, 255, 262, 265, 269, 270, 285, 290, 291, 300
Rembrandt 89
Remizov 195
retorik 136, 162, 193, 196, 197, 199, 202, 207, 216, 218, 242, 244, 247
*Revizor (Müfettiş)* 201
*Revue des deux Mondes* 233
Rickert, Heinrich 78, 79
Rig Veda 130
Rolland, Romain 152
*Roma* 196, 222
*Roman Jakobson'a Armağan* 268
romantizm 143, 145, 259, 297
Rönesans 143, 194, 221, 235, 297
Rus biçimcilik okulu 256, 262
*Russian Formalism* 269, 291, 293

*Russian Syntax* 201
*Russkaja rec* 188, 250, 254, 262, 293
*Russkij sintaksis v naucnom osvescenii* 184
Rusya 111, 193, 195, 248, 249, 254, 276

## S-Ş

Sakulin, P.N. 285
sanat 61, 97, 105, 153, 154, 264, 274, 282, 291, 295, 303
Saussure, Ferdinand de 111, 112, 113, 114, 115, 121, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 257, 258
Scerba, Lev 250, 262
Schopenhauer 89
Sèchehaye 111, 250
*Selected Writings* 249, 255, 256
Serebrenikov, B.A. 267
sesbilgisi (phonetics) 94, 97, 130, 179, 180, 256, 259, 280
Sezar 119, 120
simge 48, 49, 54
simgecilik 258, 297
Simmel, Georg 89
sistematiklik 104, 105, 135, 260
*Skvernyj anekdot* 213, 298
*Slavia* 254
*Slovo o polku Igoreve* 193
Sollertinski, I.I. 271
Sologub 195
Sor, R. 96, 102, 111, 112, 163, 258, 259
sosyal psikoloji 58, 61, 62, 63, 154, 252
Sovyetler Birliği 48, 247, 263, 266, 267, 270, 271
soylu sınıf 59, 60
soyutlama 126, 128, 135, 137, 141, 152, 227, 257, 259, 290
söylem teorisi 303
sözcelem teorisi 158, 179, 180
sözdizim 123, 136, 177, 179, 180, 183, 184, 186, 215, 242, 250, 258, 262, 264, 280, 296, 298, 299
sözlükbilgisi 259
Spett, G. 98, 99, 174
Spitzer, Leo 64, 100, 144, 151, 158, 261
Sprangers, E. 79
Steinthal 96, 99
Steppun, Fedor 90
Stumpf 75
Svjatlovski 89

## T

tarih 76, 78, 105, 115, 119, 126, 127, 130, 135, 137, 177, 198, 201, 230, 235, 237, 238, 239, 240, 245, 246, 253, 256, 257, 274, 278, 284
tarihdışı 105
tarihöncesi 167, 174
tarihsel maddecilik 59
tarihsellik 260, 288
teknoloji 49, 291
tepkebilim 123
*The Dialogical Imagination* 238
*The Philosophy of Life* 79
*Thought and Language* 264
Tinyanov, Yuri 252, 255, 286, 287, 288, 289, 291, 299, 304, 305
Tjutcev 145
Tobler 221, 222, 223
Tolstoy 152, 207, 214, 303
Tolstoyculuk 150
toplum 52, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 82, 95, 113, 119, 149, 175, 189, 238, 239, 245, 274, 285, 289, 296, 304
toplumdışı 278
toplumsal değer 65, 67, 197
toplumsal sınıf 67
toplumsallık 133
töre 282, 291
Tubyanski, M.I. 271
*Tunç Süvari* 210
Turgenyev 207, 214
*Tvorcestvo Fransua rable* 265

## U-Ü

*Ucenye zapiski instituta jazyka i literatury* 96
ulus 130, 132
*Unsere Umgangssprache* 158
*Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie* 173
Uspenski, B.A 299
uzlaşımsallık 110
üstyapı 58, 59, 60, 68, 82, 274

## V

Vaginov, K. 271

varlık 51, 53, 66, 74, 77, 78, 79, 80, 93, 95, 116, 118, 121, 130, 137, 138, 140, 155, 157, 174, 175, 195, 232, 245
varoluş 51, 52, 54, 56, 60, 61, 62, 64, 66, 77, 78, 81, 83, 89, 93, 117, 120, 126, 143, 153, 154, 166, 167, 174, 175, 187, 188, 189, 200, 203, 210, 228, 245, 274, 276, 277, 281, 284, 290, 296
varoluş-üstü (supraexistential) 153
Veselovskij, A.N. 98
Vinogradov, V.V. 111, 188, 195, 254, 155, 267, 293, 299
*Vnutrennjaja forma slova (ètjudy i variacii na temu Gumbol'dta)* 98
Volkov, A.G. 267
*Voprosy Filosofii* 267
*Voprosy jazykoznanija* 271
Vossler okulu 99, 101, 102, 111, 163, 188, 200, 216, 260, 261
Vossler, Karl 79, 100, 101, 102, 108, 125, 137, 144, 192, 200, 230, 233
*Vvedenie v ètniceskuju pskixologiju* 99
Vygotsky, Lev 263, 264

## W

Walzel, Oskar 71, 79
Weininger, Otto 87
*Weltanschauungslehre* 87
*Wilhelm von Humboldt* (E. Spranger) 98
*Wilhelm von Humboldt* (R. Hayım) 98
Wunderlich, Hermann 158
Wundt 79, 96, 99

## Y

Yakubinski, L.P. 188, 191, 227, 262, 263, 293
yapısalcılık 256, 272, 291
*Yeraltından Notlar* 299

## Z

zaman 104, 105, 106, 108, 119, 126, 127, 166, 212, 213, 238, 239, 257, 282
*Zapiski Peredviznogo Teatra* 196
*Zeitschrift für romanische Philologie* 222, 224
Zirmunski, V.M. 102
Zola 195, 196, 222, 226, 237
zorunluluk 140, 164, 185, 205, 224, 234, 287
Zvegincev, V. 267, 268
*Zvezda* 162, 293, 294

J.C. Scott

# Tahakküm ve Direniş Sanatları

## GİZLİ SENARYOLAR

*İnceleme/Çev.: Alev Türker/314 sayfa/ISBN 975-539-109-6*

Köle efendisinin, parya Brahman'ın, köylü toprak sahibinin, işçi patronunun karşısına çıplak yüzüyle çıkmaz çoğunlukla. Ezen de ezdiğiyle yüzleşmez doğrudan. Kişisel iktidar ilişkilerinde, aslında hiçbir iktidar ilişkisinde "yüz" yoktur. Ancak karşı tarafın sizi izlemediğinden emin olduğunuz anlarda çıkardığınız maskeler vardır. Herkes rol yapar ve herkes herkesin rol yapmakta olduğunu bilir. Hâkim olan, güçlülük ve âlicenaplık; tâbi olan, rıza gösterme ve itaatkârlık rolü oynar.

J. C. Scott, *Tahakküm ve Direniş Sanatları*'na, "Akıllı köylü, büyük efendinin karşısında yerlere kadar eğilir; ama sessizce osurur," diyen bir Etiyopya atasözüyle başlıyor. Scott, hâkim olanlarla tâbi olanların oynadıkları kamusal roller ile "sahne arkasında" takındıkları alaycı ve intikamcı eda (kendi terimleriyle "kamusal senaryo" ile "gizli senaryo") arasındaki etkileşimi araştırıyor. Tâbi grupların direnişlerini, kılık değiştirmiş biçimlerde, kamusal senaryoya sokmak için kullandıkları stratejileri inceliyor. Bu grupların görünüşteki sessizliklerini, içinde yaşadıkları tahakküm sistemini "doğal" karşılayıp onaylıyormuş gibi görünmelerini açıklamak için geliştirilen hegemonya ve "yanlış bilinç" kavramlarını kıyasıya eleştiriyor. Ona göre kamusal alanda oynanan bu oyun, ezilenlerin asıl gerçeği kavrayamamalarına yol açan "gerçekliğin çarpıtılmış bir biçimi" denebilecek bir görüntüden ibaret değildir. Neyin ne olduğunu gayet iyi görür ezilenler. Kamusal senaryodaki rol bölüşümü aslında örtük bir savaş cephesidir. Taraflar ani akınlarla karşı tarafın kararlılığını ve ondan neler elde edebileceklerini sınar ve belli mevziler kazanırlar hep. Dedikodu, söylenti, hırsızlık, şakalar, karnavallar, halk masalları ve şarkılar bu sınamanın aktığı kanallardır. Kimi kuramcıların sandığı gibi, bunlar güçlülerin kasten göz yumduğu, basınç azaltıcı "emniyet supapları" falan değildir. Gizli senaryo, pratik direnişin ikamesi değil; zorunlu bir koşuludur. Scott buna "altpolitika" der.

Bütün bu tezleri soyut bir teorik çerçeve içinde değil, dünya tarihinin ve coğrafyasının olağanüstü genişlikte bir bölümünden ve Gombrowicz, Sofokles, Orwell, Zola ve Balzac gibi edebiyatçılardan aldığı örneklerle anlatıyor Scott.

Gerçek bir "ufuk turu." Tarih artık sadece kazananların yazdığı bir şey değil.

Der.: G. Robinson & J. Rundell

# Tahayyül Gücünü Yeniden Düşünmek

KÜLTÜR VE YARATICILIK

*İnceleme/Çev.: Ertuğrul Başer/281 sayfa/ISBN 975-539-222-X*

Günümüz düşünce dünyasını biçimlendiren modern ve postmodern, bilim ve ütopya, ilerleme ve kıyamet, akıl ve tahayyül gücü gibi, genellikle gerilimli bir tarzda birbirine gönderme yapan kavram ve düşünce kümeleri dışlayıcı ve kıyaslanamaz ikilikler midir, yoksa birbirini besleyen diyalektik çiftler mi? Yoksa daha öte bir manaları mı var?

Cevap vermek zordur. Üstelik hepsinin doğum tarihleri, dirençleri, yaygınlık dereceleri de bir değil. Akıl ve tahayyül gücü tartışması Antik Yunan'a (özellikle Aristo'ya) kadar götürülebilir, ama düşünce dünyasının temel motiflerinden biri olmak içinAydınlanma'yı ve Kant'ı bekleyecektir. "İlerleme" Aydınlanma'nın çocuğudur ama "kıyamet", tarih verilemeyecek kadar eski dinsel kozmolojilere aittir; sonrakiler için model teşkil edebilecek bir "kıyametçi tahayyül" ise Milat'a, Patmoslu Yuhanna'ya kadar götürülebilir. O tuhaf isminin de işaret ettiği gibi "postmodern", günümüzün en son imalatlarındandır, ama "modern"e dört-beş yüzyıllık bir ömür biçilebilir. Vesaire...

Bu karmaşada görece tereddütsüz bir şekilde öne sürülebilecek olgu, tüm bu gerilimli çiftlerin Aydınlanma ve romantizm arasındaki tartışmada taze bir soluk bulduğu ve günümüz dünyasını biçimlendirecek bir mecraya kavuştuğudur.

Burada Aydınlanma "aklın", romantizm "tahayyül gücü"nün militanlığını üstlenmiş gibidir. Elinizdeki kitaba esin kaynağı oluşturan "tahayyül gücünü yeniden düşünmek" ihtiyacı, bu çerçevede zuhur eder.

Modernlik kendini tanımak, anlamak, aşmak istiyorsa, "akıl" ve "tahayyül gücü" ile hesabını kapatmak durumundadır. Ama bundan da önce, bu "hesabı kapatmak" ne demektir? Mevcudun, "reel"in adını koymak mı –ki burada bile ihtilaflı, taban tabana zıt yorumlar var–, aklı tahttan indirip yerine tahayyül gücünü geçirmek mi, her ikisine sınırları netleşmiş ayrı hükümranlık sahaları vermek mi, ya da ne? Dahası, kaderin cilvesi bu ya, ilk etapta çözümleme mi esas alınacak, tahayyül mü?

Peki, ne tür bir modernlik yaşadığı epeyce tartışmalı olan, akla her zaman "Devlet", tahayyül gücüne ise olsa olsa bir "Devlet Sanatçısı" olarak davranmış bir kültür toplumu ölçeğinde bu ne ölçüde başarılabilir?

Elinizdeki kitap farklı teorik katmanlarda böyle bir hesaplaşmaya yer açmak için derlenmiş.

Adından da anlaşılacağı gibi nehrin öte yakasında, tahayyül gücü yakasında oturanlara söz veriyor.

# Joel Kovel
# Arzu Çağı
## RADİKAL BİR PSİKANALİSTİN GÖZLEMLERİ

*İnceleme/Çeviren: Fermâ Lekesizalın-Abdullah Yılmaz/352 sayfa/ISBN 975-539-195-9*

Arzu bürokrasiyi yenebilir mi? Arzu bizi özgürleştirebilir mi? Marksizmin arzuyu sahiplenmesi mümkün müdür? Marksizmin ilkeleriyle bağdaşan bir psikanalitik terapi olabilir mi?

Bu sorulara yanıt ararken ciltler dolusu teori üretilebilir. Kovel, elinizdeki alçakgönüllü, ama aynı zamanda kendine özgü kaygıları olan bu kitapta yukarıdaki soruları yanıtlamaya çalışırken psikiyatri ve psikanalizdeki ana meseleleri radikal toplumsal düşünce açısından yeniden kurgulayıp teori ile praksisi bir araya getirmeyi deniyor.

Anarşist bir Marksist olduğunu, kapitalizmin yıkıcılığına karşı tek alternatifin özgürlükçü bir sosyalizm olduğunu söyleyen Kovel daha önce yayımladığımız *Tarih ve Tin* adlı kitabında "tinsellik sorununu din dışı bir çerçevede geliştirme" projesiyle "hayran okurlar" edinmişti. *Arzu Çağı*'nda ise "daha iyi bir dünya" umudunu sımsıkı tuttuğu ellerini hiç gevşetmeden, "arzu"nun peşinde bir yolculuğa çıkıyor. Bindiği tren, bürokratik kurumlara hapsedilmiş olan psikiyatri; yol arkadaşlarıysa patoloji kaynağı kapitalist kültürden mustarip "hasta" tabir edilen kişiler. Kovel, yolculuğunda arzunun nesnelerini, çocukluğa uzanan ve bilinçaltından fırlayıp gelen patoloji kaynaklarını araştırıyor. Ele aldığı kişilerin somut yaşamları, korkuları ve arzularına eğilirken, onları biçimlendiren kapitalist kültüre, medyaya, iş ilişkilerine, aileye, aşka ve para hırsına dair radikal görüşler üretiyor. Hem de yukarıdan bakan "kişiler-üstü" psikiyatrist kandırmacasına bir an bile yenik düşmeden, ekmek kapısı ve yaşam biçimi olan psikiyatriyi de, kendisini de ameliyat masasına yatırıyor. Kovel, "hayal gücümü tarihsel bir kuvvet olarak çok önemli bir yere koyuyorum; çünkü doğruluğu, teoriyi organik bir biçimde praksiste temellendirmeye çalışan bir söylem hayal gücüne dayalı bir yetkinleştirmeden kaçınamaz" diyor.

Psikiyatri, şu an geldiği noktada, kapitalist tahakkümün bir olumlayıcısı, bireyciliğin manifestosudur. Kapitalizm, hastanelerin duvarları fayans kaplı, demir kapılı hücrelerinde toplumun "zihin sağlığı"nı koruduğunu iddia ediyor. *Arzu Çağı*, yazarının ve okura çok tanıdık gelecek "hasta"larının ağzından bu patoloji düzenine karşı çıkan bir kitap. Foucault'nun "deli"lerinin günümüzde hangi işlerde çalışıp hangi koşullarda yaşadığını merak edenlere...

# Joel Kovel
# Tarih ve Tin
## ÖZGÜRLEŞME FELSEFESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

*İnceleme/Çev.: Hakan Pekinel/325 sayfa/ISBN 975-539-066-9*

Tam bir kuşatılmışlık altında yaşıyoruz. Bir yandan kapitalizm doğayı ve her türlü aşkınlık imkânını tahrip edip ruhumuzu da satılığa çıkararak bizi her gün kurşuna diziyor, öte yandan hâlâ "kalpsiz bir dünyanın kalbi" olduğu zannedilen din çok güçlü bir cazibe merkezi olarak yeniden öne çıkıyor. Özgürlüğümüz, yani insanlığımız her an biraz daha eksiliyor, bir tahakkümden bir başkasının kucağına koşup duruyoruz. Modern toplumlarda özgürleşme vaadinin taşıyıcısı olan sosyalizm ise ekonomizm ve kartezyen rasyonalizme tabi olup tinsel potansiyelini ve dolayısıyla, insanları seferber etme gücünü yitirdi. Bedelini aşktan, şiirden, oyun ve kahkahadan yoksun hayatlar yaşayarak ödüyoruz!

Joel Kovel "tin" ve "ruh" kavramlarının insanın özgürleşmesi için sundukları imkânları enine boyuna incelediği bu kitabında hem kapitalizmin hem de Yahudilik, Hıristiyanlık, Budacılık gibi kurumlaşmış dinlerin güçlü bir eleştirisini sunuyor. Yazar, kitabı aslen Hegel'in başlattığı ve Marx, Nietzsche, Freud, Kafka ve Heidegger'in çeşitli biçimlerde sürdürmüş oldukları "tinsellik sorununu dindışı bir çerçevede geliştirme" projesinin sürdürücüsü olarak tasarlamış. Tini cisimsiz bir töz olarak görmüyor; ona göre tin, kökleri insanın toplum-öncesi doğasında, "varlığın plazması"nda olan; ama tezahürleri her zaman tarihe bağımlı olan bir *ilişki biçimi*. Verili dünyanın reddi ve her türlü tahakkümün eleştirisi üzerinde temellenen tini tanımlayan edim, "benliğin ötesine geçip Öteki'nin tüm farklılığı içinde tanınması"dır. Bu anlamda da tinsellik dinsel öğretilerden çok daha fazla şeyi içerir. İnsan varoluşunun her alanında; cinsellikte, siyasette, gündelik faaliyetlerde ve doğada tinsel imkânlar vardır. Ama Egosal, yani Öteki'ni tanımaktan aciz bir varlık kipi etrafında örgütlenmiş olan kapitalizm, anlamlı yaşamın benliğin maksimizasyonu olduğunu telkin ederek bu imkânları tahakküm altına alır. Yazara göre, tinselliği bu cendereden sadece yeniden tanımlanması gereken bir sosyalizm projesi kurtarabilir. Bu proje de köklerini Stalin, Mao gibi sosyalizm adına, tinselliğin önkoşulu olan özgürlüğü boğanlarda değil; gerçek devrimcinin olağanüstü bir sevme yeteneğine sahip olması gerektiğinde ısrar eden Che gibilerde bulacaktır.

*Tarih ve Tin* "zor" değil "zorlu" bir kitap. Tinden uzaklaşmış modern/postmodern toplumlarda ya özgürlüksüz ya da "ruhsuz" hayatlar yaşama çıkmazını aşmak isteyen ve düşünmekten korkmayan ciddi okura büyük bir heyecan vereceğini sanıyoruz.

George G. Brenkert

# Marx'ın Özgürlük Etiği

*İnceleme/Çev.: Yavuz Alogan/315 sayfa/ISBN 975-539-212-2*

Ahlâkçıların amansız karşıtı Marx ahlâk sorununa kayıtsız bir düşünür ve eylem adamı mıydı? İnsanlığın geleceğiyle ilgili düşünce tarihinin gördüğü en kapsamlı proje olan Marksizm, geleceğe yönelik eylemlerin dinamiğini açıklarken, insani değerlere nasıl bakıyordu? Ahlâkçıları eleştirirken her koşulda doğru davranış kalıpları olduğu düşüncesine kökten karşı çıkan Marx, etik kaygılardan bağımsız mı hareket ediyordu?

George G. Brenkert'in kitabı Marksizmin tarihi boyunca ihmal edilmiş etik sorununa Marx'tan hareketle yanıtlar veriyor. Daha önce yayınevimizden çıkan ve Marksist etiğin her tür aracı meşrulaştırmaya izin vermediğini savunan Steven Lukes'ın "*Marksizm ve Ahlâk*" kitabından sonra elinizdeki kitapla Marx'ta etik sorunu felsefi temellerine oturuyor.

Brenkert'in Marx'ı derinlemesine kavrama çabasının ve bilimsel titizliğinin ürünü olan bu kitap, Marx'ı anlama uğraşlarında özel bir yeri hak ediyor. Yazar Marx'ın etikten bağımsız düşünmediğini ortaya koymakla kalmıyor, Marx'ın etiksiz olamayacağını tüm yönleriyle gösteriyor. Etik temeli olmayan bir tarihsel materyalizmin teknolojik belirlenimciliğe, tarihsel kendiliğindeliğe dönüşeceği uyarısında bulunan yazar, Marx'ı ululaştırmadan, onun derinliğini, düşünsel zenginliğini ve güncelliğini sabırlı bir incelemeyle ortaya koyuyor. Marx'ın bir etik kuramı ortaya atmamakla birlikte günümüz etik tartışmalarına katkıda bulunacak, hatta onun ötesine geçen geniş ufuklu ve sağlam bir etik temele sahip olduğunu; insanın kendi geleceğini kurmasına imkân veren bir özgürlük etiğini amaçladığını gösteriyor. Yazar böyle bir temelde Marx'ta toplum çözümlemesinden kapitalizm eleştirisine, değer kuramından üretim ilişkilerine, demokrasi sorunundan şiddet ve devrim sorununa kadar tüm alanların etikle doğal ilişkisine işaret ediyor.

İnsani değerlere bağlılığın Marksizmin temelini oluşturduğu fikri, solun geçmişiyle hesaplaşması ve geleceğini çizmesi için hayati bir önem taşıyor. Düşünme gücünü yitirmeyen, Marx'ı okurken kendi varlık koşullarını dışlamayan ve Marksizmi ilkelere indirgemeyen bir sol çizgi için çok şey söyleyen bir kitap...

# Steven Lukes
# Marksizm ve Ahlâk

*İnceleme/Çeviren: Osman Akınhay/206 sayfa/ISBN 975-539-183-5*

Amaçlar araçları haklı çıkarır mı? Yüceltilen davalar uğruna yapılan her şey hoşgörülebilir mi? "Özgürlük", "adalet" ve "haklar" soyut; "tarihsel zorunluluk" ile "sınıf mücadelesi" ise somut kavramlar mıdır? "Vicdan", "onur" ve "insanca" gibi kavramlar, "entelektüel" yani "küçük burjuva" idealist önyargıları yansıtan zayıflıklar mıdır? Peki, Marksizm'in ahlâk hakkında söyleyecek bir sözü var mıdır ve eğer varsa ahlâkın sınıf mücadelesi içindeki "yeri" neresidir? Marksistlerin iktidarla ilişkileri neden sorunlu bir geçmişe sahiptir?

Steven Lukes, elinizdeki bu kitapta, Marx'ın ve Engels'in kurup halefleri-nin geliştirdiği bir teori olarak Marksizm'in tarihi boyunca bir gezinti yaparken onun ahlâka karşı paradoksal görünen tutumunu ve genelde "adalet" ile "haklar" kavramına, özelde "insan hakları"na yaklaşımını irdelemektedir.

Lukes, örneğin, Marx'ın ve Engels'in yazılarının hem ahlâki yargılarla dolu olduğuna hem de yine aynı yazılarda ahlâkın oldukça hafife alınıp, ideolojinin yanında bir üvey evlat muamelesi gördüğüne işaret etmektedir. Ahlâkın küçümsenmesinin Marksizm'in sonraki takipçileri tarafından daha çok benimsenmesi, sonunda keyfi tutuklama ve yargılamalardan toplu sürgün ve katliamlara kadar bir dizi pratik kirliliğin sineye çekilip savunulmasına yol açmış; bunlar da sosyalist ve komünist hareketin ahlâk sicilinde temizlenemeyecek lekelere dönüşmüştür. Oysa, Lukes'un da özellikle vurguladığı gibi, Marx'ın bütün ömrü sivil toplumun veya somut haliyle kapitalizmin normlarına dönüşen ahlâki giysileri reddederken, özgürlük ahlâkını, eşitliği ve çeşitli özel hakları kararlılıkla savunmakla geçmiştir.

Esas sorunu, herhalde, "tarihsel zorunluluğu" ifade eden "fi" tarihinde gerçekleşecek amaçla, "pratik eylem"in bugünkü araçları arasındaki gerilimin yarattığı paradokslarda aramak gerekir.

Nedenleri ne olursa olsun, Marksizm'in takipçilerinin "Ne yapılmalı?" sorusuna verdikleri kestirme cevap ve pratiklerle gelinen yer ortada: İktidar güdümlü pratikler yüzünden ikna ediciliğini büyük oranda yitirmiş bir sol! Artık "Ne yapılmamalı?"nın uzun ve dolambaçlı yolunda, kendini bugünde somutlaştıran bir sosyalist hayat tarzının ilkelerini tartışmayı denemek zamanı geldi: Bu da mümkün!..

Günümüz (dünün ya da yarının değil!) muhalifinin, "bir başka hayat tarzı"nı inşa ettiği oranda düzen dışına çıkabileceğini ve gerçekten devrimcileşebileceğini, böylece yeryüzünde anlamlı bir yer edinebileceğini; iktidar arzusu ile etik tavır arasındaki gerilimi her hissedişinde, kendini "ille de iktidar" tutkusuna kaptırmadan, etikten (ve gerekirse yenilgiden) yana saf tutma bilgeliğiyle var olabileceğini düşünenler için...

# Jacques Derrida
# Marx'ın Hayaletleri
## BORÇ DURUMU, YAS ÇALIŞMASI VE YENİ ENTERNASYONAL

*İnceleme/Çeviren: Alp Tümertekin/268 sayfa/ISBN 975-539-282-3*

J. Derrida çağımızın en özgün düşünürlerinden biri kuşkusuz.1950'lerde özellikle Fransız kültüründe etkili olan yapısalcılık ve sonrasındaki Marksist, eleştirel, özeleştirel tartışmalarda doğrudan taraf olmadı Derrida. Platon, Rousseau, Kant, Hegel, Nietzsche, Husserl, Heidegger, Freud okumaları sonrasında kendi adıyla birlikte anılan "yapıçözüm"le çıktı düşünce sahnesine. Bu karmaşık kavramsal düzenek, Batı düşünce tarihinin ve buna bağlı kültürel, siyasi, teknik pratiklerin, tavır alışların mekanizmasını çözümlemeye elverişli bir araçtı. Yapıçözüm geçmişin hayaletleriyle olduğu kadar söz konusu kültürel ortamla da diyalog içinde oluşturulmuştu.

Derrida, 1989'da duvar yıkıldıktan sonra ve Marksizmin duvarın yıkıntıları altında kaldığını sokaktaki adamın bile dile getirdiği bir sırada, Marx'ın Hayaletleri'yle Marksizm hakkında söz aldı. Liberalizmin ve şu anda var olduğu haliyle demokratik yönetimlerin zafer çığlığına ve eski bir Hegelci tema olan "tarihin sonu"nu ilan eden Fukuyama'ya çözümleyici bir değerlendirmeyle yanıt verdi. Marx'ın mirasının dinsel mesihçilikten ayrı bir mesihsel izlek çerçevesinde yeniden okunarak sahiplenilmesi gerektiğini savundu. Aykırı bir zamanda aldığı bu tavırla belli bir "Marksizm ruhu"na sadık kaldığını ilan etti. Marx'ı, çok sevdiği Shakespeare ve Max Stirner üzerinden yeni bir gözle okumaya girişti. Hatta bir "Yeni Enternasyonal" önerdi: Zamansız ve konumsuz, adsız ve unvansız, gizli değilse de pek az kamusal, sözleşmesiz, eşgüdümsüz, partisiz, vatansız... bir "karşı-fesat" birliği.

Marx'ın Hayaletleri'nde "zamana aykırılık", "zamanın çığırından çıkmışlığı", "mevcudiyetin kendi kendisiyle bir türlü örtüşememesi", "yabancılaşma", "meta", "fetiş", "giderek karmaşıklaşan tele-teknolojiler ve protez sorunu" gibi konuları tartışıyor Derrida. Bu canlı sorunların Marksizmin şiirselliğinden bir türlü kurtulamamasının nedeni olan hayalet ve musallat olma mantığının kökenlerine iniyor.

Derrida'ya göre Marx "sahne mantığı" denebilecek bir mantığın taslağını çizer. Ama bunu aşmak üzere ve bu mantığın dışında "sahici", zamanın yerine yeniden yerleştiği, adaletin sağlandığı bir dünya varsayımına duyduğu inancın getirdiği ironi ve keyifle çizilir bu taslak. Bu onu mesihsel bir damara bağlar. Marksist eleştiri "sahici" ile "sahte" arasında böylesi ülküsel karşıtlıklar oluşturma iznini kendine verir. Oysa yapıçözüm, eleştirinin kendisini olanaklı kılan ülküselliğin ve "hayaletimsi" olanın indirgenemezliğini vurgularken Marx'ın çoğul ruhlarına yaslanır.

Eğer Marksizmin birden fazla ruhu varsa, bu varlıkbilimsel var-yok (to be or not to be) kategorilerini aşar. Bu durumda teşhis edilen "ölüm"ün kesinlikten yoksun olmasıdır asıl korku nedeni. Verili bir hukuka indirgenemez olan adalet ve gelecek için bir hayaletin gizine sahip çıkmak gerekliliği doğar o zaman.

*Marksizm ve Dil Felsefesi* düşünce tarihinin çığır açan yapıtlarından biridir. Hem Marksist düşünce içinde hem de dilbilimde vazgeçilmez bir köşe taşıdır. Marx'a göre insanlar tarihini kendileri yapar, ama canı istediği gibi, kendi seçtiği koşullarda değil; doğrudan karşısına çıkan, verili olan ve geçmişten devralınan koşullarda yapar. "Geçmiş tüm kuşakların geleneği, yaşayanların hayatına bir kâbus gibi çöker" saptamasını dilde temellendiren Voloşinov'dur. Yazara göre dili de insanlar yapar; ama yine, canı istediği gibi değil, verili şartlar içinde yapar. İnsanlar dili kullanırken, dil de insanları kullanır ya da biçimlendirir. Düşünceyi ve insanı total'in içinde eritmeyi hedefleyen bir dönemde yazılan bu kitap, dilbilimin yanı sıra edebiyat, psikoloji, antropoloji gibi alanlarda da büyük etkiler yaratmıştır.

Yazar amacını; "Marksist düşünüşün, dili bir araştırma nesnesi olarak aldığında girmesi gereken temel doğrultuları tayin etmek ve dilbilimin somut sorunlarına eğilirken yaslanması gereken metodolojinin tarif edilmesi" şeklinde tanımlıyor. Voloşinov "sözcük ideolojinin taşıyıcısı, ideoloji de bir üstyapı kurumudur; ama göstergebilimsel topluluk ile toplumsal sınıflar örtüşmez" diyerek bir yandan dili şematik bir biçimde üstyapı kurumu olarak gören ve dilin sınıf mücadelesi açısından birleştirici, türdeş olduğunu söyleyenlere karşı çıkıyor. Diğer yandan da dili ideal bir soyut nesneye dönüştüren, eşsüremli ve türdeş bir sistem olarak ele alan, sözü bireysel olduğu için inceleme alanı dışında bırakan Saussure ekolüne de karşı çıkıyor. Ona göre, sözcükler sözlüğe tıkılamayacak canlı varlıklardır; bir diyalog içinde hayat bulurlar. Kendi dışında bir şeyleri temsil, tarif ya da ikame eden şey göstergedir. Bir göstergenin anlaşılması, kavranan gösterge ile zaten bilinen başka birtakım göstergeler arasındaki bir ilişkiden türer. Anlamı yaratan diyalogdur. Diyalektik metot diyaloğa uygulanır.

*Marksizm ve Dil Felsefesi*'nde, "söz içinde söz, söz hakkında söz" diye tanımlanan dolaylı anlatımın, yani Öteki'nin sözünün edebiyat eserlerinde incelenme yönteminin temellendirilmesi, yankısı bugüne kadar uzanan gerçek bir devrime yol açmıştır...

Dilbilimcilere... dil bilinci edinmek isteyenlere... bilinç-dil ilişkisi üzerine kafa yoranlara... Öteki olarak kahramanın sözünü bize aktaran yazarların peşine düşen edebiyatseverlere, eleştirmenlere... farklı bir sol tahayyül arayışının zorluklarına katlanmak isteyenlere...

Kitap da yazarı da olağandışı; zaten bu kitabın açık düşünceli bir okuru en çok şaşırtacak yanı içeriğinin yeniliği ve özgünlüğüdür.(...) Bu eser, toplumdilbilim alanında son yıllarda gerçekleştirilen buluşları önceler ve hatta günümüzdeki göstergebilim araştırmalarını aşarak büyük önem taşıyan yeni araştırma konuları, yeni uğraşlar sunar.

*Roman Jakobson*

AYRINTI•İNCELEME
ISBN 975-539-220-3
9 789755 392202